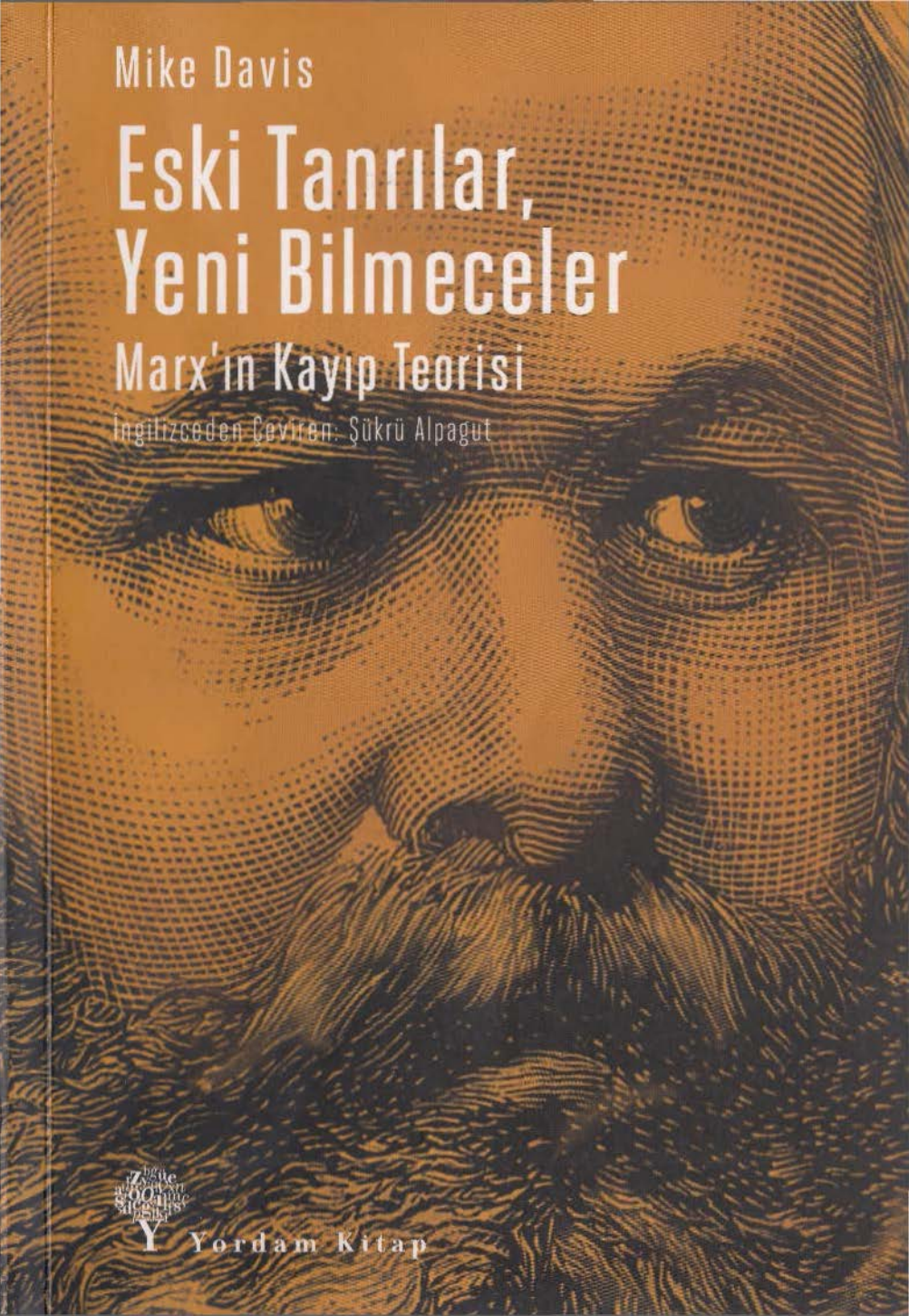
Mike Davis

Eski Tanrılar, Yeni Bilmeceler

Marx'ın Kayıp Teorisi

İngilizceden Çeviren: Şükrü Alpagut



Yordam Kitap

Mike Davis (1946)

Amerikalı Marksist tarihçi Mike Davis, özellikle yaşadığı bölge olan Güney Kaliforniya'dan hareketle geliştirdiği kent çalışmalarıyla tanınır ve bir akademisyen olduğu kadar siyasal eylemci kimliğiyle de bilinir. Kaliforniya Üniversitesi'nde uzun yıllar tarih profesörü olarak görev yapan Davis'in farklı kitap ve makalelerinde işlediği konular arasında Marksizmin yanı sıra eleştirel coğrafya, ekoloji, emek tarihi ve siyasal şiddet de yer almaktadır.

Eserleriyle dört ayrı uluslararası ödül kazanan Mike Davis'in daha önce Türkçede yayımlanan kitapları şunlardır: *Kuş Gribi/Kapımızdaki Canavar* (Agora Yayınları, çev. O. Akınhay, A. T. Kılıç, 2007), *Gecekondu Gezegeni* (Metis Yayınları, çev. Gürol Koca, 2010) ve Dünya Tarih Derneği Kitap Ödülü'ne layık görülen *Üzerinde Güneş Batmayan Katliam - El Niño Kıtlıkları ve Üçüncü Dünyanın Açlıkla İnşası* (Yordam Kitap, çev. Umut Haskan, 2012).

Eski Tanrılar, Yeni Bilmeceler 1990'ların başından itibaren peş peşe on sekiz kitaba imza atan Mike Davis'in yaklaşık on yıllık bir suskunluğun ardından kaleme aldığı ve merakla beklenen yapıtıdır.

Eserin Orijinal Adı:

Old Gods, New Enigmas
Marx's Lost Theory

(Verso 2018)



ESKİ TANRILAR, YENİ BİLMECELER

Marx'ın Kayıp Teorisi

Mike Davis

İngilizceden Çeviren:
Şükrü Alpagut

Yordam Kitap: 334 • **Eski Tanrılar, Yeni Bilmeceler** • Mike Davis
ISBN 978-605-172-311-2 • *Çeviri*: Şükrü Alpagut
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni*: Gönül Göner
Birinci Basım: Kasım 2018
© Mike Davis, 2018 © Yordam Kitap, 2018

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • **www.twitter.com/YordamKitap**
instagram.com/yordamkitap

Baskı: İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri (Sertifika No: 10614)
Çobançeşme Mah. Altay Sok. No: 8
Yenibosna - Bahçelievler / İstanbul
Tel: (0212) 496 11 11

ESKİ TANRILAR, YENİ BİLMECELER

Marx'ın Kayıp Teorisi

Yaşamaya, işini dürüstçe yaptığında, ortak varlıklara kendi payına düşen katkıyı sunduğunda başlarsın. O zaman, Whitman'ın dediği gibi, ruhunu kurtarabilirsin.

Eugene Debs (1855-1926)

İÇİNDEKİLER

Önsöz: Marx, Chicken Shack'te 11
Marx'ı Oku! 11
Toplu Yapıtlar'da Gezinti 16
Bölümler 20

1
Eski Tanrılar, Yeni Bilmeceler 29
Evrensel Sınıf 36
Sınıf Savaşı Çağı 56
Tezler 65

2
Marx'ın Kayıp Teorisi 199
Ulussuz Ulusçuluk 200
Marx'a Karşı Marx 205
Sınıflar ve Ulusçuluk 209
Çıkar Hesapları 218

3
Yaklaşan Çöl 225
Sibirya'nın Keşfedilmesi 227
Asya'nın ve Mars'ın Çölleşmesi 233
Patolojik Bilim 239

4
Nuh'un Gemisini Kim Yapacak? 249
1. Zekânın Kötümserliği 251
2. Hayal Gücünün İyimserliği 265

Notlar 275

Dizin 325

Önsöz

MARX, CHICKEN SHACK'TE[1]



MARX'I OKU!

Lee Gregovich'in öğüdü, yarım yüzyılı aşkın süreden beri beynimde çınlayıp duruyor. O, sanırım, babamın iyi bir dostuydu, benim "kızıl vaftiz babam"dı. Dalmaçya kıyılarından göçmüş başka birçokları gibi onun ailesi de Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Amerika'nın güneybatısındaki bakır madenlerine gelmişti. Orada, destansı işçi mücadelelerine katıldılar. Lee, IWW [Dünya Sanayi İşçileri Sendikası] bildirileri dağıttığı, meyhanelerde ve genelevlerde *Industrial Worker* sattığı, çoğunluğu Meksikalı ya da Güney Slavı olan diğer 1.300 grevci madenciyle birlikte babasının da Phelps-Dodge çetelerince derdest edilip hayvan pisliğine bulanmış sığır vagonlarına konularak New Mexico'da ıssız bir çöl köşesine "sürüldükleri" çocukluk günlerine dair heyecanlı öyküler anlatırdı. 1930'larda, San Diego'daki Cooks Union'da (Gıda İşçileri Sendikası) faaliyet gösterdi ve Komünist Parti'ye katıldı. Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi, 1954'te sorgu heyetini San Diego'ya gönderdi ve Lee, ifadeye çağrıldıktan sonra işverenlerce kara listeye alındı. Nihayet, tabloyu andıran dağ kasabası Julian yakınında eski usul bir karayolu dinlenme tesisi olan Chicken Shack'te aşçılık işi buldu.

Lise birinci sınıftayken babam çok ağır bir kalp krizi geçirince, okula bir dönem ara vererek, amcamın toptan et şirketinin dağıtım kamyonunu sürdüm. Chicken Shack, bizim en uzak müşterimizdi ve aşağı yukarı haftada bir kez, Lariat, Lazy J gibi adlar taşıyan kır lokantalarına teslimat yaptıktan sonra, hızla Julian'ın uzun yoluna koyulurdum. Öyle günlerde, Lee ve ben bir tür âdet edinmiştik. Sipariş teslim edilince, Lee bana küçük bir kadeh kırmızı şarap koyardı, kısaca babamın sağlığı ya da Sivil Haklar hareketi hakkında konuşurduk (San Diego CORE'da faaliyet göstermiş olmakla övünürdü), sonra, tam ben kalkmak üzereyken, sırtıma vurur ve "Marx'ı Oku!" derdi. (Bu öyküyü anlatmaktan her zaman hoşlanmışımdır ve bu öykünün Lee'nin gizli bir Sovyet ajanı olduğunu ima eden çapraşık bir sürümünü FBI dosyamda gördüğüm zaman şaşırmadım.)

Lee'nin kendisi, tıpkı başka sıradan sosyalistlerin ve komünistlerin milyonlarcası gibi, pek az Marx okumuştu ya da hiç okumamıştı. Belki *Ücretli Emek ve Sermaye* ama kesinlikle biraz Lenin; onun *Karl Marx ve Marksizm Üzerine* adlı kitabı, ihtiyarın kendi kitaplarının yerini tutmak üzere çok sevilerek okunan bir kitaptı. Bununla birlikte, sıradan okurların çoğu, *Kapital* adlı o teori Everest'i karşısında ürküp siniyordu. Buna girişen az sayıdaki kişi, çoğunlukla, ilk bölümün başlarındaki derin yarıklardan birinin içine düşüyor ve asla ikinci kez denemeye kalkışmıyordu. Elbette bu, Marx'ın dehasının gizemini ve doruğa ulaştığı iddiasındaki parti entelektüellerinin saygınlığını daha bir artırmaya yarıyordu. Wilhelm Almanya'sındaki işçi kütüphaneleri konusunda yapılan bir inceleme, ciddi proleter okurların, özellikle, ekonomi politiğin eleştirisine değil, Darvinciliğe ve doğal tarihin maddeci yorumlarına ilgi gösterdiklerini saptadı. Kautsky'nin *Karl*

Marx'ın İktisadi Öğretileri kitabı "gerçekte okunduğundan daha fazla alıntılanıyor"du.[2] *Karl Marx: İnsan ve Savaşçı* adlı kitabın –düşünür üzerine bir devrimci olarak hayranlıkla odaklanan biyografinin– Menşevik yazarlarınca 1936'da yapılan tahmine göre, "Marx'ın iktisadi yazılarından herhangi birini bin sosyalistten belki birisi okumuştur, bin anti-Marksistin ise bir teki bile okumamıştır."[3]

Rusların Prag Baharı'nı bastırmalarına karşı duruşuna desteğimi göstermek için 1968'de Güney Kaliforniya Komünist Partisi'ne katıldığım zaman da pek az şey değişmişti. Yeni üyelerin siyasal eğitiminin yalnızca Julius Fuçik'in *Darağacından Notlar*'ını* –1943'te idam edilen genç bir Çek komünistin kaleme aldığı ama pek de Marksizme giriş sayılamayacak nitelikteki heyecanlı son vasiyetini– okumaktan ibaret olduğunu anlayınca hayretten küçük dilimi yutmuştum. Benim kendi bilgim, Marx ve yabancılaşma üzerine okumuş olduğum popüler bir kitapta önerilen *Paris Defterleri*'yle ve *Alman İdeolojisi*'nden kimi parçalarla sınırlıydı. Partinin genç ya da yaşlı üyeleri arasında, Marx'ı ciddi ölçüde anlamış ve gerçekten *Werke*'yi Almanca olarak okumakta olan tek üye Angela Davis'ti ve geriye kalan bizleri eğitmeye zaman bulamayacak kadar önemli mücadeleler veriyordu.

Bununla birlikte, Marx'ı Marksist harekete yabancı kılan şey, sadece belirli anahtar yapıtların ve bölümlerin zorluğu değildi, bir dizi başka engel de vardı. Örneğin, nereden başlamak gerekirdi? Önce diyalektikle başlarsanız, gitgide kafanız bulanırken Hegel'in size ters ters bakışına katlanmak zorunda kalırdınız –en azından, işteki öğle ve akşam yemeği molalarında Marcuse'nin *Us ve Devrim*'ini sindirmeye çalışırken benim yaşadığım deneyim öyleydi. Genç Marx'ın, üstat ve yorumcula-

* Türkçesi: *Darağacından Notlar*, çev. Celal Üster, Yordam Kitap, 2015.

rı konusunda yaşadığı hayal kırıklığını ifade ettiği bir nükteyi yıllar sonra keşfetmiş olmak hoşuma gitti:

"Hegel Üzerine"

Öğrettiğim tüm sözcükler şeytani bir çamurda hercümerc,
Neyi düşünmeyi yeğlerse, onu düşünebilir herkes;
Her biriniz bilgeliğin besleyici nektarını kendisi için emebilir;
Artık hepiniz biliyorsunuz, çünkü size bir sürü hiçbir şey söyledim![4]

Eğer G. W. F.'yi saf dışı ettiyseniz, o zamanlar revaçta olan Marksist Hümanistlerin yorumlarının yardımıyla, Paris ve Brüksel yıllarının ilham verici Marx'ını keşfedebilirdiniz. (Bununla birlikte, *Kutsal Aile* [1845] hiçbir zaman okuma listeme girmedi, çünkü onu okuduğunu bildiğim tek kişi o zamanlar uyuşturucu bağımlısıydı.) Ama sonra, artık yürümeyi öğrendiğinizi düşünmeye başladığınız anda, Althusser çıkageldi ve Genç Marx ansızın Yanlış Marx oluverdi.

Bununla birlikte, Rue Elm'deki ve başka seminerlerdeki Marx, birkaç istisnayla, "insan ve savaşçı" kimliğinden çıkarıldı. Barikatların hırsını tüm yeğinliğiyle taşıyan eserler, 1848-50 döneminin olağanüstü siyasal analizleri, filozoflarca çoğunlukla görmezden gelindi. Kendi kendimi eğitmede başarısızlığa uğradığım yıllarda, Marx ya parti ideologlarınca dayatılan tutarsız öğretiler (örneğin, Diya-Mat [diyalektik materyalizm]) içinde eritilip bulandırılmış gibi ya da henüz çevrilmeyen gizemli elyazmalarına saklanmış gibi geliyordu bana. Ek olarak, külliyata ilişkin genel bir görüş edinmek neredeyse olanaksızdı, çünkü toplu yapıtların İngilizce basımının yapılması için hâlâ yılların geçmesi gerekliydi. Martin Nicolaus'un efsanevi *Grundrisse*'yi 1973'te çevirmesi –New Left Review/Penguin Books işbirliğinde bir dönüm noktası–

Alman olmayan okurların oyun alanını oldukça düzeltip genişletti ama aynı zamanda da *Kapital*'in tüm ciltlerinin birkaç bin sayfasına, incelenmesi gereken 900 sayfa daha ekledi.

O aynı yıl, kamyonculuk işinde gıpta edilen bir köşeyi yitirdikten sonra, yetişkin bir öğrenci olarak Los Angeles Kalforniya Üniversitesi'ne [UCLA] başladım; Tarih Bölümü'nde Bob Brenner'ın *Kapital* üzerine çok etkili seminerler düzenlediğini işitip bu kararı vermiştim. Brenner ve takımı (Richard Smith, Jan Breidenbach, Maria Ramos ve başkaları), tarımsal sınıf mücadelelerine ve feodalizmden kapitalizme geçişe ilişkin İngiliz Marksizmi içinde süren tartışmalar bağlamında *Kapital*'i okuyorlardı. Bu seminerde daha sonra kriz teorisi ve 20. yüzyılın iktisadi tarihi ele alındı. Bu, keyifli bir deneyimdi ve ekonomi politik, emek tarihi, kentsel ekoloji alanlarındaki seçici ilgilerden oluşan kendi gündemimi izleme güvenini bana kazandırdı. Her ikisi de vazgeçilmez olan, Hal Draper'ın *Karl Marx'ın Devrim Teorisi* ve Michael Löwy'nin *Genç Marx'ta Devrim Teorisi* adlı kitapları bir yana, Marx incelemelerine olan ilgimi kaybettim, çünkü bu incelemeler gitgide üretim tarzları tartışmasından uzaklaşıp değer biçimine, dönüşüm sorununa ve *Kapital*'de Hegelci mantığın rolüne ilişkin yoğun mikroskobik tartışmalara yöneliyordu. Genelde "teori", gerçek yaşamdaki kavgalardan ve büyük tarihsel sorunlardan gitgide koptukça, yüzyılın sonuna doğru müthiş kafa bulandırıcı bir yola girmiş görünüyordu. Lee Gregovich'in, "Jameson oku, Derrida oku" diye birilerine öğüt verdiğini, hele hele *İmparatorluk*'un bataklığında debelenmesini istediğini asla hayal edemezdim.

TOPLU YAPITLAR'DA GEZİNTİ

Bendeki Marksizm, yıllar geçtikçe, en hafif deyimiyle paslandı. Ama öyle bir zaman gelir ki, her eski öğrencinin sürücü belgesini yenileyip yenilememeye karar vermesi gerekir. Daniel Bensaïd'in taşlaşmış klişelerin zincirlerini kırarak çarpıcı ölçüde yaratıcı bir yeniden yorum sunduğu *Davetsiz Misafir: Marx* adlı yapıtını okuyunca, Bensaïd'in önerdiği "doğrusal olmayan Marx"a yeni bir gözle bakmaya büyük istek duydum.[5] Öğretmenlikten emekliye ayrılmam, sonra geçirdiğim uzun süreli bir hastalık sayesinde, artık İngilizce yayımlanmış olan ve korsan bir baskısına bedava olarak çevrimiçi erişilebilen *Marx ve Engels'in Toplu Yapıtları*'na göz atmak için gerekli boş zamanı nihayet bulabildim.[6] Marx'ın kapitalizme yönelik güçlü ekolojik eleştirisini –özellikle sonraki sosyalizmin kapıldığı geniş ölçekli tarım fetişizminin ışığı altında yeni ve heyecan verici olan bir konuyu– özenle yeniden inşa eden *Monthly Review* editörü John Bellamy Foster ve Marx'ın çoğunlukla yanlış anlatılan milliyetçilik konusundaki görüşlerini gün ışığına çıkarmakla yaptığı paha biçilmez katkısıyla Bölüm 2'de ("Marx'ın Kayıp Teorisi") irdelenen Erica Benner, *Toplu Yapıtlar*'dan zekice yararlanan yeni dönem yazarlar arasındadır. Ana damar ise pek de kazılıp ortaya çıkarılmış değildir: Örneğin, 19. yüzyıl Avrupa siyasetinin derin oyunlarına, özellikle İngiliz ve Rus imparatorlukları arasındaki jeopolitik satranç maçına ilişkin Marx ve Engels'in yüzlerce sayfayı bulan keskin yorumları, dört başı mamur yeni bir yorumu açıkça gerekli kılmaktadır. Keza Marx'ın ekonomi politik üzerine teorik yazılarını, çoğunlukla dipnotların konusu olan 1857 ve 1866 krizleri gibi çağdaş iktisadi krizlere ilişkin somut analizleriyle kar-

şılaştırmak aydınlatıcı olurdu. Daha genel olarak, sanırım, Marksologların yeni sloganı, "Marx'ın konjonktür değerlendirmesi" olmalıdır.

Şimdi rahatça ulaşılabilen külliyata panoramik bir bakış, Marx ile Engels'in güç birliğindeki kör noktaları ve yanlış yönlendirmeleri saptamayı da kolaylaştırır. Söz gelişi, Marx, kentler hakkında *tek bir kelime* bile yazmadı ve etnografyaya, jeolojiye, matematiğe tutkulu bir ilgi göstermesine karşılık, coğrafyaya (daha sonra Élisée Reclus ve Peter Kropotkin gibi anarşistlerin yetkinleştikleri konuya) hiç öyle bir ilgi göstermedi. Nispeten az yolculuk ederdi ve ancak yaşamının sonuna doğru, umarsızca hastayken ve güneşe ihtiyaç duyuyorken, Batı Avrupa dışına çıkmayı göze alabildi. Bir Cezayir kentinden gönderdiği, Arapların kültürünü ve onurunu öven mektuplar, onun Avrupa-merkezci kategorileri aşma ve başka dünyaların yeniliğinden haz alma yeteneğini gösteriyordu. (Heyhat, keşke hastalık ve ailevi trajedi nedeniyle öylesine yıkılmış olmasaydı.) Başka bir paradoks da Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Bu ülkenin çok yönlü geleceği sıklıkla Marx'ın zihnini meşgul ediyordu –ne de olsa *New York Tribune* gazetesinin muhabiriydi– ve hem o hem de Engels, İngiliz işçi hareketi içinde Lincoln'e ve Köleliğin Kaldırılmasına destek oluşturmak için yoğun çaba gösterdiler. Yine de Marx, Tocqueville'i okumuş olmasına rağmen, bu ülkenin siyasal sisteminin benzersiz niteliklerine, hele de erken dönemde beyazlara oy hakkı mücadelesinin Amerikan işçi hareketinin gelişimi üzerindeki etkisine hiçbir zaman odaklanmadı.

Marx'ın kendi yüzyılının ufkundan çok ötesini görebildiğine ve *Economist*'in (Marx'ın sadık bir okuyucusu olduğu derginin) birkaç yıl önce işaret ettiği gibi, *Kapital*'in Walmart ve Google çağında bile hayret verici şekilde çağdaş

kaldığına hiç kuşku yoktur. Ama başka olgularda, Marx'ın yaşadığı tarih diliminin sıra dışı karakteri, yani denilebilir ki Avrupa tarihinin bin yılı içindeki en huzurlu dönem olması, onun görüş ufkunu sınırladı. Sömürgeci müdahaleler bir yana bırakılırsa, liberal Londra merkezli kapitalizm, yeniden üretiminin koşulu olarak ya da çelişkilerinin kaçınılmaz sonucu olarak, geniş çaplı devletlerarası savaşı *yapısal açıdan* gerektirir görünmüyordu. Marx, elbette, 1880'lerin sonu ile 1890'lardaki yeni emperyalizmin, dünya pazarından pay almak için büyük güçler arasında ya hep ya hiç tarzı çatışmalara yol açtığını görmeden öldü. Thermidor benzeri Stalincilik dahil, sonraki yüzyılda yaşanacak karşıdevrimin sıradan anarşistlere, sosyalistlere ve komünistlere ödeteceği dehşet verici bedeli –en az 7 ila 8 milyon insanın ölümünü– de Komüncülerin topluca katledilmesinden sonra bile muhtemelen öngöremezdi.[7] Genellikle her zaman en genç ve siyasal olarak en bilinçli olanlar ön saflarda yer aldıkları için, öncülerin defalarca uğratıldıkları bu kırımlar, hesap edilemez sonuçları –tarihçilerin neredeyse tümüyle görmezden geldikleri sonuçları– beraberinde getirdi.

Keza Marx'ın döneminde tüm göstergeler, inançtaki aşınmanın süreceğine ve sanayi toplumunun laikleşeceğine işaret ediyordu. Erken dönem yazılarından sonra din, oldukça anlaşılabilir şekilde, Marx'ın gündemindeki bir konu olmadı. Ne var ki, yüzyılın sonuna gelindiğinde, eğilimler tersine döndü ve oluşum halindeki Hıristiyan demokrasisinden *Zentrum*'a, oradan da faşizme kadar uzanan bir yelpazenin yanı sıra, siyasal Katoliklik, Avrupa'nın büyük kısmında sosyalizm/komünizmin baş rakibi haline geldi ve 1910'lu-20'li yıllar ila 1950'li-70'li yıllarda sol seçmen çoğunluklarının önündeki başlıca engel olup çıktı. Neredeyse ikinci bir karşı-reform

niteliğindeki bu şaşırtıcı Katolik diriliş, *Mariolatry* denilen Meryem'e tapınmanın yayılmasına ve kilisenin proleter annelere yönelik agresif çabalarına çok şey borçluydu. Marx'ın ve Engels'in hiçbir zaman karşı koymadığı işçi hareketinin ataerkil karakteri, işlerlikteki kuvvetleri görmesini önledi. Kendi başlarına birer seçkin devrimci olan üç kız evlat dahil, güçlü, radikal kadınlarla dolu bir haneye rağmen, Marx, *pater familias* (aile reisi) olmakta hiçbir zaman ikircik göstermedi ve onun adıyla kurulan hareketler, Barbara Taylor'ın ve başkalarının işaret ettikleri gibi, birçok ütopyacı sosyalist hizbin çarpıcı feminizminden fiilen geri adım atıldığını tescil ediyordu.[8] Gerçekten, Flora Tristan ile Clara Zetkin arasındaki dönemde hiçbir kadın, büyük emekçi ya da sosyalist oluşumların hiçbirinde önderlik iddiasıyla ortaya çıkamadı.

İlk başta kolay kolay yenilir yutulur olmasa bile, konu şudur ki, sosyalistler, eğer Marx'ın kapitalizme yönelik eleştirisiyle enikonu donanmış iseler, Marx'a yönelik eleştiriden ve onun Viktorya dönemindeki dış değerlendiricilerinden öğrenecek bir şeyler de bulabilirler. "Marx eleştirmenleri" demek yerine "Marx'a yönelik eleştiri" diyorum, çünkü kendi başlarına saygın birer devrimci olan Bakunin ve Kropotkin gibi kişiler dikkate alındığında bile, Marx'ın fikirlerine ilişkin yanlış betimlemeler oldukça fantastiktir (bunun tersi de geçerlidir). Alman işçi hareketinde Lassalle kültünün önceledi̇ği Marx kültü, neredeyse kendini feda edercesine insanın kurtuluşuna adanmış bir hayatı hak ettiği gibi onurlandırdı, ama öte yandan tüm kültlerin yaptığını yaptı –onun yaşayan düşüncelerini ve eleştirel yöntemini taşlaştırdı. Marx elbette bu tehlikenin farkındaydı, işte o yüzden Jules Guesde'ye ve onun Fransız İşçi Partisi'ndeki "ortodoks Marksist" kanadına ilişkin şu ünlü sözü etti: *"Ce qu'il y a de certain c'est que moi,*

je ne suis pas marxiste" ("Kesin olan şu ki, eğer onlar Marksist ise, ben Marksist değilim"). Yirminci yüzyılda bu sözü kim bilir daha kaç kez tekrarlamak zorunda kalırdı?

BÖLÜMLER

2006'da çıkan *Planet of Slums* (*Gecekondu Gezegeni*) adlı kitabımın önsözünde şöyle sormuştum: Büyüme hızı en yüksek küresel sınıf olan kayıtdışı proletarya, Marksist tılsımların en güçlüsü olan "öznenin tarihsel etkinliği"ne [*agency*] sahip mi? O sırada farkında değildim ama Eric Hobsbawm 1995'te verdiği bir röportajda tam da aynı soruyu sormuştu. (Sonraki bölümün başında ondan alıntı yapıyorum.) Son kuşak boyunca süren neoliberal küreselleşme, "dünyanın lanetlileri"nin anlamını yeniden belirledi. Hobsbawm'ın "gri kayıtdışı ekonomi alanı" dediği alan, onun röportajından bu yana neredeyse bir milyar kişilik bir genişleme göstermiştir ve belki de "kayıtdışı proletarya"yı, gündelikçilikle, "mikro girişimcilik"le ve geçim için suç işlemekle hayatını kazananların; yasaların, sendikaların ya da iş sözleşmelerinin koruması olmadan alın teri dökenlerin; fabrikalar, hastaneler, okullar, limanlar vb. gibi sosyalleşmiş kompleksler dışında çalışanların; ya da yapısal işsizlik çölünde düpedüz kaybolup başıboş dolaşanların tümünün yer aldığı daha geniş bir kategori içine koymamız gerekir. Üç belirleyici soru vardır: (1) Ekonomilerin bu kayıtdışı ya da çevresel kesimlerinde sınıf bilinci kazanma olasılığı nedir? (2) Söz gelişi, gecekondu sakinlerinden, teknolojik becerisi olmayanlardan ya da işsizlerden kurulu hareketler, toplumsal dönüşüm için başarıyla mücadele yürütmelerine olanak verebilecek güç kaynaklarını –örneğin, resmî işçilerin büyük üretim tesislerini durdurma yeteneğine eş değer bir

gücü– nasıl bulabilirler? (3) Geleneksel işçi sınıfı örgütlenmesi ile "gri alan"daki çok çeşitli insanlar arasında hangi birleşik eylem türleri mümkündür? Gelgelelim kayıtdışı ekonomide çağdaş eylemciliğe ilişkin olgu incelemelerine ve karşılaştırmalı tarihlere dayanarak, *Gecekondu Gezegeni*'nin devamını hazırlamayı düşünürken, ilk önce, klasik sosyalizm devrinde –yani, Marx'ın yaşadığı zamandan genç Sovyet devletinin 1921 sonrası tecrit edilmesine kadar olan sürede– "öznenin etkinliği"nin nasıl anlaşıldığını açıklığa kavuşturmam gerektiğini kavradım.

Proletaryanın öznel etkinliğinin devrimci öğretinin ta özünde yattığını herkes kabul etmesine rağmen, buna ilişkin genişçe bir tanım aramak boşunadır, dört başı mamur bir irdeleme bulmak ise çok daha zordur. Bu nedenle, Bölüm 1'de dolaylı bir strateji benimseniyor: Marx'ın ve klasik çerçevedeki diğer sosyalist düşünürlerin paralel bir okuması yapılıyor. Başta gelen toplumsal çatışma zeminlerinde; sosyalleşmiş fabrikada ve onur için, ücret için orada yürütülen kavgalarda; çalışma süreci üzerindeki bazen gözle görülmeyen mücadeleler yoluyla; işçi sınıfı ailelerinin mülk sahiplerine karşı, yaşam pahalılığına karşı yürüttükleri kavgalardan; genel oy hakkı için ve savaşa karşı yürütülen seferberlikler sonucunda; başka ülkelerdeki işçilerle, tutuklularla dayanışma kampanyalarında; sanayi kapitalizminin tam kalbinde alternatif sosyalist ve anarşist kültürler inşa etmeye dönük hareketlerde sınıfsal *yeteneklerin* ve bilincin nasıl ortaya çıktığına ilişkin açıklamalar bulma amacı güdülmüştür. Bir dizi tez halinde sunulan sonuç, Batılı işçi sınıflarının nasıl bilinç ve güç kazandığını gösteren bir tarihsel sosyolojiyi andırmaktadır. Bu olgu incelemelerinden çıkıp duran bir izlek, farklı kısmi talepler ve çıkarlar hem uygulamada hem de kuramda eylem-

ciler tarafından uzlaştırıldıkça, konjonktürel olarak, daha geniş ölçeklerde sınıfsal yeteneğin ortaya çıktığıdır. Başka bir deyişle, yaratıcı örgütlenme işi, işte tam da mücadelelerin (ücret ve oy hakkı; semt ve fabrika, sanayi ve tarım vb. mücadelelerinin) –bazen de sınıf içi zıtlıkların (vasıflı-yarı vasıflı zıtlığının)– buluşma noktasında en önemli ve en radikal şekilde dönüştürücü nitelik kazandı. Bir diğer ifadeyle, öznenin tarihsel etkinliği, özgül konjonktürlerde ve krizlerde ortaya çıktığı üzere tüm yönleriyle proleter yakınmalarını ve özlemlerini birleştirme ve stratejik olarak sentezleme yeteneğinden doğdu. Şunu da eklemek gerekir ki, işverenlerin saldırılarında ve karşıdevrimlerde başvurulan yeniliklere başarıyla karşılık verme yeteneğinden de doğdu.

Yıllar önce, Robin Blackburn şaşırtıcı bir iddia ortaya atarak, "Marx'ın ve Engels'in gerçek özgünlüğünün, iktisat ya da felsefe alanında değil, siyaset alanında olduğu"nu öne sürdü. Ben, bunu biraz değiştirerek, "hem siyasette hem de iktisatta" derdim.[9] Erica Benner'ın Marx'ta milliyetçilik siyaseti üzerine incelemesinin etkisiyle kaleme aldığım "Marx'ın Kayıp Teorisi" başlıklı Bölüm 2, Fransa'da başarısızlığa uğrayan devrime Marx'ın düzdüğü ağıtın (*On Sekiz Brumaire*'in ve *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nin), entelektüel kazanım olarak *Kapital*'den sonra ikinci sırayı aldığını; dahası, tamamen devrimci eylemciliğin ivediliği üzerine kurulu bir kazanım olduğunu savunuyor. Marx, deyim yerindeyse, çağdaş olayların motor bölmesini açıyor ve daha sonra Antonio Labriola'nın iktisadi çıkarların "iç toplumsal çark"ı diyeceği olguyu açığa çıkarmasının yanı sıra, hiçbir sınıfın siyasal çoğunluk oluşturamadığı ya da ulusal krizden çıkış yolunu bulamadığı bir durumda icracı devletin özerk rolünü de açığa çıkarıyor. Maddeci bir siyaset kuramının habercileri olan

bu Fransızca incelemeler, Marx yorumcularının çoğunlukla farkına varmadıkları, vergiler, krediler ve para üzerindeki "ikincil sınıf mücadeleleri"nin tipik olarak siyasal alanın dolaysız örgütleyicileri olup çıktığı arada kalan sınıflarla ilgili görünümü araştırıyor. Bunlar aynı zamanda da küresel iktisadi kuvvetlerin, sıklıkla siyasal çatışmayı ve farklı sınıfsal yetenekleri etkilemesine aracılık eden aktarıcılardır. (Başka türlü söylenirse, en azından uzun erimde üretim ilişkilerince ve liderlerin, örgütleyicilerin, simsarların hünerli faaliyetince ikili olarak belirlenen alttaki siyasi çıkar yapısıyla, hegemonya teorisi burada başlar.) Marx'a göre, gelecekteki herhangi bir devrimde işçi hareketi, tüm sömürü biçimlerini (örneğin, köylüler üzerindeki aşırı vergi yükünü, küçük işletmeler üzerindeki kredi baskısını) ele alıp işleme becerisi göstermeli ve –proletarya hegemonyasının neredeyse önkoşulu olarak gördüğü– bir dış müdahale olması halinde, *millet* adına direnişe önderlik etmelidir. Bu incelemeler, en sonunda, radikal bir yeniliğe işaret ediyordu: İleride Lenin'in ve Troçki'nin büyük bir ustalık gösterecekleri geriye dönük "bilanço" yoluyla stratejik eleştiri yöntemiydi bu.

Bölüm 3, bilim insanı kimliğiyle iklim değişikliği üzerinde büyük bir uluslararası tartışmanın fitilini ateşleyen, Marx eleştiricisi Kropotkin üzerine odaklanıyor. Prens, hiç kuşkusuz, geç Viktorya dönemi anarşistlerinin, en azından Londralı orta sınıf radikallerin ve âlimlerin salonlarında karşılaşılanların en cana yakın ve büyüleyici olanıydı, güzeller güzeli kızı Sophia'yla çoğu zaman el eleydi. Ama onu sürekli gözetim altında tutan Ohrana (Rus gizli polisi), eski bir kâşif olan bu dönek soyluyu dünyanın en tehlikeli devrimcilerinden birisi sayıyordu. Marx ve Engels gibi Kropotkin'in de entelektüel ilgileri çok çeşitliydi; ama Marx bilim insanlarına

uzaktan hayranlık duyarken, Kropotkin'in kendisi bilim insanıydı: Seçkin bir fiziki coğrafyacıydı, Mançurya'da Amur havzasında yaptığı keşifler, önem ve girişkenlik açısından, John Wesley Powell ve Ferdinand Hayden gibi çağdaşlarının Batı Amerika'da yaptıkları keşifler ayarındaydı. Sonraki yıllarda sık sık *Nature* dergisi için yazılar yazmasına ve *Karşılıklı Yardımlaşma* adlı kitabıyla modern biyolojide "ortakyaşamsal dönemeç"i zekice önceden kestirmesine rağmen, buzul jeolojisi ve buz tabakalarının gerilemesi üzerine (ilk kısmını bir zindanda bitirdiği) büyük bilimsel çalışması hiç çevrilmedi ve ancak yakın zamanda Rusça olarak yeniden yayımlandı.

Sibirya'da ve İskandinavya'da yaptığı saha çalışmalarına dayanarak, iklim değişikliğiyle ilgili birçok çıkarımda bulundu; bunlar, on yıllarca sonra *Geographical Journal*'da yayımlanan 1904 tarihli bir makaleyle geniş okur kitlelerine ulaştı. Bu makalenin önemi ve Bölüm 3'ün ana konusu, Kropotkin'in, *doğal* iklim değişikliğini insanlık tarihinin önemli bir itici gücü olarak saptayan ilk bilim insanı olmasıdır. Bu, müthiş özgün bir buluş gibi görünmeyebilir ama aslında öyleydi. Bugün Beyaz Saray'da hüküm süren inkârcılığın aksine, insan faaliyetlerinin, özellikle de orman kıyımının ve sanayi kirliliğinin, tarımı, hatta insanın bekasını tehdit edebilecek şekilde iklimi değiştirmekte olduğu kanısı 19. yüzyılın okumuş yazmış kamuoyunda geniş kabul görüyordu. Kropotkin'den önce eksik olan şey, doğal iklim süreçlerindeki önemli devresel ya da süreğen eğilimlere ilişkin gözlemlere dayalı bir tez ve bunların tarihi dolaylı yollardan şekillendirdiklerini gösteren kanıttı. *Geographical Journal*'da yayımlanan yazısında Kropotkin, Buzul Çağı'nın sonunun hâlâ devam eden bir süreç olduğunu, ilerleyen çölleşmenin yol açtığı sonuçların tüm Avrasya'da gözlendiğini ve Asyalı göçebelerin Avrupa'ya yö-

nelik dönemsel saldırıları dahil olmak üzere, felaket getiren bir dizi olay doğurduğunu savunuyordu.

Ne yazık ki, araştırması, Mars üzerinde gözlemlendiği farz edilen ayrıntılı "kanallar" sistemine dayanılarak Kızıl Gezegen'de "ölen bir uygarlık"ın olduğuyla ilgili tartışmaya derhal eklemlendi. Bu kanalların en ateşli savunucusu Perceval Lowell, Avrasya'nın gitgide kıraçlaşması konusunda Kropotkin'i ve başkalarını kaynak göstererek, Mars'taki durumun sadece Dünya'nın geleceğinin provası olduğunu öne süren bir kitap yazdı. Ama Kropotkin'in gerçek Frankenştayn canavarı, yani *Geographical Journal* tartışmasının verdiği şokla hayata dönen canavar, yorulmak bilmez bir çabayla kendi tanıtımını yapan ve doğrusal kuraklığı doğal bir döngü olarak yeniden yorumlayıp, o ünlü "Asya'nın Nabzı" tezini ortaya atan Amerikalı coğrafyacı ve eski misyoner Ellsworth Huntington'dı. Gerek uygarlıkların yükselişini ve çöküşünü, gerekse düpedüz insanların duygu durumlarını iklimin belirlediği konusunda Huntington'ın taşıdığı inanç, çok geçmeden tuhaf bir değişimle ırksal bir tarih kuramına dönüştü ve neredeyse iki kuşak boyunca tarihsel iklimlerle ilgili araştırma çabalarını zehirledi.

"Nuh'un Gemisini Kim Yapacak?" başlıklı Bölüm 4'ü yazdığım sırada, "Antroposen" ("İnsan Çağı") konusundaki, yani sanayi kapitalizminin biyojeokimyasal etkileriyle tanımlanan, daha önce eşi benzeri görülmemiş bir jeolojik çağ önerisi konusundaki tartışma hâlâ büyük ölçüde yer bilimi çevreleriyle sınırlıydı. O zamandan beri bu terim büyük bir hızla yayılarak, yalnızca bu tartışmaları değil, neredeyse başka her şeyi kapsayan bir boyuta ulaşmıştır. "Antroposen" konusundaki yeni çıkmış ve yakında çıkacak kitaplara hızlıca göz atılacak olsa, *World Politics in ...*; *Learning to Die in ...*; *Love in*

...; *Bats in* ...; *Virtue in* ...; *Poetry in* ...; *Hope and Grief in* ...; *Coral Reefs in*... vb. gibi başlıklarla karşılaşılır. Başka bir deyişle, Antroposen, yer sistemi süreçlerinin ve katmanbilimsel belirteçlerin oluşturduğu özgül parametrelerin çok ötesine geçip, hem her yeni şeyin üzerine atılıveren gepgeniş, bazen de anlamsız bir örtü olarak hem de "postnatürel" ontolojilere ilişkin uçuk, ölçüsüz spekülasyonlara verilen bir izin olarak ikili anlamda, postmodernizmin yerine geçmiştir. Radikal eleştirmenler, Antroposen konulu gelişigüzel tartışmalarda öylesine bir araya getirilen sahte tümeller üzerine haklı olarak odaklanmışlardır: "Jeolojik etken olarak insan" (kapitalizmin yerine); "insanın bekasına yönelik tehdit" (zenginler elbette sağ; varoluşsal tehdit, yoksul çoğunluğa karşıdır); "insanın karbon ayak izi" ("Ne dedin, kemosabe?"); vb. vb.

"Nuh'un Gemisi", kendimle girdiğim bir tartışmadır. Birinci yarıda, kötümserlik tezini savunuyorum: Zengin ülkelerin (ya da sınıfların), neden oldukları tarihsel salımların felaket doğuran sonuçlarından en büyük zararı görecek yoksul ülkelere olan "ekolojik borçlar"ını geri ödeyeceklerine dair hiçbir tarihsel emsal ya da akılcı eylem yoktur. Keza Antroposen kargaşası, kapitalizmin daha geniş ölçekli uygarlık kriziyle kopmaz şekilde bağlantılıdır. Örneğin, gezegendeki emek gücünün büyük bölümü, yoksul kentlerin giderilmemiş barınma ve çevre gereksinimlerini karşılamaya, buraların aşırı iklimsel olaylara uyumlu kılınmalarına ayrılmak zorundadır. Ama küresel kapitalizm artık bir iş makinesi değildir; tam aksine, yeryüzünde en hızlı büyüyen toplumsal sınıflar, işsizler ve kayıtdışı çalışanlardır. Piyasa güçlerinin, bu muazzam emek havuzunu, Antroposen'den gelen meydan okumaya karşı koymak üzere harekete geçirmesiyle ilgili hiçbir gerçekçi senaryo yoktur; devasa kuraklıkların ve yükselen

deniz düzeylerinin zorunlu kıldığı insan göçlerine yanıt verecek türden politikaların benimsenmesiyle ilgili herhangi bir olasılık da yoktur. Bu, Marx'ın ve Engels'in hayal ettiklerinden çok daha geniş boyutta aşağıdan bir devrim gerektirirdi.

"Nuh'un Gemisi"nin ikinci yarısında, evrensel çapta yüksek bir yaşam düzeyi ile sürdürülebilirlik gereklerini bağdaştırmak için hiçbir umudun bulunmadığını savunan çevrecilerin tanımladıkları yanlış seçim üzerine odaklanıyorum. Eğer kapitalist kentleşme pek çok bakımdan baş sorunsa, salımların, yeraltı suyu eksikliklerinin ve belli başlı kirletici akışlarının büyük kısmından sorumluysa, kendinin olası çözüm yolu olarak şehri öneriyorum. Sıfır karbon ayak iziyle, kişisel refahtan kamusal refaha dönüşüm yapmalıyız. "Modüler, kişisel tüketimi değil de demokratik kamusal alanı, sürdürülebilir eşitliğin lokomotifi yapmaya istekliysek, gezegenin 'taşıma kapasitesi' yetersizliği diye bir şey olmaz." 1880'li yıllar ile erken 1930'li yıllar arasında sosyalist ve anarşist düşünceyi şekillendiren ütopik şehircilik üzerine olağanüstü tartışmaları –ve bazı olgularda somut denemeleri– yeniden keşfederek hayal güçlerimizi tutuşturmaya ihtiyacımız var. Yeni Karanlık Çağın tek olası alternatifini sunduğuna hepimizin inandığı *alter monde* (başka dünya), eski düşleri yeni baştan kurmamızı gerektiriyor.

1

Eski Tanrılar, Yeni Bilmeceler

Öznenin Devrimci Etkinliği Üzerine Notlar



Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes* (*Aşırılıklar Çağı*) adlı kitabının çıkmasından kısa süre sonra 1995'te verdiği bir röportajda, sosyalist fikirlerin gelecekte geçerliliğine ilişkin bir soruyla karşılaştı. Hobsbawm'ın verdiği yanıta göre, bu, sosyalist projeyi destekleyecek bir "tarihî kuvvet"in hâlâ var olup olmamasına bağlıydı. "Bana öyle geliyor ki, tarihî kuvvet zorunlu olarak fikirlere dayanmıyordu, belirli bir maddi duruma dayanıyordu (...) Sol'un ana sorunu *öznenin etkinliği* sorunuydu." Modern üretimde değişir sermaye miktarının ve dolayısıyla, sanayi proletaryasının toplumsal ağırlığının gerilemesi karşısında,

> pekâlâ kendimizi, farklı bir örüntü içinde ama kapitalizm öncesi topluma benzeyen, insanların büyük çoğunluğunun ücretli işçi olmayacağı bir topluma dönmüş halde bulabiliriz –o insanlar başka bir şey olacaklar, ya Üçüncü Dünya'nın büyük kısmında görebildiğimiz gibi kayıtdışı ekonominin gri bölgesine iş gören, basitçe ücretli işçi olarak sınıflandırılamayan insanlar olacaklar ya da başka bir şekilde hayatlarını sürdürecekler. İşte o koşullar altında açıkça soru şudur: Bu insan kitlesi, su götürmez şekilde hâlâ yerli yerinde duran ve artık bir ölçüde daha bir ivedilik

kazanmış olan amaçları gerçekleştirmek için nasıl seferber edilebilir?[1]

Hobsbawm, son kuşak süresince küresel imalatın Doğu Asya kıyılarına kaymasını ve Çin sanayi işçi sınıfının neredeyse geometrik katlanarak büyümesini (2011'de 231 milyon) ama öte yandan, geleneksel işçi sınıfının ekonomik ve siyasal gücündeki –şimdi darboğaza giren Brezilya ve Güney Afrika gibi BRICS ülkeleri dahil– azalmanın gerçekten inanılmaz boyuta ulaştığını elbette hesaba katmıyordu.[2] Amerika Birleşik Devletleri'nin yanı sıra Avrupa'da, ücretlerin hakemlerce belirlenmesi, dışarıdan hizmet alımı ve otomasyon nedeniyle sınai istihdamda oluşan aşınma, hizmet işlerinin güvencesizleşmesiyle, beyaz yakalı görevlerin dijitalleşmesiyle ve kamuda sendikalı istihdamın duraklamasıyla ya da gerilemesiyle el el gitmiştir.[3] Makroekonominin sendika sözleşmeleriyle düzenlendiği yarım yüzyıl önce üretkenlikte sağlanan ve ücretlerin yükseltilmesi, iş saatlerinin kısaltılması şeklinde işçilerle paylaşılabilecek olan çarpıcı artışlar, şimdi sadece çoğunluğun ekonomik durumunun daha da kötüleşeceğine işaret ediyor. ABD İşgücü İstatistikleri Bürosu'na (Bureau of Labor Statistics'e) göre, 2013'te Amerikan ekonomisi, 1998'dekinden %42 daha çok mal ve hizmet üretti, ama 2013'te toplam çalışma süresi (194 milyar saat) 1998'dekinin tamamen aynıydı.[4] Yalnızca imalata bakılırsa, bunun *gerçek* GSYİH'deki üretim payı 1960'tan beri şaşırtıcı ölçüde istikrarlı durumda kalırken, istihdam payı Ronald Reagan'ın başa geçmesinden beri hızla düşmüştür. Mutlak büyüklük olarak, 1980'de yaklaşık 20 milyon olan üretim işgücü, 2010'da 12 milyona düşmüştür, 2000'li yıllarda neredeyse 6 milyon iş kaybı olmuştur.[5]

Yirmi yıl önce André Gorz, "'İş'i devasa bir ölçekte tasfiye eden yeni bir sistem kuruldu," diye uyarıda bulunmuş-

tur. "Bu sistem, tasfiye etmekte olduğu 'iş'i kapmak isteyen herkesi o uğurda birbiriyle kavga etmeye zorlayarak en berbat tahakküm, boyun eğdirme ve sömürü biçimlerini yeniden kuruyor."[6] İş bulma yarışının (ya da en azından yarış algısının) böyle artması, yeterlik belgesi sahibi yeni seçkinlere ve ileri teknoloji sahibi zenginlere karşı işçi sınıfının kızgınlığını artırmış, ama geleneksel dayanışma kültürlerini de aynı derecede daraltıp zehirlemiş, küreselleşmeye karşı isyanı şiddetli göçmen düşmanı bir ters tepkiye dönüştürmüştür.[7] Geleneksel sosyal demokrat ve merkez sol partiler, neoliberal küreselleşmeye karşı alternatifler tasarlamak ya da ağır sanayi bölgelerinde ödünleyici yüksek ücretli işler yaratmaya yönelik stratejiler benimsetmek açısından evrensel çapta başarısızlığa uğramışlardır. Neoliberalizm kasırgası geçecek olsa bile –ve böyle bir şeyin olacağına ilişkin henüz pek az işaret var– otomasyon, üstelik sırf üretimin ve rutin yönetimin otomasyonu değil, potansiyel olarak OECD blokundaki tüm işlerin yarısının, hatta daha çoğunun otomasyonu, ana ekonomilerdeki iş güvencesinin son kırıntılarını da tehdit edecektir.[8]

Elbette otomasyon, kuşaklar boyunca yaklaşan bir ölüm yıldızı olmuştur, modern dönemin her on yılında teknolojik işsizlik üzerine büyük tartışmalar yapılmıştır. 1930'ların başlarında Stuart Chase ve Teknokrasi hareketi; 1950'lerde Norbert Wiener ve Ben Seligman; 1960'larda Üçlü Devrim Geçici Komitesi ve onun saygın ürünü olan Teknoloji, Otomasyon ve Ekonomik İlerleme Ulusal Komisyonu; sonraki yarım yüzyılı aşkın sürede ise yüzlerce inceleme, kitap ve makale, bu Kassandralar arasında yer almıştır.[9] Solda, Herbert Marcuse ve André Gorz, otomasyon kaçınılmaz olduğu için "işe dayalı" Marksizmi terk etme ve proletaryaya elveda deme (Gorz'un 1980 tarihli kitabının başlığı budur) zamanının gel-

diğini savunmuşlardır. Ama yeni ürünler ve endüstriler (tipik olarak askerî harcamayla finanse edilenler), idari ve kamu sektörü işlerindeki büyüme, durmaksızın genişleyen tüketici kredileri ve hane halkı borçları, emekten tasarruf sağlayan teknolojinin istihdam üzerindeki etkilerini yakın zamanlara kadar hafifletmiştir. Ne var ki, tüm kanıtlar, (robot) kurdun artık gerçekten kapıda, özellikle düşük gelirli işçilerin kapısında olduğuna işaret ediyor. 2016 *Ekonomi Danışmanları Konseyi Yıllık Raporu*, 20 dolardan düşük saat ücreti ödeyen işçilerin tam %83'ünün yakın gelecekte otomasyon tehdidiyle yüz yüze olduğu uyarısında bulunuyor.[10] Bunun dolaysız bir sonucu olarak, "prekarya"yı parlak bir gelecek bekliyor.

İnsan emek gücü yerine bir sonraki yapay zekâ sistemleri ve robotlar kuşağının devreye sokulması, yani dijital teknolojinin "Üçüncü Dalga"sı denilen olgu, sanayileşmiş Doğu Asya'yı pas geçmeyecektir.[11] Gerçekte, iş katilleri oraya varmıştır bile. Dünyanın en büyük imalatçısı olan (tüm elektronik ürünlerin tahminen %50'sini karşılayan) Foxconn, Şencen'deki dev kompleksinde ve başka tesislerinde montaj işçilerini şu anda bir milyon robotla değiştiriyor (onlar, çalışma koşulları nedeniyle bunalıma girip intihar etmiyorlar).[12] Philips Electronics, kendi payına, "dünyada her türlü tüketici cihazını yapabilen" ve ucuz Asya emeğine olan ihtiyacı gidermek üzere hizmete sokulacak olan robotik üretim sistemlerini tanıttı. Bunun prototipi, Frizya'daki tam otomatik bir fabrikadır ve en sonunda bu tesis, on kat fazla işçi çalıştıran Makao yakınındaki Zhuhai'da bulunan kardeş fabrikanın yerini alacaktır.[13] Keza GE, makineleri ve imalat sistemlerini ağ bağlantılı algılayıcılarla ve ucuz veri bulutlarının kullanıldığı otomatik tasarım süreçleriyle bütünleştirmek için bir sınai internet ya da "nesneler interneti" geliştirmeye milyarlar akı-

tıyor. Bunun sonucunda, tüm ürünlerinin "sanal ikizler"ini yapmayı, böylece de mühendislerin yapım öncesinde ürünleri sınamalarına ve ayrıca, performansı artırmak için sanal modele gerçek dünyaya özgü veriler yüklemelerine olanak sağlamayı umuyor. Bu sanal imalat dünyasında, bilgisayar destekli tasarımın yerini bilgisayarca yönetilen tasarım alacaktır, sonuç olarak ise Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da olduğu kadar Asya'da da hem mühendislik hem de montaj hattı işleri daha çok kan kaybedecektir.[14]

Tablo 1.1: Küresel İş Krizi[15]

Faal küresel işgücü (2015)	3 milyar
"Zarar görebilir işçiler" (kayıtdışı/ücretsiz)	1,5 milyar
Günde 5 dolardan az kazanan işçiler	1,3 milyar
Emek piyasasına girmeyen çalışma çağındaki nüfus	2,0 milyar
Faal olmayan (çalışmayan ya da okumayan) gençler	500 milyon
Çocuk işçiler	168 milyon

Bu arada, 1980'den beri küresel Güney'in büyük kısmındaki yapısal eğilimler, ders kitaplarındaki "iktisadi kalkınma aşamaları"na ilişkin fikirleri yerle bir etmiştir, çünkü kentleşmenin sanayileşmeyle ve geçimin ücretli istihdamla bağları kopmuştur.[16] Son zamanlarda GSYİH artış oranları yüksek olan Hindistan ve Nijerya gibi ülkelerde bile, işsizlik ve yoksulluk azalacak yerde hızla yükselmiştir; işte bu yüzden, "işsiz büyüme", gelir eşitsizliğini, 2015 Dünya Ekonomik Forumu gündeminin baş sırasına oturtmuştur.[17] Bu arada, kırsal yoksulluk, özellikle Afrika'da, hızla kentselleşiyor –ya da buna "depolanıyor" demek daha doğru olur– ve göçmenlerin yeniden modern üretim ilişkilerine entegre edilmeleri olasılığı pek zayıftır. Bu insanların gidecekleri yer, sefil sığınma

kampları ve işsiz çevresel varoşlardır; çocukları ise oralarda ancak fahişe ya da araçlı bombacı olmayı hayal edebilirler.

Bu dönüşümlerin özeti, yoksul bölgelerin yanı sıra zengin bölgelerde de eşi benzeri görülmemiş bir proleterleşme krizidir –dilerseniz buna, değişiklik yaratma bilinci ve yeteneği hâlâ büyük ölçüde muamma olan öznelerde cisimleşmiş olarak, "sermayenin emek üzerindeki gerçek boyunduruğu" da diyebilirsiniz. Neilson ve Stubbs, *Kapital*'in 25. Bölüm'ündeki terimleri kullanarak, "kapitalizmin uzun vadeli çelişik emek pazarı dinamiğinin eşitsiz gelişimi, dünya ülkelerine derinlemesine eşitsiz biçimlerde ve büyüklüklerde dağılmış olarak muazzam boyutta bir fazla nüfus yaratıyor. Bu nüfus halen faal ordudan büyüktür ve orta vadeli gelecekte daha da büyümeye adaydır,"[18] iddiasını ortaya atıyorlar. Nereye baksak, Marx'ın uyarılarını hatırlamadan edemiyoruz: "Üretici emeğin amacı üreticilerin varoluşu değil, artık değer üretimi olduğu için, artık emek üretmeyen her türlü gerekli emek kapitalist üretim açısından gereksiz ve değersizdir."[19]

Gerek arızi veya kolektifleşmemiş emek olarak, mikro girişimciler ve geçim için suç işleyenler olarak, gerekse sadece sürekli işsizler olarak, bu "gereksiz" insanlığın kaderi, 21. yüzyıl Marksizminin ana problemi haline gelmiştir. Ortak duyguya ve paylaşılan yazgıya ilişkin eski kategoriler, diye soruyor Olivier Schwartz, hâlâ "halk sınıfları" diye bir fikri tanımlıyor mu?"[20] Hobsbawm'ın uyardığı gibi, bu kayıtdışı işçi sınıfının geniş kesimleri birtakım kolektif kuvvet kaynakları, güç kaldıraçları ve uluslararası sınıf mücadelesine katılım zeminleri bulmadıkça, sosyalizm gelecekte pek az varlık gösterecektir. Klasik sosyalizm açısından, proleter öznel etkinliğin yok olup gidişi kadar vahim bir tarihsel felaket olamazdı. "[Eğer] yaklaşan toplumsal devrimin lokomotifi olarak proletarya

kavramı terk edilseydi," diye yazıyordu Karl Kautsky 1906'da, "o zaman, işimin bittiğini, hayatımın artık hiçbir anlamının kalmadığını kabul etmem gerekirdi."[21]

Bununla birlikte, post-Marksistlerin yaptıkları gibi, teorik yenilenme için başlangıç noktasının, "eski işçi sınıfı"nı törenle gömmek olması gerektiği sonucuna varmak korkunç bir hata olur. (Srnicek ve Williams ile başka birçokları, "bugünkü durumuna bakılınca, klasik devrimci öznenin artık mevcut olmadığı"nı ilan ediyorlar.)[22] Kabaca ifade edilirse, bu özne, eylemlilik açısından rütbe tenziline uğramıştır ama tarihten kovulmamıştır. Batı Avrupa'da, Amerika'da ve Japonya'da, makineciler, hemşireler, kamyon sürücüleri ve öğretmenler emeğin tarihsel mirasını savunan örgütlü toplumsal taban olmaya devam ediyor.[23] Ne denli zayıf ya da bezgin düşmüş olsalar da sendikalar, "başkalarının onurunu ve dünyadaki yerini gözeten tutarlı bir anlayışa dayalı"[24] bir yaşam biçimini dile getirmeyi sürdürüyor. Ama geleneksel işçilerin ve sendikaların safları artık genişlemiyor, küresel işgücündeki önemli artışlar ise gitgide daha çok ücretsiz ya da işsiz kategorilerinde oluyor.[25] Christian Marazzi'nin yakın zamanda yakındığı gibi, "istihdam ve istihdamsızlık dünyasında uygulandığı üzere, gitgide öznelerin bölük pörçükleşmesiyle dikkati çeken bir durumu analiz etmek için" "sınıfsal bileşim" gibi bir kategoriyi kullanmak artık kolay değildir.[26]

Güncel küreselleşme dönemi, yüksek bir soyutlama düzleminde, ideal tipik ekonomiler üçlemesiyle tanımlanır: Süper sınai (Doğu Asya kıyısı), finansal/üçüncül (Kuzey Atlantik) ve aşırı kentleşen/doğal kaynak çıkaran (Batı Afrika). "İşsiz büyüme" birincide henüz başlamıştır, ikincide süreğendir, üçüncüde ise neredeyse mutlaktır. Savaş ve iklim değişikliği girdabına yakalanmış, ana eğilimi sığınmacı ve göçmen işçi

ihracı olan dağılma sürecindeki toplumların oluşturduğu dördüncü bir ideal tip daha ekleyebiliriz. Sonuç olarak, paradigma niteliği taşıyan bir tek toplumu ya da sınıfı, tarihsel gelişimin kritik yönlerini modellemek için artık temel alamayız. "Çokluk" gibi soyutlamaları tarihsel özneler olarak düşüncesizce taçlandıran girişimler, deneyimsel araştırma yoksulluğunu daha çarpıcı hale getirmek dışında bir sonuç doğurmaz. Çağdaş Marksizm, benzeşmeyen toplumsal kategorilerin kapitalizme karşı tek bir direniş içinde nasıl uyumla bir araya getirilebileceği muammasını çözmek istiyorsa, geleceği eş zamanlı olarak Şencen'in, Los Angeles'ın ve Lagos'un perspektiflerinden tarayabilmelidir.

EVRENSEL SINIF

Daha ilk adımdaki görevler bile göz korkutucudur. İlk başta, yeni bir devrim teorisi, klasik sosyalist düşüncede "proleter öznenin etkinliği" kavramını açıklığa kavuşturmakla başlayarak, eski kuramda nirengi noktalarına gereksinim duyar. Elbette birinci durumda, etkenin özbilinci kuramdan önce geliyordu. "Emeğin yeryüzünü devralacağı" ve "Enternasyonal'in insan soyu olacağı" inancı, öğretiye dayanmıyordu, ekmek ve onur için verilen mücadelelerin volkanından doğdu. İşçilerin kökten değişim yaratmak için kolektif güce sahip olduklarına duydukları inancı, derin kökleri 18. yüzyıl sonundaki demokratik devrimlere uzanan bu inanç, Viktorya dönemi burjuvazisinin korkularıyla ve karabasanlarıyla bol bol doğrulandı. (Bu apaçık bir gerçek olmasına rağmen, devrimci öznel etkinliğin, aslında basit yararcı hesaplarla eyleme girişen emekçi kitlelerin üstüne yıkılmış metafizik bir icattan, Helgelci bir saplantıdan başka bir şey olmadığı

suçlamasını şu ya da bu zamanda yapan Marx eleştiricilerinin sayısı hiç de az değildir.)

Marksistler arasındaki genel bakışı özetleyen Ellen Wood, öznenin etkinliğini, "maddi yaşamın özgül koşullarına dayalı kolektif eylem için stratejik güce ve kapasiteye sahip olmak" şeklinde özlü bir ifadeyle tanımladı. Buna bir ekleme yapmak ve "kapasite"nin, toplumsal koşullardan otomatikman, kaçınılmaz şekilde doğan bir eğilim olmadığını, bilinçli, sonuca dönük faaliyet için, *kendi kendini oluşturmak* için geliştirilebilen bir potansiyel olduğunu söylemek isterim. Ayrıca, proletarya olgusunda kapasite, bir kapitalistin sırf üretim araçlarına sahip olmakla elde ettiği iş verme ve işten kovma gücü gibi, *bahşedilmiş güç* ile eş anlamlı da değildir. Klasik sosyalist anlamda öznenin etkinliği, hegemonyayı da ima ediyordu: Bir sınıf, geniş toplum kesimlerini kendi safına çeken bir dönüşüm projesini yürütebilmek için siyasal ve kültürel yeteneğe sahip olmalıydı. "Belirli bir sınıf," diye yazıyordu genç Marx, "ancak toplumun genel hakları adına genel egemenlik iddiasında bulunabilir."[27]

Marx'ın modeli, elbette, tarihsel hedefini Abbé Sieyès'nin şu ünlü sözüyle dile getirdiği 1789'un devrimci orta sınıfıydı: "Üçüncü Sınıf nedir? Her şey. Şimdiye kadar siyasal düzendeki yeri ne olmuştur? Hiç."[28] Devrimci Fransa'nın büyük ideologları, insan haklarını mülkiyet haklarıyla ve siyasal eşitliği serbest ekonomik yarışmayla bir tutarak, sınıfsal çıkarları baş döndürücü bir evrensel özgürlük vizyonuna çevirdiler. Burjuvazinin açıkça devrimci bir sınıf olarak, ilerlemenin ve insan kurtuluşunun eşsiz mimarı olarak saptanması, daha sonra, Restorasyon'un ünlü liberal üçlüsü –Augustin Thierry, François-August Mignet ve François Guizot ("burjuvazinin Lenin'i") tarafından kaleme alınan tarihlerle yücel-

tilip kutsandı.[29] Bu yazarların, feodalizme karşı bir burjuva devrimi olarak, yükselen Üçüncü Sınıf ile soylular arasında yüzyıllardır süren çatışmanın doruğu olarak 1789'a getirdikleri yorum, bu olaylarla ilgili çağdaş düşüncenin çerçevesini çizmesinin yanı sıra, 1830'daki cılız liberal devrim için güçlü bir ideolojik gerekçe de sağladı.[30] "Kendisinin açıklıkla kabul ettiği gibi," diyor Hobsbawm, "Marx'ın, tarihte sınıf mücadelesi fikrini aldığı kişiler bunlardı."[31] Gerçekte bunlar, bir devrimci eylemlilik teorisi için tüm ön kavramsal ölçüleri zaten koymuşlardı.

Yeni Bir Üçüncü Sınıf

Marx'ın yol haritası kısaca betimlenebilir. Alman idealist felsefesi, büyük ölçüde 1789'a verilmiş karmaşık bir yanıt olduğu için, en sonunda Marx'ın o felsefeden kopması, devrime ve onun anlamı, azami hedefi üzerinde süregiden kavgaya geri dönüşü beraberinde getirdi. Devrimin siyasal saflaşmaları, 1840'lı yıllar boyunca, Prusya otokrasisine karşı Genç Hegelcilerin muhalefeti dahil Avrupa siyasal imgeleminin birincil ufkunu oluşturmayı sürdürdü. Bir zamanlar Leopold von Ranke'nin yakındığı gibi, "Sıklıkla sona erdiği ilan edilen Devrim, asla bitmemiş görünüyor. Yeni ve zıt biçimlerde tekrar tekrar kendini gösteriyor."[32] Marx örneğine gelince, *Rheinische Zeitung*'un –Renanya liberalizminin sesi olan gazetenin– mücadeleci yazıişleri müdürü olarak zaten son günlerini yaşayan Marx, demokratik reformculuk ile toplumsal cumhuriyetçilik arasında çizgiyi, tıpkı 1793'te Jacques Roux'nun ve *Les Enragés*'ın (Öfkeliler grubunun) aştıkları tarzda aşmış bulunuyordu. Stathis Kouvelakis'in dediğine göre, "Toplumsal sorunla yüz yüze gelen Marx, kendini Fransız Devrimi'nin geleneği içine yerleştirerek, Robespierre'ciler,

kentli *sans-culottes* (baldırıçıplaklar) ve köylü hareketinin en köktenci kanadı tarafından savunulan projeyi –yani, mülkiyet haklarını varoluş hakkına tabi kılmaya dayanan bir projeyi– benimsedi."[33]

1843 yazında karısı Jenny'yle Bad Kreuznach'ta geçirdiği balayının ardından 1844 baharına kadar, Paris'e taşınmalarından sonra, Marx kendini iyiden iyiye Devrim'in tarihine ilişkin yazıları, özellikle de eski Saint-Simoncu P.-J.-B. Buchez ve P. C. Roux tarafından kırk ciltte toplanıp açıklamalı olarak yayımlanan anıtsal belgeler derlemesini yoğun şekilde incelemeye verdi.[34] (Okurken tuttuğu notların bir kısmı, *Kreuznach Defterleri* olarak korunmuştur.) Çalışma arkadaşı Arnold Ruge bir dostuna şöyle yazmıştı: "Marx, Konvansiyon'un tarihini yazmak istiyor ve şimdiden muazzam ölçüde okuma yapmış bulunuyor."[35] En sonunda kitap tasarısını terk etmesine rağmen, Marx'ın devrimci tarih üzerine araştırması, "Hegel'in Hukuk Teorisinin Eleştirisine Giriş"inden (1843-44) *Felsefenin Sefaleti*'ne (1847) kadar uzanan ilk önemli teorik çalışma devresinin bütünleyicisiydi. "Siyasetin Feuerbach'ı [yani Hegel'in devlet anlayışının eleştiricisi] olmak üzere yola çıkan genç Marx, bunun yerine, Fransız Devrimi'ne ilişkin eleştirel bir teorinin ana hatlarını tasarlarken buldu kendini."[36] Bu, Marx'ın bir süre önce Renanya'da savunmuş olduğu Jakoben tarzda "saf siyasal devrim"in ve radikal demokrasinin içerdiği çelişkilerle yüzleşmesi ölçüsünde, artık bir özeleştiri haline geldi.

1789'un bitmemiş işi, kıtanın her yerinde kaldığı yerden başlamayı beklemesine rağmen, Marx, gerek mutlakiyeti yıkmanın gerekse genel oy hakkı zaferinin, halkçı cumhuriyetçiliğin gerçek amacı olan küçük üreticilerin eşitlikçi toplumunu artık gerçekleştirmeyeceğini, rekabete ve mülkiyet düşkünü

bireyciliğe dayalı liberal bir düzenin özü olan emeğin ve "tür varlık" insanın yabancılaşmasını aşma olasılığının ise çok daha zayıf olduğunu kavradı. Üstelik Fransız burjuvazisi, Temmuz Monarşisi'nde kendi özel çıkarlarını tahta çıkarınca, "insanlığın nihai amaçlarını gerçek kılmakla yükümlü devlete dair evrensel ülküyü ete kemiğe büründürme iddiasını o saat terk etti."[37] Aksine, sanayi ve ticaret sermayesinin genelde küçük üreticileri mülksüzleştirme yoluyla gücünü artırması, ilk *sans-culotte* komünistlerden olan ve *liberté*'nin ancak ortak mülkiyete dayalı bir sistem içinde *égalité* olarak gerçekleştirilebileceğini savunan Gracchus Babeuf ile Sylvain Maréchal'ın bu öngörüsünü doğruladı.

Kanıtlar kaygı verici ve çok yaygındı. Warren Breckman, Marx'la ve Genç Hegelcilerle ilgili çok değer verilen bir incelemesinde, onların "1840'lı yılların başında Fransız sosyalizmini kucaklamaları"nın, "sırf içine düştükleri ideolojik açmazın bir ifadesi" olmadığını, Batı Avrupa'da kötüleşen "sefalet krizi"ne verilmiş bir yanıt olduğunu vurguluyordu: "1842'ye gelindiğinde, Alman aydınların birçoğu, yoksulların berbat durumunun tamamen farkındaydı."[38] Ama çağdaş Fransız sosyalist ve komünist hiziplere ilişkin ayrıntılı anlatımıyla Marx gibi genç Alman radikaller arasında canlı bir ilgi uyandıran Lorenz von Stein, gerçekte iki farklı yoksulluk türünün bulunduğuna, bunlardan birinin tanıdık, diğerinin ise kafa karıştırıcı ölçüde yepyeni olduğuna işaret ediyordu.

> [Bu] yalnızca emekçi sınıfın bir kısmının yoksulluğu, yalnızca sınai değişiklikler yoluyla nüfusun geniş kesimlerini vuran yoksullaşma değildir, sınai koşulların aile içinde kuşaktan kuşağa tekrar ürettiği, sınai muhtaçlığın [*pauperism*] ayırt edicisi olan yoksulluktur. Salt yoksulluk ile muhtaçlık arasındaki büyük fark açıkça görülebilir. İşin ve gelirin olmaması, yoksullukla sonuçla-

> nır, ama muhtaçlığı ortaya çıkaran şey, iş ve ücretlerdir. Sanayi toplumunda, hayır işleriyle yoksulluğun üstesinden gelinebilir; muhtaçlıkla mücadele etmek için ise tüm sınai çalışma ve ücret sisteminin değiştirilmesi gerekir (...) Pratik insanların sosyalizm fikirlerini benimsemelerine yol açan, muhtaçlık olgusudur.[39]

Başka bir deyişle, Viktorya devrinin bu merkezî paradoksunu, yani üretici güçlerin benzeri görülmemiş gelişimiyle ilişkili radikal yeni sefaleti –Marx buna "yapay yoksulluk" diyordu– ancak sivil toplumu dönüştüren bir toplumsal devrim çözebilirdi. Ama Buhar Çağı'nın yeni Üçüncü Sınıfını, "evrensel sınıf"ını kim oluşturacaktı?

Marx ve Jenny, Sol Yaka'daki 38 rue Vaneau adresine taşındıkları zaman, yanıt hakkında pek az kuşku kalmıştı. Diğer genç radikal aydınlar gibi Marx da İngiltere'deki Çartist hareketten, Silezyalı dokumacıların o dönemdeki ayaklanmasından, Parisli zanaatkârlar ve emekçiler arasındaki çarpıcı sosyalist ve komünist mayalanmadan büyük heyecana kapıldılar. Yeni bir toplumsal güç uyanıyordu ve Moses Hess'in, Flora Tristan'ın, von Stein'ın izinden giden Marx, mülksüz proletaryayı –geleneksel büyük toprak sahipliği ve özel mülkiyet sisteminden dışlanmış ve o sistemde hiçbir çıkarı bulunmayan sınıfı– devrimci burjuvaziye halef adayı gösterdi. Marx'ın proletaryası, ilk Hegelci kundak giysileriyle, elbette onun Fransız devrim tarihine ve Hegel'in devlet teorisine yönelttiği paralel eleştirilerden doğmuş olan bir soyutlamaydı –daha doğrusu, soyut bir çözümdü. Marx, Paris yazılarında aynı anda da eski "felsefi vicdan"ıyla yüzleşti ve Alman liberalizminin yakın tarihte uğradığı yenilginin bir bilançosunu çıkardı. Kouvelakis'in işaret ettiği gibi, "Marx, gerçek (özgül olarak Paris kökenli) işçi hareketiyle temas kurmadan önce teorik ve simgesel düzeyde proletaryayla yüzleşir, çünkü ön-

ceden beri var olan bir *siyasal soruna* (krizin çok yakında bir Alman devrimine dönüşümünü nasıl kavramak gerektiği sorununa) bir yanıt arıyordu (kelimenin sözlük anlamıyla)."

Marx, Paris'teki devrimci zanaatkârlarla, özellikle yeraltı faaliyet gösteren Adiller Birliği'ne mensup Alman terzilerle ve marangozlarla içli dışlı oldukça, "felsefi proletarya" çarçabuk ete ve kemiğe büründü. (Kapı komşusu, bu örgütün önderlerindendi.) Lloyd Kramer'in gözlemine göre, "Paris'in toplumsal metni, Marx'ın Fransa'ya gitmeden önce okumuş olduğu diğer metinlere ilişkin anlayışını önemli ölçüde genişletti."[40] Marx, 1844 baharına gelindiğinde kendini açıkça bir komünist olarak tanımlıyordu ve daha sonra o yaz, talihsiz *Deutsch-Französische Jahrbücher*'in [Alman-Fransız Yıllıkları] yazıişlerini birlikte yürüttükleri Ruge'yle bağını kopardı, çünkü Ruge, Silezya'da dokumacıların Haziran ayaklanmasını hiç de büyük önem taşımayan ilkel bir çaresizlik eylemi sayarak kötülüyordu. "Alman yoksullar," diye iddia ediyordu Ruge, "zavallı Almanlardan daha akıllı değillerdir, yani kendi ailevi rahatlıklarının ötesinde hiçbir şeyi görmezler." Marx, proletaryanın "dinamik yetenekler"ini –özellikle de genel çıkarlar belirleme ve bunları eyleme geçirme konusundaki gelişkin yeteneğini– burjuvazinin "siyasal güçsüzlüğü"yle karşılaştırdığı hiddetli bir polemikte ("'Prusya Kralı ve Bir Prusyalının Toplumsal Reformu' Makalesi Üzerine Eleştirel Kenar Notları"nda) buna yanıt verdi:

> *Dokumacıların şarkısını*, ailevi rahatlıklardan, fabrikadan ya da bölgeden tek söz bile edilmeyen ama proletaryanın bir anda, çarpıcı, keskin, kısıtsız ve güçlü bir tarzda özel mülkiyet toplumuna muhalif olduğunu ilan ettiği o yürekli mücadele *çağrısını* anımsayın. Silezya ayaklanması tam da Fransız ve İngiliz işçi ayaklanmalarının *bittiği* şeyle, proletaryanın doğasına ilişkin bilinçle

> *başlar...* Yalnızca makineler, işçilerin bu rakipleri, imha edilmekle kalınmaz, mülkiyeti tescil eden *kütük defterleri* de imha edilir. Bütün diğer hareketler öncelikle yalnızca *sanayi girişiminin sahibini*, gözle görülen düşmanı hedef aldığı halde, bu hareket aynı zamanda gizli düşman olan bankacıyı da hedef alır.[41]

Marx'ın Paris komünist çevrelerindeki yoğun eğitimini, kısa süre sonra 1845 yazında (12 Temmuz–21 Ağustos arası) yeni çalışma arkadaşı Friedrich Engels'le birlikte Manchester'a ve Londra'ya yaptığı altı haftalık ziyaret izledi; Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* adlı kitabı, Marx'ı komünizme götüren yolda bir yanan çalı [Kutsal Kitap, Mısır'dan Çıkış 3:1-14] işlevi gördü. Neil Davidson'ın işaret ettiği gibi, "Engels, Britanya emekçi sınıfının varoluşsal sefaletinin – Thomas Carlyle gibi düpedüz devrimci olmayan kişileri zaten harekete geçirmiş olan bir konunun– ötesini görüp, sahip olduğu *potansiyel gücü* kavrayan en ilk yorumculardan biriydi ve bu yönüyle, Marx'tan ilerideydi."[42] Lancashire elbette Birinci Sanayi Devriminin kalbi olduğu gibi, Halk Bildirgesi'ne dayalı büyük hareketin de ana üssüydü. Dorothy Thompson'ın bize anımsattığı üzere, "Çartist hareket, her şeyden önce, Marx'ın ve Engels'in sınıf bilincine ilişkin analizlerini dayandırdıkları hareketti."[43] (Marx'ın Manchester'a dair bilgileri gitgide içli dışlı bir hal alacaktı: *Marx-Engels Chronicle*'a göre, Marx yaşamı boyunca Engels'i yirmi beş kez ziyaret ederek bu sanayi kentinde bir buçuk yıl geçirdi.)[44]

Marx'ın devrimci bir kuvvet olarak proletarya konusunda hızla olgunlaşan anlayışı, en geç 1847'ye gelindiğinde, ütopyacı ya da "burjuva sosyalistler"in (Engels'in deyişi) anlayışından hiç değilse üç önemli yönüyle ayrılıyordu. *Birincisi*, Marx'ın erken dönem yazılarına ilişkin ayrıntılı yorumlarında Hal Draper'ın ve Michael Löwy'nin gösterdikleri üze-

re, Marx, *öznenin araçsal etkinliği* önermesinden –işçileri, reformcu birilerince tasarlanan yeni bir toplumu gerçekleştirmenin sırf bileşeni ve kaba aracı sayan önermeden– uzak durdu. Bunun yerine, daha da önce Flora Tristan'ın yapmış olduğu gibi, "maddeci komünistler" denilen kişilerce radikal zanaatkâr çevrelerinde savunulan özgüven ve *özkurtuluş* tarzı öznenin etkinliği yorumunu benimsedi. Blanqui'nin eski silah arkadaşı ve 1840'ta Belleville'deki efsanevi Komünist Şölen'in baş düzenleyicisi olan öğretmen Théodore Dézamy, bu bakış açısının en etkili konuşan ve en ateşli savunucusuydu. Dézamy, Marx'ı etkileyen polemiklerde, zenginler ile yoksulları uzlaştırmaya dönük İkaryen hayali reddetti, proleter birliğini en yüksek öncelik yaptı ve "proleterlerin, başlarında *burjuva* birisi ya da *tanınmış bir isim* olmadan komünist sancağı kendi başlarına yükseltmeye kalkıştıkları"[45] gerekçesiyle şölene katılmayan eski arkadaşı Étienne Cabet'yi alaya aldı.

Löwy, bu dönemi yorumlarken, Marx'ın özkurtuluş fikrini yeni baştan yoğurmasında iki dönüm noktası olduğunu öne sürer. Marx, "Prusya Kralı ve Toplumsal Reform" (Ağustos 1844) başlıklı "garip bir şekilde hafife alınan" *Vorwärts* makalesinde, Silezyalı dokumacıların ayaklanmasını övdü ve etkin kuvvet olarak felsefe ile alıcı kuvvet olarak proletarya arasında daha önce ("Giriş"te) yaptığı sol Hegelci ayrımı gözden geçirdi. "Sosyalizm artık saf teori olarak, 'filozofun kafasında doğmuş' fikir olarak değil, bir *praksis* olarak kendini gösteriyor [ve] proletarya, kurtuluşta artık düpedüz *etkin* öğe haline geliyor." Marx, bir yıl sonra, Fransa'dan kovulmasının üzerinden kısa bir süre geçince, Löwy'nin Engels'e uyarak "Marx'ın ilk 'Marksist' yazıları" diye tanımladığı *Feuerbach Üzerine Tezler*'i kaleme aldı. Özellikle üçüncü tez, proletaryanın kendi devrimci mücadelesiyle kendi kendini eğitmesini,

özkurtuluşun "teorik temeli" yaparak, "lütfeden kurtarıcılar"ı yasaklar. "Koşulların değiştirilmesi ile insan etkinliğinin ya da insanın kendisini değiştirmesinin çakışması, yalnızca *devrimci pratik* olarak kavranabilir ve akla uygun şekilde anlaşılabilir." Löwy'nin tezine göre, bu formülasyon, "18. yüzyıl materyalizmi (koşulların değişmesi) ile Genç Hegelcilik (bilincin değişmesi) arasındaki antitezin aşılması, yadsınarak bir üst düzeye yükseltilmesi (*Aufhebung*)" dışında başka bir anlam ifade etmez.[46]

İkincisi, proletarya -yoksul zanaatkâr ve el işçisi gibi olgunlaşmamış ya da geçiş sürecindeki cisimleşmeleriyle bile- demokrasi mücadelesini sonuç alıncaya kadar sürdürmek için hem siyasal iradeye hem de radikal gereksinimlere sahip biricik sınıftı artık. *Rheinische Zeitung*'un -Prusya sansürünün ilk darbeleriyle burjuva desteği çöken gazetenin- yazıişleri müdürü olarak Marx'ın yaşadığı fırtınalı deneyimler, Alman liberal orta sınıfının, 1789'daki Üçüncü Sınıf'ın kararlılığıyla *ancien régime*'e karşı harekete önderlik edebilecek yetenekte olduğuna ilişkin kuruntuları kökünden sarsmıştı. Draper'ın, Löwy'nin ve başkalarının vurguladıkları gibi, daha 1844'te "Giriş", "sürekli devrim" teorisinin çekirdeğidir: Yeni beliren proletarya tehdidinden korkarak radikalliği bir yana bırakan Alman burjuvazisi, demokratik bir cumhuriyet mücadelesinden feragat ediyor; küçük burjuvazinin ve köylülüğün kimi kesimleriyle birlikte tümden onun yerini alan proletarya, sırf bir anayasaya kavuşmakla devrimci süreci durdurmayacaktır. 1848'de Marx, Komünist Birlik önderi ve *Neue Rheinische Zeitung*'un yazıişleri müdürü olarak Renanya'ya döndükten sonra, Alman demokratik isyanını canlı tutmaya dönük günlük kavgalarda proletaryanın önderliğine ilişkin düşüncelerini geliştirip inceltti; daha sonra sürgündeyken Almanya ve

Fransa olayları üzerine geliştirdiği düşünceler, bu deneyimleri ilkeleştirdi.

Üçüncüsü, Marx, proleterleşmeye karşı koymak ya da Proudhon'un ve pek çok izleyicisinin savunduğu gibi zanaatkâr işbirliği ilkelerine dayalı alternatif bir toplum inşa etmek açısından o dönemin sunduğu umutlar konusunda aşırı kötümserdi.[47] Sanayi Devrimi, o dönemde milyonlarca zanaatkâr ve köylü tarafından bir felaket olarak yaşanmış olmasına rağmen, salt sanayi işçilerinden kurulu mülksüz bir sınıf yaratmakla kalmıyor, günün birinde insanlığın tümünü özgürleştirmek için ele geçirecekleri üretici güçleri de geliştiriyordu. Tarih, geriye sarılamaz ya da durdurulamazdı ama ileriye doğru hızlandırılabilirdi. Proletaryanın ortak mülkiyetteki maddi çıkarının ve emeğiyle yarattığı muazzam üretici güçlerin en sonunda birleşmesi, Marx'ın kurtarıcı öznel etkinliğe yaptığı atıfların tümünde ima edilen formüldür. Bu, onun proletaryaya ilişkin ünlü tezini açıklığa kavuşturur: Proletarya yalnızca kendi özgürlüğünü sağlamakla değil, "insanın alçaltılmış, ezilmiş, yapayalnız, horlanan bir varlık yapıldığı tüm koşulları ortadan kaldırma ödevi"yle de yükümlüydü.[48]

Kayıp halkalar

Heidegger'in öğrencisi Karl Löwith başta olmak üzere, pek çok eleştirmenin, Marx'ın proleter öznel etkinliği benimsemesini, yeni bir dünya inşa edebileceği kanısını zaten içine sindirmiş bir işçi hareketiyle gitgide daha çok içli dışlı olmasının doğrudan bir sonucu olarak açıklamak yerine, onun tarih teorisinin altında yatan gizli bir Yahudi-Hıristiyan eskatolojisinin kanıtı olarak açıklaması, hafif bir dille söylemek gerekirse, her zaman tuhafıma gitmiştir. Elbette, 1840'ların

Paris'indeki sosyalist hiziplerin birçoğu, özelikle İkaryenler, mesihçi sloganlarla ve proleter İsa çağrışımlarıyla doluydu ama bu, liberal burjuvazinin maddeciliği benimsemesine Fransızlarca gösterilen özgül bir tepkiydi. Aslına bakılırsa, solda iki kamp vardı: Birisi, Dézamy ve maddeciliğin kıvançlı mirasçıları yeni Babeufçüler gibi komünistler, diğeri ise maddeciliği Direktuvar'la ve liberalizm ideolojisiyle özdeş saydıkları için maddeci geleneği reddeden daha geniş bir gruptu. "Toplumsal atölye" hareketinin kurucusu ve 1848 Devrimi'nin ilk aşamalarında etkili bir lider olan Louis Blanc, "dinsel model"in özellikle ateşli bir savunucusuydu. Blanc'ın iddiasına göre, "18. yüzyıl Fransız feylosoflarının laik maddeciliği, Fransız Devrimi sırasında ve sonrasında burjuva egemenliğini haklı gösteren bireyci teoriler üretti. Öte yandan, Fransız demokrasisi ise maddeci (bireyci) feylosof geleneğine karşı çıkan ve Hıristiyan İncil'lerinin birlik, özgürlük, kardeşlik ilkelerini yeğleyen Rousseau'cu bir mirastan doğdu."[49]

Ama ister İncil'lerde vaaz edilsin, isterse bir "eleştiri eleştirisi"nin zahmetli sonucu olsun, *proleter eylemliliğin* genel görünümü, hem liberallerin hem de radikallerin geniş olarak anladıkları şekliyle klasik demokratik devrim paradigmasında öznelerin yer değişikliğinden doğdu. Kurtuluşla ilgili Yahudi- Hıristiyan kavramları, yalnızca halk düzeyinde ve öncelikle zanaatkârlar ile yoksul köylüler arasında etkili oldu. Ama devrimci sosyalistler, devrimci öznelliğin maddeci ve popüler-binyılcı betimlemeleri arasında gidip gelmeye alışıp gittiler. Zinovyev'in Komünist Enternasyonal başkanıyken bir vesileyle açıkladığı gibi:

> Ekonomist eleştirmenler, "Ee, öyleyse, sizin kanaatinize göre işçi sınıfı bir Mesih mi?" diyeceklerdir. Buna şöyle yanıt verdik, şimdi de de aynı yanıtı veriyoruz: Mesih ve mesihçilik bizim dili-

> miz değildir ve böyle sözcüklerden hoşlanmayız; ama bunların içerdiği anlayışı kabul ederiz: Evet, işçi sınıfı belirli bir anlamda Mesih'tir, rolü de mesihçi bir roldür, çünkü tüm dünyayı özgürlüğe kavuşturacak olan sınıf budur (...) Mesih ve mesihçilik gibi gizemcilik kokan terimlerden kaçınır, bilimsel terimi tercih ederiz: *hegemonik proletarya.*[50]

Devrimci eylemliliğin üç kritik öğesi –örgütsel kapasite, yapısal güç, hegemonik siyaset– Bölüm 2'de irdelendiği üzere, sistematik olmasa bile en özenli şekilde Marx'ın 1848'deki yazılarında ele alındı. Marx, ondan sonra, İngiliz kapitalizmine ilişkin anıtsal analizi üzerinde yoğunlaşmak için Fransız devrim tarihine büyük ölçüde veda etti. *Kapital,* Bensaïd'in vurguladığı gibi, sınıf bilincinin yapısal belirlenimlerini ya da önkoşullarını üretim düzeyinde (*Cilt 1*) ve dolaşım düzeyinde (*Cilt 2*) analiz etmesine rağmen, Marx'ın "olgunluk dönemi"nde öznenin etkinliğini somut toplumsal oluşumlar düzeyinde doğrudan doğruya ele alan hiçbir temel metin yoktur.[51] Lukács'ın şu ünlü yakınmasında olduğu gibi:

> Marx'ın başyapıtı tam da sınıfın tanımına geçmek üzereyken kesiliverir [*Kapital, III. Cilt,* Bölüm 52]. Bu boşluk, proletaryanın hem teorisi hem de pratiği açısından ciddi sonuçlar doğuracaktı. Çünkü sonraki hareket, bu hayati hususta, yorumları, Marx'ın ve Engels'in ara sıra ettikleri sözlere ilişkin derlemeleri, onların yönteminin bağımsız dış değerlendirmesini ve uygulamasını temel almak zorunda kaldı.[52]

Lukács'ın ilk kez *Tarih ve Sınıf Bilinci*'nde (1923) bu "boşluk"u giderme çabasına girmesinden bu yana, *1844 Elyazmaları, Alman İdeolojisi, Grundrisse, 1861–63 Ekonomik Elyazmaları,* önemli bir parça olan "Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları" (*Kapital, I. Cilt,* Yayımlanmamış 6. Bölüm) ve *Kapital*'in *III. Cilt*'inin özgün elyazması dahil Marx'ın ya-

yımlanmamış çalışmalarından ve taslaklarından oluşan bir hazine ortaya çıkarılmış, yorumlanmış ve tartışılmıştır; ama kilit nitelikteki makro kavramların –sınıf, öznenin tarihsel etkinliği, devlet, üretim tarzları vb. gibi kavramların– seyrini izlemek için hâlâ çok farklı türdeki üç kaynaktan özenle yararlanmaya gerek vardır: Esasen 1843-47 arasına ait apaçık felsefi beyanlar (Étienne Balibar'ın çok yerinde bir deyimle "program metinleri" dediği yazılar); 1848-1850 arasında yazılmış siyasal-stratejik anlatılar; önceki düşünceleri geniş-leten ya da uyarlayan iktisadi elyazmalarından derlemeler.[53] Ama bölük pörçük kaynaklardan yapılan böyle bir yeniden inşa, yorumlama açısından ne denli sağlam olursa olsun, "doğru Marx" olarak anlaşılmamalıdır. Bu sadece akla yatkın ya da daha iyi, yararlı bir Marx'tır, o kadar.

Marcello Musto'nun tezine göre, Marx'ın fikirlerini güncellememesi ve sistemleştirmemesi, sırf yakalandığı ağır hastalığın ve sürekli *Kapital*'i gözden geçirmesinin bir sonucu değil, onun şematikleştirmeye karşı o "içgüdüsel tiksintisi"nin kaçınılmaz bir sonucuydu: "Gelip geçen yılların bile değiştiremediği, onu tekrar tekrar yeni incelemelere yönelten doymak bilmez bilgi tutkusunun; son olarak da tarihin karmaşıklığını teorik bir projeye tıkıştırmanın zorluğunu yaşamının son yıllarında fark etmiş olmasının [sonucuydu]; bunlar, noksanlığı [onun] sadık yoldaşı yaptı."[54] Balibar da aynı doğrultuda şu gözlemini dile getirir:

> Marx, başka yazarlardan daha çok, *konjonktür üzerine yazdı.* Böyle bir seçim, gerek Hegel'in sözünü ettiği "kavramın dayanımı"nı gerekse mantıksal sonuçları kılı kırk yararcasına tartmayı dışlamadı. Ama kesinlikle istikrarlı sonuçlara elverişli değildi: Marx, hep yeni başlangıçların filozofudur, ardında *birçok* tamamlamamış taslak ve proje bırakmıştır (...) Onun düşün-

> cesinin içeriği, tutumundaki değişimlerden ayrı tutulamaz. Bu yüzden, onu incelerken, sistemini soyut olarak yeniden kurmak mümkün değildir. Kopukluklarıyla ve çatallanmalarıyla onun gelişiminin izini sürmek gerekir.[55]

Michael Lebowitz'e göre, Marx'ın suskunluklarının en pahalıya çıkanı, tasarladığı ama hiç yazmadığı –"Ekonomi Politiğin Eleştirisi" için yaptığı özgün planda üçüncü cilt olan– *Ücretli Emek*'tir. "Bir bütün olarak *sermaye*" üzerinde odaklanan "*Kapital*'de ayrıntılarıyla geliştirilen sistemin tek yanlılığının kökeninde bu cildin hiç yazılmaması yatar." Bununla birlikte "bir bütün olarak *Kapitalizm*" teorisi, "verdiği mücadelelerle gelişen bir özne olarak işçi üzerine" eğilen bir karşı odağı da gerektirir; işte bu odak *Kapital Cilt I*'de ancak cılız şekilde geliştirilmiştir. Başka bir deyişle, bu kayıp cilt, sermayenin karşıtı olan emeğin böyle kendi kendini oluşturmasının bütünleyici bir yönü olarak proleter özne etkinliğine ilişkin bir teoriyi muhtemelen anıştırırdı. Marx'ın yazmaya niyetlendiği cildin kimi kısımları *Kapital Cilt I*'e dahil edilmiş olmasına ve Lebowitz, olağanüstü çaba göstererek, sermaye ile emekten oluşan iki taraflı bir teorinin parçalarını bir araya getirmesine rağmen, *Ücretli Emek* ancak kısmen yeniden inşa edilebilir.[56]

Bu hususu akılda tutarak, bu bölümün, Marksolojide doğru yolu gösteren bir inceleme sunduğu ya da öznenin etkinliğine ilişkin belirlemeleri bitmemiş başyapıt *Kapital*'den çıkarsamaya –bana göre imkânsız olan bir şeye– dönük titiz bir çaba olduğu iddiasında bulunmuyorum. Daha çok, Birinci ve İkinci Enternasyonal devirlerinde sosyalist bir işçi sınıfının ideal tipine uygun bir *tarihsel sosyoloji* önermek için Lukács'a özgü dış kestirim yaklaşımını geniş kapsamlı, hatta gelişigüzel kullanıyorum. Özellikle, sınıfsal kapasitelerin yaratıl-

masına ve sosyalist projenin kendini örgütlemesine zemin oluşturan koşulları ve mücadele biçimlerini aydınlatmak için, 19. yüzyıldaki ve 20. yüzyıl başlarındaki işçi sınıfı tarihine ilişkin güncel anlayışımızı –1960'tan beri binlerce değilse bile yüzlerce incelemenin meyvesini– eşeleyip irdeliyorum. Sosyalist bilincin ve tarihi değiştirme gücünün en başta ekonomik sınıf mücadelesinden doğduğu yolundaki basitleştirici (Marx'ın savunmadığı) fikre karşı, Rosa Luxemburg'un, "kitle grevi" konusundaki parlak analizlerinde sınıf bilincinin ve devrimci iradenin en güçlü yaratıcıları olarak saptadığı *üst belirlenimleri* (söz gelişi, ücret mücadelelerinin oy hakkı hareketlerince üst belirlenimini ve tam aksini) vurguluyorum.

Dahası bu yeniden inşa, öncelikle, çağdaş sınıf çatışmasının kökten değişmiş koşullarında öznenin etkinliğine kafa yormak için karşılaştırmalı bir matris olmayı amaçlıyor ve devrimci öznel etkinliğe karşı klasik tezlerin ele alınmasını gelecekteki bir çalışmaya bırakıyor; belki de söz konusu tezlerin en akla yakın olanları, Werner Sombart'ın *Why There Is No Socialism in the United States* (ABD'de Sosyalizm Olmayışının Nedenleri; 1906) ve Robert Michel'ın *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* (Siyasal Partiler: Modern Demokrasinin Oligarşik Eğilimlerine İlişkin Sosyolojik Bir İnceleme; 1911) adlı eserleridir.[57] Başka bir deyişle, ben, kapitalizmin mezar kazıcısı olarak geleneksel işçi sınıfı için –tezler biçiminde sunulan– idealize, *azami* bir sav öneriyorum. Dilerseniz, hayal edin ki, Dünya Ruhu, proletaryanın Evrensel Kurtarıcılık işi için vasıflarını içeren özgeçmişini sunmasını istiyor.[58]

Yeterliklerin böyle bir dökümü çeşitli şekillerde değiştirilebilir ya da genişletilebilir, ama Marx'ın temel önermesi olduğu gibi kalır: Mücadele içinde kazanılan bu yeterliklerin

toplamı, özkurtuluş ve devrim için gerçekçi bir potansiyeldir. Anımsayalım, yeterlik kazandıran koşullar *yapısal* ya da *konjonktürel* olabilir. İlki, üretim tarzı içinde proletaryanın konumundan doğar; örneğin, koskoca şehirlerde, sektörlerde, hatta ülkelerde üretimi durduran kitle grevleri örgütleme olasılığı (daha fazlası olmasa bile). İkincisi, tarihsel aşamalarla ya da dönemlerle sınırlıdır ve nihayetinde geçicidir: Örneğin, geç Viktorya dönemi mühendislik işçilerinin ve gemi yapımcılarının emek süreci üzerindeki gayriresmî denetimlerini Birinci Dünya Savaşı'na kadar inatla sürdürmeleri ve yeni üretim yöntemlerinin benimsenmesi gibi. Konjonktürellik, eş zamanlı olmayan tarihlerin kesişmesini de ifade edebilir; söz gelimi, Avrupa'da oy hakkı mücadelelerinin ve sınai çatışmanın güçlü buluşmasına yol açan sanayileşmenin orta döneminde mutlakiyetin varlığını sürdürmesi bunun örneğidir –Kuzey Amerika'da durum öyle değildi.

Dahası, dikkatli Marx öğrencisinin eninde sonunda keşfettiği gibi, kapitalizmin "hareket yasaları" pek çok ince ayrıntıyla birlikte işler. Onun tarihsel analizlerinde ve iktisadi elyazmalarında saf belirlemeler ya da basit sürekli eğilimler pek azdır. Gerçekten, insanın içinden Newton'ın İkinci Yasası'nı birikim sürecine uygulamak geliyor, çünkü sıklıkla o yasanın dinamikleri aynı zamanda eğilimler ve karşıt eğilimler üretir. Örneğin, "Fabrika biçimi, mülkiyet ilişkilerine dair kapitalist anlayışları cisimleştirir ve bu nedenle de öğretir. Ama Marx'ın işaret ettiği gibi, üretimin zorunlu olarak toplumsal ve ortaklaşa karakterini de öğretir, dolayısıyla da özel mülkiyete ilişkin kapitalist anlayışın altını oyar."[59] Keza *Kapital*'de, üretimin artan organik bileşimi (sermaye yoğunluğu), sermaye mallarının ucuzlamasıyla değer açısından belirlenimsiz olarak dengelenir. Benzer şekilde, kaynaklar alter-

natif, hatta zıt amaçlarla kullanılabilir. Örneğin, teknik ve bilimsel bilgiye duyulan açlık, işçilerin üretimi denetlemesi için bir önkoşuldur ama aynı zamanda da günün birinde yönetici ya da mal sahibi olmayı uman bir işçi aristokrasisinin hırslarına hizmet eder. Keza kendi kendine örgütlenen proleter sivil toplum, sınıf kimliğini ya burjuva kurumlarının yörüngesinde bir *alt kültür* olarak bağımlı, korporatist bir anlamda ya da antagonist bir *karşı kültür* olarak hegemonik, beklentili bir anlamda pekiştirebilir.

Dahası ben, *kendi kendine örgütlenme ve eylem kaynaklarının yanı sıra, onları harekete geçiren çıkarlar ve gerek duyulan tarihsel görevler* üzerine odaklanırken, toplumsal ontolojiye ve bilince ilişkin daha soyut tartışmaları bir yana koymamın yanı sıra, yakın zamanda toplum teorisyenleri ile tarihçileri arasında çıkan ve Alex Callinicos'un *Making History* (Tarih Yapmak) kitabında[60] çok güzel işlediği öznenin etkinliği/yapı uyuşmazlıklarını da bir yana koyuyorum. Öznenin etkinliği nihayetinde birikim ve kapitalistler arası rekabet dinamiklerini koşullandırsa da, kriz teorisinin dikenli çalılarının da çevresinden dolaşıyorum. Gerçekten, Marx'ın parlak sezgisi, iş (konjonktür) döngüsü sarmalının dönemsel olarak proletaryanın ilerleme olasılıklarına yol açtığını ve engel olduğunu saptamasıydı. Örneğin, Kaliforniya'daki altına hücumla ve Doğu Pasifik'in küresel ticarete açılmasıyla tetiklenen 1850'lerdeki büyüme patlaması, Britanya'da emek çatışmasını dindirdiği halde, 1909-13 döneminde enflasyon ve düşen gerçek ücretler uluslararası çapta sınıf mücadelesinin fitilini ateşledi.[61] *Kapital*, işsizlik düzeylerinin sınıfsal güç dengelerini düzenlediği kaçınılmaz üretim ve mübadele krizleri açısından devrimin "nesnel koşullar"ına yeni ve daha güçlü bir anlam kazandırdı. Ama siyasal ve entelektüel yaşamını Avrupa

tarihinin en barışçıl döneminde geçiren Marx, dünya ölçeğinde savaşın ekonomi politiğini ya da birikim üzerindeki rolünü irdelemedi. Bu, *Kapital*'in ana planında, anlayışla karşılanabilecek olsa bile büyük bir eksiklikti. Emperyalistler arası savaşı, en büyük mali ve ticari krizlere denk sayılabilecek bir toplumsal değişim ortamı ve/veya devrim fırsatı olarak düşünüp tartışmak, valorizasyonun süregiden bir koşulu olarak ilk birikim üzerine yazılarıyla Luxemburg'a ve Ludendorff'un Alman savaş ekonomisiyle örneklenen devlet kapitalizmi üzerine yazdığı makalelerle Lenin'e kaldı.[62]

Son olarak, gerçek mezar kazıcıları nasıl tanımlarız? Bu yazının amacı açısından, "klasik" proletarya, 1848-1921 dönemindeki haliyle Avrupa ve Kuzey Amerika işçi sınıflarıdır.[63] Emek dünyası, yapısal ve toplumsal açıdan elbette türlü çeşitliydi, birçok geçici ve çelişkili sınıfsal konumu kapsıyordu. Metropol işçi sınıflarının kaba bir tiplemesi yapılsa, kapsamında, *resmî proletarya* (tüm mülksüz ücretli işçiler); yoksul düşmüş zanaatkârlardan oluşan *eski proletarya*; hizmetçiler, tutuklular, ücret almayan aile işçileri dahil, çoğu kez yönetmelikle düzenlenen *yarı köle emekçiler*; birçoğu aynı zamanda yoksul köylülerden ya da kiracı çiftçilerden oluşan *tarım proletaryası*; *çekirdek sanayi proletaryası* (fabrika işçileri, madenciler ve taşıma işçileri) yer alırdı. Bu sonuncu kesim, makineli üretim –Marx'ın "emek üzerinde gerçek boyunduruk" dediği şey– nedeniyle nesnel olarak sosyalleşmişti ve 1880'li yıllara, hatta daha sonrasına kadar işçi hareketinin gerçek belkemiği haline gelmedi. Sınıfın tümü (resmî işçi sınıfı), merkezinde ana dinamonun bulunduğu, sermayeye karşı direniş üreten ve diğer sektörlerin cılız ekonomik gücüne destek veren muazzam bir güç şebekesi gibi tasavvur edilebilirdi.

Devrimci yazında proletaryanın "öncü kıtalar"ından söz edildiğine sıkça rastlanıyordu, ama bu terim iki farklı şekilde uygulanabilir: (1) çekirdek işçi sınıfının en çok ekonomik güce sahip ve mücadeleciliği uzun sürelerle devam ettirebilecek kesimleri; (2) ekonomik gücü zayıf olsa bile, sosyalist ve anarşist fikirlerin yaygınlığıyla ayırt edilen özgül meslek grupları. Birinci Dünya Savaşı'na kadar, matbaacılar, fırıncılar, terziler, taşçılar, puro üreticileri ve denizcilik işçileri, apaçık devrimci ideolojileri kendi iş grubu alt kültürlerine sokma olasılığı en yüksek olanlardı.[64] Dahası, Pale ve Sicilya gibi bölgelerde köy zanaatkârları, 20. yüzyılın epey içlerine kadar kentsel radikalizm ile tarımsal hoşnutsuzluk arasında kritik bir iletim hattı olmayı sürdürdüler; 1890'lı yıllardan itibaren ise liman işçileri, oduncular, hasat yardımcıları ve inşaat işçileri gibi geçici ya da mevsimlik işçiler, sendikacılığın ve anarşizmin önemli tabanları haline geldiler.[65] Devrimci metal işçileri ancak 1916'dan sonra sınıf mücadelesinin dümenine geçtiler ve "Fordist" fabrikalardaki montaj hattı proletaryası ancak 1930'lardaki büyük grevlerde merkezî bir rol üstlendi.

SINIF SAVAŞI ÇAĞI

Bu bölüm konusal olarak düzenlenmesine karşın, açıkça, sınıfsal oluşuma ve çatışmaya ilişkin özgül tarihsel örüntüleri varsayar. Daniel Bensaïd'in yazdığı gibi, "Sınıflar, birbirinden ayrılabilen kendilikler şeklinde var olmazlar."[66] Dolayısıyla, benim anlayışımın kronolojik ayraçları, 1838'deki Halk Bildirgesi (başlangıç) ve 1921'deki Mart Eylemi denilen olaydır (bitiş). Bu kısa yüzyıl boyunca esnafın proleterleşmeye karşı direnişi, onların torunları olan fabrika işçilerince yara-

tılan hareketlerin ideolojik temellerini oluştururken, ilk zamanlarda görülen küçük üreticilerin toplumsal cumhuriyeti rüyası, işçi konseylerinden oluşan bir sanayi cumhuriyeti hayaline dönüştü. Her ikisinin de ömrü kısa oldu; ilki, 1848'de ve 1871'de Paris'in radikal esnaf komünleri olarak; ikincisi ise 1917-19'daki çeşitli "sovyet" kent devletleri olarak. (Nasıl ki Paris Komünü birçok bakımdan 1848'in son perdesi idiyse, 1936-37'de Barselona'da yapılan anarkosendikalist devrim de Petrograd 1917'in yeniden sahneye çağrılması olarak görülebilir.) 1921'de Saksonya'da iyi hazırlanılmamış bir komünist ayaklanmanın başarısız olması ve ülkelerin çoğunda işçi hareketinin genel olarak bastırılması üzerine, Sovyetler Birliği ölümcül biçimde tecrit edildi ve tam bir kuşak boyunca kuşatmaya alındı, bu yüzden de Ekim 1917'de Smolni'de öngörülmüş hiçbir şeye benzemeyen otoriter bir toplumsal oluşuma dönüştü. Aynı zamanda, Avrupa işçi hareketi içindeki eski sosyalist ve yeni komünist partiler arasında meydana gelen kutuplaşma, birleşik eylemin önüne kalıcı bir engel olarak dikildi. Sonuçta, Komintern Marksizmi, Marx'ın ve Engels'in özgün teorik bakışı kapsamında yer almayan tarihsel öznelere –sömürgecilik karşıtı hareketlere, "vekil" proleterlere, köylülere, işsizlere, Müslümanlara, hatta Amerikalı çiftçilere– yüzünü çevirdi.

Sınıf Mücadelesini Dönemselleştirmek: 1838-1921

(1) 1838-48: Proleterleşmeye ve sınai yoksulluğa karşı kitlesel isyanların ortasında sosyalist ve komünist öğretilerin hızla yayılması. Kıta Avrupa'sında tipik devrimci özne, makineleşmenin arifesinde kitlesel el zanaatlarının yaşaması için savaşan kendi kendini eğitmiş esnaftı. Ama bu onyıl, Kuzeyli fabrika işçilerinin de büyük kitleler halinde katıldıkları ulu-

sal ölçekteki ilk modern emekçi halk hareketi olan Çartizmin de onyılıydı. Ulusal atölyelerin kapatılması üzerine Paris'te çıkan "sosyalist" ayaklanmanın yenilgisiyle, Haziran 1848'de, yani *Komünist Manifesto*'nun yayımlanmasının üzerinden dört ay bile geçmemişken bu dönem sona erdi. Devrimcilerin Avrupa'dan kitleler halinde göç etmeleri, ütopyacı sosyalizme Amerikan Batı'sında ikinci bir hayat şansı verdi.

(2) 1849-64: Demiryolu ve buharlı gemi inşası, kentsel yenilenme ve pamuklu dokuma ihracatı sayesinde orta Viktorya dönemine denk gelen büyük gelişme dönemi, sınıf bilincinin ve toplumsal devrimin gerilediği bir dönemdi. Britanya'da en geleneksel el zanaatları (inşaatla ilgili meslekler hariç) gerilemeyi sürdürdü ama metal işçilerinden oluşan yeni bir seçkin zümresi, Çartist dönemin geniş dayanışması pahasına yerini sağlamlaştırdı. Amerika Birleşik Devletleri'nde henüz genç olan işçi hareketi, İrlanda'dan ve Güney Almanya'dan gelen Katolik göçmenlere karşı "Know Nothing [Hiçbir Şey Bilmiyorum]" adı verilen grubun başını çektiği tepki hareketiyle bölündü. Fransa'da, eskiden Saint-Simon papaz yamağı olan ve Credit Mobilier'yi kuran Péreire biraderlerin tasarladığı devasa finansal balon, İkinci İmparatorluk'un hezeyanı ortasında esnafa refah getiren bir pastırma yazı yarattı. Hiçbir yerde ufukta devrim görünmediği için, Marx kendini British Library'ye kapattı, Blanqui kodeste çürüdü, ülkeye gelmiş komünist siyasal göçmenler, dünyaya küsmüş ve gitgide gizliliğe gömülen hiziplere bölündüler. On dokuzuncu yüzyılın Che Guevara'sı sayılan Garibaldi bile bir süreliğine silahını bırakmak ve Peru'dan Canton'a güherçile taşıyan bir gemiye kaptanlık ederek borçlarını ödemek zorunda kaldı.

(3) 1865-77: Birinci Enternasyonal'in yükselişi ve çöküşü. Amerikan İç Savaşı ve Polonya'da 1863 Ayaklanması, Britanya'da ve Fransa'da işçi sınıfı dayanışmasının güçlü ifadelerini ortaya çıkardı, böylece en sonunda her iki ülkeden sendika önderleri bir araya gelerek Eylül 1864'te Uluslararası İşçi Birliği'ni (Birinci Enternasyonal'i) kurdular. İki yıl içinde, hem Yeni Dünya hem de Eski Dünya, Hobsbawm'ın "işçi mücadelelerinin ilk uluslararası şahlanışı" olarak tanımladığı olayın pençesine düştü; Paris Komünü'nün yenilgisini izleyen gerici darbeden sonra bile devam eden ama sonra 1873 Buhranıyla dağılan bir grev dalgasıydı bu. İşçi hareketinin bileşimi hızla değişiyordu. "Komün'ün yenilgisi," diye vurguluyor Roger Magraw, "esnafın öncülüğünü yıktı" ve Fransa'da, kömür madencileri ile demiryolu işçileri öne çıktı, gerçi Britanya'da ve ABD'de bu durum daha da belirgindi.[67] Baltimore ve Ohio Demiryolu 1877 yazında ücretleri tırpanlamaya başlayınca, Kuzey bölgesi boyunca yayılarak kısa sürede demiryolu grevcileri ve müttefik işçiler ile polisin, milislerin, federal birliklerin karşı karşıya geldikleri kanlı sokak çatışmalarına (100 ölü) dönüşen kırk beş günlük bir isyanın fitili ateşlenmiş oldu. St Louis'de, çoğunluğu Marx'ın ve Lassalle'ın Alman-Amerikan izleyicilerinden oluşan sosyalist İşçi Partisi, ABD tarihindeki ilk belediye genel grevinin örgütlenmesine yardım etti. Sınıf savaşı Atlantik'i geçmişti.

(4) 1878-89: Bu dönem, Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da işçi hareketinin *Sturm-und-Drang* onyılıydı. Ekonomik toparlanmayı ve hem sendikaların hem de işçi partilerinin örgütsel büyümesini, gerileme ve baskı izledi, ondan sonra bu döngü tekrarlandı. Bir zamanlar dokuma ve ayakkabı sanayileriyle sınırı olan fabrika sistemi artık genişleyerek makine

yapımını ve sermaye mallarını da kapsar duruma geldi, yeni Bessemer işlemi, ABD'li ve Alman çelik üreticilerinin İngiliz üstatlarını yakalamalarına, sonra da geçmelerine olanak sağladı. Fransa'da ve ABD'de modern büyük ölçekli üretim yöntemleri, Le Creusot ve Pullman gibi şirket kasabalarında uygulanan "yeni sanayi feodalizmi"yle çoğu zaman el ele gitti.[68] Hızla sanayileşen Alman İmparatorluğu'nda, SPD'nin (1875'te Gotha'da kurulan yeni partinin) gösterdiği çarpıcı büyüme, bir zamanlar Lassalle'la flört etmiş olan Bismarck'ı, bu partinin yanı sıra sendikacılık biçimlerinin çoğunu da yasaklamaya yöneltti. Yeraltı örgütlenmesinin bu "kahramanca yılları"nda "yapılan ağır baskılar, partiyi yok etmeyi başaramadığı gibi, üyelerini de radikalleştirdi ve tescilli Marksist olan Karl Kautsky'nin yazdığı bir programın 1891'de Erfurt'ta düzenlenen parti kongresinde kabul edilmesiyle doruğa ulaşan bir teorik netleştirme sürecine yol açtı." 1 Mayıs ve sekiz saatlik işgünü hareketi, anarkokomünist göçmenlerin önderliğinde Şikago'da doğdu; bu önderlerin yedisi alelacele darağacına gönderildi (Haymarket Şehitleri). Devrimci olmayan ve özellikle Katolik işçi kesimine hitap eden Knights of Labor (Emek Şövalyeleri) neredeyse bir milyon üye sayısına ulaştı, sonra ise hızla gerileyerek, sahayı yeni Amerikan Emek Federasyonu'na ve sekiz saatlik işgünü için yürüttüğü kampanyaya bıraktı. Britanya'da, vasıfsız, düşük ücretli ve geçici işçileri örgütleyen Yeni Sendikacılık, 1889'daki liman grevinde –tüm East End'i kaplayan ve burjuva West End'e şok dalgaları yollayan bir ayaklanmada– şaşırtıcı bir başlangıç yaptı.

(5) 1890-1906: Bu dönem, sosyalizmin uzun baharıydı. Kentleşme ve sanayileşme Avrupa'da rekor hıza ulaşarak, fab-

rika kökenli işçi sınıfının toplumsal ağırlığını ve potansiyel oy gücünü çarpıcı derecede artırdı. Almanya'da, Bismarck'ın antisosyalist yasalarının 1890'da kaldırılması, Sosyal Demokrasinin ve müttefiki Özgür Sendikaların büyüme patlaması yaşamasının yolunu açtı. Avrupa'nın her yanından sosyalist gruplar, Fransız Devrimi'nin yüzüncü yıl dönümünü kutlamak için 1889 Paris Sergisi'nde bir araya geldiler ve İkinci Enternasyonal'i kurdular. Aynı zamanda da 1 Mayıs'ı 8 saatlik işgünü mücadelesinin evrensel günü –Belçika'da, Avusturya'da, İsveç'te ise genel oy hakkı mücadelesi günü– olarak kabul ettiler. Fransa'da CGT (1895) ve İsveç'te LO (1898) gibi federasyonların kurulmasıyla sendikalar gerçekten daha ulusal bir boyut kazanırken, toplu sözleşme pazarlığı, özellikle vasıf gerektiren mesleklerde ve sanatlarda gitgide yaygınlaştı. Bununla birlikte, ağır sanayilerde işverenler –kısmen İngilizler hariç– sendikalaşmaya ve toplu sözleşme pazarlığına hâlâ var güçleriyle karşı koyuyorlardı. Sahici sanayi sendikaları hâlâ çok seyrekti ve ABD'de AFL sendikaları, birkaç istisnayla, fabrikaları ve madenleri dolduran yeni göçmenleri örgütlemeyi reddediyordu. Bu arada, küresel ekonomi ise buhran (1893 Paniği) ile hummalı genişleme (Belle Époque'taki refah) arasında gidip geliyordu, ama sendikalar ilk kez yüksek işsizlik dönemlerini atlattılar.

Rus imparatorluğunda 1905 Devrimi, genel grevleriyle, donanma isyanlarıyla, kentsel ayaklanmalarıyla, ulusal kalkışmalarıyla ve kırsal başkaldırılarıyla, Avrupa'da tüm saatleri yeniden ayarladı. Bu patlama tamamen beklenmedik olmamasına rağmen, kentli işçilerin ve soldaki partilerin aldıkları merkezî rol, yalnızca Avrupa'nın diğer monarşilerine değil, işçi hareketinin revizyonist kanadına da ağır bir şok yaşattı. Bir anda, Almanya'da ve Avusturya-Macaristan'da eşit oy

hakkı için dev gösterileri kamçıladı; Rusya'da örneği sergilenen "kitle grevi"ni, sosyalist geçişle ilgili tartışmanın merkezine yerleştirdi. Fabrikaları devralan işçilerin ve doğrudan demokrasiyle (*sovyetler* eliyle) yöneten halk kitlelerinin oluşturduğu manzara, Avrupa emeğinin sol kanadına –Fransa'da ve İskandinavya'da devrimci sendikalistlere, İspanya'da ve İtalya'da anarşistlere; SPD'de ise sol muhalefete– özellikle enerji kazandırdı.

(6) 1907-14: Rus Devrimi'nin ve oy hakkı için büyük grevlerin ardından, sınıf mücadelesinde, işveren birliğinin güçlenmesiyle, sanayi lokavtlarıyla, grevleri bastırmak için askerlerin yaygın kullanımıyla, liberal orta sınıf partileri ve sosyal demokrasi arasındaki seçim ittifaklarının dağılmasıyla belirginleşen genel bir sertleşme oldu. İşçiler, Avrupa çapında bir dizi genel grevle karşılık verdiler ama hepsi de yenilgiye uğradı. 1907 yılı dönüm noktasıydı: Rusya Başbakanı Stolipin İkinci Duma'yı dağıttı, radikal işçilere ve köylülere karşı yıldırma politikası uygulamaya başladı. Almanya'da, Şansölye von Bulow'un "Hottentot seçimi" denilen ve esasen emperyalizm için bir plebisit olan kampanyası, tüm orta sınıf partilerini SPD'ye karşı birleştirdi; sonuçta SPD, Reichstag'daki sandalyelerinin yarısını kaybetti: böylece sosyalistlerin ilerleyişinin durdurulamaz olduğu inancı acı şekilde çürütülmüş oldu. Paris'te, sekiz saatlik işgünü için 1 Mayıs'ta yapılan grev 50.000 askerle bastırıldı ve sonbaharda Clémenceau, hükümetin dizginini eline alarak, CGT'nin ensesine demir ökçeyle çökmeye ant içti. 1909'un 1 Mayıs'ında Osmanlı İmparatorluğu'nun 100.000 kadar sanayi işçisinin üçte biri, başta Selanik olmak üzere, polise karşı koydu ve iş bıraktı.[69] Ağustos'ta İsveç'te 300.000 işçi, işveren lokavtlarına tepki

olarak, bir ay süreli başarısız bir genel greve çıktı. Bu arada, Kuzey Afrika'daki sömürgeci savaşlara karşı işçi sınıfının direnişi gösterilere yol açarak, 1909'da Barselona'da Semana Tragica ve 1914'te Romagna'da Settimana Rossa katliamlarıyla sonuçlandı. İngiliz ordusu (ve donanması), Çartizmden beri ilk kez Galler'de (Tonypandy gösterileri), Merseyside'da ("Kanlı Pazar") ve Dublin'de ("Dublin Lokavtı") grevleri bastırmak için yoğun olarak kullanıldı.

İşçi hareketinin reformist önderleri hem soldan hem de tabandan muhalefetle karşılaştılar. Parlamenter yol ve giderek bürokratikleşen sendikalar ile ilgili artan hayal kırıklığı, ABD'de IWW'nun (1905), Fransa'da CGT'nin (1906 Amiens Kongresi), İspanya'da CNT'nin (1910) ve İtalya'da USI'nin (1912) temsil ettiği devrimci sendikacılığa işçilerin güçlü biçimde destek vermelerini sağladı. Bunların ortak amacı, sermayeyle agresif mücadele edecek ve en sonunda sınai özyönetim organları olarak işlev görecek tüm derecelerden sınai ya da genel sendikalar yaratmaktı. Sendikalistler, grev hareketinin daha önce örgütsüz olan göçmen emekçiler, kadın giysi işçileri, denizciler gibi grupları kapsayacak şekilde genişletilmesiyle en sonunda yapılacak bir genel grevin yenilmez kılınacağına da inanıyorlardı. Sendikalizmin önemsiz bir akımdan öteye geçmediği Britanya'da ve Almanya'da bile 1910–13'te kendi başına patlayan grevlerin ve kitle ayaklanmalarının yarattığı bir dalga, işçi önderlerinin, sınıfın militan kesimleri –özellikle madenciler, liman işçileri ve demiryolcular– üzerindeki denetimlerini şoke edici ölçüde yitirmiş olduklarını ortaya koydu. Saraybosna'dan önceki tüm belirtiler, bir sonraki ekonomik kriz sırasında emek ile sermaye arasında *lutte finale* (son savaş) olmasa bile daha büyük ve daha şiddetli çatışmaların olacağına işaret ediyordu.

(7) 1916–21 (Üçüncü Avrupa Devrimi): Avrupa proletaryası, "savaş coşkusu"na ilişkin pek çok hikâyede karikatürize edilerek anlatıldığı gibi, 1914'teki kıyıma güle oynaya, koşa koşa gitmedi. Kevin Callahan'a göre, ne de "sosyalistler, sıradan mensuplarını tümden saran bir milliyetçilik dalgası altında ezildiler... Sadece Fransa'da ve Almanya'da, Temmuz ayı sona yaklaşırken bir milyona yakın savaş karşıtı eylemci sokaklara indi ve işçilerin büyük çoğunluğu, savaş kaderini kutlayarak değil, suskunlukla karşıladı."[70] Ama savaş başladıktan sonra, İkinci Enternasyonal partilerinden önemli muhalefet örgütleyen biricik partiler ya tarafsız ülkelerdeki (1915'e kadar İtalya ve 1917'ye kadar ABD dahil) partilerdi ya da daha büyük partilerin yeraltı savaş karşıtı azınlıklarını (Rusya'da, Avusturya'da ve Almanya'da olduğu gibi) temsil ediyorlardı. Sınıf mücadelesinin 1917'den itibaren destansı bir boyutta yeniden ortaya çıkmasına iki olay zemin hazırladı: Birincisi, 1916'da Verdun'da (700.000 ölü), Somme'da (1,1 milyon ölü) ve Brusilov taarruzu sırasında Batı Ukrayna'da (2,3 milyon ölü) yapılan büyük katliamlar; ikincisi ise büyük sanayi merkezlerinde ve ulusal başkentlerde çalışma ve yaşama koşullarının kötüleşmesiydi. En yüksek vasıflı ve yeri doldurulamaz olanlar hariç, askerlik çağındaki işçiler, kıyım için askere alınmış oldukları için, esasen genç kadınlardan oluşan ama ergenlik yaşındakileri ve yabancı göçmenleri de kapsayan birkaç milyon yeni işçi, mühimmat sanayisinin ağır, tehlikeli koşullarında çalışmak üzere görevlendirildi. (Üretimin boyutu akıllara durgunluk verecek nitelikteydi: 1914-1918 arasında sadece Batı Cephesi'nde tahrip gücü yüksek 1,5 milyar gülle ateşlendi.) Yeni işçiler, hayat pahalılığıyla ve çocuklarını perişan eden yiyecek kıtlıklarıyla ilgili yakıcı kaygıları beraberlerinde getirdiler. Fransa'da 40.000 askerin ayaklanmasından,

Almanya'da ve Rusya'da yaygın olarak düzenlenen ekmek gösterilerinden, Berlin'de ve başka yerlerde metal işçilerinin yaptığı iş bırakma eylemlerinden sonra, sınai cinayet zinciri, Şubat 1917'de en zayıf halkasında, Petrograd'da koptu. Ondan sonra İtilaf ve Mihver Devletleri yalnızca birbirlerini yenilgiye uğratmak için değil, cephelerin çökerek devrime yol açmasını önlemek için de mücadele ettiler.

Rus işçilerin savaş yanlısı Geçici Hükümeti indirip iktidara geçmesinden bir yıl sonra, Rusya'yı örnek alan denizcilerin öncülüğüyle Kasım 1918'de Alman Donanması'nda çıkan büyük bir isyan, Batı Cephesi'nde çarpışmaya ansızın son verilmesine yol açtı. Almanya'da, Berlinli devrimci metal işçilerinin gücünden destek alınarak sosyalist bir cumhuriyet ilan edilirken, Finlandiya'da ve Macaristan'da, kısa süre sonra da Avusturya'da diğer sosyalist partiler iktidara geldiler. Volga'dan Tuna'ya kadar, kentlerin yanı sıra kırsal alanlar da isyandaydı. Üçüncü Enternasyonal, yeni Avrupa devrimini koordine etmek gibi olanaksız bir umutla 1918'de doğdu; ama eski gerici toprak sahibi seçkinler, Almanya'da güçlü sanayi burjuvazisiyle bağlaşıklık kurarak, Versailles'da toplanan muzaffer devletlerin siyasal onayı ve askerî desteğiyle, çabucak karşı atağa geçtiler. İç savaş, Rusya'yı, sonra da Orta ve Doğu Avrupa'yı kasıp kavururken, Fransa'da İtalya'da, İspanya'da, Britanya'da, Kanada'da ve ABD'de sınai çatışma 1918-20'da tüm zamanların doruk noktasına ulaştı. Ama 1,25 milyon Kızıl Ordu askerinin sosyalizmi kurtarmak için canını verdiği Rusya hariç her yerde, İtilaf ordularının, *Freikorps*'un ve diğer paramiliter oluşumların desteğiyle Avrupa karşıdevrimi başarılı oldu.[71] "1920'nin sonu ile 1921'nin başına gelindiğinde," diye yazıyordu Charles Maier, "sol her yerde geri çekilme (...) dünya çapında bir Thermidor yaşıyordu."[72]

TEZLER

I. Radikal Zincirler

Modern proletarya, "1844 Elyazmaları'nın Giriş'i"ndeki sözcüklerle, "radikal zincirler" takar. Onun kurtuluşu, özel mülkiyetin lağvedilmesini ve en sonunda sınıfların ortadan kalkmasını gerektirir.

Bununla birlikte, Marx'ın 1843-45 dönemi yazılarındaki "felsefi proletarya"nın taktığı zincirler ile daha sonra *Kapital*'in I. Cildinde sınai işçi sınıfının taktığı zincirler arasında ayrım yapmak gereklidir.[73] İlki, "sivil topluma mensup bir sınıf olmayan bir sivil toplum sınıfı, tüm toplumsal katmanların dağılmasıyla meydana gelen bir katman, çektiği evrensel eziyetle evrensel bir karakter kazanmış bir âlem" yaratan mutlak sefalet, sömürü ve dışlanmayla dövülüp oluşturulmuştu. Genç Marx'a göre, onun varoluşu, sırf insanlığın bir "yadsınma"sı olmakla kalmıyordu, kendini yadsıması için bir "radikal devrim" gerektiren, "o zamana kadarki mevcut dünya düzeni"nin devrilmesini gerektiren bir durumdu.[74] Marx,"*1844 Elyazmaları*'nın Giriş'i"ndeki bu yazdıklarıyla, daha önce gördüğümüz üzere *Çağdaş Fransa'da Sosyalizm ve Komünizm* adındaki 1842 tarihli kitabında, "çalışamadığı için sefalet çeken" sanayi öncesi yoksullar ile üretim araçlarına sahip olmadığı için yoksul düşmüş çağdaş proletaryayı karşılaştıran Lorenz von Stein'ı çağrıştırıyordu. Von Stein'ın tezine göre (Singelmanns'ın özetleyerek aktardığı üzere), "sermayeyle doğası gereği yapısal bir çelişkiye kilitlenmiş durumdaki proletarya, şimdi, insan tutsaklığının kaynağını kökünden kavrayan tarihteki ilk sınıf haline geliyor; dolayısıyla, verdiği özgürlük mücadelesi, yalnızca döneminin egemen sınıflarını hedef almakla kalmıyor, o tutsaklığın yapısal koşullarını da

hedef alıyor."[75] Hem Marx hem de von Stein, sınıf bilincinin neredeyse otomatikman ve düz mantıksal olarak proleterlik durumundan doğduğunu çağdaş Fransız deneyiminin ortaya koyduğu inancındaydılar. Marx'ın *Kutsal Aile*'de (1845) belirttiği gibi:

> Sosyalist yazarlar, dünya çapında tarihî öneme sahip bu rolü proletaryaya biçtikleri zaman, bu hiç de Eleştirel Eleştiriciliğin [sol Hegelciliğin] inandığını iddia ettiği gibi, proleterleri *tanrı* saydıkları için değildir. Tam aksine. Tümüyle oluşmuş proletaryada tüm insanlığın, hatta insanlık *görünüş*ünün soyutlaması hemen hemen eksiksiz olduğu için; proletaryanın yaşam koşulları, bugünkü toplum yaşamının tüm koşullarını en insanlık dışı biçimleriyle özetlediği için; insan kendisini proletaryada yitirdiği ama aynı zamanda da o yitişin teorik bilincini kazanmakla kalmayıp, ivedi, artık giderilemeyen, artık üstü örtülemeyen, mutlak zorunlu bir *gereksinim -gerekliliğin* pratik anlatımı- aracılığıyla bu insanlık dışılığa karşı doğrudan isyana itildiği için, bundan çıkan sonuç, proletaryanın kendi kurtuluşunu sağlayabileceği ve sağlaması gerektiğidir. Ama kendi yaşamının koşullarını ortadan kaldırmadan, kendi kurtuluşunu sağlayamaz.[76]

Ama von Stein'ın ve genç Marx'ın sosyalist ve komünist fikirlere toplumsal ağırlık katan çağdaş proleter öznesi, gerçekten modern sanayi işçisi olmaktan çok, Almanların *Handwerksproletarien* dedikleri *yarı proleterleşmiş* zanaatçıydı: Paris'te bir çatı katında bir düzine başkasıyla birlikte tıkış tıkış yaşayan veremli terziydi, Lancashire'da ya da Erzgebirge'de Cartwright'ın şeytani motorlu dokuma tezgâhlarıyla yarışan çaresiz el dokumacısıydı, Ruhr'da seçkin konumunu ve Prusya devletinin korumasını yitirmiş köylü-madenciydi. Ne garip bir çelişkidir ki, Karl Kautsky'nin 1892 Erfurt Programı'na ilişkin yorumunda vurguladığı gibi,

"üretim araçlarının özel mülkiyeti, yalnızca maddi sefaleti artırmakla kalmaz, küçük adamın bağımlılığını da artırır (...) Ezici sermayeye karşı var gücüyle mücadele eden küçük sanayicinin ya da küçük çiftçinin hayatından daha berbat, daha acınası bir hayat yoktur."[77] Bu yüzden, Lyon'un ünlü *canut*'ları (ipekli dokumacıları) ve New England'ın ayakkabıcıları gibi zanaatkârlar en çok "proleterlik uçurumuna yuvarlanmak"tan korkarlardı.[78] Sosyalizm, ilk başta, proleterleşmeye ve zanaatkârın üretim araçlarından koparılmasına karşı bir isyandı. Özgün ülküsü, toplumun, işbirliğine dayalı bir atölye olmasıydı.

Öte yandan *Kapital*'de, yapısal *konum* ve kazandırdığı potansiyel güç, proletaryanın özünün tanımlanmasında, varoluşsal *durum* kadar önemli hale geldi. Marx, fabrika çalışanlarının yoksulluğunun, açlıktan kırılan kırsal kesimdeki kadar aşırı olmamakla birlikte, mahiyet açısından daha *radikal* olduğunu, çünkü eşi benzeri görülmemiş bir servetin üreticileri olarak oynadıkları rolden ileri geldiğini ortaya koydu. "Yoksulluk ancak sermayeye dayalı üretim tarzında emeğin kendisinin, emeğin üretici güçlerindeki gelişimin sonucu gibi görünür."[79] Eskimiş zanaatkârların, yoksul köylülerin, hatta kölelerin aksine, sanayi işçileri, Jeffersoncu ya da Proudhoncu nostaljiyle arkaya bakarak, küçük üretimin, doğal ekonominin ve eşit yarışmanın ihya edildiği bir ütopyayı düşlemezler. Marc Mulholland, Marx'ı şöyle özetler: "Önceki sınıflar için, esas olarak kişisel geçim ve zenginlik yaratma araçlarının kişisel denetimini mükemmelleştirmeye dönük bir dürtü anlamına gelen insanın kendini ve dolaysız çevresini denetleme içgüdüsü, proletarya için üretim araçlarının kolektif denetimine ve sahipliğine dönük bir arzuya dönüşür."[80] Proletarya, küçük mülkiyetin sermaye tarafın-

dan katledilmesinin geri dönüşsüz olduğunu ve iktisadi demokrasinin, başlı başına büyük ölçekli sanayinin değil, ücret sisteminin kaldırılması temeli üzerine inşa edilmesi gerektiğini kabul eder. Büyük evi ateşe verip araziyi kendi aralarında paylaşan asi serflerin ya da kölelerin aksine, sanayi işçileri basitçe makineleri bölüşüp evlerine götüremezler. Tüm madunlar ve sömürülen üreticiler içinde yalnızca proleterlerin, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin korunması ya da ekonomik eşitsizliğin yeniden üretilmesi sayesinde elde edecekleri hiçbir çıkar yoktur.

Marx, en geniş anlamdaki ücretli emek ile makine ağırlıklı üretimde kullanılan yüksek düzeyle toplumsallaşmış fabrika emeği arasında temel nitelikte ama sıklıkla göz ardı edilen bir ayrım yapar. On dokuzuncu yüzyıl işçi hareketi, el emekçisinin sancılı dünyasına karşı çıkış olduğu kadar, fabrika proletaryasının cesur yeni dünyasına da karşı çıkıştı.

Tarım ve tüccar sermayesinin küçük üreticileri mülksüzleştirmesi sonucu ortaya çıkan *biçimsel üretim ilişkileri* (ücretli emek ve sermaye ilişkileri), mülksüz ve meta üreten işçi sınıfının geniş sınırlarını şekillendirdi. Ama David Montgomery'nin bize anımsattığı üzere, "ücret sistemi, tarihsel olarak sanayi toplumuyla eşit süreli *olmamıştır*."[81] Aslında, emeğin metalaşması genellikle sanayileşme öncesinde oldu ve Marx, ücretli emeğin "18. yüzyıl sonunda çıraklık yasasının yürürlükten kaldırılmasıyla (...) İngiltere'de biçim olarak tamamen gerçekleştiği"ni düşünüyordu.[82] Tüccarların denetimindeki fason üretim sistemi (kırsal "ön sanayicilik") o zamana kadar dudak uçuklatıcı boyutlara ulaşmışken, vasıfsızlaşan ustalar, kentsel imalatta, özellikle hazır giyim eşyası ve ucuz mobilya gibi dallarda sırf detay

işçisi haline geliyorlardı.[83] Bizzat zanaatçıların imalat sistemi içinde neredeyse hareketli birer parçadan ibaret hale gelmeleri için, kullandıkları aletlerin makinelere dönüştürülmesi gerekmiyordu. Lyon ipek işçilerinin 1834'teki büyük ayaklanması hakkında yazan Sanford Elwitt'ın vurguladığına göre, "zanaatçılar, atölyelerini bırakıp fabrikaya girmeksizin ve çalışmanın yapısında herhangi bir dönüşüm olmaksızın proleter haline gelebilirler ve gelirler de. Değişen ise az ya da çok gönülsüzce içine girdikleri toplumsal üretim sistemidir ve bu değişim çok köklüdür."[84]

Bununla birlikte, kapitalist üretim tarzına zorla boyun eğdirilen zanaatçılar yalın, birleşik bir sınıf değildi. "On dokuzuncu yüzyıl Fransız Cumhuriyetçi sosyalist zanaatçılarının birçoğunun sınıfsal çıkarları," diye yazıyor Ronald Aminzade, "çelişkiliydi. Küçük usta zanaatçılar olarak üretim içindeki konumları, onları, istihdam ettikleri işçilerin taleplerine direnmeye niyetli birer işveren yapıyordu. Çıraklarıyla ve kalfalarıyla birlikte bedenen çalışan üreticiler olarak ise küçük atölyelerini yok etme tehdidi içeren faaliyetleriyle kapitalist tüccarların ve imalatçıların getirdikleri yeniliklere direnmek onların çıkarınaydı."[85]

Dahası, Jacques Rancière'in Fransa olgusuyla ilgili irdelemesinde vurguladığı gibi, ister ticari ister sınai olsun kapitalizmin baltası, tüm "zanaatçılar"ın –Rancière'e göre, emek tarihçilerince nesnelleştirilmiş ya da en azından aşırı genellenmiş bir kategorinin– boynuna eşit şiddetle inmedi. Ütopyacı sosyalizmi kucaklayan ve Haziran 1848'de umarsızca barikatlara yürüyenler, Paris'in grup olarak güçlü lüks zanaat sahipleri değil, "yoksul akrabaları"ydı: "şapkacılar değil terzilerdi... sepiciler değil ayakkabıcılardı... marangozlar değil doğramacılardı... yine, entelektüel dünyayla ilişki-

lerinde dışlanmış durumda bulunan dizgicilerdi. İşçilerin militan kimliği, kolektif mesleki kimliğe aykırı görünürdü... Militan işçi nüfusu, organik mesleki ortaklıklar dünyasının en yoksulu içinde yer alıyordu."[86] (Öyleyse, erken dönem sosyalizmini, özellikle de İkaryen Komünizmi, terzilerin ve ayakkabı tamircilerinin Hayalet Dansı olarak görmemiz gerekmez mi?)

Marx, Felsefenin Sefaleti'nde (1847), sınai sermayenin egemenliğinde proleter yaşamının homojenleşmesini, buna koşut olarak da gitgide daha çok birleşen ve sınıf bilinci kazanan bir işçi hareketinin mücadele yoluyla gelişmesini betimlemek için, İngiltere'yi ve Çartizmi örnek verdi. Bununla birlikte, ekonomik büyümenin, fabrika işçilerinden ve madencilerden oluşan modern çekirdeğini, inşaat ve taşıma işçilerinin, tarım ve ucuz kol işçilerinin, hizmet ve büro işçilerinin, dudak uçuklatıcı sayıdaki ev hizmetçilerinin oluşturduğu halkaların çevrelediği heterojen bir işçi sınıfı yaratmasıyla, Kapital'de çizilen sınıf oluşumu tablosu çok daha karmaşıktır.

Söylentinin aksine, Marx, sanayi işçilerinin kaçınılmaz olarak toplumda çoğunluğa ulaşacakları inancında *değildi*: doğrusu, "büyük ölçekli sanayinin üretkenliğindeki olağanüstü artış ve buna koşut olarak, tüm diğer üretim alanlarında emek gücünün hem daha yoğun hem de daha yaygın kullanımı, işçi sınıfının gitgide büyüyen bir kesiminin üretken olmayan bir tarzda çalıştırılmasına izin verir."[87] Başka yönden aydınlatıcı bir incelemesinde, Adam Przeworski'nin, Marx'ın gözünden kaçtığını hatalı olarak öne sürdüğü "proleterleşmenin ikili anlamı"nı Marx açıkça kavramıştı. "Kapitalizm öncesi ve erken kapitalist üretim örgütlenmesinde yerlerin yıkılması açısından, bunun anlamı, üretim aracı sahipliğinden

ve doğayı bağımsız olarak dönüştürme olanağından koparılmadır. İlerleyen kapitalizm içinde yeni yerlerin yaratılması açısından, bu illaki üretici, bedensel emek için yeni yerlerin yaratılmasını ifade etmez."[88]

En anlamlı –*Sanayi Devrimi'nin dolaysız bir sonucu olan*– örnek, 1861'de Britanya'da hizmetçi sayısının dokuma fabrikalarındaki ve metal sanayilerindeki işçilerden fazla olmasıdır.[89] Marx, bunlara haklı olarak "modern ev köleleri" diyordu: Efendi ve Uşak Yasası, sözleşme uyarınca işverenlere itaatsizliği, hapis cezası gerektirebilen bir suç sayıyordu.[90] (Hem Britanya'da hem de erken dönem Amerikan cumhuriyetinde bu tür yasaları madencilere, zanaatkârlara ya da genelde sendikacılara uygulama girişimi, işçilerin şiddetli tepkileriyle karşılaştı ve birçok destansı mahkeme mücadelesine yol açtı.)[91] Benzer şekilde, Bismarck Almanya'sında "hizmetçiler yasası (*Gesindeordnung*), işverene koşulsuz itaati zorunlu sayıyor, örgütlenmeyi yasaklıyor, çiftlik hizmetlilerinin yanı sıra ev hizmetlilerini [yaklaşık 1 milyon kişiyi] de koruyucu yasaların ve sosyal sigorta programlarının dışında tutuyordu."[92] (Hizmetindeki kadroyu statüsünün ölçüsü sayan aristokrasi gibi, burjuvazi de yakın çevresindekilere böyle baskı yapma gücünü miras aldı ve savundu, pek az istisnayla işçi hareketi ise bu kölece uysallığından dolayı hizmetçi zümresini hor gördü.)

Bu arada, 19. yüzyılın büyük kısmında ve sonraki yüzyılda, fabrika sisteminin yanı sıra, kitlesel zanaat uğraşıları ve dışarıdan çalışma ekonomisi serpilip gelişmeyi sürdürdü. Raphael Samuel'ın bir keresinde işaret ettiği gibi, 1851'deki Büyük Sergi, buhar gücüyle çalışan makineler çağını yüceltmiş olabilir, ama Kristal Saray'ı giydiren 65.000 metre kare (300.000 levha) cam el işçiliğiyle üretildi. Gerçekte, fabrika

üretimi ve tahıl ithalatı ile zanaatçılar ve tarım işçileri saf dışı edildikçe, "emeğin aşırı bollaşması ... kapitalistlerin emek tasarrufu sağlayan yatırımdan çok, sermaye tasarrufu sağlayan yatırımla ilgilenmelerini özendirdi" -az ücretli ve geçici işçi saflarını genişletirken, makineleşme temposunu yavaşlatan bir olumsuz geribildirim döngüsüydü bu.[93] Sermaye egemenliğinde emek sürecinin gelişimi, en ileri toplumlarda bile eşitsiz ve bileşik bir gelişim mantığı izledi.

Marx'ın *Kapital*'de vurguladığı gibi, kilit nitelikteki belirli mekanik icatların fabrika sisteminde emeğin toplumsallaşmasını teşvik etmekten çok, caydırıcı etki yapması da söz konusuydu. Bazı köylü-zanaatçılar dokumacı kulübesinden çıkıp dosdoğru pamuklu fabrikasına gitmiş olabilir ama diğerleri, sahip oldukları el tezgâhlarını, çoğunlukla yeni bir üretim birimi içinde, yani fabrikanın aynı anda hem alternatifi hem de tamamlayıcısı olan *varoş* içinde dikiş makineleriyle değiştirdiler. Gareth Stedman Jones, *Outcast London* (Dışlanmış Londra) kitabında Marx'ın izinden giderek, 1850'li yıllardan itibaren tüm giysi, ayakkabı ve mobilya sanayilerinde hızla benimsenen dikiş makinesi ve şerit testere örneklerini irdeliyor. Elle dikme ya da biçme işinin yol açtığı tıkanıklığın giderilmesi, hazır giyim eşyalarının ve mobilyaların, eski iş bölümlerinde köklü dönüşümler yapılmaksızın muazzam miktarlarda üretilmesine olanak sağladı. Jones'un vurguladığı gibi, bu icatlar, "sanayi öncesi olduğu farz edilen taşeronluğa dayalı bir imalat örüntüsünü güçlendirdi ve 'üretimin düşey parçalanması'nı en uç noktaya vardırdı."[94]

İşverenlerine karşı hak iddia etmekte neredeyse hiçbir zaman başarılı olmayan ev ve tarım işçilerinin aksine, merdiven altı işçileri, ekonomik merkezîlikten uzak ve metal işçilerinin,

rıhtım işçilerinin, madencilerin gücünden yoksun olmalarına rağmen, kentsel toplanma ve mahalle dayanışması avantajlarına sahiptiler. En sonunda uluslararası işçi hareketindeki en tanınmış savaşçılardan bazılarını yetiştirdiler. İrlandalı ve İtalyan göçmenlerle başlayarak, birçok göçmen grubu, 1840'lı ve 1850'li yıllarda ülkesini terk eden Alman zanaatçıların (sadece Paris'te 60.000!) yolunu tutmasına rağmen, "merdiven altı sosyalizmi"ni yaratanlar en başta Londra'nın East End ve New York'un East Side semtlerindeki Yahudi göçmenlerin yanı sıra, onların Anvers'te, Selanik'te, Şikago'da, Montreal'de yaşayan emsalleriydi. Eleanor Marx'ın da var gücüyle desteklediği, 1889'da Londra'da yapılan büyük terzi grevinden Manhattan'da giyim çalışanlarının 1909-1915 büyük ayaklanmasına kadar, Yidiş, sınıf mücadelesinin önemli bir lehçesi haline geldi.[95]

Sanayi Devrimi ve üreticiyi makineye tabi kılması, "kolektif işçi" denilen yeni bir tarihsel özneyi; sömürünün, göreli artık sızdırmanın yeni bir biçimini; ve yeni bir sınıf mücadelesi zemini olan seri üretimi yarattı.

Ücretli işçinin üretim araçlarından ayrılması, buhar enerjisiyle işleyen fabrikada yeni, devrimci bir anlama büründü. El emeğine dayalı ve dokuma, çini gibi ihracat mallarına yönelik manifaktür sistemi, ölçek ekonomileri ve daha girift bir iş bölümü aracılığıyla üretkenliği (ve dolayısıyla göreli artık değeri) sınırlı boyutta artırmış olmasına rağmen, "kendi temeli üzerinde eksiksiz bir teknik birliğe hiçbir zaman ulaşmaz."[96] Buna karşılık, "makine uygulamasına dayalı modern atölye (...) üretim biçiminin kendisinde, emeğin üretkenliğinde ve kapitalist ile işçi arasındaki ilişkilerde sabit, sürekli ve tekrarlanan bir devrim"in karakterize ettiği [apayrı] bir

*toplumsal üretim ilişkisi*dir."[97] (Marx daha sonra bu tanımda ince ama kilit nitelikte bir revizyon yapacaktı: "doğrudan doğruya (...) *toplumsallaşmış* (ortak) emeğin üretici güçleri, işbirliği yoluyla, atölye içinde iş bölümü yoluyla ve makine kullanımıyla, *genel olarak da üretim sürecinin doğa bilimlerinin bilinçli bir uygulamasına dönüştürülmesi yoluyla* geliştirilir...")[98]

Tıpkı zanaatkâr-proleterler ve bayağı işçiler gibi sanayi işçileri de birey olarak emek güçlerini satarlar ama selefleri̇nden farklı olarak, ancak *kolektif işçi* olarak değer üretirler. (Almanca *Gesamtarbeiter* terimi, "toplam" ya da "genel" işçi olarak da çevrilebilir.) Balibar'ın *Kapital'i Okumak* kitabında vurguladığı gibi, "üretim araçlarının birliğiyle ilişki içindeki bu kolektif işçi, farklı çalışma araçlarıyla zanaatkâr-imalatçı emeğin karakteristik birliğini oluşturan bireyden artık bütünüyle farklı bir bireydir..."[99] Bu, belirleyici bir ayrımdır. Sanayici, diyor Marx, "onların bireysel emek kapasiteleri için para öder, onların bileşimi için değil, emeğin toplumsal gücü için değil." Daha yüksek bir emek türü olan fabrika kolektifliğinden kaynaklanan üretici kapasiteye bedelsiz el koyar.[100] Dahası, işgücü, makine ağırlıklı ve makineyle bütünleşmiş bir emek sürecine gitgide daha çok tabi kılındığı için, sermayenin gücü "artık üretim sürecinin yalnızca dışında değil, *içinde* dayatılır."[101] "Çalışma aletlerinin birörnek hareketine işçinin teknik olarak bağımlı kılınması (...) kışla disiplinine yol açar." İşte, "sermayenin emek üzerindeki gerçek egemenliği [ya da boyunduruğu]" budur.[102]

Marx'ın öngörüsüne göre, en sonunda "tüm atölyenin *canlı bağlantısı* artık burada işbirliğinde yatmaz; onun yerine, makine sistemi, ANA MOTOR'un harekete geçirdiği ve tüm atölyeyi kapsayan, işçilerden oluştuğu ölçüde canlı atölyenin

tabi kılındığı bir birlik oluşturur. Dolayısıyla, bunların birliği, elle tutulur şekilde onlardan özerk ve bağımsız bir biçim almıştır."[103]

> Bireyin vb. az ya da çok yalıtık emeğinin aksine, *toplumsallaşmış emeğin* üretici gücünün bu gelişimi ve onunla birlikte, toplumsal gelişmenin *genel* ürünü olan *bilimin doğrudan üretim sürecine uygulanması*, emeğin değil de *sermayenin üretici gücü* görüntüsüne bürünür. Genel olarak sermaye ilişkisinde yatan gizemlilik, artık, sermayenin emek üzerindeki salt biçimsel boyunduruğu durumunda olduğundan ya da olabileceğinden çok daha fazla gelişmiştir.[104]

Ama proleterler sanayi bazında ve geniş ölçekte örgütlenirlerse, bu aynı yekpare üretici güçler, sermayeye karşı döndürülebilirdi. Gerçekten, işçi hareketinin tüm ücretli emek çeşitlerini kapsayan evrensel bir biçim kazanması için, her şeyden önce, dokumacılık, demir-çelik, kömür, gemi yapımı, demiryolları vb. gibi *ilerleyen* sektörlerde güç biriktirmesi gerekirdi. Tek başına bunlar, *Manifesto*'daki sözlerle, "tarihsel inisiyatif"e sahiptir. Buna uygun olarak, sanayi işçileri (madenciler ve taşıma işçileri dahil) bir yüzyıl boyunca, kabaca 1880'den 1980'e kadar, işçi hareketinin ve siyasal solun güçlü çekirdeğini oluşturdular. Zanaatkârlardan ve kol işçilerinden çok fabrika işçilerinin işçi hareketine ağırlıklarını koydukları dönüm noktası, açıkça, ekonomik gelişme düzeyine bağımlıydı: Friedrich Lenger, İngiltere'de Çartizmin, ABD'de İç Savaş'ın, Fransa'da Komün'ün ve Almanya'da antisosyalist yasaların bitişine işaret ediyor.[105] Ama "küçük burjuva bakış açısı"nı yermekten Marx'ın hiç bıkıp usanmadığı Proudhon bile, 1865'e gelindiğinde, sanayi işçilerinin, "özellikle büyük işletmelerdekiler"in önder rolüyle ilgili olarak son kitabında (*De la capacité politique des classes ouvrières* [Çalışan

Sınıfların Siyasal Kapasitesi Üzerine; 1865]) çok benzer bir anlayışa ulaşmıştı.[106]

Yoksulluk, André Gorz'un öne sürdüğü gibi, sosyalizm mücadelesinin "doğal temeli"yse, kolektif emeğin üretici güçleriyle uygun adım artan şey, sınai işçi sınıfının "doğal olmayan yoksulluk"udur.[107] *İşçiler, özellikle hızlı büyüme dönemlerinde, yeni "ihtiyaçlar"ın ortaya çıkmasını teşvik eden önemli ücret iyileşmeleri elde edebilirler, ama kriz dönemlerinde bu durum büyük olasılıkla tersine döndürülür. Çoğunlukla devrimci içtepiler yaratan şey, ilerleyici yoksullaşma –"mutlak sefilleşme yasası" denilen olgu– değil, kitlesel işsizlik ve zorlukla elde edilmiş, kalıcı görünen kazanımların aniden yitirilmesidir.*

Marx'ın, isyana yol açan yoksulluktan söz ederken, yalnızca göreli mahrumiyeti ya da yüksek bir Gini katsayısını değil, gerçekte sefaleti kastettiğini anlamak önemlidir. Bu hususta Herbert Marcuse'den alıntı yapmaya değer:

> Sonraki yeniden tanımlamalara rağmen, Marksçı kavramlar olarak sömürü ve yoksullaşma kavramları arasındaki içsel bağlantıyı ısrarla vurgulamak gerekir; buna göre yoksullaşma, kültürel bir yön haline gelir ya da otomobil, televizyon vb. ile birlikte banliyö evini de kapsayacak ölçüde görelilik kazanır. "Yoksullaşma", *katlanılmaz* yaşam koşullarını yok etme *mutlak ihtiyacını ve gerekliliğini* ifade eder; böyle bir mutlak gereksinim ise tüm devrimlerin başlangıcında temel toplumsal kurumlara karşı gibi görünür.[108]

Marx, ücretlerin oluşturulmasında bir "tarihsel ve ahlaki öğe"nin yanı sıra, "işçi sınıfı ekonomi politiğinin on saatlik işgünü gibi" zaferlerini de elbette kabul ediyordu. Benzer şekilde, Michael Lebowitz'in haklı olarak belirttiği gibi, "zorunlu ihtiyaçlar" düzeyi, sabit bir fizyolojik asgari değer değil, "sınıf mücadelesinin ürünü"dür; yeri gelince, "gereksinim

standardı"nın niteliksel artışı ise iktisadi sınıf mücadelesinin ileriye taşınmasına yardımcı olur.[109] Ama Marx, böyle kazanımların ve yarattıkları yeni ihtiyaçların, zaman içinde gitgide genelleşme ve daha bir yıkıcı olma eğilimi gösteren krizlerle devresel olarak aşındırılacağına inanıyordu.

Kapital Cilt I'in bir alt bölümü ("Bunalımların işçi sınıfının en iyi ücret alan kesimi üzerindeki etkisi"), devasa Millwall Iron Works'ün 1866 mali paniği sırasında çökmesinin ardından Londra'nın seçkin gemi inşa işçilerinin kötü durumunu örnek vererek bu tezi açıklıyor.[110] Bu "işçi aristokratları" kısa sürede açlıkla yüz yüze geldiler; Cobden ve Bright'ın gazetesi *Morning Star*'da bu işçilerin berbat durumunu anlatan bir yazıyı Marx uzun boylu aktarır:

> Londra'nın doğusunda, Poplar, Millwall, Greenwich, Deptford, Limehouse ve Canning Town bölgelerinde, aralarında 3.000'den fazla nitelikli makine işçisi bulunan en azından 15.000 işçi aileleriyle birlikte korkunç derecede ümitsiz bir durumda. Yedi sekiz aylık bir işsizlik, ellerinde avuçlarında ne varsa silip götürdü. ... Aç kalmış bir kalabalığın işgal ettiği çalışma yurdunun (Poplar) kapısına yaklaşmakta büyük güçlük çektim. Açlar yığını ekmek karnesi bekliyordu; fakat henüz dağıtım saati gelmemişti. [111]

Marx'ın kanısına göre hiçbir işçi grubunun bağışık olmadığı bu dönemsel sefilleşme, aslında, 1870'den 1938'e kadar süren iş döngüsü davranışının oldukça doğru bir tahminiydi. "Klasik çağda ayarlamanın yükü," diye yazıyor iktisat tarihçisi Jeffry Frieden, "emeğin sırtındaydı. İş koşullarını kötüleştiyse, ücretler indiriliyordu [ve] altın standardı uyarınca, ihracat ve ithalat pazarlarında ülkenin rekabet gücünü yeniden kazanması için, ücretlerin indirilmesi gerekiyordu."[112] Tüketim mallarındaki deflasyon, ücretlerdeki

düşüşü bir miktar dengelemesine rağmen, sanayi işçilerinin genel deneyimi, istihdamın ve gelirin istikrarsız oluşuydu. Marx, 1865'te Uluslararası İşçi Birliği Genel Kurulu'na sunduğu (*Ücret, Fiyat ve Kâr* adıyla tıpkıbasımı yapılan) ünlü raporunda bunu vurguladı: "Pazar fiyatlarının düştüğü evrede ve bunalımın, durgunluğun olduğu evrelerde işçi, eğer büsbütün işten atılmadıysa, *bilin ki* ücret indirimiyle yüz yüze gelecektir."[113] Hobsbawm'ın işaret ettiği gibi, Fransa'da ve Britanya'da esasen tarımsal fiyatların artması nedeniyle yükselen üretim maliyetlerinin sermaye tarafından gerçek ücretlerin düşmesi biçiminde emekçi sınıfların sırtına bindirildiği 1899-1913 arası dönemde de bu böyle oldu.[114] Marx'ın anlayışına göre neredeyse tamamen savunmacı bir rol oynayan sendikalar, hafif ekonomik yavaşlamalar sırasında ücret standartlarını bazen korumayı başardılar, ama potansiyel yedek işçi ve grev kırıcısı saflarının işsizlik nedeniyle şiştiği doludizgin gerileme evrelerinde bunu yapamadılar. Öyleyse, hızlı büyüme ve ilerlemeye körü körüne inanç dönemleri, genelde kaçınılmaz şekilde ani yavaşlamalarla, savaş ve çöküş öngörüleriyle noktalandı. Sonuç olarak, Avrupalıların çağdaş tarihe bakış açıları, *La Belle Époque* (Güzel Çağ) döneminden "Batı'nın Gerileyişi"ne, Eduard Bernstein'in sosyalizme aşamalı geçiş yolundan Troçki'nin zırhlı trenine kadar şiddetli gelgitler sergiledi.

Troçki, Komünist Enternasyonal için kaleme aldığı "Manifesto"da, sefilleşmeyle ilgili tartışmanın sonucunu, o *annus horribilis* (dehşet yılı) yani 1919 perspektifiyle gözden geçirdi:

> Savaşın sonucu olarak, kapitalist sistemin çelişkileri, insanlığın karşısına açlık sancıları, soğuktan, salgınlardan ve ahlaki vahşetten bitip tükenmişlik şeklinde çıktı. Bu durum, sosyalist ha-

reket içinde yoksullaşma teorisiyle ve kapitalizmden sosyalizme aşamalı geçişle ilgili olarak süren akademik tartışmayı kökten ve kesinlikle halletti. İstatistikçiler ve çelişkilerin körelmiş olduğu teorisinin çokbilmişleri, onlarca yıldan beri, yerkürenin her köşesini tarayıp, çeşitli grupların ve işçi sınıfı kategorilerinin refah düzeyinin yükseldiğine tanıklık eden gerçek ya da uydurma veriler toplamışlardı. Kitlesel yoksullaşma teorisi, burjuva profesörlüğü hadımlarının ve sosyalist oportünizm kıdemlilerinin küçümseyici haykırışları arasında toprağa verilmiş sayılıyordu. Şimdi ise artık yalnızca toplumsal türde değil, fizyolojik ve biyolojik türde de olan bu yoksullaşma, tüm o sarsıcı gerçekliğiyle önümüzde yükseliyor.[116]

II. Fabrikalar ve Sendikalar

Fabrika sistemi, işgücünü bağımsız kolektiflikler olarak örgütler, öyle ki bunlar, mücadele ve bilinçli örgütlenme yoluyla, dayanışma toplulukları haline gelebilir. Dahası, fabrikalar ve diğer büyük sanayi işletmeleri, örneğin tersaneler ve demiryolu bakım atölyeleri, minyatür siyasal sistemlerdir.

Marx, *On Sekiz Brumaire*'de, Fransız köylülüğünün geri tabakalarını "patates çuvalı"na benzeten ünlü bir kıyaslama yaptı. "Onların üretim tarzı," diye yazıyordu, "karmaşık etkileşimlere girmelerini sağlamak yerine, onları birbirlerinden yalıtıyor."[117] Sonuç olarak, Hobsbawm'ın eklediği gibi, köylü bilinci bütünüyle yerel kalma ya da çoğu kez binyılcı dinin diliyle şehre karşı soyut muhalefet yapma eğilimi gösterir: "Onların örgütlü eylem birimi ya mahalle ya da evrendir. Arada bir şey yoktur."[118] Oysaki sanayi proletaryası (Marx, fabrika işçilerini, inşaat emekçilerini, madencileri, kapitalist tarımda çalışan işçileri ve nakliye işçilerini bu kapsamda sayar), yalnızca toplumsal iş bölümü içinde bütün-

sel kolektiflikler olarak, *en ensemble* oluşur. Fransız sosyalist Constantin Pecqueur, buhar çağının devrimci karakteri üzerine 1839'da yazdığı kitabında, Marx'ın sözlerini çarpıcı şekilde önceden dile getiren ifadelerle, emek gücünün "ilerleyen toplumsallaşması"nı sağladığı ve bir "proleter kamusal yaşam" yarattığı için fabrika sistemini övmüştü."[119]

Ama daha önce belirtildiği gibi, dayanışma, fabrikaya özgü üretim ilişkilerinin doğrudan doğruya sağladığı bir şey değildir; aynı ölçüde, David Montgromery'nin anımsattığı gibi, sınıf bilinci de "her zaman bir proje"dir. Yeni sanayilerde ya da tesislerde işçiler ilk başta ayrı ayrıdırlar: Kapitalistlerin kayırmacı, parça başı ücret ve cinsiyete/kökene dayalı iş bölümü yoluyla uzatmaya çabaladıkları yarışmalı bir durumdadırlar. On dokuzuncu yüzyıl demir işleme tesislerinde ve tersanelerinde yaygın olduğu üzere, patronların "iç sözleşme yaptıkları" –başka bir deyişle, vasıflı işçi gruplarının görev ihalesine katılmalarına ve kendi işçilerini almalarına izin verdikleri– olgularda, zanaat özerkliği, işçilerin ve vasıfsızların birlikte sömürülmesine kadar varan yönetimsel bir boyut da içeriyordu. Sosyolog Katherine Archibald'ın *Wartime Shipyard: A Study in Social Disunity* (1947) kitabında unutulmaz bir dille öne sürdüğü gibi, Hobbesçu fabrika ya da atölye, sanayi yaşamının varsayılan durumu olarak bile düşünülebilir.[120] Bu doğrultuda, en ilksel dayanışma biçimleri bile, ortak görevlere ya da becerilere göre belirlenmiş, bir karşı-toplumun değil fabrika toplumunun kurulması için çekirdek oluşturan gayriresmî çalışma gruplarıyla başlayıp bilinçli şekilde inşa edilmelidir.

Ralph Darlington'ın vurguladığı gibi, "bir grup bireyin kolektif bir aktöre dönüştürülmesi, normalde, sanayi ilişkilerindeki rolleri ciddi şekilde göz ardı edilen küçük ama belirle-

yici nitelikteki işyeri eylemcileri kitlesinin işidir."[121] Dışardan bir sendikanın ya da siyasal örgütlenmenin üyesi olsunlar ya da olmasınlar, bu eylemciler, sendikalaşmanın yapı taşları olarak çalışma grubu dayanışmalarından yararlandılar, bu arada da iş bölümünde sıklıkla kendini gösteren etnik, cinsel ve bölgesel farklılıkları aşmak için sürekli mücadele verdiler.[122] Proleter romanlarında ya da Ayzenştayn filmlerinde bir tek ateşli konuşmayla iş arkadaşlarını ayaklandıran geniş göğüslü kahramanların aksine, klasik sıradan örgütleyici, daha çok sabırlı bir bahçıvan gibi, gündelik fabrika yaşamının kaçınılmaz uyuşmazlıklarını ve kıskançlıklarını sürekli çözmeye çalışıyordu. Büyük bir fabrika, çoğu kez, toplumun genelindeki etnik ve coğrafi rekabetleri tekrarlayıp duran asabi bir kümeydi.

Örneğin, ünlü Moskova Metal Fabrikası olgusunda, her üretim departmanı, çalışanlarını belirli bir köyden ya da yöreden alıyordu, bu ise "mesleki bölünmeleri aşan (...) işyeri sadakatini (*tsekhovşçuna*) pekiştiriyordu, çünkü eski köylüler, belirli iş yerleri ve belirli köyler arasında güçlü bağları koruyup sürdürüyorlardı." Sosyal Demokrat eylemciler için, bu küçük yurtseverlikleri ve işyeri rekabetlerini alt etmek kahramanca bir görevdi. Kevin Murphy'ye göre, devrimden sonra bile "işyeri sadakati devam ediyordu" ve Eski Bolşevikler, kimin departmanının (ve ima yoluyla, kimin köyünün) en devrimci olduğu konusunda ağız dalaşına girmeyi seviyorlardı.[123] Keza 1930'ların Detroit'inde bir UAW şubesinin kurulmasıyla ilgili çığır açıcı incelemesinde Peter Friedlander, her birinin kendini ayırt edici "toplumsal kişiliği" ve yakınmaları bulunan bir düzine etnik gruba bölünmüş fabrika departmanlarını birleştirmek için nasıl incelikli bir diplomasının gerekli olduğunu anlatıyordu. Daha önce ilgi-

siz kalan pres bölümünden bir grup genç işçinin –korkulan bir Polonyalı sokak çetesinin üyelerinin– kararlılıkla sendikaya destek vermesi, dönüm noktası oldu.[124] Başka bir deyişle, militan işyeri toplumu, *kısmi grup çıkarlarının* sömürüye ve işveren despotizmine karşı ortak bir direniş etrafında *sentezlenmesinin* eseriydi. Örgütlenme, kesinlikle kendiliğinden olan bir şey değildi ve her zaman, işyerindeki şu ya da bu çıkar grubunun yerel sendikayı denetim altına alabileceği ya da kendi amaçları uğruna bir kampanya düzenleyebileceği olasılığını göze almalıydı.

Kampanyaların ve grevlerin örgütlenmesi, bunların ilk nedenleri olan ekonomik talepleri zorunlu olarak aşan siyasal-ahlaki bir ivmeye sahiptir. Marx bu hususta ısrarcıydı. Dahası, "Sendikalar," diye ekliyordu Engels, "savaş okulları olarak eşsizdir."[125]

Klasik çağda, kapsayıcı örgütlenmeye yönelik ilk adımlar neredeyse her zaman savunmacı karakterdeydi –söz gelişi, ücretlerde ya da parça başı oranlarında yapılan ani bir indirimi, sevilen bir iş arkadaşının kovulmasını, tehlikeli makinelerin devreye sokulmasını ya da başka bir kötü durumu protesto niteliğindeydi. Ama Marx'ın *Felsefenin Sefaleti*'nde vurguladığı gibi, sendika (ya da bazı durumlarda gizli işyeri örgütü) hızla başlı başına bir amaç, örneğin kilise ya da köy kadar katıksız yararlı işlevlerine indirgenemeyen bir amaç haline geldi. "Bu öylesine doğru ki," diye yazıyordu Marx, "İngiliz iktisatçılar, sırf ücretler lehine kurulduğunu düşündükleri birlikler uğruna işçilerin ücretlerinin hatırı sayılır bir kısmın feda ettiklerini görünce şaşırıp kalıyorlar."[126]

Oyun teorisine dayalı hesaplama denilebilecek bu kolektif ahlaki aşkınlık, grevlerde düzenli ve capcanlı bir şekilde orta-

ya çıktı. "Bir grevin içerdiği aleni ritüeller, işçiler arasında bir birlik ruhu, ortak bir amaç uğruna mücadele eden bir gruba aidiyet duygusu yaratır; onlar, silah arkadaşı olurlar. Grev eylemi, vefa ve karşılıklı yükümlülük bağları oluşturur. İşçiler, grev sırasında işçi sınıfı haline gelirler."[127] Uzayan grevler, sıklıkla mücadele çemberini genişleterek koskoca toplulukları kapsamına aldı -emeğe dair sayısız anlatıda nakledildiği gibi, kadınların mücadelede etkin, daha eşit bir rol üstlenmeyi erkeklerden istedikleri klasik yüzleşmeye yol açtı. Benzer şekilde, bir grevin ölüm kalımı, tipik olarak diğer iş yerlerine ve ilgili sanayilere de yayılmasına bağlıydı; bu anlamda, her grev bir genel grevin tohumu olabilirdi. Nitekim 1888'de Bow'daki bir fosforlu kibrit fabrikasında 1.500 kızın ve genç kadının işi bırakması, Doğu Londra'daki örgütsüz işçilerin tümünü harekete geçirerek, 1889'da 100.000 liman işçisinin başarılı grevine ve "Yeni Sendikacılık"ın doğuşuna yol açan olayları başlattı. Halk militanlığının bu tür patlamaları, yenilgiye uğrasa bile, bir efsane yaratabiliyor, bir topluluğun karakterini tanımlayabiliyor ve bir yüzyıl sonra sınai mücadeleye örnek olabiliyordu. Bunlar, işçi sınıfının kültürel belleğinde kilometre taşlarıydı.

Öte yandan, kötü örgütlenmiş bir grev ise arkasında uzun bir atışma, bölünme, umutsuzluk izi -militanlığı ileriye taşımayı olumsuz etkileyen bir sonuç- bırakabiliyordu. Her iki durumda da sendikaları için yüksek bir bedel ödeyenler, sıradan üyeler oluyordu. Katliamlara, tutuklamalara, sınır dışı edilmelere ve sürgünlere ek olarak, eski grevcilerin on binlercesi kara listeye alınıyordu. ABD'nin ilk büyük sınai sendikası olan Amerikan Demiryolu Sendikası'nın (ARU) 1894'te Pullman grevcilerini desteklemek için iş bırakan üyelerinin kaderi bunun acı bir örneğiydi. ARU önderi Eugene

Debs'in yaşamöyküsünü kaleme alan Nick Salvatore'nin açıkladığı üzere,

> demiryolu şirketleri geniş ve ağır bir kara liste uygulaması başlattılar. Bir işçi, grevden önceki işvereninden tavsiye mektubu istediği zaman, kendisine, teknik becerilerini belirten olağan bir değerlendirme yazısı verilirdi. Sonra müstakbel bir işveren, başvuru sahibi odadan çıkınca, mektubu ışığa tutardı. Eğer gizli damgada başı kesik bir turna resmi görülüyorsa, adamın grevlere fiilen katıldığı anlaşılır ve ona iş verilmezdi. Başı kesik turna, ülkenin batı yarısında tarifsiz acılara neden oldu."[128]

Ailelerin altüst olduğu ve hanenin yeniden düzenlendiği bir çağda, cinslerin eşitliği çoğu kez fabrikalarda ve diğer modern iş yerlerinde başarılması en zor dayanışmaydı. Beyazların üstünlüğü yanında, ataerkillik de işçi hareketinin gerçek yumuşak karnıydı.

Dokuma sanayilerinde kadınların ve çocukların aşırı sömürülmesi, gerçekten de Viktorya döneminin rezaletiydi; ama işçi sınıfı erkeklerinin sıklıkla buna verdiği yanıt, kadınların çalışma koşullarının düzeltilmesi için çabalamaktan çok, onların fabrikalardan kovulmasını istemekti. Gerçekten, özellikle daha iyi ücretli mesleklerde, "eve ekmek getiren" erkeğin ücreti –annenin evde oturduğu orta sınıf çekirdek aileye imrenen bir hanenin maddi temeli– erken dönem sendikacılığın temel bir talebiydi. "Modern Herkül", bekâr işçi kadını, bir kız kardeş ve yoldaş olarak değil, grev kırıcı ve ailenin düşmanı olarak görüyordu. Michelle Perrot'nun yazdığına göre, "Kimliğini üretimin yüceltilmesine ve erkeklere özgü büyük mesleklere –cesur madenciye, bedenen kuvvetli inşaat işçisine, teknik açıdan zeki mekanikçiye, ikinci sanayi devrimini gerçekleştiren ve dünyayı değiştirecek olan kah-

ramanlara– dayandıran işçi hareketi, feminizmi 'burjuvaca' sayarak kötüledi."[129] Gerçekte, ataerkillik hiçbir zaman aileyi tam geçindirmedi: Usta için hizmetçi şöyle dursun, nadiren gerçek bir "aile ücreti" elde edilebildi ve "saygıdeğer işçi sınıfı hanımları" çamaşır yıkamak, evde dikiş dikmek ya da yarı zamanlı ev işleri yapmak zorunda kaldılar. Ama kadınlar, gitgide daha çok ayrım yapılan departmanlarda ve sektörlerde –gıda işleme, sınai çamaşır yıkama, kibrit, dokuma, kurdele yapımı, şapkacılık ve giyim eşyası üretimi işlerinde– olsa bile, kapitalist üretimin asli öğesi olmayı sürdürdüler. Erken Viktorya dönemi fabrika mücadelelerinde öne çıkan genç kadınlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce yeniden ABD'de, Britanya'da ve Rusya'da büyük sınai mücadeleler sahnesinin merkezinde yerlerini aldılar. (New York'un şanlı kadın gömleği grevcileri –kol kola giren genç Yahudi ve İtalyan kadınlar– bunun ünlü bir örneğiydi.) Bu dönemde ve yine savaşın ilerleyen evrelerinde, sonra da devrimde, kadınların hakça ücretler, ödenebilir kiralar ve güvenli iş yerleri için giriştikleri mücadeleler çoğu kez tam yurttaşlık talepleriyle –yalnızca oy hakkını değil, kamuda çalışma, mesleklere girebilme ve siyasal görev alabilme haklarını da içeren taleplerle– birleştirilerek, olağanüstü militanlığın göz kamaştırıcı anlarını –sosyalist hareketin olması gereken ama büyük ölçüde başarısız olduğu cinsel yönden eşit özgürleştirici gücün deyim yerindeyse ön tasarımlarını– yarattı.

Marx Kapital'de söz ustalığı yaparak şöyle sorar: "Fourier, fabrikalar için 'koşulları hafifletilmiş çalışma kampları' derken haksız mı?"[130] İşyeri despotizmine (yani, disiplin kurallarına, şeflerin keyfî yetkilerine, nedensiz işten çıkarmalara, cinsel tacize vb.) karşı direniş, her zaman modern sınıf mücade-

lesinin tutuşturucu alevi olmuştur. İşçiler, üretim zemininde haklar elde etme kavgası vererek, sırf "yönetici ayrıcalığı"na değil, zımni olarak bizatihi ücretli emek ilkesine de meydan okudular.

Lancashire'de erken dönem fabrika sisteminin en şoke edici yönlerinden biri, pamuklu sektöründe işgücünün yaklaşık %44'ünü, keten, ipekli, yünlü ve yün iplik sektörlerinde ise %50'ini veya daha fazlasını oluşturan çocuklara ve ergenlere uygulanması sıradanlaşan bedensel cezalandırmaydı.[131] Erişkin işçiler ise kademe düşürme, işten çıkarma ya da para cezası şeklinde cezalandırılıyorlardı ama dayak ve cinsel saldırılar da hiç seyrek değildi. Gerçekte, öyle anlaşılıyor ki, bazı ustabaşılar ve şefler, ırza geçmeyi, görevlerinin verdiği feodal bir ayrıcalık sayıyorlardı. Kathleen Canning, Almanya'daki kadın işçilerle ilgili çalışmasında, bu kadınların kendi ahlak kurallarını uygulamak ve savunmak için sıklıkla ortak eyleme kalkıştıklarını saptıyor. 1905'te, bir Bocholt fabrikasındaki erkek ve kadın işçiler, kadın çalışanların birkaçına tecavüz eden bir müfettişin işten çıkarılması talebiyle greve gittiler. Tecavüz sorunu, emrindeki bir kadına saldırıda bulunan bir dokuma ustasının evinin önünde hem erkeklerden hem de kadınlardan oluşan öfkeli bir kalabalığın toplandığı 1902'de Düsseldorf yönetim bölgesinde de karışıklıklara yol açtı. Çıkan arbedede bir işçi öldürüldü ve dört işçi hapis cezasına çarptırıldı.[132]

Ustabaşılar, doğrudan doğruya, işçi katından yükselip gelenler bile, keyfî zorbalıktan zevk alıyorlardı ve işverenler, öyle yaptıkları için çoğunlukla onları ödüllendiriyordu. Barrington Mooreve başkalarınca incelenen Ruhr çelik fabrikalarında, "bir işçi, sırf bir ustabaşının gösterdiği herhangi bir nedenle kovulabilirdi. Göründüğü kadarıyla, birçok

ustabaşı, her türlü nefretini, kıskançlığını ve kişisel hıncını işçilerden çıkarmak için yetkisini kullanıyordu." Krupp fabrikalarında yaygın olan en iğrenç ve en sinir bozucu uygulamalardan birisi, "işçileri, yıllarca hizmet ettikten sonra tam da emekli ikramiyelerini alabilecekleri zaman gelmek üzereyken işten çıkarmak"tı.[133]

İşverenlerin tek yanlı gücü, özellikle üretimi hızlandırmak, vasıfsız kılıcı teknolojileri devreye sokmak ya da daha yüksek kotalar koymak için kullanıldığı zaman, işçilerinden çok çeşitli şekillerde sert karşılık görüyordu; bu tepki, inceden inceye "kaytarmak"dan (bilinçli olarak verimi düşürmekten) tutun da makine sabotajına, kendiliğinden grevlere, hatta Belçika'nın Charleroi Havzası'nda Mart 1886'da genç madencilerin ve cam işçilerinin öncülük ettiği (28 kişinin öldüğü) eylemler gibi "sınai isyanlar"a kadar uzanıyordu.[134] Gerilla savaşı bile bir seçenekti. Pensilvanya'nın Wyoming Vadisi'nde göçmen İrlandalı taş kömürü madencileri, zorba şeflerden ve maden patronlarından öçlerini almak üzere "Mollie Maguires" gizli cemiyetini kurmak için, anayurtlarındaki toprak sahibi karşıtı gizli cemiyetlerde kazandıkları deneyimlerden yararlandılar. 1905'te Ruhr'da yapılan büyük madenci grevi genellikle şiddet içermiyordu ama göçmenlerin –bu kez Polonyalı göçmenlerin– ağırlıkta olduğu işgücünün şikâyetleri, Pensilvanya'da olduğu gibi, yine "kişisel istismarla birleşen keyfî otoritenin genel atmosferi"ne odaklandı. Dahası, Barrington Moore'un vurguladığı gibi, önceleri örgütsüz olanlar dahil öfkeli madenciler, sendikaları greve kelimenin gerçek anlamıyla zorladılar. "Onur," daima olduğu gibi, her şeyin üstündeki talepti.[135] Keza Rusya'da o yıl patlak veren büyük grev dalgası sırasında, "işçiler, kendilerine uy-

garca davranmaya yanaşmayan ustabaşılara ve şeflere özellikle öfkeliydiler. Birbiri ardına fabrikalarda işçiler, 'insan onurunu zedeleyici aşağılamalar'dan sorumlu şeflerin bu tavırlarını değiştirmeleri ya da aksi halde kovulmaları talebini dile getirdiler." Yönetim bu talebi kabul etmeyince, "işçiler, hor görülen adamları el arabalarıyla dışarıya taşıyıp sokağa boşaltarak onları alaya alıyorlardı." 1905 Devrimi'ne ilişkin tarihinde Abraham Ascher, sadece Mart ayında Petersburg fabrikalarında böyle "arabayla atma" olaylarının yirmi kez yaşandığını aktarıyordu.[136]

Babacılık (paternalizm), işçi katında istismarı yumuşatabiliyor, hatta "işyeri ailesi" görüntüsü verebiliyordu ama çoğunlukla işçilerin aile yaşamlarına ve özel huylarına iğrenç tecavüzleri beraberinde getiriyordu. Söz gelişi, erken sanayi döneminin New England'ında, kendini yoksul çiftçi kızları için bir tür görgü okulu olarak reklam eden ünlü Waltham-Lowell sistemi, tutucu ahlaki yetiştirme tarzının örneği olduğu kadar, insafsız sömürünün de örneğiydi. Aslında ABD, özellikle Illinois'nin Pullman ya da Pensilvanya'nın Hershey kasabaları gibi özel güçlerce yönetilen ve "yarı feodal" sıfatını çoğunlukla pek hak eden birçok kasabada, sınai işgücünün denetimine yönelik en radikal denemelerin deney alanıydı. (Bu türden uygulamaları aşırıya vardırmasına rağmen, Auschwitz'in neredeyse tam anlamıyla I. G. Farben şirketine ait bir kasaba olduğunu hatırlamak gerekir.) En "ileri görüşlü" ve en modern işveren sayılan Henry Ford bile, Ford Servis Departmanı adını taşıyan ve o kötü şöhretli haydut Harry Bennett'in yönettiği acımasız bir iç kolluk teşkilatı çalıştırıyordu; bu servis, işçileri korkutup yıldırarak ve sık sık döverek –1930'lu yıllarda ise grevcileri katlederek– montaj hatlarının hızlı çalışmasını sağlıyordu.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde, birkaç sanayi şirketi, bilimsel yönetim uygulamaya dönük daha geniş bir hareket çerçevesinde "işlevsel ustabaşılık" deneyleri yapmaya başladılar. Amaç, talimatları ayrıntılı kurallar ve standart prosedürler halinde resmîleştirerek işçi katının teftişini kişisellikten çıkarmaktı. "Bir *kişi* başka bir *kişiye* emir vermemeli, emirleri duruma dayandırmakta iki taraf da anlaşmalıdır." Ama yönetimin böyle Taylorizasyonu ve dolayısıyla SOP'lerin (standart operasyon porsedürlerinin) fetişleştirilmesi, ustabaşıları ve hat şeflerini daha da zorbalaştırmaktan başka bir işe yaramadı.[137] Üstelik sayılarını artırdı. "1900'de [ABD'de] işçilerin ustabaşılara oranı 16:1'di. 1910'a gelindiğinde bu oran 14:1'e, 1920'ye gelindiğinde ise çarpıcı bir azalışla 10:1'e düşmüştü."[138] ABD'li işçilerin 1930'lu yıllarda seri üretim sanayilerindeki büyük ayaklanması, en başta, şikâyet prosedürleri ve işyeri temsilciliği sistemi –tehlikeli bir fikir olan sınai demokrasinin tohumları– yoluyla keyfî otoriteyi sınırlama arayışından esinlenecekti.

Kuralsız, içsel olarak bölünmüş fabrikadan işgücü dayanışmasına ve işçi katındaki gücün başarılı kullanılmasına uzanan yol, her zaman, kahramanca sendika kuruluşu anlatısını izlemedi. Özel demografik ya da emek pazarı koşullarından dolayı işçilerin yerini doldurmanın daha zor olduğu yerlerde, fabrika içi çatışma daha gayriresmî, hatta gözle görülmez şekilde örgütlü olabiliyordu.

Alain Cottereau'nun öne sürdüğüne göre, işçilerin militan ama sendikaların nispeten zayıf olduğu ve "işçi hareketi ile işçi örgütleri arasında" az çok kalıcı bir "kopukluğun" bulunduğu Üçüncü Cumhuriyet dönemi Fransa'sı bunun isabetli bir örneğiydi. Cottereau'nun ifadesiyle, gerek iş yavaşlatma

gerekse fiilen sabotaj eylemleriyle üretimin yaygın ve başarılı şekilde sınırlandığı "sessiz sınıf mücadelesi", Fransa'da olağan dışı boyutlara ulaştı; bunun kısmi bir nedeni, kırsal kesimin, 1880'den sonra tarımsal ithalatın etkisiyle sonradan meydana geldiği gibi, henüz kentlere akın etmemiş olması ve dolayısıyla, Fransız işverenlerin elindeki grev kırıcı ve yedek işçi havuzunun daha küçük olmasıydı. "Salt ekonomik açıdan bir 'emek pazarı' olarak düşünüldüğünde, Fransa'nın 1852'den başlayarak ayırt edici özelliği, nispeten sürekli olarak kırsal ve sınai ücretli emek sıkıntısı çekilmesiydi." Bu "emek pazarı yapısı, Fransız işçilerin, yasal olarak tanınan resmî örgütlenmelere dayanmaksızın kendilerini etkili şekilde savunmalarına olanak verdi." Mesleki miras, Almanya'da ya da ABD'de olduğundan daha yaygındı; 1848'in ve Komün'ün birleştirici anılarıyla ve efsaneleriyle, işyeri direniş kültürleri daha derine yerleşmişti. "İşverenler," diye sürdürüyor Cottereau, "aralarındaki yazışmalarda, kimin düzenlediği belli olmayan ve otoriter önlemlerle bastırılamayan sabotaj eylemleriyle işçilerin üretim yarışına [rasyonalizyona, vasıfsızlaştırmaya, hızlandırmaya] karşı uyguladıkları katı kurallardan yakınıyorlardı." Kapitalistler işçilerin tepesine binmeye kalkıştıklarında, grevler sıklıkla yanardağ patlaması biçimini alıyor, ordunun müdahalesini gerektiriyordu. 1890'lara ve *bourse* (emek borsası) hareketinin doğuşuna kadar, grevler tipik olarak gizli komitelerce örgütleniyordu ve dış gözlemcilerce, ilkel şekilde "kendiliğinden" ya da "akıldışı" patlamalar olarak yanlış yorumlanıyordu.[139]

"Fransız işçi hareketi, en 'somut' ekonomik ve siyasal başarılarını, her zaman, siyasal gözlemcilerin beklemedikleri ani eylemler ve patlamalar yoluyla elde etti." Başka bir deyişle, Fransız işçi sınıfı geleneği, sendikalist öğretiden önde

gitti ve ona yol gösterdi. "Doğrudan eylem sendikalizmi"nin kurumsallaşmasından önce bile, "doğrudan eylem pragmatiği" denilebilecek ve temel ilkeleri şöyle açıklanabilecek bir durum işçilerin kültüründe işlerlikteydi: Özgül talepler adına, eylemi, işçi gücünün paralel gelişiminden ayırmamaya dikkat et; parlamenter demokrasinin önerdiği üzere, kamusal alan (devlet, seçilmiş temsilciler, kamuoyu) ile ekonomik ya da "özel" alan arasında bölümleme yapmayı reddet; yerleşik toplumsal ilişkilerin meşruiyetsizliğini hareketin tüm düzeylerinde vurgula ve diğer toplumsal sınıflarca kabul edilecek farklı bir meşruiyet öner.[140]

Geç kalkınan ülkelerde proleterleşme, bazen, ham kırsal nüfusun herhangi bir kentsel alışma devresi geçirmeden fabrikaya aktarıldığı patlamayı andıran bir süreç oldu. Rusya, bu tür "doğrusal olmayan" proleterleşmenin klasik örneğiydi ve ülkenin genç köylü işçileri, çoğu zaman, etkileyici bir işyeri militanlığı ile en geri kalmış kırsal önyargıları bir arada sergilediler.

Troçki'nin "Rusya'nın Gelişiminin Özgül Yönleri" başlıklı yazısında açıkladığı gibi,

> Rus işçi sınıfının içinden çıkıp oluştuğu rezervuar, meslek loncası değil tarımdı, kent değil kırdı. Dahası, Rusya'da proletarya, İngiltere'de olduğu gibi geçmişin yükünü de beraberinde taşıyarak çağlar boyunca adım adım ortaya çıkmadı; çevrede, bağlarda, ilişkilerde keskin değişiklikleri, geçmişten keskin bir kopmayı içeren sıçramalarla ortaya çıktı... [O,] kökeninin kısa tarihini durmaksızın yineliyordu. Metal sanayisinde, özellikle Petrograd'da, proleter kökenlilerden oluşan bir katman belirip billurlaşırken, Urallar'da *yarı proleter, yarı köylü* tipi ağırlıklıydı. Sanayi bölgelerinin tümünde kırsal kesimden yıllık olarak taze emek gücü akışı, proletaryanın temel toplumsal rezervuarıyla olan bağlarını sürekli yeniliyordu.[141]

Troçki, "çarlığın yoğun baskısı"nın yanı sıra, sanayi geleneğinden bu yoksunluğun, "Rus işçileri devrimci düşüncenin en cüretkâr sonuçlarına kucak açar duruma getiren şey" olduğunu belirtiyor. Ama köylü işçinin bu "karma bilinci"nde, Charters Wynn'ın Rusya'nın Ruhr'u olan Donbas (Donetsk Havzası) üzerine önemli incelemesinde tartıştığı üzere, daha karanlık bir yan da vardı. Yirminci yüzyılın ilk onyılında, Avrupa'nın en hızlı büyüyen işçi sınıfı, Dinyeper ve Donetsk ırmakları arasındaki çıplak bozkırlarda kömür çıkarıyor ve çelik üretiyordu. Donbas, Troçki'nin "eşitsiz ve bileşik gelişim" yasasının olağanüstü bir örneğiydi. Burası, Amerikan, Fransız, Belçika sermayesince geliştirildi ve buradaki çelik fabrikaları Avrupa'nın en modern tesisleriydi; gerçekten, sektörünün en gelişmişi olan boru fabrikası doğrudan doğruya Birleşik Devletler'den taşındı. Ama bölgenin ileri teknolojisi ve dev tesisleri, sefil işçi kamplarıyla ve derme çatma semtleriyle tam bir zıtlık içindeydi. Çoğunlukla Ukraynalılar, fabrikalardaki ve madenlerdeki tehlikeli işlerden kaçındıkları için, işverenler, farklı bölgelerden genç Rus köylülere ve iskân bölgesinden Yahudilere gözlerini diktiler. Ultra modern teknolojiyi özümsemek için, beceri sahibi ve yüksek ücretli metalürji işçilerinden oluşan küçük bir kadro da işe alındı, ama "becerilerini birkaç hafta ya da ay içinde edinmiş işçileri, yıllarca çıraklık yapmış olanlardan ayıran derin ve geniş bir uçurum vardı". Wynn'ın ifadesiyle, "yontulmamış" sıradan işçiler iç bölünmelerle paramparçaydı. "Sınai emek gücü içindeki bu bölgesel farklılıklar (...) ve daha önemlisi, işçiler ile zanaatkârlar arasındaki etnik farklılıklar, sınıf içi şiddetli bir çatışma kaynağı olarak ortaya çıktı." Donbas işçileri, yabancı patronlara karşı mücadelelerde mükemmel militanlık sergilediler ve Troçki'nin öne sürdüğüne

göre, reformculukla kirlenmemişlerdi, Sosyal Demokratların ve Sol Sosyal Devrimcilerin uyandırma çalışmalarına açıktılar. Ama 1907-10 arası gibi yenilgi dönemlerinde, bölgesel rekabetler ve Yahudi düşmanlığı çabucak su yüzüne çıktı. "Birçok olguda, radikal partinin desteğiyle ve övgüsüyle radikal grev faaliyetine katılan işçiler aynı zamanda da bilerek ve isteyerek acımasız, yıkıcı Yahudi kıyımlarının şiddetini de uyguladılar. Radikal eylemcilerin işçilerce sergilenen etnik şiddeti engelleme girişimlerinin beyhude olduğu defalarca görüldü." Oluşum sürecindeki proletaryanın en militan ve en geri kesimleri bu bakımdan aynıydı.[142]

III. Kitle Grevleri ve İşçi Denetimi

Sanayi kapitalizmi hem ülke içinde hem de dünya pazarları aracılığıyla büyüdükçe, stratejik konumdaki işçiler, iktisadi faaliyeti şiddete başvurmadan kesintiye uğratmak, hatta üretim araçlarını rehin tutmak için eşi benzeri görülmemiş bir güce kavuştular. Bununla birlikte, bu gücün sınırlarını ya da emek tarafından sonuna kadar kullanılması durumuyla karşılaşınca mülkiyet sahiplerinin kuvvete başvurmakta ne kadar aşırıya kaçabileceklerini ne sermaye ne de emek biliyordu. Genel grev, geç Viktorya ve Edward dönemi proletaryasının "atom bombası"ydı.

1842'de yarım milyon İngiliz madencinin ve dokuma işçisinin öncülük ettiği kitle grevi (*Plug Riots*), Marx'ın zamanında enderdi ama yüzyılın sonuna doğru giderek yaygınlaştı, 1893'te Belçika'da Genel Grev (oy hakkı için) ve 1894'te, yani Engels'in ölümünden sadece birkaç ay önce ABD'de Pullman Grevi yapıldı. İşçi önderleri ve radikal teorisyenler, sınıf savaşının silahları olarak böyle grevlerin değeri konusunda derin görüş ayrılığına düştüler. Genel grev, nihai devrimci eylem miydi, reform için

baskı yapmanın ve oy hakkını savunmanın yararlı bir aracı mıydı, yoksa tüm işçi hareketinin askerlerce bastırılmasına yol açacak bir kışkırtma mıydı? Bunun yol açtığı tartışma, doğrudan doğruya temel sorunlar olan öznenin etkinliğini ve sınıf iktidarını, özellikle de parlamenter ve parlamenter olmayan mücadele şekilleri arasındaki ilişkiyi ele alıyordu.

1895'te ölümünden kısa süre önce Engels, Marx'ın *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* kitabının Almanca basımına yazdığı yeni bir girişte, SPD'nin seçimde gösterdiği çarpıcı ilerleme ile Fransa, Belçika, Avusturya sosyalist partilerinde savunulan, kendisinin "Belçikalı budalalığı" dediği şeyi karşı karşıya koydu. Onun gözünde, böyle grevler, intihar başkaldırıları haline gelme tehlikesi içeriyordu: "Egemen güçler, tüfeğin ateşlendiği ve kılıcın kestiği yere gitmemizi elbette isterler... " Modern orduların elindeki devrim niteliğinde ateş gücü karşısında, "1848'in mücadele tarzı bugün her bakımdan eskimiştir"; tahrip gücü yüksek modern gülleler karşısında hiçbir barikat ayakta kalamaz, işçi milisleri de düzenli orduların kuyruktan dolma otomatik tüfekleriyle kıyaslanabilecek silahlar temin etmeyi umut edemez.[143] Bir şekilde genel oy hakkının kazanılmış olduğu Almanya gibi ülkelerde, "proleter mücadelesinin bütünüyle yeni bir yöntemi işlemeye başladı" ve barışçıl siyasal kampanyalar gösterdi ki, bunlar, kitle grevleri için ajitasyondan çok daha güçlü bir örgütlenme aracıydı.

> Eyalet meclisleri, belediye meclisleri, iş mahkemeleri için düzenlenen seçimlere katılım sağlandı, kimin oturacağı konusunda proletaryanın yeterli bir bölümünün söz sahibi olduğu bütün koltuklar için burjuvaziyle çekişme içine girildi. Öyle ki, burjuvazi ve hükümet, işçi sınıfı partisinin yasadışı eylemleriyle karşılaştırıldığında yasal eylemlerinden, ayaklanma sonuçlarıyla

karşılaştırıldığında seçim sonuçlarından çok daha fazla korkma noktasına geldi.[144]

Genel grev olsun ya da olmasın, kitle grevleri, burjuvazinin sendikaları ezmek ve seçim kazanımlarını geri almak için askerî gücünü devreye sokmasına olanak veren kontrolden çıkmış çatışmalara dönüşme tehlikesi içeriyordu. Adanmışlık duygusu Almanya'da en yüksekti, çünkü dünyanın en büyük, en ilerlemiş ve en başarılı sosyalist hareketi oradaydı.

"Almanya'da sosyalist kavga güçlerinin kararlı yükselişini geçici olarak durdurabilmenin, hatta bir süre geriletebilmenin tek yolu vardı: askerle geniş ölçekli bir çatışma ve 1871'de Paris'te yapıldığı gibi kanlı bir katliam."[145] Bu nedenle, Engels ve SPD'nin başkanı Bebel, diğer büyük sosyalist partilerin kuvvetle savundukları 1 Mayıs'ta genel grevlere aynı kararlılıkla karşı çıktılar, bunun yerine Mayıs'ın ilk Pazar'ını, işverenlerle ya da devletle herhangi bir şekilde karşı karşıya gelmekten kaçınan şenlikli bir kutlama günü olarak belirlemeyi seçtiler. Bu, 1889'da Paris'te toplanan delege çoğunluğunun 1 Mayıs'ı devrimci bir mücadele günü yapmak için ilk başta beslediği umudu zayıflattı. İkinci Enternasyonal'in sonraki kongrelerinde 1 Mayıs'ın iş durdurma eylemleri günü olması lehine alınan kararlar da SPD ve Özgür Sendikalar tarafından geçersiz kılındı.

Çok geçmeden partideki "revizyonistler"in önderliğini üstlenecek olan Eduard Bernstein, SPD'nin 1 Mayıs politikasını desteklemesine rağmen, genel grevlerin savunma rolü konusunda daha olumlu bir kanıya sahipti: Sendika gücü, disiplinli ve iyi örgütlü olduğu zaman, sosyalizme giden barışçı yolun açık kalmasının en sağlam güvencesi olabilirdi.

Engels'in itirazları üzerine, Kautsky tarafından *Neue Zeit*'ta konuya ilişkin bir makale yazmaya davet edilen Bernstein, bir genel grevin ya da o konuda inandırıcı bir tehdidin, parlamentoda sosyalist bir çoğunlukça onaylanan reformların uygulanmasını güvenceye alabileceğini savundu. Bu, karşıdevrime ve demokrasinin askıya alınmasına set çekmek için gerekli bir caydırıcıydı.[146]

Sonraki yıllarda bu tutum, SPD'nin de önemli liderlerinden olan ve "genel oy hakkının arkasında genel grev iradesinin durması gerektiği"ni belirten Avusturyalı Marksist iktisatçı Rudolf Hilferding tarafından dile getirildi. Ama Hilferding, genel grevin, bundan –yani, savunma amaçlı bir silahtan– fazlası olamayacağını vurguladı. Genel grev, savaşı önlemek, işçi sendikalarının mücadelelerini ilerletmek ya da devrim yapmak için kullanılamazdı.[147]

Bu arada, başka ılımlı ya da sağcı sosyalist liderler, genel grevi, öncelikle kitlesel öfkeyi ve romantik militanlığı boşaltmak için faydalı bir emniyet supabı olarak gördüler. Nitekim Belçika'da Vandervelde'nin başını çektiği reformist sosyalist liderlik, 1902'de ve 1913'te oy hakkı için yapılan genel grevleri kurnazca manipüle edip zamanından önce sonlandırarak, iki kez devrim öncesi krizleri söndürdü. "Belçikalılar," diyor Janet Polasky,

> sınıf mücadelesine ve devrime ilişkin Marksist teorileri, kendilerinin yeni bir sosyal demokrat pratikle ilgili yaptıkları tanıma göre esnettiler (...) İkinci Enternasyonal'in diğer üyelerine göre, Belçika'daki üç genel grev [1893'teki dahil] kontrollü gösterilerin mümkün olduğunu ortaya koymuştu. Genel grevler kana bulanmak zorunda değildi; barışçıl ve düzenli olabilirdi. İllaki devrime yol açmaları da söz konusu değildi.[148]

Benzer şekilde, daha önce genel greve gitmenin "intihardan farksız" olduğunu söyleyerek bunu eleştirmiş olan İsveç İşçi Sendikaları Konfederasyonu başkanı Herman Linqvist, nihayet 1909 eylemini onayladı, çünkü bu, "sendikalist ve diğer solcu radikal seçeneklerin büyük olasılıkla söndürülmesi"ni sağlardı.[149]

Tablo 1.2: 1890'dan Sonraki Genel Grevler

1890	Fransa: 1 Mayıs (Fourmies katliamından sonra)
	Belçika (Valon madencilerinin önderliğinde)
1893	Belçika: Oy hakkı için kendiliğinden oluşan grevler ulusal bir greve dönüştü
1902	Barselona
	Belçika(oy hakkı)
	Buenos Aires
	İsveç (oy hakkı)
1903	Hollanda (liman ve demiryolu işçilerinin önderliğinde arka arkaya iki grev)
	Rio de Janeiro (dayanışma grevi)
1904	Buenos Aires
	İtalya (askerler grev kırıcılığı yaptılar)
	St. Petersburg
1905	Finlandiya
	Rusya (birkaç yerde)
1906	Hamburg (seçim reformu)
	İtalya
	Porto Alegre (Brezilya)
1907	İtalya
1908	Fransa (Draveil grevcileri üzerine süvari saldırısından sonra)
	Parma (tarım işçilerinin başkaldırısı)
1909	Barselona (Semana Tragica)
	Buenos Aires
	Selanik
	İsveç (ücret kesintilerine karşı)

1911	Liverpool
	Montevideo
1912	Brisbane (sendika hakları)
1913	Belçika (seçim reformu)
	Dublin (genel lokavt)
	Yeni Zelanda
1914	Petrograd
1917	Avustralya (demiryolu işçileriyle dayanışma)
	Barselona (ayaklanma niteliğinde)
	Rusya
	São Paulo
1918	Avusturya
	Almanya (çeşitli şehirler)
1919	Buenos Aires (Semana Tragica –50.000 tutuklu)
	Barselona
	Belfast
	Glasgow
	Seattle
	Winnipeg
1920	Fransa (büyük demiryolu grevi)
1921	Arjantin

Buna karşılık, anarkosendikalistlere göre, kitle grevleri, sosyalist politikacıların ve sendika ağalarının yönlendirme ve denetleme kapasitesine sahip olmadıkları bir ölçekte militan kendiliğindenliği ve devrimci inisiyatifi salıverecek olan nihai genel grevin provalarıydı –"devrimci cimnastik"ti. Fransa'da Bourses du Travail Ulusal Federasyonu'nun sekreteri Fernand Pelloutier, nüfuzlu *Mouvement Socialiste* dergisinin yayın müdürü Hubert Lardelle ve Pelloutier'nin ölümünden sonra CGT'nin gazetesinin yayın müdürü olan ateşli Émile Pouget gibi sendikalist teorisyenler, üretimin denetimini işçilere verecek, Bourses'nin ise toplumsal yönetim merkezleri olarak işlev göreceği devrimci bir genel grev tasarlıyorlardı. Bu ara-

da, her türden aşırıcı hareketin ünlü yandaşı Georges Sorel, genel grevi, hem yeni bir dünyaya açılan kıyamet kapısı hem de "bütünüyle Sosyalizmi meydana getiren" gerekli "efsane" olarak teorileştirdi.[150]

Ne var ki, Rosa Luxemburg, 20. yüzyıldaki genel grev dalgalarının hem revizyonist (özellikle Belçika'ya özgü) yorumunu hem de sendikalist yorumunu reddetti. Luxemburg'un Orta Avrupa'da oy hakkı için düzenlenen devasa çağdaş sosyalist gösterilerin yanı sıra, ilk Rus Devrimi'ni de analiz ederken yazdığına göre, kitle grevi, "onun ayrı ve izole bir parçası değil, sınıf mücadelesinin bütün bir dönemi"ydi; "siyasal ve iktisadi mücadelelerin aralıksız karşılıklı etkisi"nin, sıradan kişilerdeki olağanüstü yaratıcılığı açığa çıkaran patlama şeklinde öngörülemez senaryolar yarattığı bir dönemdi. Luxemburg, proleter radikalleşmesinin en kökenindeki süreçlere –Troçki'nin daha sonra "devrimci düşüncenin moleküler işleyişi" diyeceği olguya– büyük dikkat gösteren ilk sosyalist aydınlardan biriydi. Özellikle, Almanya'da önceden örgütlenmiş olmayan tabakaların, örneğin Silezyalı dokuma işçilerinin ve Ruhr madencilerinin (bu sonrakiler, 1918–19'de kendi "Kızıl Ordu"larını örgütlemekle ün kazanacaklardı) ansızın harekete geçmelerine işaret etti. Çoğu kez yapmakla suçlandığı gibi, kendiliğindenliğe doğaüstü bir misyon yüklemek şöyle dursun, Luxemburg'un işçi sınıfının özetkinliğine (yani, izinsiz ama başına buyruk olmayan militanlığına) ilişkin kritik içgörüleri, SPD liderliğinin, sendikacılarla sosyalist seçmenlerden oluşan uysal bir ordunun genel kurmayı olarak benimsediği "merasim alanı" özimgesine yönelik sert eleştirinin parçasıydı. Luxemburg, "Rus Devrimi'nin örgütsüz enerjisi" ile "Alman partisinin ve sendikalarının örgütlü ihtiyat"ını karşılaştırarak, "radikalleri de dahil, Alman parti-

sinin çalışma ilkelerine soldan ilk büyük taarruz"u başlattı.[151] (Şu işe bakın ki, 1905 ayaklanmalarının ışığı altında işçilerin "içgüdüleriyle, kendiliklerinden Sosyal Demokrat" olduklarını öne süren, Luxemburg değil, Lenin'di.)[152]

Bu kitle grevlerinin açığa çıkardığı gibi, işçi hareketinin görünürdeki resmî kurumları ve paydaşları ötesinde derin yapısı, fabrikalardaki, madenlerdeki ve ticaret gemilerindeki resmî olmayan, sıklıkla partili olmayan mücadele örgütlenmesiydi. Bu iç ağlar, oralardaki işçilerin gayriresmî eylemlere girişmelerine ve sahip oldukları militanlık kültürünü, yenilgi, baskı dönemlerinde de korumalarına olanak sağladı.

Fabrika işgalleri ve genel grevler gibi radikal taktiklere karşı tutucu sendika ağalarının ve ılımlı sosyalistlerin bazen şiddete varan muhalefeti, adı sanı bilinmedik işçiler arasından yeni liderlerin çıkmasını sağladı. Bu işçilerin kurduğu ağlar gelişerek bazı durumlarda paralel ya da alternatif sendikalara dönüştü; bunlar, kurumsallaşmış sendikaların aidat gelirleriyle ve tam zamanlı önderleriyle sahip oldukları ekonomik kaynaklara sahip değillerdi, ama hem fabrika içinde hem de dışında işçi sınıfının tüm yakınmalarıyla ilgilenmek için daha büyük manevra özgürlüğüne sahiptiler. Amerika Birleşik Devletleri'nde 1909'dan 1913'e kadar çelik, kauçuk, dokuma ve giyim sanayilerinde –yerlici meslek sendikalarının hiçe saydığı– göçmen işçilerin büyük isyanı sırasında IWW'nin işleyiş şekli böyleydi.

Ulusal isyan, Pittsburgh dışındaki McKees Rocks'ta kurulu U.S. Steel'in bir yan kuruluşu olan Prese Çelik Vagon Şirketi'nde (demiryolu) başladı; burada on altı farklı milliyetten 5.000 işçi, Çarlık yetkililerini bile dehşete düşürecek çalışma koşullarına katlanıyordu. Pittsburgh'un eski adli

tabibine göre, "Prese Çelik Vagon Şirketi, üretimi hızlandırma sisteminden ve makineleri korumaya almamasından dolayı iş yerlerinde günde ortalama bir kişiyi öldürüyordu." İşçiler 1909'da iş bıraktıklarında, şirketin başkanı şu duyuruyu yaptı: "Onlar bizim için ölü. Her eleman açığını doldurmak için Pittsburgh'ta gereğinden fazla boş adam var." Şirket, vasıflı Amerikalı sendikacıların oluşturduğu küçük grubun greve katılmasından paniğe kapılarak, derhal silahlı grev kırıcıları, bindirilmiş polis kıtalarını ve milisleri devreye soktu. Ama IWW'nin tarihini anlatan Philip Foner'in açıkladığı gibi, "yabancı ülke doğumlu bir grup grevci (...) Avrupa'daki devrimci ve emekten yana mücadelelerde deneyimliydi. Bunlar, ancak azimli, militan bir stratejiyle zafer kazanılacağını erkenden kavradılar." Avrupalı emektarların birleşik deneyimini sentezleyen bir "Meçhul Komite" seçtiler ve kitlesel tutuklamalara, bir "Kanlı Pazar" katliamına ve grevcilerin aileleri evlerinden çıkarılmalarına rağmen, grevin sürmesini sağladılar. Grevcileri olsa olsa cahil "Hunkie" [göçmen Macar] köylülerden ibaret sayarak adam yerine koymayan şirket, aslında eski Macar sosyalistlerin, İtalyan anarşistlerin, İsviçreli sosyal demokratların, kara listeye alınmış Alman metal işçilerinin ve Rus devrimcilerin sofistike liderliğine karşı savaşıyordu. Bilinmeyenler, en sonunda IWW'yu da mücadeleye kattılar; IWW, işçiler adına başarılı bir ulusal dayanışma seferberliği başlattı ve Eylül'de şirket diz çöktü.[153]

Yeraltı sendikacılığının başka bir örneği, Berlin'in dev silah fabrikaları (Siemens, AEG, Borsig vb.) içindeki savaş karşıtı direnişti; Karl Liebknecht'in tutuklanmasını protesto etmek için 55.000 işçinin greve gittiği Haziran 1916'da bu direniş aleniyet kazandı. "Üye sayısı hiçbir zaman 50'yi geçmeyen" önder takımı, Pierre Broué'ye göre "ne bir sendika ne de

bir parti olan ama hem sendikalar hem de Parti [SPD] içinde gizli bir grup olan eşsiz bir örgütlenme türü" inşa etmiş, aşırı sol destekçisi usta tornacılardan oluşuyordu. 1918'e gelindiğinde, Almanya başkentindeki tüm silah sanayisini fiilen onlar kontrol ediyorlardı.

> Etkin inisiyatiflerle ilgili kararları kendilerinin vermelerine olanak tanıyarak, on binlerce ve daha sonra yüz binlerce işçiyi, doğrudan doğruya etkiledikleri yüzlerce adamın yardımıyla harekete geçirebiliyorlardı (...) Bunlar, 1914'te tanınmazken, savaşın sonuna gelindiğinde, Berlinli işçilerin ve nispeten genç olmalarına rağmen devrimci sosyalist hareketin kadrolarının kabul gören önderleri olacaklardı.

Gerçekten, Broué onları "Sosyal Demokrasideki en iyi insanlar" olarak görüyordu.[154]

Yarım yüzyıl sonra, yeni ortaya çıkan İtalyan aşırı solu, "kitleler" ve "kendiliğindenlik" denilen sığ soyutlamaların ardında, sıradan radikal işçilerin oluşturduğu benzer bir yeraltı keşfettiler. Sergio Bologna, 1960'ların başında Kuzey İtalya'nın sanayi üçgenindeki mayalanmanın gizli bileşenini şöyle anımsıyordu.

> Fiat'ta, Pirelli'de, Innocenti'de ve bütün büyük fabrikalarda ilk özerk, bağımsız, kendi kendine örgütlenen başsız buğsuz grevler (...) kitlelerin eseri değildi. Daha çok, belirli bir siyasal kültürün mirasını işçi gruplarına aktarmış işçi kadrolarının ve militanların yüksek düzeyde sofistike siyasal tarihinin sonucuydu (...) onlar belki çok kısmi, çok yerel ama halihazırda siyasal açıdan erişkin organizmalar olan mücadele sistemleri yaratmayı başarmışlardı (...) [Bu,] siyasal seçkini etkin bir özne ve kitle hareketini edilgin bir özne yapan yaklaşımı tümüyle değiştirir: Siyasal seçkin, bilgiyle donanmış bir tür katman ve kitle hareketi ise yalnızca isteklerle, arzularla, gerilimlerle vb. donanmış bir katman

> olur (...) "Kendiliğindenlik" diyebileceğimiz şey, gerçekte, halihazırda siyasal açıdan çok erişkin olan mücadele mikro sistemlerinin oluşmasıdır, çünkü bunlar, Rönesans'tan gelen bir kuşakça belirlenmiştir.

Sırası gelince, bu eski işçiler, İtalya'nın 1969 "Sıcak Sonbahar"ı sırasında, çoğunluğu *Mezzogiorno*'dan gelmiş göçmenler olan daha genç işçilerin başkaldırısını başlatan "gerçek maya" oldular.[155]

İşçiler fabrikaları çalıştırabilir ve üretim güçlerini geliştirebilirler. Uygulamalı üretim biliminin büyük bölümü, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, neredeyse metal işçilerinin ve diğer ustaların uhdesinde kaldı.

Viktorya dönemi fabrikasında geçerli sistematik vasıfsızlaştırma ve "her türlü zihinsel gelişimi bastırma" eğilimi düşünülünce, proletarya, üretimi yönetme yeterliğini gerçekten taşır mı? Engels, *Komünizmin İlkeleri*'nde açık sözlüdür:

> Üretimin ortak yönetimi, her biri tek bir üretim dalına bağlanmış, ona zincirlenmiş, onun tarafından sömürülen, her biri bütün öteki yetenekleri pahasına yalnızca *bir tek* yeteneğini geliştirmiş ve toplam üretimin yalnızca *bir tek* dalını ya da o dalın alt dallarından birini bilen bugünün insanlarınca gerçekleş*tirilemez*."[156]

Daha sonra, Marx'ın "Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları"nda (1863/64) öne sürdüğüne göre, bilimin üretime sürekli uygulanması, sanayi sermayesinin biricik başarısı, "tamamen, sürecin entelektüel potansiyellerinin, bireysel işçinin bilgisinden, anlayışından ve becerisinden ayrılmasına dayanır. (...) Teslim etmek gerekir ki, daha yüksek işçilerden oluşan küçük bir sınıf şekillenir ama bu,

'vasıfsızlaştırılmış' işçi kitleleriyle herhangi bir yönden oranlanamaz bile".[157]

Yine de Marx, 1864'te yaptığı "Uluslararası İşçi Birliği Açılış Konuşması"nda, On Saat Yasası'nın kabul edilmesiyle "emek ekonomi politiğinin sermaye ekonomi politiği karşısında" elde ettiği, ama daha çok da "birkaç cesur 'el'in çabalarıyla yükselen kooperatif fabrikalar" biçiminde kazandığı zaferleri kutladı. "Bu büyük toplumsal deneylerin değeri ne kadar önemsense azdır. Bunlar, büyük ölçekli ve modern bilimin gereklerine uygun üretimin, bir efendiler sınıfı olmaksızın yürütülebildiğini sözle değil eylemle göstermiştir."[158] Marx kendisiyle çelişir gibi görünüyorsa, bu şaşırtıcı değildir. Onun iktisadi yazılarındaki teknolojik gelişme modeli ileri görüşlü ama hayli gelecekçidir: *Kapital Cilt I*'de (Bölüm 15: 4) yeni yeni geliştiği belirtilen "otomatik fabrika", 1860'larda yalnızca Britanya'nın dokuma fabrikalarında ve belki birkaç başka sanayide gözlenebilen eğilimleri yansıtmaktadır. Marx, otomasyon hızını ("makinelerin makinelerce üretilmesi"ni) ve usta emeğinin basit makine bakımı olarak yeniden yapılanışını abartmakla, aynı anda da "daha yüksek işçilerden oluşan sınıf"ın –makine sistemini yapan, kuran ve sürdüren montajcıların, modelcilerin, kazancıların, tesisatçıların, tornacıların ve diğer ince metal işçilerinin içinde yer aldığı yeni seçkin zümrenin– ekonomik kalıcılığını ve toplumsal ağırlığını hafife aldı.[159] (On dokuzuncu yüzyıl ortasındaki yeni ve "tekrar vasıflı hale gelmiş" mesleklerin listesine, demiryolu ve buharlı gemi mühendisleri ile çeşitli derecelerden mekanikçileri de eklemeliyiz.)

Yirminci yüzyılda sanayi sendikacılığının yükselişine kadar, yeryüzünde hiçbir sendika, 1897'de 90.000'i aşkın üye sayısıyla (İngiliz) Amalgamated Society of Engineers'dan

(Birleşik Mühendisler Birliği) daha güçlü değildi ya da daha çok taklit edilmiyordu.[160] Gerçekte, İngilizce "engineer" (mühendis) terimi, metal yapılar ve makineler tasarlayanları ve yapanları bile bile birleştiriyordu, böylelikle vasıflı işçilerin sahip oldukları becerilerin kavramsal ve pratik içeriklerinin herhangi bir şekilde ayrılmasına inatla direndiklerine tanıklık ediyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, bazı sanayilerde ve madenlerde patronların, emek sürecinin kimi kısımlarını vasıflı işçilere –orta Viktorya dönemi işçi aristokrasisine– ısmarlama yaptırmaları bile yaygındı; onlar ise kendi vasıfsız yardımcılarını çalıştırıyorlardı.[161] Metal ustaları, üretimde sahip oldukları işlevsel özerkliği (ve bunun yönetimce görmezden gelinmesini) savunurlarken, emek hareketleri içinde çoğunlukla tutucu, bazen de gerici bir rol oynadılar, daha düşük vasıflı makine işletmenleri pahasına kendi dar grup çıkarlarını gözettiler. Bu "orta Viktorya dönemi işçi aristokratları," diye yazıyor James Hinton, "sıklıkla, 'işçi sınıfının tümünün sahici sözcüsü gibi görünme'yi kendilerine faydalı buldular: Ama bu sırf *görüntü* idi. Aristokratlar, kendi sendikacılıklarının dışlayıcı karakterine sıkıca sarıldıkları sürece, asla işçi sınıfının bütününü sahiden kucaklayamadılar ve bu nedenle, işçi sınıfı hegemonyasına ilişkin bir siyaset geliştiremediler."[162]

Ama zanaat sahipliği ve dışlayıcı sendikacılık ufuklarını aşabilme potansiyeli taşıyan bir işçi denetimi yaklaşımını da korudular ve inatla savundular. Üniversite eğitimi görmüş sanayi mühendislerinin yanı sıra kimyagerler ile teknisyenler 20. yüzyıl başında sınai hiyerarşinin belirleyici unsurları haline gelinceye ve bilimsel yönetim, zanaat bilgilerini önemli ölçüde ele geçirip analitik olarak ayrıştırıncaya kadar, fabrika çalışma sürecinin tam kapitalist kontrolü ("gerçek el koyma")

mümkün olmadı.[163] David Montgomery'nin ifade ettiği gibi, metal zanaatlarının seçkinleri, "yönetici beynini işçi şapkası altında" tutuyorlardı.[164] Bireysel kapitalistler, en iyi olasılıkla, mekanikçileri, elektrikçileri ve kalıpçıları ustabaşılığa ve tesis müdürlüğüne terfi ettirip zanaatkârın bilgisini onun kendine karşı kullanmayı umabilirlerdi.[165]

1917-21 Avrupa devriminde, savaş döneminin devasa mühimmat fabrikalarında ve tersanelerinde bulunan metal işçileri, savaşa ve yoksullaşmaya karşı sıradan işçilerin isyanına önderlik ettiler. Üretimde zanaatın düzenleyici rolünün hızla gerilemesi karşısında, Avrupa çapında kendiliğinden gelişen işyeri temsilciliği hareketlerinde örgütlenen "işçi aristokrasisi"nin önemli bir kesimi, fabrikaların işçilerce kontrol edilmesine yönelik radikal bir program benimsedi.

Sınıf mücadelesinde vasıflı metal işçilerinin öznel konumu, zaten belirtildiği gibi, derin bir belirsizlik gösteriyordu. Onlar, Hobsbawm'a göre, "işçilerin kolektif savunmasının en faal kadroları"ydılar, ama (hiç değilse İngilizce konuşan ülkelerde) aynı zamanda da "orta sınıf sosyal kontrolünün ve sınai disiplinin temel direği"ydiler.[166] Rusya'da 1905 Devrimi öncesinde fabrikalardaki bu geleceğin Bolşevikleri, yüksek ücret almaları, şık giyinmeleri, sendikalı iş yerlerinde ve işçi çevrelerinde eski köylülere tepeden bakmaları nedeniyle "baronlar" diye anılırlardı.[167] Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da bunlar, seri üretim işçilerinin, özellikle yeni göçmen gruplarının mücadelelerini desteklemeyi sıklıkla reddettiler. Ama "işçi aristokrasisi" olarak bulundukları statü, 1890'lardan itibaren, Amerikan Homestead çelik işçilerinin 1892'de ezilmesiyle, sonra da kudretli Amalgamated'in 1898'da yenilmesiyle hızla aşınmaya başladı.[168] Bu iki grev de

çalışma süreciyle ilgili yönetsel ayrıcalık ve kontrol meseleleri, özellikle de yarı vasıflı operatörlerce işletilen yeni makinelerin (öğütücülerin, delicilerin, zımba preslerinin vb.) devreye sokulması nedeniyle çıkmıştı; yenilgiler, daha genç ustalardan oluşan güçlü bir azınlığı radikalleştirerek, sınai sendikacılığa ve sanayinin işçilerce kontrolüne ilişkin sendikalist bir görüşü benimsemelerini sağladı.[169] Dev Alman metal işçileri sendikası DMV, on yıl sonra benzer bir bunalım geçirdi, çünkü benimsediği ılımlı "bilimsel" politikalar, lokavtların ve yenilgilerin ortasında çökerek, 1909'da sıradan işçilerin isyanına yol açtı ve bu, savaş dönemindeki işyeri temsilciliği hareketinin habercisiydi.[170] Rusya'da, Leopold Haimson'a göre, "kentsel kökenli (...) sabırsız, romantik, aşırılığa alışılmadık şekilde eğilimli yeni bir genç işçiler kuşağı", "baba katli çatışmasının yaşandığı bir ortamda" Menşevik eski tüfekleri terk etti ve 1913'te Metal İşçileri Sendikası'nın önderliğine Bolşevikleri seçti, böylelikle ertesi yıl Haziran'da, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, isyanı andıran Petrograd'daki genel grevin yolunu açtı.[171]

Dünya savaşı –neredeyse *Kapital*'de senaryosu yazılmış gibi– metal işleme sanayilerinde ve bunların iş güçlerinde muazzam bir genişleme yarattı. Örneğin, Torino'da Fiat, bordrolu sayısını iki yılda %1200 artırırken, Petrograd'da metal işçileri, kentteki işgücünün %60'ından çoğunu oluşturan bir boyuta –hayret verici bir sayıya– ulaştılar.[172] Almanya'da, Berlin'i çepeçevre saran fabrikalar kuşağında üretimi devam ettirmek için vasıflı 90.000 metal işçisini terhis etme gereği duyuldu. Sonuç olarak, DMV'nin üye sayısı 1918'da nerdeyse 800.000'e, bir yıl sonra ise 1,6 milyona fırladı.[173] Paris'te de öykü aynıydı, şu farkla ki, 1918'da sayıları 150.000 kadar olan vasıflı işçiler (*professionnels*), eğer kışkırtıcılık ya da grev

yaparlarsa cepheye gönderilecekleri tehdidiyle, teknik olarak üniformalı halde tutuldular.[174] Savaşan ülkelerin tümünde ve çoğu kez sağcı ya da merkezci sendika önderlerinin suç ortaklığıyla, sömürü artarak, yetmiş ila yetmiş beş saatlik iş haftasıyla, dayanılmaz çalışma hızıyla ve tavan yapan iş kazalarıyla, fizyolojik sınırlarına dayandı.

Bu arada, savaşla ilgili çalışma için, çoğu kez "ufaltılmış" –yani pek az resmî eğitimle yerine getirilebilen ve "parça başı" ücret ödenen basit görevlere bölünmüş– işlerde istihdam edilen muazzam sayıdaki genç ve kadın, işçi katındaki statükoyu bozdu. 1917'ye gelindiğinde, savaşan büyük devletlerin fabrikalarında, İngilizlerin taktıkları adla bu "ufaklıklar"ın ya da "küçük levazımcılar"ın sayısı 1 milyonu aşıyordu ve Berlin'de kimyasal madde, metal imalat ve makine yapımı sanayilerinde işgücünün yarısından çoğunu bunlar oluşturuyordu.[175]

Yaptıkları zahmetli ve tehlikeli işler yetmezmiş gibi, bir de aile cephesinde kötüleşen koşullar, özellikle yiyecek ve yakacak yetersizlikleri konusunda şiddetli endişe duyuyorlardı. Erkek iş arkadaşlarının aksine, ufaklıklar, sınai militanlık nedeniyle ceza olarak askere alınamıyorlardı. Ruhr madenlerindeki göçmenlerin buna benzer durumu hakkında yazan Barrington Moore'ın sözlerini aktarırsak, "geleneklerin baskılarından kurtulan [bu] 'sorumsuz' toplumsal unsurlar" ustaları harekete geçirdiler; "madencilerin [tornacıların] yeni bir ortak kimlik yaratmasını hem kolaylaştıran hem de zorunlu kılan, ortak geçmişlerinin sınırlı olarak korunmasının *ve* yıkılmasının işte bu kaynaşmasıydı."[176] Chris Fuller, "ekonomiğin siyasalla [bu] kaynaşmasını, örgütlünün yeni sanayileşenle harmanlanmasını", çoğu işçilerin dolaysız çıkarları ile işçi hareketinin sendikalist ya da devrimci kanadını gitgide aynı çizgiye sokan Avrupa işçi sınıfının "yeniden

oluşumu" diye betimleyerek çok yerinde bir saptama yapıyor.[177] Fransa'da Alphonse Merrheim, Almanya'da Richard Müller, Rusya'da Aleksandr Şlyapnikov ve İskoçya'da Willie Gallagher gibi radikal metal işçileri, savaşa karşı bu yaygın nefretin, kitle grevleriyle ve en sonunda fabrikaların, tersanelerin işgaliyle etkin muhalefete dönüştürülmesine yardımcı oldular.

Fabrika konseyi hareketi, emek mücadelesinin daha önce ayrışan iki damarını sentezledi: Yarı vasıflı işçilerin sanayide kapsayıcı temsil arayışı ve metal zanaatçılarının emek süreci içindeki ayrıcalıklarını savunmaları. Marx'ın elli yıl önce övmüş olduğu, sınai özyönetim alanındaki küçük çaplı Owenci deneyler, artık iyice gelişerek, işçilerin tüm sınai ekonomiyi denetlemesini savunan kapsamlı bir anlayış haline gelmişti.

Savaş dönemindeki sendikalizm çoğu durumda nihayet komünizme ve yeni bir Enternasyonal kurulmasını desteklemeye evrildi. Hobsbawm, "Birinci Dünya Savaşı sırasında makine sektöründe işyeri temsilcisi olmak ile köktencilik," diyor, "et ve tırnak gibi bir arada gidiyordu. Genel olarak yüksek vasıflara sahip metal işçileri sonradan Komünist Parti'nin proleter bileşenindeki ağırlıklarıyla tanındılar."[178] Ufaklıkları ve genelde yarı vasıflı işçileri kapsam içine almak için, 1918'de birçok Avrupa ülkesinde yepyeni bir sınıfsal örgütlenme biçimi ortaya çıktı: seçilmiş işyeri konseyi (*Bestreibsrate*). Tipik olarak, çabucak yerel sendikalarla ve işçi örgütleriyle ittifak kuran donanma isyanları ve ordu ayaklanmaları biçimindeki siyasal devrim, bir dereceye kadar Paris Komünü'nü örnek alan, buna paralel bir "işçi ve asker konseyleri" (*Arbetier- und Soldatenrate* ve *sovyetler*) sistemi yarattı. Ölçeği ve diğer kurumlarla (sendikalarla, partilerle, sanayi dışı gruplarla)

eklemlenmesi açısından değişkenlik göstermesine karşın, başlıca dışavurumlarıyla konsey hareketinin özü, doğrudan demokrasi ve üretimin işçilerce, yerel yönetimin ise halk tarafından kontrol edilmesiydi.[179]

İşyeri konseyleri, büyük Petrograd fabrikalarındaki *soveti starost* (yaşlı konseyleri), İngiliz, Fransız ve Alman mühendislik iş yerlerindeki işyeri temsilciliği sistemi, Kuzey İtalya fabrikalarındaki "iç komisyonlar" gibi mevcut işyeri temsil sistemlerinin radikalleşmesinden doğdu. İşyeri temsilcileri, resmen sendika politikasını işçi katında temsil etmekten sorumlu olmalarına karşın, bunun yerine, ulusal sendikaların savaş sırasında verdikleri ödünlerle çoğu kez bağdaşmayan sıkıntılar içindeki sıradan işçilerin bağımsız sözcüleri olmaya eğilimliydiler. Özellikle, çalışma arkadaşlarının zanaat denetimini yitirmelerinden ve ailevi geçim koşullarının hızla kötüleşmesinden kaynaklanan aynı ölçüde hayati krizleriyle her gün yüz yüze geldikleri mühendislik sektöründe, işyeri temsilcileri, Fransa'da devrimci sendikacıların ve Amerika'da sınai sendikacıların (özellikle IWW'nin) uzun zamandır savunduğu özyönetim fikirlerini benimsediler. Ulusal sendikalar ile emekçi/sosyalist partilerin büyük ölçüde *union sacrée* (kutsal birlik) politikasına katılmalarıyla ve ifade özgürlüğünün iyice kısıtlanmasıyla, işçi katı, savaş dönemindeki devlet kapitalizmine karşı direnişin ana merkezi haline geldi.

Tabandan gelen bu devrimin elbette bir tek şablonu yoktu, ama bahar-yaz 1917'nin Petrograd'ı, dev metal işleme tesislerinde, mühimmat fabrikalarında ve tersanelerde toplanmış 400.000 sanayi işçisiyle, işçi kontrolünün en ileri laboratuvarı olarak kazandığı ünü hak ediyordu. Altmış binden fazla mekanikçinin ve işçinin çalıştığı Putilov tesisleri için yeni seçi-

len fabrika komitesi, dev tesisi oluşturan kırk bir atölyenin ve bölümün her birinde düz işçi komitelerinin oluşturulması için Nisan ayında talimat yayımladığında, nihai hedeflerini açıkça ortaya koyuyordu:

> Pratik bir faaliyet olan atölye komiteleri örgütlenmesinin yeni bir şey olduğu gerçeği göz önüne alınınca, en tabanda yaşamı gözeten bu komitelerin olabildiğince fazla bağımsızlık ve inisiyatif göstermeleri zorunludur. Fabrikalarda işçi örgütlenmelerinin başarısı tamamen buna bağlıdır. İşçiler, özyönetime alışmakla, fabrikalarda ve iş yerlerinde özel mülkiyetin kaldırılacağı ve işçilerin kendi emekleriyle diktikleri yapılarla birlikte, üretim araçlarının bir bütün olarak işçi sınıfının eline geçeceği zamana hazırlanmış oluyorlar.[180]

Tarihçi Steve Smith, Putilov deneyimine ilişkin değerlendirmesinde, komitelerin, *daimi oturum halindeki doğrudan demokrasi*nin araçları olarak anlaşıldığını vurguluyor:

> [F]abrika komitelerinin tüzükleri, egemenliğin, bizatihi komitede olmaktan çok, genel kurulda olduğunu vurgulamaya büyük dikkat gösteriyor[du]. Bu, iktidarın artık kendilerinde olduğuna inanan binlerce işçinin ruh haline uygundu. Şubat Devrimi'nin halk kitleleri için taşıdığı önem ve anlam, kesinlikle, özgürlüğün ve iktidarın halka devredilmesi yolunu açıyor olarak görülmesi gerçeğinde yatıyordu. Bu, salt bir "demokratik cumhuriyet"i ifade etmiyordu, "anayasal fabrika"yı da ifade ediyordu.[181]

Ünlü Petrograd, Moskova, Berlin ve Torino örneklerine ek olarak, devrimci metal işçileri, Bremen'de, Chemnitz'de, Budapeşte'de, Wiener Neustadt'ta, Viyana'da, Varşova'da ve Lublin'de de konsey hareketlerine önderlik ettiler, ayrıca oralardaki genel grevlerden ve ayaklanmalardan hızla ortaya çıkan komünizm yanlısı partilere ön ayak oldular. Üretimin kapitalist kontrolünde hiçbir iktidar boşluğunun ya da ko-

pukluğun olmadığı ülkelerde, militan makineciler, madenciler ve çelik işçileri, artık terhis edilmiş askerlerin gitgide doldurduğu emek piyasalarında savaş dönemindeki kazanımlarını savunurlarken, kitle grevine yöneldiler. 1919'da Seattle'da, Buenos Aires'te (700 kişinin ölümüne *tanık olunan* Semana Tragica) ve Glasgow'da yapılan eş zamanlı grevlerin ardından, Mayıs'ta Winnipeg'de genel iş bırakma eylemi, Haziran'da 170.000 Parisli metal işçisinin "ayaklanmayı andıran" kendiliğinden grevi ve Eylül'de ABD'de sendikacı ve geleceğin komünist lideri William Z. Foster'in önderlik ettiği Büyük Çelik Grevi geldi.

"İşçi kontrolü" nasıl anlaşılmalıdır? Viyana'da, "sosyalizme geçişte işçi konseylerine büyük önem atfeden tek Avusturyalı Marksist teorisyen" Max Adler, konseyleri parlamentonun ikinci bir kamarası olarak daha güçlü ve geleneksel bir ulusal meclise bağımlı kılacak sosyal demokrat bir anayasa taslağı önerdi.[182] Berlin'de işyeri temsilcisi önderleri olan Richard Muller ve Ernst Daumig, *Bestreibsrate*'ı hem kavga örgütleri olarak hem de sosyalist bir ekonominin nüveleri olarak görüyorlardı. "İşçi konseylerinin tabandan gelen mücadelesi, kapitalistlerin işçilere hükmetmelerini sağlamış olan bilgileri onlardan alacak ve ileride plan doğrultusunda tüm ekonomiyi yönetmeye adım adım ilerlemelerine olanak veren özerk öz örgütlenme için kullanacaktır."[183] Bir anda "Italya'nın Petrograd'ı" olan Torino'da, *L'Ordine Nuovo*'da yazan Gramsci, fabrika konseylerini, "büyük bir fabrika tesisine, her halkın, insanlığın her parçasının belirli sınırlara sahip bir devlet şeklinde örgütlemekle değil, belirli bir üretim biçimini gerçekleştirmekle kendine has bir karakteristik kazandığı bir Enternasyonal'e öykünülerek örgütlenmiş" yeni bir dünya yönetiminin nüveleri olarak gören daha sen-

dikalist ve ütopyacı bir görüşü savundu.[184] *Consigli di fabbrica*, sosyalist devletin gelecekteki organları değildi; o yeni devletin kendisiydi.[185]

IV. Sanayi Kenti

Sendika mücadelesi, en yüksek gelişim düzeyine sıklıkla dokumacı kasabalarında ve madenci köylerinde ulaşmıştır, ama sosyalizm nihayetinde kentlerin -paternalizme ve dinsel inanca mezar olan o yerlerin- çocuğudur. Kentlerde, proleter nitelikli geniş bir kamusal alan serpilip gelişme olanağı bulmuştur.

Genç Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu* kitabının "Büyük Kentler" başlıklı 3. Bölüm'ünde, proletaryanın "oluşum"unu sanayileşme kadar kentleşmenin de sonucu olarak betimler:[186]

> Nüfusun merkezileşmesi, mülk sahibi sınıfı teşvik etse ve geliştirse bile, işçilerin daha da hızlı gelişimini zorunlu kılar (...) Büyük kentler, işçi hareketlerinin doğum yerleridir: işçiler, kendi durumları hakkında kafa yormaya ve buna karşı mücadele etmeye ilk kez oralarda başladılar; proletarya ile burjuvazi arasındaki zıtlaşma ilk kez oralarda kendini açığa vurdu (...) [Dahası,] büyük kentler ve onların halkın entelektüel kapasitesi üzerindeki zorlayıcı etkileri olmasaydı, işçi sınıfı şimdi olduğundan çok daha az ilerlerdi (...) [Kentler,] emekçiler ile işverenler arasındaki ataerkil ilişkinin son kalıntısını yok etmiştir.[187]

Kendi burjuva kökeninin boğucu dindarlığından sıklıkla yakınan Engels, Londralı emekçilerin kurumsal din ve manevi dogma karşısındaki umursamaz ve neredeyse genelgeçer kayıtsızlığına çok şaşırıyordu. "Burjuvazinin tüm yazarları bu konuda, yani işçilerin dindar olmadıkları ve kiliseye gitmedikleri konusunda ağız birliği etmişlerdir."[188] Bu arada, 1792'de Akıl Tanrıçası'na Notre Dame'da bir süreliğine taç

giydirilen Paris'te, militan ruhban karşıtlığı (antiklerikalizm), cumhuriyetçi küçük burjuvazi içinde olduğu kadar sosyalist zanaatçı kesiminde de iyice kök saldı. Ama en çarpıcı ve belki en şaşırtıcı örnek, Avrupa'nın Şikago'su denilen Berlin'di; orada 1912'de sosyalistler tüm oyların %75'ini kazandılar ve en yoksul semtler tamamen "Hıristiyanlık'tan çıkmış" sayılıyordu. İşçi sınıfının Berlin'i, tıpkı Afrika gibi, misyonerlerin hedefiydi.[189]

Hobsbawm'ın vurguladığı gibi, büyük kentler, "orantısız şekilde proleterleşme ve diğer şeyler eşit olsa bile, orantısız şekilde kızıllaşma eğilimindeydi. 1914 öncesinde, nüfusu 100.000'in üzerindeki Alman kentlerinin %60'ı proleterdi, oysaki ülkedeki kentsel ortalama %41'di ve İsveç'in başkenti Stockholm'de de benzer bir durum vardı."[190] Berlin, New York/Brooklyn ve Şikago, dünyanın en büyük sanayi kentleriydi; Londra'nın muazzam proletaryası genellikle küçük atölyelere dağılmıştı ya da liman ve inşaat işçisi olarak geçici işlerde çalışıyordu. San Francisco, yüzyıla girildikten kısa süre sonra ilk sendikalı kent oldu (bu durumunu Birinci dünya Savaşı sonuna kadar sürdürdü), Milwaukee ise 1910'da ilk sosyalist büyükşehir belediye başkanını seçti. (Ama belediye sosyalizminin kısa altın çağı ancak 1919'dan sonra Viyana Berlin ve Amsterdam kızıla döndüğü zaman gelecekti. Dahası, işçi sınıfı gücünün büyük dinamoları kent içinde ya da metropolitan alanında yer alıyordu: Büyük sanayi tesislerinin ve limanların çevresinde kümelenmiş derme çatma konutlarıyla ya da iç içe sıralı evleriyle kızıl bölgelerdi bunlar. Packingtown (Şikago), Homestead (Pittsburgh), Govan (Glasgow), Malakoff (Paris), Sesto (Milano), Raval (Barselona) ve Viborg (Petrograd), bunun efsanevi örnekleri arasındaydı ama Hobsbawm zekice Berlin'deki Neukölln'ü paradigma

olarak belirleyip seçer: "1912-13'te [buranın] nüfusu yaklaşık çeyrek milyondu, seçmen kitlesi ise %83'ü SPD'ye oy veren yaklaşık 65.000 yetişkin erkekten oluşuyordu; partililerin sayısı yaklaşık 15.000 ya da tüm seçmenlerin dörtte biriydi, bunları ise her biri yaklaşık dört konut blokundan sorumlu olan 1.000 kadar görevli yönlendiriyordu."[191] Burası, savaş sırasında sol-sosyalist muhalefetin yuvası haline geldi, daha sonra ise Spartaküs Birliği'ne ve Ocak ayaklanmasına verilen halk desteğinin kalbi oldu; Weimar döneminin sonuna doğru Neukölln, komşu Wedding bölgesiyle birlikte, Avrupa'da komünist eylemciliğin ve oy gücünün tek başına en yoğun olduğu yerdi.

İşçi mücadelelerinin komşu semtlere yayılmasını ya da bunun tersinin olmasını sağlayan çalışma ve oturma yerlerinin birbirine yakınlığı, sınıf bilinci için güçlü bir destekti. En canlı örneklerini Paris'in sağladığı erken dönem sınai varoşlarda ya da banliyölerde bu bağ devam ettirildi, hatta güçlendirildi.

1900'den sonra, ikinci Sanayi Devrimi, tercihen büyük kentlerin çevresindeki arazinin ucuz olduğu yörelerde daha büyük alanlara ve modern (elektrikle işleyen anlamında) otomotiv, kimya, çelik tesislerine yönelik talebi kamçıladı. Yaklaşık bir kural olarak, geçici işlerde ve lüks sanayilerde çalışanlar merkezde kalırlarken, sanayi işçileri fabrikaların peşinden bu yeni varoşlara geldiler. En tanınmış örnek, Birinci Dünya Savaşı çıktığında gelişim evresinde bulunan "Paris'in Kızıl Kuşağı"ydı. Michelle Perot'nun açıkladığı gibi:

> Bu durumda, oturma yeri, işçilerin tüketim toplumuna emilmelerine katkı yapmadı, çünkü bu banliyöler, Amerika'da olduğu gibi salt ikamet ve ailevi yaşam yerleri değildi. Çalışma ve ikamet kopmaz biçimde bağlantılı kaldı: Fabrika, komşu yöreyi yerle-

şime açıtı, daha doğrusu yeni baştan yarattı. Fransız işçi sınıfı banliyösü, bomboş bir yer değil, oldukça yoğun sosyalleşmenin olduğu bir yerdi...[192]

Dağınık madenci kasabalarından ve küçük sanayi şehirlerinden farklı olarak, Kızıl Kuşak varoşları en sonunda hızlı tramvaylarla ya da elektrikli trenlerle merkezî kente bağlandı, böylelikle merkezdeki gösteriler ve protestolar için hareketli bir havuz oluşturdu. Paris'te potansiyel oy gücü olarak kaybedilenler, varoşlarda kızıl idarelerin sağlamlaşmasıyla geri kazanıldı. Dahası, savaş, işçilerin ve üretimin daha içlerdeki banliyölere taşınmasını hızlandırdı –savaş döneminde Berlin'de ve Londra'da de bu yönde büyük bir eğilim vardı. Savaş dönemindeki bu yerleşimler, diye yazıyor Thierry Bonzon,

> Paris'te sanayinin örüntüsünü derinden ve kalıcı olarak değişime uğrattı (...) Oldukça önemli sayıda işçiyi bir araya getirdi: Boulogne-Billancourt'daki Renault'da 22.000, Puteaux'daki cephanelikte 6.000, Vincennes'deki fişek fabrikasında 5.200, Saint-Denis'deki Delaunay-Belleville'de 11.000... Böylelikle ekonomik faaliyetin ağırlık merkezi, Paris'in sanayi semtlerinden (11. bölgede Faubourg Saint-Antoine'dan ve 20.bölgede Belleville'den), şehri çevreleyen yeni sanayi kuşağına kayma eğilimi gösterdi.[193]

Metal işçilerinin Haziran 1919'daki genel greviyle bu kayma daha bir belirginleşti:

> Grev, yalnızca proletaryanın hoşnutsuzluğunu değil, *la banlieue* (varoş) tehdidini de ifade ediyordu (...) Grevin en radikal grupları, en tutarlı biçimde ayaklanma çağrısı yapanlar, Rus Devrimi'ni örnek verenler, banliyölerden yetiştikleri için, bu yargı daha bir geçerliydi. Özellikle Saint-Denis, grev sırasında devrimci solun merkez üssü oldu. Paris'in en büyük ve en sanayileşmiş varoşlarından birisi olan o semtte, kentin sendikalar arası konseyi, çe-

şitli grev komiteleri ve belediye yalnızca grevi desteklemek için değil, ona mümkün olan en uç yönelimi vermek ve o yönelimi hareketin bütününe kabul ettirmeye çalışmak için de el birliğiyle çalıştılar (...) "Saint-Denis Sovyeti", Paris Komünü'nün sahici varisiydi.[194]

Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yüzlerce fabrika kasabası ve sanayi banliyösü, 1890'dan sonra sosyalistleri belediye meclislerine soktu. Onlar, yeni gelişen elektrik enerjisi ve taşıma tröstlerine karşı önemli kavgalara ön ayak oldular, bazı dikkate değer olgularda (örneğin Los Angeles'ta) özel tekellerin yerine kamusal hizmet kurumlarını geçirdiler. Başka olgularda ise yerel yönetimdeki sosyalist çoğunluklar, grev ve protesto hakkını korumanın yanında, polisin grev kırıcı rolünü sınırlamakta da belirleyici oldular. Ama "yerel yönetimcilik" -yani, yerel düzeyde ilerici yönetimle önemli reformların başarılabileceği yönündeki Fabianist inanç- genelde yozlaşarak, sıklıkla ittifaka girdiği orta sınıf reformcu hareketlerden çok az farkı olan "altyapı sosyalizmi"ne dönüştü.

Devrimci komünler bir yana, işçi hareketi, ilk sosyalist belediye başkanlarının Commentry'de (Fransa'nın coğrafi merkezi) ve Imola'da (Bologna yakını) göreve geldikleri 1880'li yıllarda sivil idarenin çetin zorluklarıyla yüzleşmeye başladı. Bu arada, Birleşik İşçi Partisi'nin lideri Henry George, New York kentinin belediye başkanı olmaya nefes kesici derecede yaklaştı; İngiliz Sosyal Demokrat Federasyonu'nun bezdirici lideri Henry Hyndman ise Fabian Derneği'ne ve daha sonra Londra'nın İşçi Partili yönetimlerine esin kaynağı olan *A Commune for London* (Londra İçin Komün; 1887) kitabını yayımladı. Yüzyılın başında, öyle çok sayıda sosyalist belediye yetkilisi vardı ki, Sosyalist Enternasyonal, kızıl kent yönetimleri için model program tartışması yapmaya başladı. Kilit ni

telikteki stratejik sorulardan birincisi şuydu: Kamusal mülkiyet, en azından hizmetlerin ve alt yapının kamusal mülkiyeti, yerel bir düzeyde ne dereceye kadar başarılabilirdi? İkincisi ise: Orta sınıftan kentsel reformcuları –temelde meslek sahibi tabakaları– ittifaklara, hatta ABD'de ve Britanya'da olduğu gibi partiye çekmek için maksimum programın ne kadarı feda edilebilirdi? Sorun çok tartışmalıydı, hatta yakıcıydı, çünkü devrimci sol, yerel yönetimciliğin sosyalizm yolundan sonsuz bir sapma haline gelebileceği korkusunu haklı olarak taşıyordu. Ama tüm taraflar (bazen anarşistler bile) yerel yönetimin, sosyalist politikaları sınamak için bir laboratuvar olması gerektiğinde görüş birliği ettiler. Uzun zamandır kamu yatırımı açlığı çeken kent hizmetleri, gereksinimlerin çok gerisinden geliyordu ve altyapılar büyük kısmıyla modernlikten uzaktı: Sosyalistler, bu krizi, parklar, sokak ışıkları, temiz su, bina içi helalar, halk banyoları, belediye tarafından sağlanan enerji, kent işçilerinin sendikalaşması –en başta da kamusal konutlaşma– konusunda geniş kapsamlı bir bakışla ele aldılar. Ama bunun için kaynak nereden sağlanacaktı? "Komünlerin birçoğu," diye yazıyor Shelton Stromquist,

> yüzyılın başında Fransa'da, Belçika'da ve İtalya'da sosyalist veya işçi partilerinin denetimine geçtiğinde, çok küçüktü, toplumsal ve seçmen yapısı olarak homojendi (...) gerekli hizmetleri üretme olanaklarından da yoksundu. Dahası, en deneyimli idareciler bile çok geçmeden anladılar ki, sözüm ona "laboratuvarlar", ancak belediye yetkililerinin, yerel vergilerde ayarlama yaparak, son belediye harçlarını kaldırarak, arazi rantı sistemine müdahil olarak, yeni hizmetler üreterek ve hâlâ özel ellerde bulunanları devralarak yeni mali kaynaklar aramalarına olanak sağlayan tam hukuksal özerkliğe sahip olmaları halinde o laboratuvar işlevini yerine getirebilirdi.[195]

Geniş çaplı konut yapımı dahil, kentlerde gerçek "yapısal reformculuk"un siyasal ve mali koşulları, ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, en başta da Kızıl Viyana adıyla bilinen olağanüstü deneyde ortaya çıkacaktı.

1930'lu yıllardan ve ABD'de CIO'nun büyük zaferlerinden (Avrupa'da savaş sonrası sendikacılığa örnek oluşturan zaferlerden) önce, kentin kendisi, işçi sınıfının mesleki sınırlar çerçevesinde gerek ekonomik, gerekse siyasal ve kültürel örgütlenmesinin asıl biçimini ya da kabuğunu sağlıyordu. Madenciler ve demiryolu işçileri istisna olmak üzere, büyük sınıf savaşlarını, Fransa'da, İtalya'da ve daha dar kapsamlı olarak İspanya'da 1890'lı yıllardan itibaren işçi militanlığının nüvelerini oluşturan kentli işçi federasyonları, belediyelerin finanse ettikleri bourse'lar ve camera del lavoro'lar yürüttüler.

Emek tarihi konusunda bir zamanlar çok sözü geçen "Wisconsin" ya da "Commons" okulu, İngilizce konuşan ülkelerde dışlayıcı meslek sendikacılığından kapsayıcı sanayi sendikacılığa geçişin ve hukuki kurumsallık kazanan toplu iş pazarlığının kilit motiflerini oluşturduğu ulusal sendikaların evrimi üzerinde yoğunlaştı. Ne var ki bu yaklaşım, Amerika'da kent çapındaki merkezî işçi konseyleri ve zanaat ağırlıklı olduğu zaman bile örgütsüzlerin çıkarları için mücadele edip radikal önderlik yapmaya ulusal sendikalardan daha yakın duran İskoç zanaat konseyleri gibi kentli işçi federasyonlarının rolünü aşırı hafife alıyordu. Gerçekte, bunlar bazen sınai sendikaların işlevsel eş değerlileri olarak hareket ettiler. SPD'nin ve Özgür Sendikaların kendi faaliyet alanlarının sınırlarını resmen çizdikleri Almanya olgusunun aksine, ABD'de, İskoçya'da ve Avustralya'da kent federasyonları, ekonomik ve siyasal arasındaki sınırları yaratıcı biçimde si-

likleştirdiler, öyle ki bazen, 1886'da Henry George'u New York belediye başkanlığına aday gösteren (Theodore Roosevelt'i geride bırakarak ikinci oldu) Birleşik İşçi Partisi ve 20. yüzyılın ilk onyılında San Francisco siyasetine damgasını vuran Birlik İşçi Partisi gibi, kendi beldesel işçi partilerini örgütlediler.[196]

1903'te üye sayısı 245.000 olan ve ulusal çaptaki AFL'nin aksine, atak bir şekilde "dayanışma grevlerini destekleyen, kadınlar ile vasıfsız işçilerin örgütlenmelerini teşvik eden" Şikago İşçi Federasyonu (Chicago Fed), Kuzey Amerika'da işçi radikalizminin amiral gemisiydi.[197] Pullman Grevinden sonra kurulan Chicago Fed, ilk yıllarında çetecilerin hâkimiyetindeydi ama 1906'da sosyalist John Fitzpatrick'in başkanlığa seçilmesinden sonra, büyük şehir merkezlerinin en tutarlı şekilde militan ve ilerici örgütü oldu; paketleme işçilerinin, çelik işçilerinin ve öğretmenlerin örgütlenme seferberliklerini desteklemek için güç gösterisinde bulundu. (Fitzpatrick, bu arada, bir Amerikan İşçi Partisi kurulmasını en çok savunan kişiydi). Benzer şekilde, Glasgow Meslekler Konseyi, İngiltere'deki benzer kuruluşların çoğunlukla ihmal ettikleri liman emekçilerinin, arabacıların ve gaz işçilerinin örgütlenmesinde öncü bir rol üstlendi. William Kenefick'in yazdığına göre, "merkezinde Meslekler Konseyi'nin bulunduğu tümüyle bağımsız, yerelleşmiş ve federal sendika yapısının içinde Red Clyde" ortaya çıktı. "[Bu] yapı, vasıflı ve daha az vasıflı işçiler arasında daha fazla etkileşim olmasını teşvik etti" –Kenefick'in öne sürdüğüne göre, daha merkezî olan İngiliz ulusal sendikalarıyla kıyaslanınca, bu, güçlü bir yöndü.[198]

Gördüğümüz üzere kuvvetli bir sendika varlığının bulunmadığı, sınai çatışmanın sıklıkla "başsız buğsuz" bir karakter kazandığı Fransa'da, işçi sınıfı dayanışması, kentlerdeki *bourses du travail* (emek borsaları) aracılığıyla örgütlendi. Bu

"sendikaca yönetilen, giderleri belediyece karşılanan ve yöre esasına dayanan değiş tokuş yerleri", ilk kez 1886'da Paris konseyindeki solcu çoğunluğun, Prudoncu ve sosyalist teamüllerden etkilenerek, işsizler arasında rekabeti azaltmak ve grev kırıcısı olarak görevlendirilmelerini önlemek için belediyeye ait bir işçi bulma salonu olarak ilk *Bourse*'u kurmasıyla başlayan tamamen Fransızlara özgü bir buluştu. Bu deney tüm ülkeye yayıldı ve *Bourse*'lar, vergilerden karşılanan iş bulma işlevlerini korumalarının yanı sıra, toplantı salonlarıyla, sendika ofisleriyle, kütüphaneleriyle vb. gerçek "halkevleri" haline geldiler. "1900'lı yılara kadar," diye yazıyor Steven Lewis, "*Bourse*'lar, CGT'ye fark atarak, işçi hareketinin en dinamik, en hızlı büyüyen dalı olmayı sürdürdü (...) Toy sanayi federasyonlarına ve konfederasyonlarına kıyasla, *Bourse*'un örneklediği emek siyasetinin bölgesel stratejisi daha çok umut veriyordu."[199] Bununla birlikte, "borsa sendikacılığı"nın yumuşak karnı, belediye kaynaklarına bağımlı olmasıydı. *Bourse*'lar antimilitarist propagandanın radikal sahneleri haline gelince, sıklıkla yerel valilerin koordine ettikleri işverenler ve Radikal Cumhuriyetçiler, bu kurumların beldesel kaynaklarını kesmek için seçimlerde güçlerini birleştirdiler. Aynı zamanda, madenciler ile demiryolu işçilerinin gitgide ulusal ölçek kazanan grevleri ve 1906'dan sonra devrimci sendikal önderlikle yeniden güç toplayan CGT, sınai sendikacılığın lehine işleyen etmenlerdi.

Po Ovası tarım işçilerinin kudretli sosyalist sendikası Federterra istisna tutulursa, savaş öncesinde İtalya sendikaları zayıftı. "Ekonomik anlaşmazlıklarda toplu pazarlık için başvurulmaktan çok, gösterilerde ya da grevlerde işçilere ateş edildiği zaman destek toplamak için başvurulan İtalyanlara özgü ardışık genel grev geleneğinin bel kemiği niteliğindeki

yaygın ve halk içinde kök salmış Emek Odaları [*camera del lavoro*], işçileri kitlesel olarak seferber etmekte daha önemliydi."[200] Buna karşılık, *camera*,

> tüm yerel sendikalar ve belirli bir komünün ya da yörenin işçi kuruluşları için merkez sağlıyordu; zaman geçtikçe de sendikaları, yerel birlikleri, kooperatifleri, tasarruf bankalarını kapsar duruma geldi. Odak noktası, *casa del popolo*'ydu... burası, işçi bulma salonu ve emek borsası olarak, kulüp, eğitim merkezi, yönetim merkezi olarak işlev görüyordu; 1921-22'de ise faşistlerin ilk hedefi olacaktı.

Belki en ayırtedici olarak, "sendika üyeleri her zaman işçiler arasında azınlıktaydı, sendika aidat ödemeleri düzensizdi ve örgütlenme sıklıkla derme çatmaydı." Gwyn Williams şöyle sürdürüyor sözlerini: "*Camera*, geleneksel, yerel isyan ile yeni işçi hareketini anarşistçe bir tarzda birbirine bağlıyordu. Meslek ya da zanaat zihniyetinden çok, halkçı ve ortaklaşmacı, bazen de sınıfsal bir zihniyeti beslemeye yatkındı. İşçileri çok daha geniş bir yelpazede kucaklıyordu. Sendikalar genellikle daha vasıflı, hali vakti yerinde ve sofistike olanlara çekici geliyordu."[201]

Kentsel sınıf mücadelelerine, özellikle barınma, beslenme, yakacak gibi ivedi gereksinimlere dönük mücadelelere, tipik olarak, işçi sınıfından anneler, yani sosyalist tarihin unutulmuş kahramanları öncülük etti.

İkinci Enternasyonal partilerinin ilk günahı, kadınların oy hakkı ve ekonomik eşitlik taleplerine gönülsüz destek vermesi, hatta karşı çıkmasıydı.[202] SPD, 1891'de Erfurt'ta "cinsiyet ayrımı yapılmadan" eşit siyasal hakları onaylamış ve Sosyal Demokrat kadınlar, 1906'da Finlandiya'da genel oy hakkı için başarılı mücadeleye önderlik etmiş olmasına rağmen, güçlü Belçika ve Avusturya partileri, oy hakkıyla ilgili karar tasa-

rılarını şiddetle reddettiler, eşitliği teorik olarak destekleyen Fransız sosyalistler ise uygulamada bunu desteklemek için hiçbir şey yapmadılar, sonuç olarak da Fransa'da kadınlar İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar oy kullanamadılar.[203] Evi geçindiren erkeklerin ücretleri için, kadınları emek piyasasının dışında tutacak şekilde kampanya yürüten sendika önderleri ve sosyalistler, aynı anda da ailevi görevleri nedeniyle kadınların seçimlerde rahiplerin ve tutucu partilerin piyonu haline geleceğini –özellikle Fransız ve Avusturyalı erkek sosyalistler arasında kuvvetli olan bir inancı– öne sürüyorlardı.

Oysaki karıları, kız kardeşleri ve kızları, halen tekstil fabrikalarında çalışmıyorlarsa ya da ev hizmetçisi (Viktorya İngiltere'sinde en büyük tekil ücretli emekçi grubu) olarak kölelik etmiyorlarsa, tıpkı herhangi bir erkek işçinin sendikası için grev gözcülüğü yapabileceği gibi, belki caddelerde protesto gösterisi yapıyorlardı. David Montgomery'nin anımsattığı gibi, "kasvetli, tıkış tıkış mahallelerde çocuklarına bakan, alacaklılarla, hayır kurumlarının görevlileriyle ve din adamlarının uğursuz otoritesiyle yüz yüze kalan evli kadınlar, hangi sınıftan olduklarını, tıpkı fabrikalarda kocalarının, kızlarının ve oğullarının sürekli fark ettikleri kadar sürekli olarak fark ediyorlardı."[204] Kira direnişlerini, yakacak kısıntılarına karşı gösterileri ve ekmek ayaklanmalarını –halk protestosunun en eski biçimini– örgütleyenler, annelerdi. İşçi sınıfından kadınların her gün bir araya geldiği çarşı-pazarlar, mandıralar, çamaşırhaneler, çok önemli bilgi alışverişlerinin yapıldığı ve hareketlerin başladığı merkezlerdi. Temma Kaplan'ın 20. yüzyıl başında Barselona örneğini vererek betimlediği gibi, şehir çevresindeki yeni fabrika semtlerinde yaşayan kadınlar, hâlâ haftada bir kez kalkıp eski, merkezî çarşılara gidiyorlar, böylece haberlerin

ve protestoların tüm metropolitan bölgeye hızla yayılmasını sağlıyorlardı.[205] Harold Benenson şöyle ekliyor: "Topluluk temelinde bir araya geldiği ve ailelerinin esenliğini savunan kişiler olarak kadınların üstlendikleri kamusal rolü onayladığı için *kalabalık*, alt sınıftan kadınların protestosu için önemli bir ortamdı. Bu genel halk eylemi geleneği, kapitalist sanayileşmenin erken evrelerinden sonra epeyce sürdü."[206] Örneğin, 1911-12'de Almanya'da, Fransa'da ve Avusturya'da Et Savaşları denilen olaylar sırasında, işçi sınıfından kadınların oluşturduğu kalabalıklar, et ve süt ürünleri fiyatlarını şişiren korumacı politikaları protesto etmek için kasap dükkânlarına ve gıda marketlerine saldırdılar.[207]

Yine, Şubat 1917'deki Rus Devrimi de "sonu gelmez ekmek kuyruklarının çileden çıkardığı binlerce ev kadınının ve işçi kadının Petrograd'da 'Kahrolsun yüksek fiyatlar' ve 'Kahrolsun açlık' diye bağırarak sokaklara dökülmeleri"yle Uluslararası Kadınlar Günü'nde başladı.[208] Sadece birkaç hafta sonra Berlin'de, yeraltı devrimci işyeri temsilcileri şebekesinin harekete geçirdiği 300.000 semt kadını ve savaş işçisi, ünlü Ekmek Grevi'yle hükümetin karşısına dikildi.[209] Ertesi Ocak ayında, kutupları andıran soğuk bir kışın tüm Avrupa'da yoksul kenar mahalle sakinlerini kırıp geçirdiği sırada, Barselona'da kömür kıtlıkları çekilirken ve gıda fiyatları aşırı yükselirken gerçek bir "Kadınlar Savaşı" patlak verdi. İspanya'nın tarafsız konumu, kentteki tekstil ve metal sanayilerinin savaşan ülkeler için malzeme üreterek kâr elde etmesine olanak verdi ama aynı zamanda da doludizgin bir enflasyon ve kontrolden çıkmış bir *crisis de subsistencias* (geçim bunalımı) getirdi. Gıda ve yakıt protestoları ilk kez 1915'te patladı ve Ciutat Vella'daki Valilik Sarayı'nda yapılan bir protesto sırasında muhafızların (*Guardia*) ateş açarak

19 kadını öldürdüğü 1918 başlarına gelindiğinde, neredeyse ayaklanma boyutlarına ulaştı. "Kadın şebekeleri," diye yazıyor Kaplan, "tüm kadın topluluğu adına yürüttükleri bir toplumsal mücadelenin önderliğini üstlenmişlerdi. Kent çapında gıda mağazalarına düzenledikleri saldırılar arttı, polisin zaman zaman silah kullanarak onları bastırma çabaları da yoğunlaştı. Bu kadınlar, gıda mağazalarına yönelik saldırıları düzene sokmak için, 1917'de Rusya'da geliştirilen sovyetlerden farklı bir komite yapısı benimsediler." Hareket, işçi sınıfı semtleri üzerinde denetimini sağlamlaştırılınca, Madrid –"iç savaştan korkarak"– valiyi geri çağırdı ve sıkıyönetim ilan etti. Mücadele, ilkbahar gelinceye kadar, yerel kadınlar ile yeni askerî vali arasında gerilla savaşı olarak sürdü: Tümüyle yoksul kadınların özetkinliğine dayalı, devrime yaklaşan bir anın dikkate değer bir örneğidir bu.[210]

Geoff Eley, Avrupa sosyalizminin tarihine ilişkin çalışmasında bu tür mücadeleleri değerlendirirken, sosyalist bilincin oluşmasında gecekondu semtine ve fabrikaya eşit ağırlık tanıyor: "Semtlerin sözlü ve eylemli karşılık verirken başvurduğu karmaşık yollar hiç de daha az hayati değildi. Öznenin kolektif etkinliğinin hayal edilebileceği işyeri direnişin bir cephesiyse, aile –ya da daha doğrusu, işçi sınıfından kadınların direnişi yaşatmak için kotardıkları komşuluk dayanışmaları– diğer cephesiydi... Solu bekleyen görev, toplumsal mülksüzleştirmenin *her iki* cephesini örgütlemekti."[211] Yüksek gıda ve konut maliyetlerine karşı protestoları destekleyici grev eylemlerinin yanı sıra, işçi boykotları da –İrlanda'daki arazi savaşları örnek alınarak geliştirilen ve ilk kez 1880'lerde New York kentinde sahneye konulan bir taktik– dönem dönem semt ile işyerinin birleşik gücünü ortaya koydu. Benzer şekilde, sendika etiketi (başka bir Amerikan icadı, bu kez 1870'lerde San Francisco'da

bulundu), tüketicilere, işçilerin pazarlık gücünü pekiştirme olanağı sağladı ve dayanışma ahlakının köşe taşı haline geldi.[212]

Büyük kentsel topluluklarda hayat pahalılığına tepki olarak, işçiler, Lancashire'daki Rochdale Pioneers'ın başarısından ilham alarak, sosyalist bir geleceğin ilk adımlarını atmakta oldukları inancıyla, kendi kooperatif mağazalarını örgütlediler.

Sıklıkla ekmek kooperatifleriyle ittifak kuran tüketici kooperatifleri her yerde popülerdi ama Belçika'da, özellikle Avrupa'daki en proleter kentlerden birisi olan Gent'te, hareketin temeli haline geldi. Rochdale hareketinin fikirlerini temel alan Gent'in ünlü Vooruit kooperatifi gelişerek devlet içinde devlet oldu:

> Hastalara bedava ekmek, tıbbi bakım ve ilaç veriliyordu. Altmış yaşında çalışmayı bırakanlar, yaptıkları alışveriş miktarına göre hesaplanan küçük bir emekli maaşı alıyorlardı. Ailelere, her doğum için kocaman bir kutlama ekmeğinin yanı sıra, bir hafta boyunca bedava ekmek veriliyordu. Hükümetin hiçbir şekilde sosyal güvence sağlamadığı bir zamanda, kooperatif böylelikle Gentli işçileri hastalıktan ve yoksulluktan bir dereceye kadar koruyordu. Bir süre kooperatifin müdürlüğünü yürüten ve parlamentonun ilk sosyalist üyelerden birisi olarak görev yapan [Edward] Anseele daha da ileri gitti. "Kızıl fabrikalar" aracılığıyla, Vooruit'in üretim üzerinde daha çok yoğunlaşmasını amaçladı. Kooperatifin dokuma fabrikası, o yönde atılan ilk adımdı. Vooruit, işçilerine başka yerlerden daha iyi koşullar sunduğu için kıvançlıydı. Bunu çok geçmeden başka sanayi dalları izleyecekti: Bir bira tesisi, bir şeker fabrikası, bir pamuk ve keten iplik fabrikası. Tüm bunların üstüne, Anseele 1913'te bir de banka kurdu –"Belgische Bank van den Arbeid" Bankanın yönettiği sermayenin çoğu kooperatiften geliyordu. Bu, liberal bir hayranın şaşkınlıkla belirttiği gibi, *un petit univers socialiste* (küçük bir sosyalist dünya) idi.[213]

Her ne kadar ("kentsel kör nokta"dan mustarip olan) Marx yazılarında konut krizine pek az değinmiş ya da hiç değinmemiş olsa da ve Engels, önerilen çözüm yollarını hayalci bulup açıkça reddetse de, makul barınma olanağının genellikle bulunmadığı bir ortamda fahiş kiralar, her yerde kentli emekçi sınıfların temel bir şikâyetiydi. Dahası, 1915'e gelindiğinde, kira grevi, sınıfın cephaneliğinde sıklıkla başvurulan bir silah olmuştu ve savaşa karşı isyanların kabarmasında önemli bir rol oynadı.

New York'un ölümcül "aptal" viran evlerinde, Barselona'nın karanlık "arı kovanı" gecekondularında ya da Berlin'in aynı derecede sefil "kiralık barakalar"ında tıkış tıkış yaşayan proleter aileleri, yüzyıla girilirken yoksul Parislilerin söylemekten hoşlandığı şarkının korosuna hiç kuşkusuz büyük bir şevkle katılırlardı: "Mutlu olmak istersen / Tanrı aşkına / Ev sahibini as!"[214] III. Napolyon'un Baron von Haussman'ı ve onun *démolisseur*'larını (yıkıcılarını) Paris üzerine saldığı yüzyılın ortasından başlayarak, Batı ve Orta Avrupa'nın büyük kentlerinin çoğu, kamu kaynaklarıyla finanse edilen altyapı mega projelerinin koordine ettiği vurgun amaçlı gayrimenkul yatırımı dalgalarıyla vahşice yeniden şekillendirildi. Bu gelişmeler, tüm proleter semtlerini evsiz bırakırken, bu alanları tipik olarak orta sınıfa yönelik konutlar, ofisler ve lüks alışveriş merkezleri şeklinde yeniden değerlendiren arazi sahiplerine, bankalara ve inşaatçılara muazzam kârlar getirdi. Bu eğilimler, Engels'in uyardığı gibi, "şehri, katıksız ve yalın bir lüks şehrine dönüştürmek"le tehdit ediyordu.

Ama Paris, Viktorya dönemi kentsel dönüştürme ve seçkinleştirme girişimlerinin sadece en ünlü örneğiydi. "Haussmann ruhu," diye yazıyordu Engels *Konut Sorunu*'nda (1872), "ülke dışına taşarak Londra'ya, Manchester'a,

Liverpool'a da ulaşmıştır ve öyle görünüyor ki, Berlin'de, Viyana'da kendini evindeymiş gibi hissediyor. Sonuçta işçiler, şehirlerin merkezini boşaltıp kenar semtlere doğru gitmek zorunda kalmışlardır; işçilerin yaşadıkları konutlar ve genel olarak küçük konutlar gitgide az bulunur olmuş, pahalılaşmış ve sıklıkla da hiç ele geçmez olmuştur."[215] Bundan kaynaklanan ve Engels'e göre Sanayi Devriminin ayrılmaz, kaçınılmaz bir yönü olan dar gelirlilere yönelik konut sıkıntısı, zaten kısıtlı olan derme çatma evlerin sahiplerine ister istemez muazzam bir pazarlık gücü kazandırdı; fahiş kiralar ise işçi sınıfı ailelerini, dairelerine pansiyoner ya da kira ortağı almaya yöneltti. En berbat durumlarda, insanlar bazen köle gemilerinin ambarlarındaki gibi tıkış tıkış yaşamak zorundaydılar. Barselona'nın Raval semtinde (oralıların *barrio chino* ya da "Çin mahallesi" dedikleri semtte) Katalan işçilerin dörtte biri 2,5 kilometre karelik bir alana tıkılmıştı ve dar sokaklar, iç içe girmiş virane sıra evlerden dolayı sürekli gölgeliydi. Hiç de şaşırtıcı olmayan sonuç, burada tüberkülozun –her yerde sağlıksız gecekondularda yaşayanları, özellikle genç erişkinleri kırıp geçiren bir hastalığın– Avrupa'daki en yüksek oranda görülmesiydi. Raval'a "Devrimcilerin Bakımevi"[216] denilmesi hiç de şaşırtıcı değildi.

Engels ve Sosyalist Enternasyonal'in kurucu önderlerinin çoğu, konut sorununun kapitalizmde giderilemeyeceğini, buna hiçbir reformist çözüm bulunamayacağını düşünüyorlardı. Engels, oldukça tuhaf bir hafife almayla, bu sorunun "şimdiki kapitalist üretim tarzından doğan sayısız *daha küçük*, ikincil musibetten biri" olduğunu yazıyordu.[217] Ama "kaçınılmaz gecekondu" yine de New York'ta ve Viyana'da sosyalistlerin, Paris'te ve Glasgow'da sendikalistlerin, Barselona'da ve Buenos Aires'te anarşistlerin güçlü mücadelelerine sahne oldu. "Örneğin,

Paris'te kiracılar 1880'lerde direniş yaptılar. Sosyalistlerin önderliğinde, kiralarını ödemediler ve 'Yaşasın Komün' bağırışlarıyla ev tahliyelerini önlemeye çalıştılar."[218] Bir kuşak sonra, "ev sahiplerine karşı kavgayı genel sınıf mücadelesinin kritik bir öğesi olarak gören üyeleriyle, kararlı şekilde devrimci" Union Syndicale des Locataires, Belleville'de (19. ile 20. bölgelerde) ve başka proleter semtlerinde büyük bir güç olup çıktı.[219]

New York'un Lower East Side semtinde, 1900'de 17.000 yöre sakinini yerinden eden Williamsburg Köprüsü'nün yapılmasından sonra baş gösteren daire kıtlığı ve yükselen kiralar, kiracı hareketini ateşledi. Lower East Side'da Yidiş diliyle yayımlanan sosyalist *Daily Forward* gazetesi, bir kiracı hareketi örgütlemeleri için United Hebrew Trades'i, Workman's Circle'ı ve Sosyalist Parti'yi teşvik etti; bu hareket, 1904'te yapılan ilk grevin ardından, kısa ama ağır bir ulusal ekonomik gerileme ortamında, daha katı bir sosyalist önderlik altında "1907 büyük kira savaşı" için yeniden bir araya geldi. Lower East Side'da, Harlem'de ve Brownsville'de ("Sosyalistlerin kalesi"nde) yaşayan Yahudi kiracılar pencerelerine kızıl bayraklar astılar ve *schlepper*'ları (ev taşıyanları) taciz ettiler. Sonunda, diyor Robert Fogelson, "grev ateşi Ocak 1908'de söndü," ama New York'un sosyalistleri önemli dersler çıkarmışlardı: "Grevciler, bir ya da iki mahalleden değil, düzinelerce mahalleden gelmeliydiler. Yalnızca Yahudileri değil, İtalyanları, İrlandalıları, Almanları ve Polonyalıları –hatta doğma büyüme New Yorkluları– da kapsamalıydı."[220]

Son New York mücadelesiyle eş zamanlı olarak, Buenos Aires'in gecekondu (*conventillo*) semtlerinde daha da büyük bir kiracı grevi patlak verdi ve Ekim 1907'ye gelindiğinde, kent nüfusunun (yaklaşık 120.000 kişinin) tahminen %10'u ev sahiplerine kira ödemez olmuştu. Büyük kısmı göçmen olan

Arjantin işçi sınıfı, yüzyıla girilirken dünyanın en hızlı büyüyen sınıfıydı ve 1895'ten sonraki onyılda nüfusu ikiye katlanan Buenos Aires, fahiş kiralamanın çok yaygın olduğu, hızla büyüyen, aşırı kalabalık bir şehirdi. Ülkedeki iki işçi federasyonundan daha enerjik olanı, yani anarşist Federación Obrera Regional Argentina (FORA), 1906'daki Altıncı Kongresinde, bir kiracı grev hareketinin oluşumunu teşvik etmeye karar vermişti. Bir yıl sonraki grevler, yakın hedefleri açısından büyük ölçüde başarısızlığa uğradı ama James Baer'in vurguladığı gibi, çok geçmeden başlayacak olan genel grevler için proleter kadınları ve sendikasız işçileri seferber etmekte stratejik açıdan önemliydi.[221]

Büyük çaplı New York ve Buenos Aires kira grevlerinin yanı sıra, çağdaş şehirlerin onlarcasında yürütülen daha küçük çaplı mücadeleler, ani kira artışlarından ileri geldi ve o amaçla kurulan örgütler, dolaysız mücadelelerin ötesinde varlık göstermedi. Ama Birinci Dünya Savaşı'nda, savaşan ülkelerin yanı sıra savaş dışı ülkeleri de etkileyen gıda ve yakıt kıtlıkları, hayat pahalılığıyla ilgili tüm sorunları patlamaya hazır kılan ve yıllarca devam eden daha derin, daha organik bir geçim bunalımı yarattı. Örneğin Glasgow'da ev sahipleri 1915'te kiraları yükselttikleri zaman, çok geçmeden, daha önce hayal bile edilemeyen bir ölçekte direnişle karşılaştılar. James Hinton'ın yazdığına göre, "Daha önce adı sanı duyulmamış bir ev kadın olan Bayan Barlow önderliğindeki kadınlardan kurulu bir konut komitesinin sürekli propaganda toplantıları (fabrika kapısı toplantıları dahil), kira grevleri ve ev tahliyelerine karşı fiziki direnişler örgütlediği Govan'da hareket özellikle güçlüydü." Ekim'de genel bir kira grevi ilan edildi. Ev sahiplerinin vekilleri ("kâhyalar"), kadın grev önderlerini mahkemeye götürdükleri zaman, işçiler

tersanelerden sokağa döküldüler ve on beş bin öfkeli protestocu, Adliye Binası'nı kuşattı. Kira grevcilerinden biri, Şerife sataştı: "Dışarıda, sokakta halkın sesini işitiyorsun. Onlar, Clyde'ın üst kısımlarından işçilerdir. Bu adamlar ancak kâhyalar aleyhine karar vermeniz durumunda işlerinin başına dönecekler; öyle yapmazsanız, bilin ki, alt kısımlardan işçiler yarın işi durdurup onlara katılacaklar." Yazdığı tarihte Hinton'ın belirttiği gibi, "hukuki ince işlemler patlamanın karşısında yerle bir oldu ve Şerif, kendisine söylendiği gibi yaptı." Dahası, hareket Birkenhead'a ve Londra'ya yayılınca, Asquith hükümeti pes etti ve kiraları 1914'teki düzeyinde dondurdu.[222]

Hayat pahalılığına ve ev sahiplerine karşı iki yıl sonra başlayan yeni bir protesto dalgası, 1917-19'daki büyük işçi ayaklanmalarının bütünsel bir parçasıydı. Petrograd, Berlin, Barselona ve Paris ile birlikte, Sosyalist Parti'nin liderlik rolü üstlendiği New York yine bu mücadelelerin ön safında yer aldı. Durumu kırılma noktasına kadar şiddetlendiren şey, 1917-18 kışındaki şiddetli yakıt kıtlığıydı; kıtlığın kaynağı ise Wilson yönetiminin, Avrupalı müttefikleri yeniden donatmak üzere limanlara yoğun silah ve malzeme sevkiyatı yaparken, aynı anda da bir Amerikan sefer gücü için muazzam silah ve malzeme yığınağı yaparken, doğu sahil boyu demiryolu sisteminin neredeyse çökme noktasına gelmesiydi. Bu öncelikler karşısında, büyük kentlerin gereksinimlerini yeterli düzeyde gidermeye yeterli miktarda kömür düpedüz yoktu. Kuşaklar boyunca görülmemiş sertlikteki bir kışın ortasında, ev sahipleri, kiraları düşürmeyi reddederken ya da hayâsızca yükseltirken ısıtmayı da kapattı. "Bir sosyal hizmet görevlisi, virane apartmanlarda yaşam 'her türlü tarifin ötesinde' diyordu. 'Gaz donmuş, evler karanlık, tuvaletlerde su

yok, sağlık koşulları dile getirilemez halde, keskin soğuktan suratlar morarmış ve çatlamış, hiç görülmemiş sayıda ufaklık zatürreden yatağa düşmüş'."[223]

1917'den 1920'ye kadar bir dizi çatışmanın yaşandığı kitlesel çapta bir kira savaşı yaşandı; Greater New York Tenants League'in (Büyük New York Kiracılar Birliği'nin) himayesinde East River'ı aşarak Harlem'den ve Lower East Side'dan Williamsburg'a ve Güney Bronx'a yayıldı. Rusya'daki devrimle ilgili haberler New York'taki on binlerce Sosyalist Parti destekçisini heyecanlandırırken, ev sahiplerinin taktığı adla "Bolşevik kira grevleri", bazen salt reformcu mücadeleler olmaktan çıkıp devrimci bir havaya büründü. Örneğin, "East Side Kiracılar Birliği'nin kitlesel bir toplantısında bazı sosyalistler, kiralık evlerin ev sahiplerinden alınması ve kiracılara devredilmesi lehine konuşmalar yaptı." Sosyalist Parti üzerindeki baskılar sürmesine, ardından utanç verici Palmer baskınlarına ve radikal göçmenlerin topluca sınır dışı edilmesine rağmen, kararlı hareket en sonunda üstün gelerek, 1920'de Albany'de yasama organını, kira kontrolü getiren bir düzenleme yapmak zorunda bıraktı -bu, işçi sınıfının büyük ve kalıcı bir zaferiydi.[224]

V. Proleter Kültürü

Zanaat gelenekleriyle zaten zengin şekilde donanmış olan bu kentsel örüntü içinde, proleter bir kamusal alan gelişti. Sosyalizm (ya da anarkokomünizm) fikirleri, iş yerlerindeki ve mahallelerdeki dayanışmaları dinlenceye, eğitime ve kültüre yansıtan iyi örgütlenmiş karşı kültürlerde somut ifadesine kavuştu.

İşçi hareketinin tarihî kazanımlarından biri, çalışma saatlerinin kısaltılması yoluyla kitlelere boş zaman yaratmış

olmasıysa, aynı ölçüde önemli olan bir diğer kazanımı da dayanışmayı ve sınıf kimliğini pekiştiren kooperatif mağaza ve işçi spor toplulukları gibi biçimlerde tüketimi ve dinlenceyi kolektifleştirmesiydi. Hareket, bazı ülkelerde, başlı başına neredeyse eksiksiz bir kültürel dünya oluşturdu.[225] Bunun en ünlü örneği, Wilhelm Almanya'sında Sosyal Demokrasinin ve Özgür Sendikalar'ın destek verdiği bisiklet, yürüyüş ve şarkı kulüplerinden, spor takımlarından, yetişkin okullarından, tiyatro topluluklarından, okur gruplarından, gençlik kulüplerinden, doğacı gruplardan vb. oluşan ulusal ağdı.[226] Bismarck'ın antisosyalist yasaları döneminde (1878–90), bu işçi cemiyetleri, işçilerin toplantı yapmaları ve eylemcilerin eğitilmesi için kritik öneme sahip bir yasal şemsiye sağlamıştı. "Bu alt kültür, ustaların toplumsal yaşamına ve burjuva cemiyet kültürüne özgü öğelerden oluşturuldu; bu iki tür öğe de devralındı, kısmen tekrar yorumlandı ya da yeni bir işlevsel birlik kuracak şekilde bir araya getirildi ve yeni, bağımsız olarak geliştirilmiş öğelerle kaynaştırıldı." Sonunda SPD'de birleşen Alman radikalizminin iki büyük akımından birisi olan Genel Alman İşçi Cemiyeti'nin (ADAV'ın) kurucusu Lassalle, "üyelerin, yürütme katından emir aldıkları parti askerleri olarak işlev görecekleri sonuç alıcı, güçlü bir örgüt" tasarlamış olmasına karşın, hareket, daha çok, Toni Offermann'ın betimlediği üzere yoldaşlığa ve sosyalist kutlamaya dayalı bir "şölen kültürü"ne doğru evrildi: "ADAV, çok çeşitli ve renkli bir cemiyet yaşamı geliştirdi; çeşitli yerel örgütlerin geçirdiği bağımsız öğrenme sürecinden doğan bir yaşamdı bu."[227]

Bazı tarihçiler, Almanya'nın "kendi halinde proleter dünyası"nın, Wilhelm sistemine radikal bir tehdit oluşturmayacak kadar içe kapalı ya da "negatif bütünleşmiş" olduğunu öne sürmüşlerdir ama Vernon Litdke, 1985'te çıkan *Alternatif*

Kültür adlı önemli kitabında, etkileyici bir reddiye sundu: "Bu alternatif, *Kaiserreich*'ı tek bir gözü pek vuruşla devirmeyi önerdiği için değil, üretim, toplumsal ilişkiler ve siyasal kurumlar konusunda mevcut yapıları, uygulamaları ve değerleri neredeyse her noktada reddeden bir anlayışı ilkelerinde somutlaştırdığı için radikal olarak nitelendirilebilir."[228] Alman karşı kültürünün gerçek zayıflığı, Lidtke'nin dediğine göre, SPD'nin, "işçilerin (...) benzersiz bir işçi hareketi kültürü, esinini doğrudan işçilerin kendi yaşamlarından alacak bir kültür geliştirme olanağı"nı[229] araştırmaktan çok, *Bildung*'a -kültürel ve entelektüel yönden kendi kendini yetiştirmeye- ve burjuva yüksek kültürünün demokratikleştirilmesine vurgu yapmasıydı.

Bununla birlikte, kentsel günlük yaşamın alternatif örgütlenmesi, burjuva değerlerine ve kurumlarına meydan okumakla ya da önemli kültürel ve toplumsal hizmetleri kendi başına örgütlemekle sınırlı değildi, yeni bir sosyalist insanlık yaratmaya da özlem duyuyordu.

Fin de siècle (19. yüzyıl sonu) sosyalist hareketinin hayalini kurduğu Yeni Kadın ve Erkek, disiplinli kitlesel mücadelenin, titiz çalışma alışkanlıklarının ve sürekli kendini geliştirme çabasının çocukları olacaktı. SPD, *Bildung*'a büyük ağırlık veren tek sosyalist parti değildi. *Fin de siècle* Viyana'sı çoğu kez yaratıcı yozlaşmasıyla tanınmasına rağmen, pul toplamadan korolara kadar çeşitli faaliyetler düzenleyen oradaki güçlü sosyalist hareket, proleter dinlencesine ve toplumsal sağlığına yönelik tavırları açısından öncü olmak dışında her şeydi:

> Harekete derinden işleyen atmosfer, sosyalist püritenlikle karışık bir yüce gönüllülüktü. Her faaliyet, sınıf mücadelesine etkisi açısından kılı kırk yararcasına irdeleniyordu; sırf haz amacı güden haz, hoş karşılanmıyordu. Parti üyeliği, özellikle de faal katılım,

> günlük yaşamda, gelecekteki sosyalist toplumun kaçınılmaz eseri olacağı farz edilen erdemlerin o toplumu gerçekleştirmeye yönelik Sosyalist kavganın şimdiki ayırt edici özellikleri olmasını gerektiren sosyalist bir tavrın (*Haltung*) kabulü anlamına geliyordu.

Dahası, Avusturyalı sosyal demokratlar bir de Merkezî Eğitim Ofisi (*Bildungszentrale*) kurdular; "bunun sayesinde, genel *Kultur* ve özellikle sosyalist öğreti işçi sınıfına aktarılacaktı."[230]

Disiplinli ve mantıklı alışkanlıklar geliştirmeye yönelik bu çaba yalnızca Kuzey Avrupalı sosyalistlerin takıntısı da değildi. Yayıncı Pablo Iglesias önderliğindeki İspanyol partisi, çoğunluğu Kastilyalı olan üyelerinin yakışıksız göreneklerine savaş açtı: İçki yok, genelev yok, flamenko yok, boğa güreşi yok. Muhalifleri, partiyi, keşişçe ve hoşgörüsüz olarak, bir *cosa de los frailes* olarak karikatürleştirdiler. Gerald Brenan, *The Spanish Labyrinth*'de, "Ama belki keşişçe sözcüğü," diye yazıyor,

> pek de doğru sözcük değildi. Sert disipliniyle, yavan coşkusuyla ve üstün yazgısına olan sarsılmaz inancıyla öğretilerinin saflığını sürdürmeye kararlı bu kapalı ve dar cemaatin Kalvenist olarak tanımlanması daha uygun olabilirdi. Partinin takipçilerinden istediği özsaygısı, kişisel ahlak ve vicdana uyma standardında nerdeyse Cenevreliye has bir şeyler vardı.

Bununla birlikte, İspanyol siyasal yaşamına damgasını vuran "çekim politikası"na –yani, gemi azıya almış yolsuzluğa, rüşvete ve satılmışlığa– karşı bir tek Sosyalistlerin direnebilmelerini sağlayan da işte bu çelik gibi uzlaşmazlıktı.[231]

Katalonya'da, Avrupa'nın en sefil gecekondu semtlerinden bazılarında, daha az püriten ve ataerkil ama daha ütopyacı olan çok farklı türden bir proleter karşı kültürü yeşerip geliş-

ti. Kendini 1890'lardaki anarşist yeraltından ayrı tutan anarkosendikalizm, 20. yüzyılın ilk onyıllarında Katalonya'dan, Valensiya'dan ve Endülüs'ten gelip Barselona'nın limanlarını ve tekstil tesislerini dolduran göçmenler arasında muazzam taban kazandı. Burjuva ahlakıyla hemen hemen hiç ortak yanı olmayan yerel anarşist basın, sağlık ve temizlikle, cinsellikle, bebek bakımıyla, din karşıtı eğitimle ilgili "akılcı" yaklaşımlar konusunda pratik öğütlerin verildiği bir kaynaktı. Okuryazarlık öğreten, ödünç kitap veren, semtlerde tiyatro ve müzik etkinlikleri düzenleyen genel kitaplıklar; işçi sınıfından gençlerin boğucu *barris*'ten kaçmalarına olanak veren yürüyüş ve doğa kulüpleri; Solidaridad Obrera'nın (1910'dan sonra CNT) ve bileşimindeki sendikaların kitlesel seferberlik ve grev desteği için komuta merkezleri işlevi gören bölge merkezleri, kentsel proleter yaşamının temel kurumları arasındaydı. Avrupa'nın başka hiçbir yerinde sendikalar ve semtler, Barselona'da olduğu kadar mücadelede böylesine tamamen kaynaşmış değildi; orada CNT (kentteki ve etkin olduğu fabrikalardaki üye sayısı 1918'de 250.000'e ulaşmıştı) bir gün grev örgütlese ve ertesi gün "dükkânlardaki gıdalara el koyan işçi sınıfından kadın grupları için silahlı eşlikçiler" görevlendirirdi.[232] Polis ve Katalan milisler her yerde hor görülüyordu ve semtler, aralıksız süren baskılara karşı onları savunacak silahlı anarşist *grupos*'un yanı sıra *cenetistas*'a güveniyorlardı. Ayrıca, İngiliz ve Alman sendikalarına çarpıcı şekilde zıt olarak CNT, bir bürokrasi ya da profesyonel örgütleyici ve aracı zümresi olmadan işlev yürütüyordu. Gerard Brenan'ın klasik incelemesinde öne sürdüğüne göre, "Anarşist liderler hiçbir zaman maaş almadılar –1936'da, sendikanın, yani CNT'nin 1 milyonu aşkın üyesi varken, yalnızca bir tek maaşlı sekreteri bulunuyordu."[233]

Proleter bir kamusal alan, elbette, toplantılar, kurslar, propaganda ve dinlence etkinlikleri için mekânların varlığına bağlıydı. İşçi hareketinin yasal olduğu ülkelerde bile, mahalle düzeyinde ya da fabrika kasabalarında böyle mekânlar yaratmak için bazen uzun süre mücadele gerekli oldu.

Sosyalist işçiler arasında, alkolden kaçınmayı destekleyen Keir Hardie, James Connolly ve erken dönem İsveç Sosyal Demokrasisinin liderlerinden çoğu gibi ünlü kişiler olmasına rağmen, işçi sınıfının eğlenme amaçlı boş zaman etkinliğini büyük ölçüde sosyal içicilik belirliyordu ve meyhaneler, gayriresmî sosyal merkezler olarak, işçi ve bilgi alışverişi borsaları olarak işlev görüyordu; kahvehaneler Addison ve Steele zamanında merkantilizm için ne kadar önemli idiyse, buralar da işçi hareketi açısından o kadar önemliydi.[234] Yerel birahanenin "siyasal seferberlik için temel avantajı," diye yazıyor Pamela Swett, "yarı yarıya mahrem bir mekân olmasıydı. Herkese açık olmasına rağmen, buraların müdavimleri birbirlerini iyi tanırlardı ve dışarıdan gelenleri saptamak kolaydı." Bu "içli dışlılık", baskı dönemlerinde ya da patronların gözetimleri nedeniyle işyerinin siyasal sohbet için güvensiz hale geldiği zamanlarda katbekat önemliydi.[235] Mary Noland, siyasal Katolikliğin kalesi olan savaş öncesi Düsseldorf'ta SPD'yi ele aldığı incelemesinde, "kentteki her işçi mahallesinde sürdürülebilir bir varlık" kazanmak için partinin yürüttüğü seferberlikte yerel *Kneipe*'nin("taverna"nın) taşıdığı merkezî önemin altını çiziyor. 1903'ten 1906'ya kadar, otelcilerin çoğu, işverenlerden ve Kiliseden gelen baskılar nedeniyle, Sosyal Demokratlara toplantı salonu kiralamayı reddettiler ve ancak Parti bir işçi boykotu düzenledikten sonra bu tutumlarını değiştirdiler. Parti hayatına katılım neredeyse anında arttı.[236] Bir bütün olarak Wilhelm Almanya'sında, diye ekliyor

Peter Nettle, "yerel örgütlerin üyelerinin aidatlarını ödemek ve sohbet etmek için birahanede toplandıkları *Zahlabend* ['aidat *gecesi*'], tabanda Sosyal Demokrasinin en önemli toplumsal kurumu haline gelmekte kalmadı, siyasal görüş odağı ve hem yönetimin hem de muhalefetin üyelere ulaşabilmesi için kabul edilen araç haline de geldi."[237] *Lokal*, aynı ölçüde ABD'de de Alman radikalizminin merkeziydi; Tom Goyans, zevkle okunan *Beer and Revolution* kitabında, New York'un Lower East Side semtinde –*Kleindeutschland*– ve daha sonra Yorkville mahallelerinde Alman anarşistlerin gittiği düzinelerce meyhanenin ve birahanenin adını sayıyor.[238]

Sözlü ve basılı tanıtımlarla sosyalist fikirlerin yayılmasında temel öneme sahip başka bir kamusal alan da sokak köşeleriydi. Ne ironiktir ki, radikal işçiler açık alanda ifade özgürlüğü için en uzun süreli savaşı Rusya'da ya da Macaristan'da değil, ABD'de yürüttüler. Göçmen kereste ve tarım işçilerinden oluşan devasa bir kitlenin yöredeki "*skid rows*"da (izbe mahalleler; "Skid Road" denilen semt adının bozulmuş hali) kışladıkları Batı Sahili'nde, Industrial Workers of the World (IWW; Dünya Sanayi İşçileri Sendikası), sokak köşelerinde konuşabilmek ve istihdam bürolarının önünde *Industrial Worker* gazetesini satabilmek gibi basit bir hak için on yıl süren ve binlerce tutuklamanın yapıldığı, yüzlerce kaybın yaşandığı bir kampanya yürüttü. Melvyn Dubofsky'nin yazdığı tarihte açıkladığı gibi, IWW'nin büyük "ifade özgürlüğü kavgaları", izlediği örgütlenme stratejisinde temel önem taşıyordu: "Tetik duran işverenlerin 'işçi kışkırtıcıları'nı taciz ettikleri ve işçilerin çok geniş bir coğrafi alana dağılmış oldukları işlerde çalışan kereste işçilerine, inşaat elemanlarına ve hasat amelelerine örgütleyicilerin ulaşmalarının neredeyse imkânsız olduğunu deneyimler göstermişti (...)

'Kışkırtıcı'lar, işverenlerin müdahalesiyle karşılaşmadan üye kazanmak için bir ölçüde serbestliğe yalnızca kentlerde sahiptiler."[239] *Wobblies* diye anılan (sosyalistlerin de çoğunlukla desteklediği) IWW'liler, Seattle'da, Spokane'de, Vancouver'da, Oakland'da, Los Angeles'ta, Missoula'da, Kansas City'de, Fresno'da, San Diego'da ve başka yerlerde, çetelerin şiddetine, zalim gardiyanlara ve en sonunda bir "katliam"a (1916'daki Everett katliamına) göğüs gerdiler, ama Batı'nın her yanından kavga için gelen militan takviyeleriyle mücadeleyi canlı tuttular. Woodrow Wilson, örgütleyicilerini hapsederek ve kereste kamplarına, maden kasabalarına askerleri göndererek en sonunda Wobblies'i ezmesine karşın,1930'lu yıllarda sanayi sendikaları, Pensilvanya'nın ve Ohio'nun fabrika vadilerinde kurulu çelik şirketlerinin yerel despotizmine meydan okurlarken, ifade özgürlüğü kavgasını yeniden alevlendirdiler.

Kentlerin çoğunda proleter kamusal yaşamının ana simgesi (daha sonraki faşist saldırıların da baş hedefi), maison du people, casa del popolo, Volkshaus ya da labor temple adlarıyla anılan halk evleriydi.

1840'lı yılların başında, Flora Tristan, "işçi sınıfı çocuklarının hem aydınlatıcı hem de mesleki öğretim alacakları, işyerinde yaralanmış çalışan erkekler ile kadınların ve sakatların ya da yaşlıların bakılacakları" İşçi Sarayları'nın inşa edilmesini önermişti. Aynı dönemde Britanya'da (ve öykünme yoluyla ABD'de), Mechanics' Institute (Makinist Enstitüsü) denilen kurumlar, popülerliğin doruğundaydı. Ama sendikaların ve sosyalist kooperatiflerin geniş, istikrarlı üye kitleleri kazanmaya başladıkları 1890'lı yıllarda işçi sınıfının toplantıları, eğitimi, kültürü ve esenliği için özel binaların finansmanı

çoğu ülkede erişilmez bir hedefti. Bu kuruluşların topladıkları aidatlar, bazen orta sınıftan sempatizanların bağışlarıyla ve kredileriyle birlikte, ancak *hôtel-de-ville*'in proleterlere has benzerlerini inşa etme olanağı veriyordu. 1900'e gelinince, sendikaların yasal olduğu ülkelerdeki hemen hemen her kent ya da kasaba, işçi toplantıları, sendika büroları, parti gazeteleri vb. için merkezî bir binaya sahip olmuştu. Bu binaların neredeyse hepsinde kütüphaneler vardı; birçoğunda da sinema, spor ve dinlence mekânları bulunuyordu. Bazıları, önceden kurulmuş kooperatifler ya da *bourse*'lar genişletilerek elde edilmişti. Bu binalar, herkesi kapsayan devlet okullarının ve yeni kültür sanayilerinin bulunduğu ABD'nin aksine, Avrupa'da ve Latin Amerika'da özellikle önemliydi; işçiler, tavernada değillerse, sendikaların, partilerin ve kooperatiflerin ön ayak olduğu faaliyetlerle boş zamanlarını buralarda değerlendiriyorlardı.

Margaret Kohn'un vurguladığı gibi, buraların inşası, "simgesel manzaraya önemli bir müdahale anlamına da geliyordu. Kilisenin, devletin ve özel sermayenin otoritesine ve tahakkümüne karşı çekişmeli meydan okumanın bir parçasıydı." Kohn, iki büyük tarım şirketinin hükmettiği ve sosyalistlerin yıllardan beri varlık göstermeye çabaladıkları Siena yakınında 1.000 nüfuslu bir kasaba olan Abbadia di Montepulciano'daki *casa de popolo*'yu örnek veriyor.

> 1914'te (seçim reformuyla neredeyse tüm erkeklere oy hakkı tanındıktan sonra) ilk sosyalist belediye meclis üyesinin seçilmesi, dönüm noktası oldu. Ne var ki bu başarı, sosyalist örgütlere mekân kiralamayı reddeden yerel seçkinlerin baskılarını yoğunlaştırdı. Yerel sosyalistler, malzemeler için 25.000 liretin toplandığı bir bağış kampanyasıyla buna yanıt verdiler. Tüm yapı işleri, pazar günleri ve normal işgününden sonra

gönüllü olarak çalışan emekçilerce tamamlandı. 1917'de bitirilen Halk Evi'nde bir kitaplık, bir tüketim kooperatifi, gençlik ve kadın grupları için toplantı odaları ve PSI'nin merkezi bulunuyordu. 1918'de çıkan *Almanacco socialista italiano*, inşaatı önemli bir siyasal zafer olarak yorumladı[:] "Halk Evi'mizin kulelerinin birinde dalgalanan kızıl bayrak, proletaryanın kıvancı, düşmanlarımızın karabasanı, bizim çalışma, propaganda ve örgütlenme modelimiz ve şevkimizdir."[240]

Solun geniş, örgütlü tabana sahip olduğu kentlerde bu evler, sıklıkla özgün proleter anıt yapıları haline geldi. Daha önce değindiğimiz Gent'teki işçi kooperatifinin büyük Şölen Salonu kentin mimari harikasıydı, ultramodern Paris Bourse du Travail ise elektrikle aydınlatmaya ve merkezî ısıtmaya öncülük etti; keza Uluslararası Sosyalist Büro'nun yanı sıra Belçika İşçi Partisi'nin de merkezi olan Brüksel'deki La Maison du Peuple, uluslararası bir *art nouveaux* (yeni sanat) simgesiydi; buranın 1965'te hoyratça yıkılması, hâlâ mimarlık tarihçilerinin içinde buruk bir acı olarak durmaktadır. Viyana'daki Urania ve Leipzig'deki Volkshaus da aynı ölçüde ünlü yerlerdi.[241] Sovyet Konstrüktivistler (İnşacılar) ise 1920'li yıllarda yeni kültürün ve beslediği ütopik umutların merkezleri olan işçi kulüpleri yaptılar –Moskova'daki Zuev ve Rusakov gibi modernist başyapıtlar, bunların örnekleriydi.

İşçi sınıfında cinsiyet ve beceri bölümleri gibi, kuşak katmanlaşması da hem iç çatışma hem de yaratıcı enerji kaynağıydı. 1905'ten sonra, "Genç Muhafız" denilen hareketler, ikinci kuşaktan siyasal ve sendikal önderlerin reformcu, evrimci politikalarına karşı işçi sosyalistlerin üçüncü kuşağının isyanına önderlik ettiler. Sendikalist ve maksimalist tutumları çekici bulan ve tüm yüreğiyle antimilitarist olan bu genç kuşak, bü-

yüklerince, bir "Rüya sosyalizmi"ni[242] benimsemekle suçlandı. Aslında, gençlik hareketleri, Avrupa komünizminin gelecekteki önderliğine gebeydi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, işçi sınıfı çocukları genellikle on dört ya da on beş yaşlarında işgücüne katılıyorlardı; dolayısıyla, yirmi dört yaşındaki biri, tam on yıllık çalışma deneyimi kazanmış ve bu sürede, yaşamındaki birkaç seçeneğe ilişkin acıyla yoğrulmuş bir anlayış edinmiş olabiliyordu.[243] Dahası, genç işçiler, istismara açık çıraklık yasalarının kurbanıydılar ve işverenlerinin, daha uzun iş saatleriyle, daha düşük ücretlerle ve akıl almaz çalışma koşullarıyla onlardaki gençlik enerjisini son damlasına kadar sıkıp alma çabalarına karşı durmak için yok denecek kadar az olanağa sahiptiler. Dahası, ergenlik çağındaki erkekler, 1887'de Engels'in aşağıdaki sözleriyle tekinsiz bir doğrulukla kestirdiği Kıyamet Günü için kaçınılmaz seferberlik emrini bekleyen –Büyük Britanya hariç Avrupa'nın neredeyse her yerinde geçerli olan– modern zorunlu orduların ilk harcanan askerleriydiler:

> Prusya-Almanya için bir dünya savaşı, üstelik gerçekten daha önce hayal bile edilmemiş boyutta ve şiddette bir dünya savaşı dışında bir savaş artık mümkün değildi. Sekiz ila on milyon asker birbirini katledecek ve öyle yaparken, Avrupa'nın tümünü silip süpürecek, ta ki bir çekirge sürüsünün yapacağından bile daha çırılçıplak edinceye kadar. Otuz Yıl Savaşları'nın yıkımları üç ila dört yıla sığdırılacak ve tüm Kıta'yı kaplayacak; kıtlık, hastalık, genel moral bozukluğu hem orduları hem de halk kitlelerini kırıp geçirecek.[244]

İşyeriyle ilgili ve toplumsal sorunlar asla önemini yitirmemesine karşın, zorunlu askerliğe karşı muhalefet, özellikle de grevleri kırmak ya da halk gösterilerini dağıtmak için asker

kullanmanın olağan hale geldiği ülkelerde özerk sosyalist gençlik hareketlerinin ortaya çıkışını tetikledi.

Belçika klasik bir olguydu. Marx, Birinci Enternasyonal Genel Konseyi için kaleme aldığı broşürlerin birinde şu açıklamayı yapıyordu: "Uygar dünyada her grevi büyük bir heves-le ve şevkle işçi sınıfını resmen katletmek için bir bahaneye dönüştüren tek bir ülke vardır. O biricik kutlu ülke, anayasacılığın model devleti, mülk sahibinin, kapitalistin ve rahibin korunaklı, güvenli, küçük cenneti olan *Belçika*'dır."[245] Marx, Seraing'deki büyük Cockerill tesislerinde grev yapan demir tavlayıcılara karşı ölümcül bir süvari saldırısı hakkında yazıyordu, ama zorunlu celple kurulan (ABD'nin ya da Büyük Britanya'nın düzenli ordularından büyük olan) Belçika ordusu, madencileri vurmak, tekstil işçilerini tutuklamak ve oy hakkı için yapılan gösterileri ezmek için kullanılmaya devam edilecekti. Liberal burjuvazinin egemen olduğu bir ülkedeki bu amansız baskı karşısında, sosyalistler, zorunlu celple mücadele etmek ve radikal işçi sendikaları örgütlemek için 1894'te "Genç Muhafızlar"ı oluşturdular. Çeşitli antimilitarist gazeteler de yayımladılar, Anvers'de çıkan haşin *De Bloedwet* ("Kan Hâkimiyeti") bunlardan biriydi. Genç Muhafızlar 1905'ten sonra göz alıcı bir büyüme göstererek, İtalya'da, Almanya'da, İsviçre'de, İsveç'te ve Avusturya'da benzer hareketlere ilham verdi.[246]

Bunlardan birisi olan Almanya Genç İşçiler Birliği, Prusya'da ve Saksonya'da kadınların ve gençlerin siyasal faaliyette bulunmalarını yasaklayan acımasız yasalar nedeniyle yeraltına inmek zorunda kaldı; ama Güney Almanya'daki biraz daha hoşgörülü ortamda, Birlik –Belçikalı genç muhataplarıyla fiilen bağını sürdürüyordu– militarizme karşı alenen muhalefet etme olanağı buldu, bu ise SPD'nin sağ kanadını

ve sendika liderlerini çok rahatsız ediyordu. "Ak sakallılar", asi çıraklarca kurulan ama çok geçmeden Marksist eğilimli üniversite öğrencilerinin de yuvası olup çıkan Birlik'in, kendi gözü kara gündemini belirleyerek, reformist stratejiyi baltalamasından ve hareketin tümüne karşı baskıyı davet etmesinden korkuyorlardı. Carl Schorske'nin işaret ettiği gibi, ironiye bakın ki Birlik sadece SPD'nin eski şevkini diriltmeye çalışıyordu: "Yetişkin hareketi (...) zaten keskin şekilde ekonomik ve siyasal kesimlere bölünmüş olduğu için, gençlik hareketi, Marksist teorik bilginin kaynaştırıcı öğe olduğu bir birlik duygusunu aşağıdan yukarıya yeniden yaratmak için biraz Donkişotça bir tavırla yola çıktı."[247] Dahası, gençler, sosyalizmin *güncelliğ*ine ve yaşadıkları dönemde gerçekleştirilmesine tutkulu bir ilgi duyuyorlardı. Bu, büyüklerini acilen ilgilendiriyor gibi görünmüyordu. Peter Nettle'in oldukça acı bir dille işaret ettiği gibi, "1882'den 1914'e kadar geçen tüm o yıllarda, Sosyal Demokrasinin teorik yayın organı olan *Neue Zeit*'te, devrim sonrası toplum konusunu işleyen bir tek makale çıktı ve o da sorunu sırf tarihsel bir bağlamda -geçen binyıldaki toplumların bir irdelemesi olarak- ele alıyordu. Devrimin kendisi bile pek az tartışıldı, tekniğinden ise hiç söz edilmedi."[248]

SPD içinde, Clara Zetkin ile Karl Liebneckt'in temsil ettiği radikal ve katı antimilitarist kanat, devrimci ruhun bu yenilenmesine kucak açtı ama SPD yönetimi, bağımsız gençlik örgütlenmelerine karşı topyekûn bir saldırı başlattı ve bu saldırı, Prusya'daki "dernek kurma" yasasının ülkenin tümüne yaygınlaştırılmasıyla aynı zamana rastladı. Afrika'da Alman sömürgeciliğinin avukatı ve gelecekte Liebneckt ile Rosa Luxemburg'un baş katili olan Friedrich Ebert, yönetim tarafından parti gençliğini hizaya sokmakla görevlendiril-

di: "Gençlik 'hareketi', gençlik 'yetiştirme'ye dönüştürüldü." Ama Schorske'nin vurguladığı gibi, "babacan 'koruma' himayesinde, gençliğin radikalizmi içten içe yanmayı sürdürdü, artan devlet zulmüyle 1911'den sonra körüklendi, savaş sırasında ise iyiden iyiye alevlendi."[249]

Bununla birlikte, gençlik isyanı İsveç'te ve İtalya'da alevlenme eşiğini zaten geçmiş bulunuyordu. SAP'nin reformcu çizgisine karşı çıkan İsveç Genç Sosyalist Birliği önderleri 1908'de ana partiden atıldılar ve 1909'daki genel grevin yenilgisinden sonra, sendikalist ilkeler doğrultusunda parlamentarizm karşıtı Genç Sosyalistler Partisi'ni (SUP) örgütlediler. İtalya'da, sosyalist vekillerin çoğunluğu Giolitti'nin 1911'de Libya'yı istila etmesini –bir İtalyan mezaliminden diğerine koşan vahşi sömürge savaşını– destekledi ve PSI, "sanki (...) en sonunda burjuva demokrasisi içinde eriyip yok olmak üzereymiş gibi görünüyordu." Ama Gwynn Williams'ın vurguladığı gibi, "orta ve alt sınıflarda genelgeçer olan vatanseverlikle ve milliyetçilikle köylü ve işçi sınıflarının bütünleşmesi yok denilebilecek derecede zayıf[tı]." Sonuçta savaşa karşı başlayan ve büyüyüp genel greve dönüşen isyan, "yeni bir proleter kuşağının ve bazı militan öğrencilerin solcu siyaset"e girmelerinde belirleyici oldu. Bu kuşak başkaldırısının ateşli önderleri, "Romagna'nın yükselen genç sosyalist yıldızı" Benito Mussolini, güneyde ise parlak ve dik başlı Amadeo Bordiga'ydı. Sonuç olarak, 1914'e gelindiğinde, sosyalist gençlik hareketi FGS çarpıcı ölçüde büyüme göstermişti –geleceğin hem komünist hem de faşist önderlerini yetiştiren bir yuva oldu.[250]

Son olarak, daha önce gördüğümüz üzere, Rusya'da daha genç sanayi işçileri, savaş parlak vermeden epeyce önce zaten Bolşeviklerin yanında saf tutmaya başlamışlardı: Aslına

bakılırsa, birçok fabrikada Menşevik–Bolşevik ayrışması bir kuşak çatışması haline geldi. Başka ülkelerde olduğu gibi, silah ve mühimmat malzemesi üreten fabrikalar ile tersanelerde savaş nedeniyle oluşan işçi açığını kapatmak için yüz binlerce kadın ve genç zorunlu istihdam edildi. Petrograd'da, yalnızca metal sanayilerinde istihdam edilen yirmi bir yaşından küçüklerin tahmini sayısı 40.000'di, en büyük yoğunlaşma ise Bolşeviklerin ajitasyon merkezi olan Viborg sanayi bölgesindeydi.[251] Her iki cinsiyetten gençler, Şubat ayaklanmasında öne çıkmışlardı ve ilkbaharda, Petrograd fabrika komiteleriyle gevşek bağları olan özerk bir genç işçi hareketi büyük bir toplumsal güç olarak belirdi. "1 Mayıs gösterisi için 100.000 genç işçinin etkileyici seferberliği, hareketin kendi kendine örgütlenmede dikkate değer bir güce sahip olduğunu ortaya koydu."[252] Geniş bir gençlik cephesi –"Emek ve Işık"– 50.000 üyesiyle, adil ücret, 18 yaşındakilere oy hakkı, fabrikada ve bölge komitelerinde temsil, okula zaman kalması için 6 saatlik işgünü talepleri zemininde yekvücut oldu. Sonunda Genç İşçiler Sosyalist Birliği'ni oluşturan en militan kesimler çabucak Bolşeviklerle ittifak yaptılar: özerk bir genç işçi hareketini, anarşistlerin dışında, yalnızca Bolşevikler destekliyordu. Lenin'in karısı, Viborg bölge komitesi delegelerinden Nadejda Krupskaya, yaşlı işçilerin homurdanmaları arasında, gençlerin en hararetli savunucularından birisi oldu. Demokratik devrim Ağustos'ta Kornilov'un darbe tehdidiyle karşılaşınca, "Viborg bölge gençlik örgütünün neredeyse tamamı [Kızıl] Muhafızlara katıldı" ve savaşmaya koştu. Bu, sosyalist gençliğin ikinci devrimde ve onu izleyen uzun İç Savaş'ta dövüşürken ve kendini feda ederken üstlendiği "orantısız yük"ün ilk örneğini oluşturdu.

Bu arada, Bolşevikler genç işçilerin seçkin kesimini kazandılarsa, onlar da çok geçmeden partiyi ele geçirdiler. "Bolşevik Parti," diye yazıyor Anne Gorsuch, "bizatihi bir gençlik partisiydi (...) 1917'deki 6. Parti Kongresi'nde katılanların ortalama yaşı sadece 29'du ve Petrograd'da partiye üye olanların %20'sine yakını 21 yaşından küçüktü." Ertesi yıl Kasım ayında, Sosyalist Birlik yeniden örgütlenerek Komünist Gençlik Birliği (Komsomol) oldu; örgütün üye sayısı İç Savaş'ta hızla artarak 400.000'e çıktı ya da "ülkedeki 14-21 yaş arası aday gençlerin yaklaşık %2'sini kapsıyordu."[253] On binlerce Komsomol üyesi, en önde gelen liderlerinden birçoğu dahil, yeni Kızıl Ordu üniformalarıyla cephede öldü –en cesurların ve en idealistlerin uğradıkları, 1940-45'te daha da büyük bir ölçekte tekrarlanacak olan bir kırımdı bu.

"Spor, proletarya gençliğinin zincirlerini kıran, bedensel ve ruhsal kölelikten kurtaran bir olgudur."[254] *Yirminci yüzyıla girilirken, sınıflar arasındaki hiçbir kültürel karşılaşmanın, işçi sınıfı sporlarından daha önemli olmadığı ileri sürülebilir. Militarizm, kitle kültürü ve işçi sınıfı gençliğinin aidiyetleri üzerinde kilit öneme sahip savaşlar burada verilirdi.*

İşçilerin spor kültürü için özgün şablon, *Turnverein* hareketiydi: Friederich Ludwig Jahn'ın 1816'da çıkan *Die Deutsche Turnkunst* ("Alman Cimnastik Sanatı") adlı ünlü el kitabında savunduğu özgeliştirici ve liberal milliyetçi ülküler etrafında örgütlenen jimnastik kulüpleri. Prusya'da yasaklanan, eziyet gören ve bazen hapse atılan *Turnverein* üyeleri 1848'in devrimci demokratik hareketleriyle kopmaz bağlara sahiptiler ve 19. yüzyılın geriye kalanında Alman emekçileri ile zanaatkârları için radikal bir farmason hareketi olma-

yı sürdürdüler. "Siyasal önderlerinden bazıları," diye yazıyor Michael Kruger, "örneğin Friedrich Hecker ve Gustav Struve gibi ünlü '48'lilerin gözünde, *Turnverein*, devrimin hücreleriydi (...) Devrimin yenilgisinden sonra Hecker, Struve, Carl Schurz ve pek çok başka Alman *Turnverein* mensubu ABD'ye göç etti, Amerikan İç Savaşı'nda Abraham Lincoln'ün safında çarpıştılar ve 1850'de Kuzey Amerika Sosyalist Jimnastik Birliği'ni (Turnerbund) kurdular." Almanya'da ise Wilhelm dönemi emperyalizmi *Turnverein*'in demokratik milliyetçiliğini gitgide kemirip aşındırdı ve 1893'te, Antisosyalist Yasalar'ın kaldırılmasından sonra, SPD konuya el attı ve güçlü Deutscher Arbeiter-Turnerbund'u (ATB) kurdu; 1914'te örgütün kulüp sayısı 2.411'e ve üye sayısı yaklaşık 200.000'e ulaştı, aralarında 13.000 de kadın sporcu vardı.[255]

Bu arada, "futbol sporları" –bir topu tekmelemeyi, sürmeyi ve/veya başka bir oyuncuya geçirmeyi kapsayan saha oyunları ailesi– 1860'lı yıllarda İngiltere'de ortaya çıkmıştı ve Robert Wheeler'a göre, "1860'lı ve 1870'li yıllarda çalışma haftasının kısaltılmasından, özgül olarak da Cumartesi gününün 'yarım gün tatil' yapılmasından sonra" işçi sınıfının eğlence etkinliği olarak geniş kabul görmüştü. "Bu gelişme [daha sonra] öyle hızlandı, öyle yaygınlaştı ki, 'koca oğlanlar'ın yarışması olarak başlayan ve bugüne kadar bir numaralı İngiliz spor faaliyeti olarak, Futbol Birliği Kupa Finali olarak tanınan olguya 1883'ten itibaren işçi sınıfı ağırlığını koydu." Wheeler, "kitlelerce bozulmuş olmasından çok, İngiliz devlet okullarından birçoğunun en sonunda futbolu terk ettiklerini ve daha 'centilmence' sportif uğraşları, özellikle kriketi benimsediklerini" sözlerine ekliyor.[256] Kıta Avrupa'sında, 1890'lı yıllarda "hafta sonu"nun hiç olmazsa vasıflı işçiler arasında yaygınlaşması sayesinde, bisikletçilik de bir burjuva eğlencesi

olmaktan çıkıp, proleter bir tutkuya dönüştü ve her iki cinsten genç işçilerin ilk kez kırların sağlıklı havasıyla düzenli buluşmalarına olanak sağladı.[257] ABD'de, 1920'lere gelindiğinde, çoğu zaman İngiliz göçmenlerin ön ayak olduğu yüzlerce fabrika futbol takımı bulunuyordu ama genelgeçer spor beyzboldu, hatta sosyalist *New York Call* gazetesi popüler bir ligin sponsorluğunu yapıyordu. 1913 sonunda İngiliz, Alman, Avusturyalı, Fransız, Belçikalı ve İsviçreli işçi spor kuruluşları, antimilitarist Federation Sportive Socialiste Internationale'i (Enternasyonal Sosyalist Spor Federasyonu'nu) oluşturmak üzere Gent'te buluştular.[258] (Savaştan sonra hareket, rakip Enternasyonal'ler arasında bölünmüş olmasına rağmen, kendi Olimpiyatları ve Spartikaidleri ile daha da geniş bir ölçekte yeniden ortaya çıktı.) "1930'lu yıllara gelindiğinde," diye yazıyor James Riordan, "İşçi sporu dört milyondan epey fazla insanı birleştirerek, gelmiş geçmiş en büyük işçi sınıfı kültürel hareketini oluşturdu."[259]

Spor etkinliklerinin örgütlenmesi de bir sınıf savaşı alanıydı. Sanayiciler, kitlesel grev döneminde, sadık iş güçlerini evcilleştirmek için daha geniş çabalarının parçası olarak şirket takımlarının çok hevesli sponsorları olup çıktılar, hükümetler ise İngiliz devlet okullarının özgün örneğini izleyerek, spor faaliyetlerini zorunlu askerlerin temel eğitiminin bir parçası olarak benimsediler. Bunun aksine, sosyalist spor hareketi, futbolu, yürüyüşü, bisikleti, atletizmi, sosyalist bir "kültürel yeniden doğuş"un bütünleyici yönleri olarak ve gençliği "eski milliyetçi-kapitalist kültür"e karşı yalıtmak için kilit bir strateji olarak düşünüyordu.[260] Buna karşılık, o kültür ise işçi sporlarını ve sosyalist kültürel faaliyetleri, özellikle gençliğin milliyetçi aşılanmasına karşı yıkıcı bir tehdit olarak görüyordu. SPD'nin açıkça enternasyonalist ve anti-

militarist olan spor yan kuruluşlarının yüz binlerce üyesinin bulunduğu Almanya'da bu durum en keskin şekilde hissedildi. Devlet, buna yanıt olarak, işçi çocuklarının dinlence etkinliklerini sıkı sıkıya denetlemeye karar verdi. 1912'nin sonunda, Savaş Bakanlığı, gençler için savaş oyunları ve yarı askerî serüvenler düzenlemek üzere Jungdeutschland-Bund'un kurulmasına mali kaynak sağladı ve Saraybosna'nın arifesinde, "Kayzer, 13-17 yaş arası tüm oğlanlar için zorunlu bir ulusal teşkilatın kurulması kararını onayladı" (kurum, emekli subayların komutasında olacaktı).[261] Kayzer'in tasarısı, elbette, bir kuşak sonra Baldur von Schirach'ın yönettiği, çocuklara ve ilk gençlere yönelik tüm spor etkinliklerini ve tesislerini tamamen tekeline alan Hitler Gençliği ile gerçekleştirildi.[262]

"Tutuşturulmuş başkaldırıları işçilerin zihinlerine" sokmak.[263] On dokuzuncu yüzyılda işçi sınıfının okuryazarlığı için yürütülen oldukça başarılı mücadele ve basılı medyada buna eşlik eden teknolojik bir devrim, dünyayı -haber, edebiyat, bilim ya da sırf sansasyon olarak- proletaryanın günlük sıradan yaşamına soktu.[264] Yüzyılın son çeyreğinde emekten yana ve sosyalist basının hızla büyümesi, gitgide daha sofistike hale gelen bir siyasal dünya görüşünü besledi.

Dorothy Thompson'ın açıkladığı üzere, Çartizm, "bizatihi ulusal bir işçi sınıfı basınının gelişmesiyle örgütlendi ve ulusal bir hareket haline geldi: Aslında, Çartizmin doğuşunu, Kasım 1837'de *Northern Star*'ın kuruluşuna tarihlendirmek, altı ay sonra Çarter'in [*Peoples' Charter*] yayımlanmasına tarihlendirmekten belki daha anlamlı olabilir."[265] Hareket, on yıl içinde yüzden fazla gazete ve dergi yayımladı.[266] Amerikan İç Savaşı başladığında ise özellikle İngiltere'de

ve ABD'de işçi sınıfının geniş kesimleri güncel haberleri ve olayları orta sınıflar kadar canlı bir merakla izledi. Marx'ın *1861-63 Elyazmaları*'nda belirttiği üzere, aslında gazeteler artık "kentli İngiliz işçinin zorunlu geçim araçları arasında yer alıyor"du.[267] Almanya'da 1879'da kurulan sosyalist mizah dergisi *Wahre Jakob*, basına getirilen sıkı kısıtlamalara rağmen, 20. yüzyıl başında 1,5 milyon okura ulaşarak, en popüler burjuva yayınlarıyla aynı düzeye yükseldi. Elbette Marx'ın kendisi gazeteciydi –tuttuğu tek iş buydu– (Troçki de gazeteciydi) ve işçi basınındaki çarpıcı büyüme (sadece Almanya'da 90 sosyalist günlük gazete!) olmasaydı, işçi basınının çağdaş tarihle ilgili sunduğu karşı-anlatı olmasaydı, 19. yüzyıl sonunda kitlesel sosyalist partilerin ortaya çıkışı hayal bile edilemezdi.[268] *Vorwarts*, *L'Humanité*, *Het Volk*, *Il Lavoratore*, *Nepszava*, *El Socialista*, *Arbeiter-Zeitung*, *Vooruit*, *Avanti!*, *New York Call*, *La Vanguardia* (...) bunlar, enternasyonal sosyalizmin yayın alanındaki büyük amiral gemileriydi.[269]

Ayrıca, işçi basınını sansüre ve baskılara karşı sürekli savunma çabaları nedeniyle, sosyalist ve anarşist hareketler, Güney ve Doğu-Orta Avrupa'nın otoriter toplumlarında sivil özgürlüklerin baş savunucuları haline geldiler. Engels'in işaret ettiği üzere, 1848'den sonra Almanya'da sabık liberaller, tıpkı Avusturya'daki ve Rusya'daki kuzenleri gibi, sansürsüz özgür basını ve kısıtlama olmaksızın barışçıl toplantı hakkını canla başla savunmayı namertçe terk etmiş, işçi hareketini Bismarck'ın antisosyalist yasalarının ve *lèse-majesté* (hükümdara/devlete karşı işlenmiş suç) kovuşturmalarının gemi azıya almış zulmüyle yüz yüze bırakmışlardı. Bu nedenle, sosyalistler, proleter bir kamusal alan yaratmak için mücadele ederlerken, burjuva demokrasisinin öksüz bırakıl-

mış ilkelerini de savunuyorlardı. "Alman proletaryası," diye yazıyordu Engels 1884'te, "bu nedenle ilk başta aşırı bir demokratik parti olarak sahneye çıktı. Almanya'da büyük bir dergi kurduğumuz zaman, bayrak böylelikle otomatikman bizim ellerimize teslim edildi."[270]

Sansürün mutlak olduğu Rusya gibi ülkelerde, yeraltı basını daha da önemli bir işlev üstlendi; gazeteler elden ele dolaştırılıyor ya da etrafta bir ustabaşı veya casus yokken yüksek sesle okunuyordu. Şubat 1917 Devrimi'yle sansürcüler işlerinden olduklarında, muazzam bir özgür ifade ve radikal görüş dalgasının önü açıldı. John Reed, *Dünyayı Sarsan On Gün*'de, sınıflar ve hizipler arasındaki çılgınca yayın savaşını hayret içinde anlatır:

> Her şehirde, her kasabada, her cephede tüm politik eğilimlerin gazetesi vardı. Bazı yerlerde birden fazla gazete çıkardıkları bile oluyordu. Binlerce örgüt yüz binlerce broşür basıyor, bunları orduya, köylülere, fabrikalara, sokaklara kadar dağıtıyorlardı. Uzun yıllar eğitime susamış olan halkta devrimle birlikte delice bir okuma hastalığı başlamıştı. Yalnız Smolni Enstitüsü'nden ilk altı ay içinde her gün tonlarla, vagonlar dolusu, trenler dolusu basılmış kitap, dergi, gazete sevk edilip yurda dağıtılmıştı. Rusya her okunacak şeyi kızgın toprağın suyu emmesi gibi emiyor, bir türlü doymuyordu.[271]

Sonuçta "modern kültürün taşıyıcısı" burjuvazi değil, proletaryadır.[272] *Proletaryanın özellikle bilime olan tutkusu, onun gelecekte egemen sınıf olacağını doğrulamıştır.*

Ferdinand Lassalle, "mülk sahibi sınıflara karşı nefret uyandırma" suçlamasıyla yargılandığı Berlin Ceza Mahkemesi önündeki ünlü konuşmasında yargıçlara şöyle demişti: "Çağımızın büyük yazgısı –karanlık çağın anlayamadığı, gerçekleştirmesinin ise söz konusu bile olmadığı

şey– kesinlikle budur: Bilimsel bilginin halk kitleleri arasında yayılması."[273] Önceki toplumsal oluşumlarda, çoğunlukla kilisenin ya da okuryazar sınıfın ayrıcalığı olan resmî öğrenim olanağına dolaysız üreticiler pek az sahiptiler ya da buna pek az gereksinim duyuyorlardı, ama Amerikan ve Fransız devrimleri, halk kitlelerinde doymak bilmez bir okuryazarlık ve eğitim isteği yarattı. Sanayi işçileri, Paris'te ve Lyon'da sosyalizmin öncüleri olan zanaatçı-aydınlardan, İngiltere'de ise klasik ekonomi politiği Çartizmin gündemine uyarlayan onların muadillerinden zengin bir özöğrenim geleneğini miras aldılar. Marx'ın her zaman takdir ettiği gibi, Rikardocu "emek-değer teorisi"ni geliştirmeyi, yani çoğunlukla kendisine atfedilen bu onuru, gerçekte Amerika doğumlu matbaacı John Bray, İskoç fabrika işçisi John Gray ve askerî mahkemede yargılanmış denizci, haylaz gazeteci Thomas Hodgskin gibi halktan aydınlar başardı.

Keza teknoloji tarihçilerinin bize anımsattığı gibi, Thomas Edison 1876'da New Jersey'de dünyanın ilk sınai laboratuvarını kuruncaya kadar, ilk makine çağının kilit buluşlarının çoğu, kap kacak tamiri yapan ustaların, küçük zanaat erbaplarının ve bayağı işçilerin eseriydi, gerçi bunlar kendi kendilerini çok iyi eğitmiş kişilerdi. Örneğin, erken Sanayi Devriminin en devrimci icatlarından biri olan iplik eğirme makinesini, patent tescil ücretini ödeyemeyecek kadar yoksul olan eğirmeci Samuel Crompton geliştirdi. Benzer şekilde, ilk elektrik motoru, Vermontlu bir demirci olan Thomas Davenport tarafından, ilk yüksek basınçlı buhar makinesi ise tekerlek ustası Oliver Evans tarafından yapıldı. On dokuzuncu yüzyılın en önemli İngiliz bilimcilerinden bazıları da kendi kendilerini eğitmiş halktan kişilerdi; Michael Faraday (ciltçi çırağı), Alfred Russell Wallace (ölçümcü yardımcısı),

buzul çağları teorisyeni James Croll (üniversitede odacı) dikkate değer örneklerdir. Üniversite okumamış bir sepici olan Joseph Dietzgen, Kantçı ikiciliğe yönelttiği tekçi eleştiriye "diyalektik maddecilik" adını veren ünlü bir sosyalist filozof oldu (Marx bu terimi hiç kullanmadı).

Viktorya dönemi işçileri okuma odalarına, mekanik enstitülerine, ucuz kütüphanelere, edebiyat kulüplerine ve halka açık konferans salonlarına akın etti. Britanya'da, Dr. George Birkbeck'in 1800-04 arası Glasgow'lu zanaatçılara verdiği ünlü konferanslardan esinlenen mekanik enstitüleri, yeni makinelerin ve muharriklerin bilimini anlamak için halkın duyduğu açlığı doyurdu. İlk enstitü 1821'de Glasgow'da kuruldu; Marx Soho'ya taşındığında, İngiliz Adaları'nda bunların sayısı 700'den fazlaydı.[274] Dahası, 1860'lı yıllara gelindiğinde, emekçi sınıfların bilimsel yönden okuryazar kesimleri, özellikle *Türlerin Kökeni*'nin yayımlanmasını izleyen kültür savaşı sırasında en güncel tartışmaların büyük dinleyici kitlelerini oluşturuyorlardı. Thomas Huxley'nin "Çalışanlara Yönelik Konferanslar"ına akın eden Londralı mekanikçiler ve zanaatçılar, Huxley'nin dediğine göre, "bu zamana kadar konferans verdiğim en iyi dinleyiciler kadar ilgili ve zeki[ydiler] (...) Onları küçük görerek konuşma densizliğinden titizlikle kaçınmışımdır."[275]

1848 emektarı ve SPD'nin kurucusu Wilhelm Liebknecht, bu konferansların altısına Karl Marx'la katılmalarını ve sonra bütün gece uyumadan heyecanla Darwin'i tartışmalarını sevgiyle anımsıyordu. Aslında, Marx ailesinin tamamı büyük tartışmalarda yer alıyordu. Jenny Marx, "Halk İçin Pazar Geceleri"nin olağanüstü sevildiğini İsviçreli bir arkadaşına övünerek anlatmıştı:

Bunaltıcı yaşlı İngiltere'de dinle ilgili büyük bir hareket şu anda gelişiyor. Huxley (Darwin'in öğrencisi) başta olmak üzere, Tyndall, Sir Charles Lyell, Bowring, Carpenter vb. gibi üst düzey bilim insanları, St Martin's Hall'da (muhteşem valslarla anımsanan mekânda), üstelik de pazar geceleri, tam kuzuların çoğunlukla Tanrı'nın otlaklarında otladığı aynı saatte, halk için çok aydınlık, gerçekten özgür düşünceli ve yürekli konferanslar veriyorlar; salon hıncahınç doluyor ve halkın coşkusu öyle büyük ki, ilk akşam, oraya kızlarla gittiğimde, tıka basa dolu salona giremeyen 2.000 kişi vardı.[276]

VI. Sınıf Mücadelesi ve Hegemonya

Edward Thompson ünlü bir makalesinde, "Sınıflar," diyordu, "ayrı kendilikler olarak var olmazlar (...) sınıf mücadelesi, daha evrensel olduğu kadar önsel bir kavramdır da."[277] Sınıf mücadelesini nesnel koşullar şekillendirir ve yeri gelince o da bu koşulları yeniden şekillendirir: Sürüp giden silahlanma yarışına sıklıkla benzeyen bir süreçtir bu. Gerçekten, gerilla ve kontrgerilla savaşının diyalektiğine ilişkin Régis Debray'ın tanımlamasını geçmiş zaman kipiyle söylememiz yeterlidir: "Devrim, karşıdevrimi devrimcileştirir." (Bunun tersi de geçerlidir).

Hilferding'in *Finans Kapital* (1910) kitabında verdiği klasik bir örnek, 20. yüzyıl başlarında yeni sanayi sendikalarına yanıt olarak işveren çatı örgütlerinin uluslararası çapta çoğalmasıydı. Almanya olgusunda, Özgür Sendikalar, "işçi mücadelesinde '*Einzelabschlachtung*' –kelime anlamıyla, 'defterlerini tek tek dürmek"– olarak bilinen bir teknik geliştirmişlerdi. Örgütlü işçiler, bir sektörle geniş bir cephede değil, tek tek fabrika bazında uğraşıyorlardı. Bir fabrikanın işçileri grevdeyken, aynı sektörden başka fabrikalardaki işçi kardeşleri çalışmayı sürdürür ve grevcilere parasal kaynak

sağlarlardı." Bu teknik ilk başlarda büyük başarı kazandı ve "çok geçmeden anlaşıldı ki, örgütlü emekle ancak ölçek ve parasal kaynaklar açısından sendikalara denk düşen bir işveren örgütü mücadele edebilirdi." Sonuçta, birisi ağır sanayi ve tekstilde, diğeri ise hafif sanayilerde olmak üzere iki ulusal işveren örgütü kuruldu; bunlar, merkezî sendika birliklerinin araştırma ve koordinasyon işlevlerini taklit ediyor, grevler ve lokavtlar sırasında sendikalar gibi karşılıklı yardım ve para desteği sağlıyordu. Carl Schorske'nin gözlemlediği üzere, "Sendikalaşma [1914'e gelinince] karşı dengini -eşit ya da üstün silahlarla donatılmış güçlü bir düşman- üretmişti."[278]

Benzer şekilde, 1905 Devrimi sırasında bankalar ve ağır sanayi sektöründeki yabancı yatırımcılar, St. Petersburg İmalatçılar ve Fabrika Sahipleri Derneği'ni oluşturarak, işçi taleplerine karşı eşgüdümlü bir direniş örgütlediler; bu örgüt, kara liste ve cezalandırıcı lokavt uygulamalarına girişti.[279] Aynı dönemde, kötü nam salmış Tüccarlar ve İmalatçılar Cemiyeti, Los Angeles'ta sendikasız işyeri uygulamasını dayattı: Üyelik isteğe bağlı değildi ve sendikalarla iyi geçinmeye çalışan işletmeler çok geçmeden kendilerini *Los Angeles Times*'ın ön sayfasında lanetlenirken buluyorlardı. Böyle koşullarda sendikalar sıklıkla yeraltına inmek zorunda kaldılar ya da işverenlerin daha küçük, örgütsüz olduğu sanayi dallarıyla kısıtlandılar.

Sermayenin bu aşırı büyüyen gücüne karşı koymaya dönük en büyük beklenti, hiç olmazsa yerel ya da bölgesel bir ölçekte, en hassas ticaret noktalarına, öncelikle de limanlara karşı grev eylemi üzerinde yoğunlaşmaktı. "Limanlarda herhangi bir grev," diye yazıyor Hobsbawm,

> sonradan büyüyüp bir genel grev haline gelebilecek genel bir nakliye grevine dönüşmeye eğilimliydi. Yeni yüzyılın ilk yılla-

rında çoğalan –ve sosyalist hareket içinde hararetli ideolojik tartışmalara yol açacak olan– ekonomik genel grevler, bu nedenle esasen liman kentlerindeki grevlerdi: Trieste, Cenova, Marsilya, Barselona, Amsterdam. Bunlar devasa savaşlardı ama çoğu vasıfsız olan işgücünün heterojen yapısı dikkate alınınca, kalıcı kitlesel sendika örgütlenmesine yol açmaları henüz olası değildi.[280]

Nitekim Los Angeles olgusunda –ve aslında Seattle'dan Valparaiso'ya, oradan da Yokohama'ya kadar Pasifik kıyısındaki tüm kentlerde– sendikasız işyerine karşı nihai savaş alanı, limandı; böylece San Pedro'da IWW üyeliği, denizcilik işçileri arasında kızıl cesaret nişanı haline geldi.

Bununla birlikte, sınıf mücadelesinin merkezileşme eğilimi, işverenlerin rekabet halindeki çıkarlarına her zaman ağır basmadı ve bazı kapitalistler, işlevsel uzlaşmalar aramak, hatta sendikalarla sınırlı ittifaklar kurmak için zemin yoklaması yaptılar, böylelikle gelecekteki korporatizm siyasetinin temelini attılar. Bu durum özellikle, kömür madenciliği ve erkek giyimi gibi emek yoğun sektörlerde geçerliydi; bu sektörlerdeki en modern işverenler, toplu sözleşmeyle rekabetin düzenlenmesi ve düşük ücret ödeyen işverenlerin sektörden çıkarılması ölçüsünde sendikalara hoşgörüyle yaklaşıyordu.[281] Her durumda, başarılı olsun ya da olmasın geniş çaplı işçi sınıfı militanlığı, emekten tasarruf sağlayan yeni teknolojilerin devreye sokulmasını hızlandırarak, sahipliğin ve kontrolün merkezileşmesini teşvik ederek, kapitalizmi "rasyonelleştirme" eğilimi gösterdi. Marx'ın, on saatlik işgününün yasalaşmasını sağlamakla İngiliz işçilerin kazandığı zafere karşı koymak için işverenlerin nasıl da çabucak yeni kuşak makinelere yatırım yaptıklarını anlatarak *Kapital Cilt I*'in 10. Bölümünde parmak bastığı nokta tam olarak budur. (Benzer şekilde, 1917'de, metal işçilerinin

Seine bölgesindeki genel grevi sırasında işverenler, iş bırakma eylemini fırsata çevirip, fabrikalarını yeni baştan donatarak daha az sayıda vasıflı işçi gerektiren yeni makineleri devreye soktular.)[282] Nasıl ki firmalar arası rekabet, onları, daha modern makineleri devreye sokmakta başı çekerek teknolojik rantlar ya da süper kârlar peşinde koşmaya teşvik ederse, sınıf mücadelesi de üretkenliği yükseltmek ve stratejik konumdaki işçilerin gücünü kırmak için yeni teknolojilerin geliştirilmesini teşvik eder.

Çağdaş Marksizm, işçi sınıfı gücünün meydan okumalarına karşı kapitalizmin gösterdiği yaratıcı uyumu teorileştirmek için birçok dikkate değer girişimde bulunmuştur. Bunların belki de en etkili olanı (hâlâ İngilizceye çevrilmeyi beklemesine karşın), Mario Tronti'nin, "sınıf bileşimi"ne ve üretici güçlerin gelişmesinde sınıf mücadelesinin rolüne ilişkin iddialı ve özgün "sınıf bileşimi" teorisinin çıkış noktası olarak on saatlik işgününü örnek verdiği, 1966'da çıkan *Operai e Capitale* (İşçiler ve Sermaye) adlı kitabıdır. "Emek gücünün baskısı," diyordu Tronti, "kapitalist gelişimin asli bir bileşeni olarak sermayenin *içine* müdahale ederek, sermayeyi kendi içsel bileşiminde değişiklik yapmak zorunda bırakabilir."[283] Hobsbawm, *Aşırılıklar Çağı*'nda bu fikri, içinden çıkılmaz bir paradoksa dönüştürür: "Ekim Devrimi'nin en kalıcı sonucu, savaştaki düşmanını, kendini ıslah etmesi yönünde telkinde bulunarak barıştaymış gibi korumasıydı."[284] Bu, klasik sosyalizm çağında hayal edilen her şeyden en hafif deyimiyle çok farklıdır.

İşçi hareketi, toplumsal yaşamın her alanında sermayenin gücüyle yüz yüze gelebilir ve gelmelidir, iktisadi, siyasal, kentsel, toplumsal-yeniden üretim ve dernek zeminlerinde direniş

örgütlemelidir. Proletaryayı hegemonya bilinciyle donatan, bu mücadelelerin basitçe birbirine eklenmesinden çok, birleşip kaynaşması ya da sentezidir.

Örneğin, Marx ve Engels, iktisadinin ve siyasalın; ücretler ve çalışma saatleri için olduğu kadar haklar için de girişilen destansı savaşların; sert yerel kavgaların ve uluslararası davaların diyalektik bir alaşımının kitlesel sosyalist bilinci oluşturacağına açıkça inanıyorlardı. Onlar, 1847'de Komünist Birlik'in kuruluşundan beri, oy hakkı ve diğer haklar için tutarlı bir demokratik programı temsil edebilecek ve uygulayabilecek, böylelikle işçileri, yoksul köylüleri, ulusal azınlıkları ve orta sınıfın radikalleşmiş tabakalarını kapsayan geniş bir koalisyonu birbirine bağlayıcı hegemonik harcı oluşturabilecek biricik ciddi toplumsal gücün ücretli emek olduğunu savunmuşlardı. Liberal küçük burjuva zihniyeti, siyasal hakları ekonomik sorunlardan kolayca koparıp ayırmakla birlikte, işçilerin yaşamları, baskı ile sömürü arasında yapılacak her türlü kesin ayrımı çürütüyordu. Siyasalın iktisadi demokrasiye ve ekonomik sınıf mücadelesinin devlet iktidarı sorununa dönüşecek şekilde "büyüme"si –Marx'ın 1848 ve Çartizm bağlamlarında "sürekli devrim" olarak nitelediği süreç– 1848'den 1948'e kadar Avrupa'da patlak veren tüm büyük toplumsal bunalımlarda yinelenen bir motifti.

1849-51 karşıdevrimi, yalnızca *ancien régime*'lerin türevi sınıfların –en başta, ellerindeki büyük mülklerden ve yüksek rütbeli subaylar üzerindeki hâkimiyetlerinden güç alan toprak sahibi soyluların– "inatla devam eden" güçlerini ortaya koymakla kalmadı, Marx'ın Köln'de şahsen yaşadığı üzere, toplumsal reformun ilk belirtisiyle ticari ve mesleki orta sınıfların paniklediğini ve "liberal burjuvazi"nin ihanet ettiğini de ortaya koydu. Bu konu çok tartışılmış olmasına rağmen,

Marx'ın, özellikle kıta Avrupa'sında demokrasiyi hiç sanayi kapitalizminin doğal ya da varsayılan muadili olarak görüp görmediği açık değildir. Marx'ın sıklıkla işaret ettiği gibi, Belçika gerçekten bir burjuva anayasal devletinin timsaliydi; oranın bankacıları, tekstil kodamanları ve maden sahipleri, kıta Avrupa'sında işçi sınıfının oy hakkına en şiddetle karşı çıkanlar arasındaydılar. Avrupa'da fiilen yalnızca iki halk sosyalist devrimi –1917'de Rusya ve 1945'te Yugoslavya– başarıya ulaşmasına rağmen, geniş işçi hareketi, Göran Therborn'un yargısına göre, "biricik tutarlı demokratik güç" olmaya devam etti. Gerçekte, Therborn'un tezine göre, "İkinci Enternasyonal'in (...) başta gelen tarihsel başarısı, burjuva demokrasisinin gelişmesine yaptığı katkıdır."[285]

Ama ekonomik mücadeleler ve siyasal çatışmalar ancak bazı dönemlerde –çoğunlukla depresyon ya da savaş zamanlarında– eş anlılık gösterdiği için, bunların çatallanması yönünde güçlü bir eğilim de vardır. Ekonomizm/sendikalizmin (sadece ekonomik örgütlenmeyle ilerlemenin) ve parlamenter dar kafalılığın (işyerinde güç elde etmeden reformun) ters ama simetrik yanılsamaları, daima kızıl bahçeden yabani otların düzenli olarak ayıklanmasını gerekli kılmıştır. Nitekim Rosa Luxemburg'a göre, Rusya'da 1905 Devrimi'nin verdiği temel ders, iktisadi olan ile siyasal olanın tek bir devrimci süreçteki *anlar* olarak anlaşılması gerektiğiydi:

> Tek sözcükle: İktisadi mücadele, bir siyasal merkezden diğerine aktarıcıdır; siyasal mücadele ise toprağın iktisadi mücadele için dönem dönem gübrelenmesidir. Burada neden ve sonuç sürekli yer değiştirir; dolayısıyla da kitle grevi dönemindeki iktisadi ve siyasal faktör, teorik planın öngöreceği üzere, şimdi büyük ölçüde ortadan kaldırılmış, tamamen ayrılmış, hatta karşılıklı birbirini dışlar nitelikte olsa da, Rusya'da proleter sınıf mücadelesinin

> iç içe geçen iki yanını oluşturur sadece. *Bunların birliği* ise tam olarak kitle grevidir. Eğer sofistike teori, "katışıksız siyasal kitle grevi"ne varmak amacıyla kitle grevinin zekice bir mantıksal açımlamasını yapmayı önerirse, işte bu açımlamayla, başka herhangi biriyle olacağı gibi, olguyu yaşayan özüyle algılamayacak, bütün bütüne öldürecektir.[286]

İşçi hareketi, topluma önderlik etme savaşında, yalnızca bilimsel sosyalizmin dilini konuşmakla kalmamalı, geçmişteki halk mücadelelerinin lehçelerini de konuşmalıdır. Dil, sınıf mücadelesini, herhangi bir ontolojik anlamda ("dilsel dönemeç" yanlılarının inanır göründükleri gibi) "inşa" etmez ama tarihsel ve ahlaki meşrulukla ilgili birbiriyle rekabet halindeki iddialar açısından kritik bir savaş alanıdır.

On dokuzuncu yüzyıl Fransa'sında ve ABD'sinde, radikal işçi hareketleri, kendilerinin (inşa edilmiş) devrimci geleneklerinden derin bir ilham ve ahlaki bir şevk aldılar. 1776'yı ve 1789'u kardeş devrimler olarak niteleyen Paine'in bu yorumunu elbette Jefferson ve Amerikalı radikaller kucakladılar, ama Federalistler, "eşsiz" Amerikan düzenlemeleri ile Paris'teki Jakoben şiddet çılgınlığı arasında ne türden olursa olsun herhangi bir bağın varlığını reddettiler. 1790'lı yılların zanaatkâr radikalizmi, ancak hayal meyal hatırlanıyor olsa bile, işçi gruplarının çoğunluğunun yerlici bir dönemece girdiği 1840'lı yıllara kadar, demokratik cumhuriyetçiliğin bedenindeki hayat sıvısı olmaya devam etti. Elbette Fransa'da Büyük Devrim, tıpkı ABD'deki İç Savaş gibi, bugüne kadar toplumu ayrıştırmaya devam etti. Bourbon restorasyonu ve cumhuriyetçi ifadeye getirdiği kısıtlama, 1789 kültürüne ait anıları kentli orta sınıfların, zanaatçıların, proletaryanın ve Napolyon efsanesi yoluyla köylülerin zihinlerine daha derinlemesine kazımaktan başka bir sonuç vermedi. Bu geniş yel-

paze içindeki farklı toplumsal gruplar, elbette, kendini devrimin farklı hizipleriyle özdeşleştirdi; Liberaller, Benjamin Constant'ı ve Condorcet'yi yüceltirlerken, devrimci demokratlar, Robespierre'in ve Marat'nın anısını inatla savundular. Babeuf, gayet yerinde bir seçimle, Blankistlerin ve komünistlerin kahramanı oldu. "1871 Bozgunu"na kadar, cumhuriyetçiliğin söylemsel alanına tek başına hiçbir grup ya da parti tümüyle egemen olmayı başaramadı.

Bununla birlikte, Jules Ferry'nin Üçüncü Cumhuriyet'i, devrimci geleneği, yeni devlet okulu sisteminde *instituteur*'ler tarafından yayılan ulusal bir ideoloji olarak kurumsallaştırmaya koyuldu. Cumhuriyet'in söylemi sıklıkla Jakoben tınılar içeriyordu ama Hobsbawm'ın işaret ettiği gibi, "Cumhuriyet'in geleneklerini, imgelerini, simgeciliğini elinde tutanlar, aşırı soldan adamlar kisvesine bürünmüş merkezden adamlardı: halk deyişiyle, 'bayır turpu gibi dışı kırmızı, içi beyaz olan ama her zaman bal alınacak çiçeği bilen' Radikal Sosyalistler" di.[287] Sonuç olarak Fransız sosyalizmi, kendini göstergebilimsel bir dikenli çalılıkta buldu; orada devrimci sloganlar ve fikirler, burjuva cumhuriyetçilerce ele geçirilmeye ve anlam dönüşümüne uğratılmaya tamamen açıktı. Benzer şekilde, tekrarlanan monarşist tehditler ve uğursuz Katolik seferberlikler döneminde paylaşılan ruhban karşıtlığı da, Cumhuriyet'in zengin ve yoksul evlatları arasına apaçık sınıfsal çizgiler çekmeyi güçleştirdi. En sonunda, Radikal Parti lideri Georges Clémenceau'nun Haziran 1848 geleneğini tazeleyerek Cumhuriyet adına işçilere ateş açmaya ve grevcileri askere almaya başladığı 1900'lü yıllarda her şey açıklığa kavuştu.

Kore'de toplu eylemin hâlâ büyük ölçüde yasadışı sayıldığı 1970'li ve 1980'li yıllarda sanayileşme doruk noktasındayken,

Minjung hareketi, sosyalizm ile Hobsbawm'ın "icat edilmiş gelenek" dediği şey arasında çok farklı türden bir etkileşimin örneğini oluşturdu. Hagen Koo, Asya'daki en militan işçi sınıfı olan Kore işçi sınıfının oluşumuyla ilgili dikkate değer kitabında, üretim katındaki mücadeleler ile devlete karşı halkçı direniş arasındaki kesintisiz diyalogu vurguluyor. Geçmişten gelen bir işçi sınıfı geleneğinin olmadığı, devasa bir güvenlik aygıtına sahip baskıcı, işveren yanlısı bir rejimin hüküm sürdüğü Kore'de işçiler, özellikle de hafif imalat sanayilerindeki genç kadınlar, 1970'li yılların ortasında bağımsız olarak ortaya çıkan *minjung* ya da "kitleler" hareketiyle ittifak kurunca hiç beklenmedik bir güce kavuştular:

> Muhalif aydınların ve öğrencilerin önderlik ettiği bu geniş halkçı hareketin amacı, otoriter rejime karşı işçiler, köylüler, yoksul kentliler ve ilerici aydınlar arasında geniş bir sınıf ittifakı kurmaktı (...) Hareket, Kore tarihini yeniden yorumlayarak yeni bir siyasal dil, yeni kültürel faaliyetler geliştirdi ve Kore'nin özgün kültürünü *minjung* bakış açısıyla yeniden sahiplendi (...) Dolayısıyla, kültür ve siyaset, Güney Kore işçi sınıfının oluşmasında kritik roller üstlendi; bunlar, Doğu Asya'nın gelişmesine ilişkin yazında bu kurumlara atfedilen –işçileri uysallaştırıcı ve sessizleştirici faktörler olarak– alışılmış roller değil, işçilerin direnişinin ve yükselen bilincinin kaynakları olarak üstlendikleri rollerdi.[288]

Demokratikleşme, birkaç milyon işçinin katılımıyla kendi başına gelişen bir grev dalgasının ("Büyük Emek Mücadelesi"nin) doruğa ulaştığı 1987-90'da geldi.

Siyasal ve iktisadi sınıf mücadeleleri, elbette farklı sektör, bölge ve ülkelerde farklı "vites oranları" ve farklı ivmeler gösterdi. Bunları tek bir hareket olarak senkronize eden, evrensel bir

talep olan sekiz saatlik işgünü talebiydi. Bir Mayıs gerçekten Sosyalist Enternasyonal'in temeliydi.

Sekiz saatlik işgününü ilk olarak, daha 1840'lı yıllarda Yeni Zelanda'nın ve Avustralya'nın bebeklik çağındaki işçi hareketleri elde ettiler. Amerika'da eyalet ve federasyon düzeyinde bazı işçiler (askerî fabrikaların ve donanma tersanelerinin çalışanları), ABD İç Savaşı'nın sonundaki çarpıcı emek başkaldırısında bu hakkı kazandılar; bu eylem, kısa ömürlü Ulusal İşçi Sendikası'nın oluşumuna da yol açtı. Bu yasa çok geçmeden fiili olarak geçersiz kılınmasına karşın, Amerikan işçi hareketinin önüne, Birinci Enternasyonal'in Cenevre Kongresi'nde çabucak evrensel ölçü olarak kabul edilen hedefler koydu. "Çalışma gününün yasayla sınırlanması bir önkoşuldur, öyle ki bu koşul yerine getirilmedikçe, işçi sınıfını ilerletme ve özgürleştirme amacı güden bütün diğer girişimler sonuçsuz kalacaktır."[289] Puro Üreticileri Sendikası başkanı Samuel Gompers'in önderliğiyle 1884'te kurulan yeni bir Amerikan sendikaları federasyonu, 1 Mayıs 1886'da genel iş bırakma çağrısı yaparak sekiz saatlik işgünü hareketini yeniden başlattı. O ilk 1 Mayıs'ın ardından Şikago'da yaşanan olaylar –McCormick Harvester işçilerine ateş açılması, Haymarket Meydanı'na bomba atılması, daha sonra Albert Parsons ve yoldaşlarının yargılanması, onların hayatını kurtarmak için yürütülen başarısız uluslararası kampanya– Atlantik ötesinde işçileri galeyana getirdi. Gompers, 1890'ın 1 Mayıs'ında ulusal gösteriler düzenlemeleri için Amerikan sendikalarına yine çağrı yaptığında (gerçekte, yalnızca en güçlü sendika sayılan Marangozlar grev için seçilmişti), Büyük Devrim'in yüzüncü yıl dönümünde Paris'te toplanan Sosyalist Enternasyonal kuruluş kongresi bu öneriyi onayladı.

Önceki Amerikan kampanyalarında, daha kısa işgünü, iş-

çilerin tüm yönlerden gelişip eğitimli ve kültürlü yurttaşlar haline gelmelerinin önkoşulu olarak savunuluyordu. Şimdi ise kitlesel işsizliğin çaresi olarak da gösteriliyordu. "1888-91 kampanyasında," diye yazıyordu Sidney Fine,

> sekiz saatlik işgünü davasını güçlendirmek için kullanılan tezler arasında en sık dile getirilen ve işçilerden en büyük desteği gören tez, teknolojik ilerlemenin yarattığı işsizlik sorununu çözmek için daha kısa işgününün gerekli olduğuydu. Yaygın tahmine göre, mevcut işgücünün yaklaşık beşte biri işsizdi ve işsiz emekçilerin yalnızca kendileri için problem oluşturmakla kalmadıkları, temsil ettikleri emek arzı fazlalığının halen çalışanların çalışma standartlarını düşürmeye yaradığı ve başarılı grev eylemine karşı tehdit oluşturduğu da öne sürülüyordu.[290]

Sonuçta 50.000 Amerikalı Marangoz, sekiz saatlik işgününü şaşırtıcı bir kolaylıkla kazandı; ama gerçek dram, felaket beklentisi içinde on binlerce askerin başkentlere yığıldığı ve hiç değilse Paris örneğinde zenginlerin taşradaki evlerine kaçtıkları Avrupa'da yaşandı. İşçiler Christiana'da ve Oporto'da, Londra'da ve Milano'da ilk kez birleşerek güç gösterisi yaptılar. Ama 1 Mayıs 1890 bedel ödetmeden geçmedi: Yüzlerce insan Place de la Concorde'da süvari saldırılarıyla yaralandı, Prater'de polisçe dövüldü ve Pest'te bir çelik fabrikasının dışında saldıran piyadelerce süngülendi.[291] Gelecek 1 Mayıs'lar (örneğin 1906) daha da kanlı olacaktı.

Gompers'in tasarısının Paris Kongresi'nde onaylandığı özgün karar, neredeyse sonradan akıl edilen bir son dakika kararıydı, ama 1890'a katılımın büyüklüğü, talebin genelgeçerliğiyle ya da işçilerin sokaklara inme istekliliğiyle ilgili her türlü şüpheyi sildi. Ama işçiler greve çıkıp, potansiyel olarak 1 Mayıs'ı devrim için bir katalizöre dönüştürürler miydi? Sol sosyalistler ve anarkosendikalistler, özellikle de Fransızlar, ge-

nel grevlerde ve sınıf çatışmasında ısrar ederlerken, reformistler, grevleri bir tehdit unsuru olarak saklamak ve 1 Mayıs'ı birlik kutlaması olarak törenleştirmek istediler. Bununla birlikte, her iki durumda da sekiz saatlik işgünü ve toplumsal hak olarak boş zaman, temel amaçlar olma niteliğini korudu. Daha kısa işgününü kazanmada bir ülke ya da sektör başı çekebilmesine rağmen, sosyalistler, ancak bütün büyük sanayi ülkelerinde ortak olarak uygulanan bir saat standardının bu tür kazanımların kalıcı olmasını garantileyebileceğini genel olarak kabul ediyorlardı. Gerek ücretler, gerek fiyatlar, gerekse oy hakkı konusundaki başka herhangi bir reformist talebin aksine, çalışma gününün kısaltılması için yürütülen kampanya, çeşitli ülkeler arasında eşgüdümü ve dayanışmayı gerektiriyordu. Bu, enternasyonalizmin ete kemiğe bürünmesiydi ve birçoklarının umduğu üzere, yıllık büyük dayanışma gösterileri, saraylardaki ve parlamentolardaki savaş simsarlarını caydırmakta sırf sosyalist kongrelerdeki kararlardan çok daha güçlü bir etki yaratırdı.

Sonuç olarak, Avrupa'da işçi sınıfının boş zaman hakkı, Ekim Devrimi'nin ve harekete geçirilmesine yardım ettiği art arda gelen işçi sınıfı mücadelelerinin armağanıydı. Gary Cross, Britanya'da ve Fransa'da çalışma süresinin kısaltılış tarihini anlattığı önemli kitabında, "Sekiz saat çağrıları," diye yazıyor,

> 1917 Bolşevik Devrimi'yle başladı, sonra 1918'de Finlandiya'ya ve Norveç'e, Kasım Devrimi'nin ardından da Almanya'ya yayıldı. Aralık ortasında hareket, yeni devletler olan Polonya'ya, Çekoslovakya'ya ve Avusturya'ya yayıldı. Doğu ve Orta Avrupa'daki devrimci rejimlerden İsviçre'ye sıçradı; orada 400.000 işçi Aralık 1918'de 8 saatlik işgünü için greve gitti. Şubat'ta hareket, ilk önce metal sanayisini etkileyip tekstil ve kimya sanayilerine, hatta tarıma dalga dalga yayılan iş durdurma eylemleri şeklinde İtalya'ya ulaştı. Bu başkaldırı eylemleri, Haziran'a ka-

dar İspanya'da, Portekiz'de ve İsviçre'de, Kasım 1919'a kadar da Hollanda'da ve İsveç'te 8 saatlik işgünüyle sonuçlandı.

Fransa'da CGT, Aralık 1918'de yaptığı kongrede bu talebi gündeminin baş sırasına oturtmuştu. CGT'nin 8 saat atağını on yıl önce ezmiş olan Clémenceau, şimdi toplumsal huzurun bedeli olarak bu talebin yasalaştırılmasını öneriyordu.[292] Britanya'da, madencilerin, demiryolu işçilerinin ve liman işçilerinin oluşturdukları "Üçlü İttifak", Lloyd George hükümetini ekonomik kıyametle tehdit etti ve maden kuyularında çalışma süresinin 7 saate indirilmesi de dahil, ilgili iş kollarında önemli çalışma süresi indirimleri elde etti. (1926'da madencilerin zaferini boşa çıkarmak için yapılan girişimler o yılki Genel Grev'e yol açtı.)

İşçi hareketi, genel bir ilgiyi sahiden ete kemiğe büründürmek için, kırsal yoksullar dahil müttefik ezilen grupların katıldıkları bir "tarihî blok" oluşturmalıdır. Gerçekten, "tarım sorunu" -her ülkede farklı olmasına rağmen- sosyalizmin İngiltere hariç her yerde siyasal ve toplumsal çoğunluğa ulaşmak için atması gereken geri dönüşsüz adımdı. 1917-21 Avrupa Devrimi'nin kaderini nihai olarak kırsal kesim belirledi.

Perry Anderson, "Antonio Gramsci'nin Zıtlıkları" başlıklı ünlü incelemesinde, Marksist söylemde kritik bir kavram olarak "hegemonya" kavramının Antonio Gramsci'den kökenlendiği efsanesini yıktı. Aslında, "*gegemoniya* (hegemonya) terimi, 1890'ların sonundan 1917'ye kadar Rus Sosyal Demokrat hareketindeki en temel sloganlardan biriydi."[293] "Ortodoks" Rus Sosyal Demokrat ve sonrasında Menşevik önder Pavel Akselrod bu terimi ilk kez sistematik bir şekilde açımladı; Leopold Haimson'un belirttiğine göre, Akselrod, "Rus işçilerin, ancak bir bütün halinde siyasal bünyenin çı-

karlarının bilincine vararak, kendilerini diğer toplumsal gruplardan ayıran çıkar farklılıklarını sonunda algılayacakları ve gerçek sınıf bilincini geliştirecekleri konusunda kesin dille ısrar ediyordu." Haimson sözlerini şöyle sürdürüyor: "Rusya proletaryasının, özgürlük için tüm milletçe yürütülen mücadelenin önderliğini alması ve aslında, Rusya'nın hâlâ tarihsel olarak geçirmesi gereken 'burjuva' devriminde *gegemon* [hegemon] rolünü üstlenmesi gerektiği yolundaki (Lenin'in çoktandır kabul ettiği) sonucu çıkaran da Akselrod idi."[294] Köylülüğün uzun zaman önce yok olup gittiği İngiltere'nin oluşturduğu istisna dışında, hegemonik proletarya önderliği, öncelikle, tarımsal küreselleşme ve üretim fazlalığı döneminde kırsal kesimdeki sınıf mücadeleleriyle ilgili benimsenen tutumlara damga vurdu. Dahası, kırsal kesim, karşıdevrime her daim yuva olmuştu, bu yüzden de devrimle ilgili her teori için önemli bir stratejik değişkendi. Arno Mayer'in *The Persistence of the Old Regime*'de (Eski Rejimin Devamlılığı) işaret ettiği gibi, Doğu Prusya'da, Ulster'de, Mezzogiorno'da, Karpat Havzası'nda ve Rusya'da "*ancien régime*'lerin baş ekonomik ve toplumsal destekçileri olan" büyük toprak sahipleri, Devrimler Çağını sağ salim atlatarak, 20. yüzyıl başında gericiliğin ve militarizmin temel taşları haline geldiler.[295] İşçiler, bu gerici yekpare yapıyı yerle bir etmek için bizatihi kırsal kesimdeki toplumsal güçleri harekete geçirebilirler miydi ya da onlara yardımcı olabilirler miydi?

Amerika kıtasındaki ve Batı Sibirya'daki bakir bozkırların 1880'li yıllarda buğday ekimine elverişli hale sokulması, piyasanın ucuz tahıla boğulmasına yol açtı; on yıl sonra ise soğutuculu gemilerin kullanılmaya başlamasıyla, bunu, Arjantin'den ve Avustralya-Yeni Zelanda'dan sığır ve koyun eti ithalatı izledi. Sonuç olarak fiyatların aşırı düşme-

si, Avrupa tarımına ağır bir darbe indirerek, milyonlarca emekçiyi, küçük köylüyü ve taşra zanaatkârını Berlin, Lodz ("Polonya Manchester'ı"), yeni birleşen Budapeşte, Barselona ve Torino gibi hızla büyüyen sanayi kentlerine taşınmak –ya da olanakları elveriyorsa, Amerika kıtasına göç etmek– zorunda bıraktı. Bu arada Avrupa'nın büyük ve orta ölçekli çiftçilerinin önünde üç genel seçenek vardı: tahıl üretimini bırakıp daha yüksek değerli besicilik ve süt ürünleri işine geçmek (Danimarka, İngiltere, Kuzey Almanya'nın kimi kısımları); ihraç amaçlı buğday üreticiliğinin boyutunu genişleterek fiyat düşüşlerini telafi etmek (Tuna boyu ülkelerinin büyük çiftlikleri); ve/veya üreticileri korumak için kentli tüketiciler pahasına tarım ürünlerine gümrük vergileri koymak (1890'lı yıllarda Fransa ve Almanya). Özel bir örnek olarak Fransa ve İspanya'nın Akdeniz sahilinde, "genel tarım krizi"ne verilen yanıt, tek ürün olarak zeytin ve üzüm yetiştiriciliğine yönelmek oldu ama bağlara musallat olan asma biti ve çeşitli bitki küfleri felakete yol açtı.

"Köylülük" kategorisinde toplanan heterojen toplumsal katmanlar, çıkarlarını tanımlar ve ittifaklar kurarken bir dizi seçimle karşı karşıya kaldılar. Sınıfsal konumlara ve bu tutumların değişen siyasal ifadelerine ilişkin ayrıntılı analizinde Ronald Aminzade'nin belirttiği bir nokta, onların içine düştükleri açmazı açıkça ortaya seriyor:

> Sınıfsal konumların belirlediği karmaşık ve sıklıkla çelişik çıkarlar, tipik olarak, birçok olası düşmanın ve müttefikin bulunduğu bir siyasal arenada çekişme konusu olur. Demek ki, böylesi çıkarların siyasal programlarda tam olarak nasıl tanımlanacağı ya da (ırksal, etnik ya da cinsel katmanlaşma kaynaklı sınıf dışı çıkarlardan çok) sınıf temelli çıkarların siyasal olarak nasıl öne çıkarılacağı nadiren önceden belirlenir.[296]

Başka bir deyişle, kırsal kesimdeki yoksullar ve bağımsız küçük üreticiler, büyük sınıf temelli partilerin aldıkları tutumlara göre bir ölçüde "herkese açık" durumdaydılar. Elbette, büyük toprak sahipleri çıkarlarını savunmak için militanca örgütlendiler ve ağır sanayilerle olan ittifaklarını gitgide güçlendirdiler; ama kırsal kesimin geriye kalanının siyasal saflaşması, *fin de siècle* Avrupa siyasetinin ucu açık büyük sorusuydu.

İkinci Enternasyonal partilerinin bünyesinde hararetle tartışıldığı üzere, "tarım sorunu"nun gerçekte iki boyutu vardı: Tarımdaki bu başkaldırılar ve kırsaldan gelen korunma, ucuz para, büyük mülklerin bölünmesi yönündeki umarsız talepler konusunda işçi hareketi nasıl bir duruş almalıdır? Kırsal kesimdeki hangi tabakalarla ittifak yapmalıdır? Büyük sosyalist partiler ve anarkosendikalist hareketler, kısmen tarımsal sınıf yapılarındaki ulusal ve bölgesel farklılıklara yanıt verecek şekilde birbiriyle çekişen çeşitli tutumlar benimsediler. SPD'nin çoğunluğu ve Avusturya-Macaristan'daki kardeş partiler, Engels'in, "küçük üretimin geri döndürülemez şekilde yok olup gideceği" ve bunu hızlandırmak için sosyalistlerin bir şey yapmaları gerekmemekle birlikte, bu yok oluşu önleyemeyecekleri yolundaki kanısını paylaşıyordu:

> Köylülere, kapitalizm hüküm sürdükçe mutlak şekilde umutsuz bir konumda bulunduklarını ve dolayısıyla, küçük mal varlıklarını ellerinde tutmalarının mutlak şekilde imkânsız olduğunu, büyük ölçekli kapitalist üretimin, tıpkı bir trenin el arabasını ezip geçmesi gibi onların güçsüz, köhnemiş küçük üretim sistemini ezip geçmesinin mutlak şekilde kesin olduğunu tekrar tekrar açıkça anlatmak Partimizin görevidir. Eğer bunu yaparsak, iktisadi gelişmenin kaçınılmaz akışına uygun hareket ederiz.[297]

Kapitalist tarımın uzun dönemli sürdürülebilirliği konusunda derin kuşkular taşıyan ve geleneksel köy komününün (*mir*) sosyalizme geçişte alabileceği olası rol hakkında Rus Narodnikler ile yaptığı tartışmalarda açık görüşlülüğünü koruyan Marx'ın kendisinin ya da sermayenin merkezileşmesi "yasa"sının tıpkı sanayide olduğu gibi tarımda da aynı şekilde ve her ülkede geçerli olduğu görüşüne meydan okuyan Bernstein gibi bazı revizyonistlerin aksine, SPD çoğunluğu, Engels'in görüşünü parti dogması olarak yüceltti. Nitekim Wilhelm Liebknecht, Sosyalist Enternasyonal'in Brüksel Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada (1891), "Amerikan mısırının Almanya'daki küçük çiftçileri mahvedeceği ve dolayısıyla, proletaryanın saflarına katılmaya iteceği kehanetinde bulundu. Sosyalizmin zaferi için en iyi olası garantiyi Amerikan rekabetinde gördü."[298] Başka bir deyişle, hiçbir siyasal çözüme gerek yoktu, sadece dünya pazarının çiftçileri mahvetmesini ve proleterleştirmesini sabırla beklemek yeterdi. SPD'nin birinci görevi, her ne pahasına olursa olsun, partinin sınıfsal karakterini sulandırabilecek türden popülizme düşmemekti.[299] "Köylülerin ve oğullarının kabaralı çizmelerinin bize karşı dönmesini önlemeliyiz," diyen Bavyeralı Sosyal Demokratların bu ileri görüşlü uyarılarına rağmen, SPD, 1902 von Bulow tarifesinin kabul edilişinden sonra köylüler ile *Junker*'leri ittifaka götüren güçlü bir sağcı tarım blokunun sağlamlaşmasını önlemek için pek az çaba gösterdi.[300]

Köylülerin onulmaz şekilde gerici oldukları yolundaki inançla çoğu zaman el ele giden bu "yok olmaya mahkûm köylü" dogması, birçok kez, Orta Avrupa'da sosyal demokrasiyi kırsal kesimdeki potansiyel müttefiklerden ve temel toplumsal mücadelelerden tecrit etti. Bunun iki canlı örneği Macaristan ve Bulgaristan'dı. Macaristan'da, Büyük Ova

1890'larda –binyılcı halk dindarlığı ile muğlak sosyalist ideolojinin kaynaşmasından esinlenen– böyle bir huzursuzlukla çalkalanıyordu; en sonunda tarlalara ordunun sevk edilmesine gerek duyuldu; ne var ki Macar Sosyal Demokratlar, 1894'te düzenledikleri birlik konferansında, büyük toprak mülklerinin parçalanması yönündeki talepleri dikkate almadılar. Keza ezici bir ağırlıkla tarım ülkesi olan Bulgaristan'da, Dimitar Blagoev (Plehanov'un yandaşı) önderliğindeki "Dar Sosyalistler", Aleksandar Stamboliyski'nin militan ve kendine has Köylü Partisi'yle her türlü ittifakı Marksizme ihanet olarak gördüler. 1918-19'da, savaş Orta Avrupa'da devrime dönüşürken, bu tarım karşıtı önyargıların ölümcül olduğu anlaşıldı. Bulgaristan'da, Blagoev'in partisinin Radomir köylü-asker ayaklanmasına yardımı reddetmesinden sonra, ilerici bir cumhuriyet için her türlü umut suya düştü, Macaristan'da ise Béla Kun liderliğindeki Sovyet hükümeti, büyük toprak mülklerine el koymayı ve köylülelere toprak dağıtmayı reddetmekle kendi sonunu hazırladı.[301] Dahası, kızıllar devrildikten sonra, Macaristan'ın emekleme evresindeki tarım sosyalizmi başkalaşım geçirerek, "toprak reformu ve doğru dürüst eğitim isteyen ama (...) bu reform programlarını, kapitalizm ruhuna, Marksist sosyalizme ve –popülist görüşe göre tüm bu Macar düşmanı öğeleri ete kemiğe büründüren– 'yabancılar'a –en başta da Yahudilere– karşı milliyetçi bir nefret programı içinde birleştiren"[302] Dezső Szabó'nun *né pi* hareketine dönüştü.

Bunun aksine, Akdeniz ülkelerinde sosyalizm ve anarşizm, kırsal kesimde çok derin kök saldı.[303] Provence'ta, özellikle "Kızıl Var"da, küçük üzüm üreticileri topluca Radikalleri terk edip, eski Birlik generali ve Paris Komünü'nde savaş degelesi olan Gustave Cluseret'yle başlayarak art arda sosyalist-

leri seçtiler; komşu Languedoc'ta, Jean Jaurès, üzüm bağları ve meyve bahçeleriyle ünlü bir bölge olan Tarn'ın vekiliydi. Midi'nin küçük *vigneron*'larının sıkı sosyalist olup çıkmaları, Marx'ın geri kalmış Bonapartist taşrayla ilgili ünlü betimlemesine elbette aykırı görünüyordu; ama Tony Judt, *Socialism in Provence: 1871-1914* adlı kitabında, güneyli köylülerin "kentsel köyler"de yaşadıkları, zanaatçılarla ve radikal öğretmenlerle komünal bir kültürü paylaştıkları, onlarla birlikte yerel *bourses du travail*'da örgütlendikleri gerçeğine işaret ediyor.[304]

Aynı "toplanmış köyler" örüntüsü, anarkosendikalizmin kaleleri olan Endülüs'teki ve Puglia'daki *latifundia* (büyük çiftlik) toplumlarının ayırt edici özelliğini oluşturuyordu. Endülüs'te, özellikle Cádiz eyaletinde, anarşizm, olağanüstü mücadeleciliğe ve azimliliğe sahip bir ayaklanma kültürüydü; büyük çiftliklerdeki gündelikçileri, sıradağ köylerinden köylüleri ve büyük kasabalardaki zanaatkârları birleştiriyordu –ama Temma Kaplan'ın vurguladığı gibi, saf proleter (anarkokomünist) ve küçük üretici (kolektivist) kanatlar arasında önemli iç gerginlikler de yok değildi.[305] İtalya'da, kırsal sendikalizmin potası, sınıfsal yapının çarpıcı ölçüde basitleşerek "radikal ve eşitsiz iki uç halinde –dar kapitalist sınıf ve malı mülkü olmayan proleter kitlesi olarak– ayrıştığı" Puglia'ydı. "... *bracciante*'ler sadece emek güçlerini satan tarım proleterleri olarak çalışıyorlardı. Bu işçilerin ekip biçtikleri tarlaları yoktu, evleri yoktu, iş hayvanları yoktu ve araziyi bir aile biriminin üyeleri olarak değil, birey olarak işliyorlardı."[306] En sonunda büyük mülk sahipleri, gündelikçileri korkutup yıldırarak boyun eğmeye zorlamak için *carabinieri*'ye (jandarma) ve faşist *squadristi*'ye (kara gömlekliler) yöneldiler.

Bu arada, toprak sahiplerinin ve kiracılarının dünya tarım krizine karşı koymak için ücretli işçi çalıştırarak pirinç ve yem bitkisi üretimini yoğunlaştırdıkları verimli Po Ovası'nda, sosyalistler, Avrupa'nın en büyük ve en güçlü çiftlik emekçileri sendikasını örgütlediler. Gerçekten İtalya, büyük tarım grevlerinin (1893, 1896-97, 1901-02, 1907-08 ve 1919) sıklıkla sınıf mücadelesinin ana sahnesi olduğu tek ülkeydi.[307] Yirminci yüzyılın ilk on yılında bölge tarımının kapitalist yeniden yapılandırılması, toprak kullanımında ve sınıfsal yapıda çarpıcı, hatta yıkıcı değişikliklere neden oldu. Parma eyaletinde, mülk sahibi köylülerin üçte biri toprağını kaybetti, ortakçılık dörtte bir oranında azaldı, yıllık sözleşmesi ve konutu olan tarım emekçilerinin sayısı yarıya indi. Bunların çoğu gündelikçi olmak zorunda kaldı; yoksul düşüp bu grubun saflarına katılanların sayısı on yılda 22.000'den 41.000'e yükseldi. Bu işçiler, diye yazıyor Thomas Sykes, "köylü dünyasının geleneklerinden kopmuş, Po Ovası kırsalında emekçi sınıfın türdeş, savaşkan öncüsü" haline gelmişti. "Kaybedecek pek bir şeyi olmayan bu çaresiz insanlar, tarımdaki ajitasyon ve grev eylemlerinin çoğunda genellikle ön safta yer aldılar."[308] Ilımlı Sosyalistleri ellerinin tersiyle iterek, devrimci sendikacılığı kucakladılar ve 1908'de bölgesel bir genel grev başlattılar. Savaş sona erdiğinde, bu emekçilerin sendikası, korku salan Federterra, sayısız mücadelelerde çelikleşmiş 70.000 üyeye sahipti –yeryüzündeki en güçlü tarım sendikasıydı.[309]

Sosyalistlerin Kasım 1919'daki büyük seçim zaferi, çabucak, "Kızıl Birlikler" halinde örgütlenen ortakçıların eş zamanlı toprak işgallerine ve gündelikçilerin isyanı andıran grevlerine yol açtı –toprak sahipleri, tüm bunları, Meksika'daki ya da Rusya'daki gibi bir tarım devriminin baş-

langıcı sayarak haklı bir dehşetle izlediler. Puglia'da olduğu gibi, kurtarıcı olarak Mussolini'ye ve onun şehir eşkıyalarına başvurdular:

> Faşistlerin ve tarım kesimindeki müttefiklerinin, gündelikçileri ve ortakçıları hizaya getirerek "bağımsız" sendikalarda örgütleme seferberliği ile seçici terör ve şiddet, büyük bir hünerle koordine edilerek yürütüldü. Ekim 1922'nin sonuna doğru Roma'ya Yürüyüş öncesi, saldırı büyük ölçüde hedeflerine ulaşmış bulunuyordu: Güçlü ve etkili bir işçi hareketini mahvetmek, kırsalda toprak beylerinin üstünlüğünü yeniden kurmak ve faşistleri eyaletin yeni *de facto* egemenleri haline getirmek.[310]

İskandinavya'da, işçi sınıfının yükselişi, bağımsız köylülüğün gelişimiyle koşutluk gösterdi ve daha yoksul çiftçiler mevsimlik kereste işçisi, madenci ya da Norveç'te balıkçı olarak çalıştıkları için bu iki grup önemli ölçüde örtüşüyordu. Alestalo ile Kuhnle'nin öne sürdüklerine göre, "ücretli birinin çalışmadığı aile çiftliği, İskandinavya'da gitgide çiftçiliğin yaygın temel birimi haline geldiği için," çiftçiler kendi sendikalarını oluşturdular ve büyük toprak beylerinden, iktidar sahibi aristokrasilerden bağımsız "*fur sich* bir sınıf" olarak güçlü bir bilinç sergilediler. Dahası, Danimarka'da, kooperatif kurumlarından oluşan sık bir ağ, en başta Britanya'ya ihraç edilmek üzere süt ürünlerine geçişin lokomotifi oldu –bu kooperatif kültürü, köylüleri tamamen birer sosyaliste çevirmediyse bile, girişim genişledikçe güçlü çiftçi-işçi ittifaklarını kolaylaştırdı. Diğer İskandinav ülkelerinde olağandışı oranlara varan (kooperatifçi ve sosyal demokrat fikirleri, Kuzey Amerika'nın Minnesota, Kuzey Dakota, Manitoba, Saskatchewan gibi bölgelerine taşıyan) dışarıya göç, emek piyasaları üzerindeki baskıyı hafifletti ve 1907'ye gelindiğinde, İsveç'te sendika yoğunluğu, ücretli işgücünün belki de yarısı kadardı. İskandinavya

kırsalları, devrimci değilse bile halkçıydı, ilericiydi ve bölgenin oldukça başarılı Sosyal Demokrasi hareketinin siyasal iktidar olmasının önünde asla aşılmaz bir engel oluşturmadı.[311]

"İskandinavya sosyalizmine hegemonya kazandıran kentli işçiler ile köylüler arasındaki ittifaklar," diye açıklıyor Stefano Bartolini,

> 1930'lu yıllarda kesinleşti: 1933'te Danimarka ile İsveç'te ve 1935'te Norveç'te. (1) Kamusal istihdamın genişletilmesi, kamu hizmetlerine, refah yardımlarına, işsizlik yardımlarına destek verilmesi, grev ve lokavtların yasaklanması ya da düzenlenmesi, bunun karşılığında ise (2) tarımsal vergilerin indirilmesi, tarımsal faiz oranlarının düşürülmesi, daha yüksek maliyetli borçlanmalar için devlet yardımı, tarımda borçların genel olarak hafifletilmesi, çiftçilere çeşitli biçimlerde devlet sübvansiyonları verilmesi esasına dayalı politika programlarını kapsayan kentsel ve kırsal çıkarlar arasındaki bu uzlaşma aynı temel biçimi aldı. Özetle, ittifak, ekonomiyi canlandırmaya dönük programlarda ortak çiftçi/işçi çıkarını temel aldı ve kamusal müdahale ile kamu hizmetlerine köylülerin destek vermeleri karşılığında, kentli işçilerin daha yüksek gıda fiyatlarını kabul etmeleriyle sonuçlandı.[312]

Bavyeralı sosyalistlerin 1900'lü yılların başlarında defalarca istedikleri gibi, SPD'nin de Güney Almanya'da benzer politikaları benimsemesi gerekmez miydi?

Son olarak, Rusya'da Bolşevikler, Marx'ın 1848'de yazdığı başarılı devrim reçetesini başarıyla izlediler: kentlerdeki sosyalist ayaklanmalar ile kırsaldaki köylü savaşını birleştirmek. Lenin, köylülüğün geleceği için bir tek sabit yol haritasını reddetmekle, ortodoks Sosyal Demokratlar arasında alışılmadık bir tavır sergiledi. Bunun yerine, kırsal kesimin gelişmesi için alternatif "Prusya" ve "Amerikan" yollarını karşılaştırdı; ikincisini savunmakla ise pazara dönük aile çiftliklerinin oluşu-

munu onayladı: "Köylülerin toprak taleplerini Rusya'da ileri ci kabul etti, çünkü kırsal ekonomi öylesine geriydi ki, az ya da çok etkili kapitalist gelişim yolları arasında seçim yapma olanağı hâlâ vardı."[313] Bolşeviklerin savundukları "Kara toprağın yeniden dağıtımı" (yalın bir ifadeyle, toprak işleyenindir), 1917 yazındaki devrimci durumun gerçeklerini yansıtan bir uzlaşı noktası olmasına karşın, Lenin, Menşeviklerin öne sürdükleri gibi reformist bir "demokratik burjuvazi"nin değil, ancak bir köylü devriminin, Rusya'da proletaryanın mutlakiyeti yıkıp yok etmesine yardımcı olabileceği yolundaki stratejik inancında kararlıydı.[314] Ne var ki, köylülüğün herhangi bir tabakasının, sosyalizmin inşasına destek verip vermeyeceği farklı bir sorundu.

Devrimin bir olasılık haline gelmesi için, işçi hareketi, burjuva devletinin askerî tekelini içeriden kırmak zorundaydı. Gördüğümüz üzere, sosyalist gençlik örgütleri, zorunlu asker celbine karşı çıkan ve fırsat bulunca, kışlalar içinde antimilitarist fikirleri yayan başlıca güçtü. Ama savaş döneminde en zayıf halka, dev dretnotların ve savaş kruvazörlerinin köle emeğiyle işletilen "yüzen fabrikalar"dan pek de fazlası olmadığı donanmaydı.

Yirminci yüzyıl başlarında, teknolojik açıdan ileri çelik savaş gemilerinin mürettebatı, ateşçilerin ve daha geleneksel donanma mesleklerini yürütenlerin yanı sıra, çok sayıda mekanik işçisinden oluşuyordu. Saflarını köylülerin doldurduğu celp usulüne dayalı kara ordularının aksine, modern donanmalar, tercihen fabrika eğitimi almış ya da çıraklık yapmış genç işçilere dayanıyordu. Yeni modernize edilen, subayları aristokratlardan ve *junker*'lerden oluşan Rus ve Alman filoları, bu proleter denizcilere, özellikle büyük hat gemilerindeki-

lere reva gördükleri zalimce muameleyle kötü bir nam salmışlardı. Ayzenştayn'ın *Potemkin Zırhlısı* adlı filmini izleyen herkes, 1905'e ait simgesel görüntüleri anımsar: çürümüş, kurtlanmış et; denizcilerin sözcüsü Vakulinçuk'un ikinci kaptan tarafından katledilmesi; çarçabuk yoldaşı Matyuşenko'nun intikam alması; genel grev sırasında Odessa'ya cüretkâr yolculuk; kentteki Richelieu Merdivenleri'nde protestocuların Kazaklar tarafından katledilmesi; mürettebatın en sonunda Romanya'ya kaçması. Donanmadaki en yeni gemilerden biri olan *Potemkin*, devrimci partilerle özdeşleşmiş büyük bir denizci çekirdeğini barındırmasıyla alışılmadık bir gemiydi, ama sergilediği kahramanca örnek, tüm Karadeniz Filosu üzerinde derin iz bıraktı. O yılın sonraki zamanlarında, Sivastopol'da, işçiler ile denizcilerin bir toplantısına askerler ateş açtı ve donanmadaki en büyük gemilerden bazıları, *Potemkin*'in yolunu izleyerek isyan çıkardı. Bir torpido botunun komutanı olan ve devrimci konuşmalarından denizcilerin yanı sıra işçilerin de hoşlandıkları genç P. Schmidt'in isyana önderlik etmesi istendi; amaç, bir kurucu meclis toplaması için Çar'ı zorlamaktı. Ama isyan, Schmidt'i ve yoldaşlarını infaz eden Amiral Çuhnin tarafından vahşice bastırıldı.

Onların intikamı daha sonra, Şubat cumhuriyetinin kurulmasına Baltık Filosu'nun yardım ettiği 1917'de alındı. Filonun hemen Petrograd dışındaki Kronstadt'ta ve Helsinki yakınındaki Sveaborg'da bulunan ana üsleri, Ekim'deki doruk noktasına giden süreçteki en önemli olaylardan bazılarına sahne oldu. Şehirdeki işçilerin yanı sıra denizcileri de temsil eden Kronstadt Sovyeti, en ileri olanıydı ve hızla, Geçici Hükümet'i yaz başında devirmeye hazır olan "maksimalistler"in (Bolşeviklerin, Sol SD'lerin ve anarşistlerin) etkisi altına girdi. (Lenin bin bir güçlükle onları beklemeye ikna edebildi.)

Sveaborg'daki ana savaş filosu daha az siyasallaşmış olmasına karşın, subaylara karşı tarifsiz bir nefretle doluydu ve denizciler ilk fırsatta onları buzun altında boğmaya başladılar.[315] Sveaborg, karşıdevrim karşısında Petrograd'ın kanadını korurken, Kronstadt denizcileri, Petrograd Sovyeti'nin vurucu güçleri haline geldiler ve Ekim'de iktidarın yarı barışçı bir şekilde devralınmasını sağladılar. Gerçekte, Kışlık Saray üzerindeki gökyüzünü aydınlatan projektörleriyle ve ara sıra atışlar yaparak kenti sarsan güçlü silahlarıyla (aslında bu atışların kurusıkı olduğu gerçeği de bir o kadar etkileyicidir) Neva'da boy gösterince, Kerenski'yi savunan oradan buradan toplanmış kuvvetlerin moralini bozan *Aurora* kruvazörü devrimin kalıcı simgesi oldu.

Bir yıl sonra Alman Açık Deniz Filosu'nda çıkan isyan, büyük savaş gemilerinin makine dairelerinde, taretlerinde ve mekanik atölyelerinde hüküm süren benzer bir proleter bakış açısını ve devrimci ruh halini ortaya koydu. Alman Devrimi'nin tarihini anlattığı eserinde Pierre Broué'nun açıkladığı gibi,

> Mürettebatın çoğunluğu, en başta metal işçileri olmak üzere, sınıf bilincine ve sınıf mücadelesi deneyimine sahip becerili işçilerden oluşuyordu. Gemilerin limanlarda tutulmasını gerektiren Savaş koşulları, denizcilerin rıhtımlardaki ve tersanelerdeki işçilerle yakın temas kurup bu ilişkilerini sürdürmelerine, kitap, broşür ve gazete dağıtmalarına, fikir alışverişinde bulunmalarına, tartışmalar düzenlemelerine olanak verdi. Yaşam koşulları, proleterlerin kapalı dar alanlarda toplanmaları, gözü pek nitelikleri ve besledikleri ortak ruh, denizcilerin ve ateşçilerin katlandıkları acımasız koşulları gitgide daha dayanılmaz hale getirdi. Tüm bunlar yetmezmiş gibi, bir de hareketsizlik ve özellikle gerici subay kadrolarının zorla yaptırdıkları saçma talimler vardı.[316]

Denizci Max Reichpietsch önderliğinde gizli bir Askerler ve Denizciler Birliği'nin örgütlenmesiyle, 1917'de fitil ateşlenmişti. Kronstadt'taki ve Sveaborg'daki ayaklanmalardan esinlenen Reichpietsch, Rusları örnek alarak denizci konseylerini örgütlemeyi umuyordu. USPD'nin (SPD'den kopan barış yanlısı grubun) Reichstag'daki bazı vekilleriyle temas kurup Donanma'da parti kolları örgütleme konusunu açtığı zaman, zayıf bir teşvikten pek fazlasını görmedi. Yılgınlığa düşmeden, İkinci Enternasyonal'in Stockholm'de yapılması önerilen bir toplantısı öncesi üye kazanma çabasına girişerek güvertede açlık grevleri ve iş bırakma eylemleri örgütledi. Ne yapılması gerektiğine ilişkin görüşü apaçıktı:

> Reichpietsch, yoldaşlarına perspektifi şöyle özetledi: Stockholm'de Bağımsız delegeler için tezler geliştirmek üzere, filoda bir hareket örgütlenmeliydi; eğer konferanstan bir şey çıkmazsa, devrimci denizciler, "askerlere, 'Ayağa kalkın! Rusların yaptıkları gibi zincirlerimizi kıralım!' sloganıyla seslenecekler" diyordu. Ve ekliyordu: "Her birimiz, yapmamız gerekenleri biliyoruz."[317]

Bu çabaları çok iyi haber alan yüksek komuta, Reichpietsch'in yanı sıra yoldaşlarından dördünü çarçabuk askerî mahkemede yargılayarak idam etti. Ama Reichpietsch'in ayaklanma tasarısı Filo içinde yaşamayı sürdürdü.

Ekim'de, Amiral von Hipper, çok daha güçlü olan İngiliz Büyük Filosu'yla muharebeyi kışkırtmak amacıyla, Alman Açık Deniz Filosu'nun Belçika sahiline yönelik son, umutsuz bir saldırı yapmasını emretti. Komutanlarının "şeref"i uğruna feda edilmeye pek istekli olmayan mürettebat, Wilhelmshaven açıklarında isyan çıkardı ve von Hipper, planından vazgeçmek zorunda kaldı. Ama yüzlercesi tutuklandı ve divanıharp için

Kiel'e gönderildi. Oraya vardıklarında, denizci arkadaşları tarafından düzenlenen büyük bir dayanışma gösterisi dağıtıldı, dokuz kişi öldürüldü. Ertesi sabah olduğunda donanma üzerinde kızıl bayrak dalgalanıyordu, komutanlar teslim alınmıştı ve tesisin yönetimini bir denizci konseyi üstlenmişti. Alman Devrimi başlamıştı. Sonraki on sekiz yıl boyunca da denizciler, karşıdevrimci ve sömürgeci tasarıları baltalamayı sürdürdüler: dikkate değer olarak, Nisan 1919'da Fransız Karadeniz Filosu'nda Bolşevik yanlısı kazancı André Marty önderliğinde çıkan isyan; 1933'te *De Zeven Provincien*'in (Hollanda Donanması'ndaki en büyük geminin) Endonezyalı mürettebatının çıkardığı komünist esinli olağanüstü isyan ve Surabaya'da tutuklu yoldaşlarını özgürleştirmek için giriştikleri gözü pek çaba; nihayet 1936'da, İspanya filosunun Francocu subayları karşısında Denizciler Konseyi'nin zorlukla kazandığı zafer.

VII. Sınıf Bilinci ve Sosyalizm

Proletarya, toplumsal üretimdeki konumu ve nesnel çıkarlarının evrenselliği nedeniyle, ekonomiyi bütünlüğü içinde görmesini ve sermayenin görünüşte kendi kendine hareketinin sırrını çözmesini sağlayan üstün bir "epistemolojik kapasite"ye sahiptir (Lukács'ın tezleri).

Burjuvazi ve proletarya, modern toplumdaki biricik "saf sınıflar"dır, ama içsel oluşumları ya da bilinç kapasiteleri bakımından simetrik değillerdir. Firmalar ve sektörler arası yarışma, kapitalizmin tunç yasasıdır, ama işçiler arası yarışma, örgütlenmeyle hafifletilebilir. Marx açık sözlüydü: "Modern burjuvazinin tüm mensupları, başka bir sınıfa karşı bir sınıf oluşturmaları açısından aynı çıkarlara sahip olmakla birlikte, birbirleriyle karşı karşıya gelmeleri açısından

zıt, uzlaşmaz çıkarlara sahiptirler."[318] Lukács'ın Marx' izleyerek öne sürdüğüne göre, akılcı özçıkar, birey olarak sermaye sahiplerinin, "yaptıkları faaliyetlerin tüm toplumsal sonuçlarını göremedikleri ve ister istemez bunlara kayıtsız kaldıkları" anlamına gelir. "Burjuva toplumunun doğasını gizleyen örtü", başka bir deyişle, o toplumun tarihselliğinin inkârı, "burjuvazinin kendisi için vazgeçilmez niteliktedir (...) Çok erken bir evreden başlayarak, burjuvazinin ideolojik tarihi, *yaratmış olduğu toplumun hakiki doğasına ve dolayısıyla, sınıfsal durumunun gerçekten anlaşılmasına ilişkin her içgörüye karşı umarsız bir direnişten başka bir şey değildi.*"[319] Dahası, sermaye, proletaryanın yükselişiyle karşılaşır karşılaşmaz, cumhuriyetçi ihramını çıkarıp attı ve en azından kıta Avrupa'sında, mutlakiyetin kollarına atıldı ya da önce III. Napolyon, sonra da Mussolini, Hitler, Franco gibi diktatörleri kucakladı.

Proleter, ne denli yoksul ve çulsuz olursa olsun, daha iyi bir bakış açısına sahiptir. "Burjuvazi," diyor Lukács, "entelektüel, örgütsel ve başka her avantaja sahip olduğu için, *proletaryanın üstünlüğü, sadece ve sadece, toplumu merkezden, tutarlı bir bütün olarak görme yeteneğinde yatsa gerektir.*" Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*'ndeki çok ünlü ama çeşitli şekillerde yorumlanan bir pasajda, "atfedilen sınıf-bilinci" –proletaryanın devrimi gerçekleştirmek için kavraması ve eyleme dökmesi gereken nesnel ve olgunlaşmış olasılıklar– fikrini ortaya attı. Ne var ki, kriz öncesi dönemlerde işçi sınıfı, "sendikacılardan çoğunun sergilediği küçük burjuva tutumları"nın etkisinde kalmaya ve kavramsal ve gerçek anlamda "savaşın farklı alanlarının ayrışması" yüzünden şaşkınlığa uğratılmaya eğilimlidir. "Proletarya, maruz bırakıldığı ekonomik gayri insaniliği anlamayı, siyasal olanı anlamaktan, siyasal olanı anlamayı

ise kültürel olanı anlamaktan daha kolay bulur."[320] Dahası, sınıf bilincinin önündeki birincil engel, burjuva ideolojisi veya Althusser'in önerdiği "ideolojik devlet aygıtları"nın hantal çalışması olmaktan çok, "ekonominin ve toplumun somut gündelik işleyişleridir. Bunlar, meta ilişkilerinin içselleştirilmesine ve insan ilişkilerinin şeyleştirilmesine neden olan bir etkiye sahiptir."[321] Ne var ki, çöküntü ve savaş sırasında çelişkiler, bu şeyleştirilmiş iktisadi ve siyasal gerçekliklerin sırça sarayını çatlatır ve tarihsel anın derin anlamı, *pratikte kavranabilir* hale gelir". En sonunda, "izlenmesi gereken doğru eylem çizgisini tarihten okumak mümkün" olur. Okuyucu? "İşçi konseyi, şeyleştirilmenin siyasal ve ekonomik bozgununu silip atar."[322]

Öncelikle aşırı kitlesel faaliyet dönemlerinde kaba, doğrudan demokrasi yoluyla, devrimci bir ortak irade billurlaşır (ve "doğru eylem çizgisi"ne karar verilir). Sınıf bilinci, parti programı değildir, daha çok, uzun süreli sınıf savaşından çıkarılan derslerin sentezidir.

Sendikalar ve partiler, proleter kamusal alanın bir bakıma kalıcı kurumlarını oluşturmakla birlikte, sınıf mücadelesi, olayların gelişimine bağlı olarak genel grev komiteleri, işçi konseyleri, fabrika meclisleri ve sovyetler gibi, kitlelerin tartışmalara katılımını çarpıcı derecede genişleten, öyle ki partili olmayan proleterlerin ve örgütsüz işçilerin yanı sıra, belirli durumlarda işsizleri, öğrencileri, işçi sınıfı annelerini, askerleri ve denizcileri de kapsayan güncel kurumsal biçimler yarattı. İster Petrograd'da, ister Bremen'de, ister Glasgow'da, ister Winnipeg'de olsun, "hareket demokrasisi" 1792'nin ve 1871'in klasik özelliklerinden birçoğunu yeniden üretti: büyük söylev yarışmaları, ele avuca sığmaz dinleyici kitleleri ve tabandan yükselen güçlü sesler, dönüp fabrikalarına ya da

mahalle şubelerine rapor veren delegeler, gece boyu süren toplantılar, sel gibi akan broşür ve bildiriler, komitelerin aralıksız çalışmaları, gezici grev gözcülerinin ve işçi muhafızlarının örgütlenmesi, söylentiler ve söylentilere karşı mücadeleler, elbette bir de partiler ve hizipler arasındaki yarışma.

Büyük fabrikalarda ve Baltık filosunda çoğunluğun desteğini alan Bolşevikler, kusursuz kumpasçı disipliniyle işleyen aşırı merkezî bir parti oldukları yolundaki efsaneye rağmen, 1917'nin daha geniş devrimci hareketi içinde doğrudan demokrasiyi en tutarlı şekilde teşvik eden gruptu. Örneğin, liberaller ve ılımlı sosyalistler, yeni bir parlamenter rejim tasarlamak üzere bir Demokratik Devlet Konferansı önerdikleri zaman, Lenin (*Devlet ve Devrim*'i yazmayı yeni bitirmişken), halkın katılımını genişletmek için topyekûn seferber olunmasını istedi:

> Bunu, yalnızca bizi destekleyenlere değil, aşağıdakilere, kitlelere, ofis çalışanlarına, işçilere, köylülere, ama özellikle Sosyalist Devrimcilerin yandaşlarına, partili olmayan unsurlara, habersizlere daha bir yaklaştıralım. Onları yukarıya kaldıralım ki, bağımsız şekilde yargıya varabilsinler, kendi kararlarını verebilsinler, Konferans'a, Sovyetlere, hükümete *kendi* heyetlerini gönderebilsinler; Konferans'ın sonucu *ne olursa olsun* çalışmalarımız işte o zaman boşa gitmeyecek.[323]

Petrograd'daki devrimci sürece ilişkin ünlü incelemesinde, Alexander Rabinowitch, basmakalıp Bolşevik klişesini tepetaklak etti. Partinin kentli işçi sınıfının çoğunluğuna çekici gelmesinin nedenini açıklarken, "parti içindeki nispeten demokratik, hoşgörülü, ademimerkezî yapının ve işleyiş yönteminin yanı sıra, esasen açık ve kitlesel karakterine" de işaret etti. "...1917'de Bolşevik Petrograd örgütü içinde, her düzeyde en temel kuramsal ve taktik konularda süren özgür

ve canlı tartışmalar vardı..."[324] Preobrajenski, 1920'de, parti demokrasisinin bir süredir gösterdiği aşınma ile proletaryada gözlenen "kendiliğindenlik gerilemesi" arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışırken, geriye dönüp Ekim'e gerçekte işte böyle bakıyordu:

> 1917 sonundaki ve 1918'deki parti yaşamı ile 1920'deki parti yaşamı karşılaştırılınca, partili kitleler arasında bunun nasıl da tam anlamıyla söndüğü hayretle görülür (...) Sıradan komünistler, önceleri salt parti kararlarını uyguluyor oldukları hissine kapılmazlardı, aynı zamanda da o kararlara kaynaklık ettiklerini, Parti'nin ortak iradesini bizzat oluşturduklarını hissederlerdi. Şimdi ise kararları genel kurulların onayına sunma zahmetine sıklıkla girmeyen parti komitelerinin aldıkları kararları uyguluyorlar.[325]

Dünya pazarı ve kitlesel dış göç sayesinde, sanayi proletaryası, nesnel olarak, ulusal ve etnik sınırları aşan ortak çıkarlara sahip uluslararası bir sınıf halini alıyor.[326] *Dahası, büyük uluslararası kampanyalar, proletaryanın dünya ölçeğinde tarihsel görevine ilişkin anlayışını billurlaştırıyor.*

Eylül 1845'te Londra'da Kardeş Demokratlar'ın kuruluş yemeğinin kapanış konuşmasında Çartist George Julian Harney şu duyuruyu yaptı: "Biz, 'yabancı' sözcüğünü tanımıyoruz –bizim demokratik sözlüğümüzde ona yer yok!" Engels, *Rheinische Jahrbücher*'de ("bir komünist şölen" diye tanımladığı) bu toplantı hakkında yazarken, Harney'nin sözlerinin, dokuz millete mensup delegelerden "büyük alkış" aldığını belirtiyordu. Ayrıca, Tom Paine'in, Robespierre'in ve yeni sınır dışı edilen Çartistlerin şerefine defalarca kadeh kaldırıldı. "Büyük proleter kitlesi," diye övünüyordu Engels, "bizzat doğası gereği milli önyargılardan bağışıktır, tüm mizacı ve hareketi esasen insancıldır, milliyetçilik karşıtıdır."[327] Şimdi bu söz kulağa inanılmaz ölçüde bönce geliyor ama "halkların

ilkbaharı"nın arifesinde büyük olasılıkla oldukça doğru bir gözlemdi.

Gerçekten, erken dönem işçi hareketi, genel olarak, devrimci demokrasinin alışılmış yollarını izleyerek, toplumsal devrimin ister istemez 1789'a benzeyen uygun bir dünya devrimi olacağına ilişkin kuvvetli inançla uluslararası kardeşliği yüceltti. Blanqui ve Barbès'nin *Société des Saisons*'u (Mevsimler Cemiyeti) gibi suikastçı devrimci gruplar, inadına kozmopolit bir üye bileşimine sahiptiler; gezici zanaatkârlar ve göçmen işçiler, yıkıcı fikirleri büyük şehirler ile sanayi merkezleri arasında getirip götürüyorlardı. Alman zanaatkârlar –Kutsal İttifak Avrupa'sındaki en geniş göçmen emekçi havuzu– Britanya'da, İsviçre'de ve Kuzey Amerika'da (özellikle Texas'ta) radikal ileri üsler kurdular; ama 1840'larda Alman proletaryasının hakiki başkenti, Almanca konuşan 60.000 kadar "evraksız göçmen"in tavan aralarında ve merdiven altı atölyelerde alın teri döktüğü Paris'ti.[328]

Marx, Amerikan İç Savaşı ve Birinci Enternasyonal'in kuruluşu hakkındaki yazı ve konuşmalarında, uluslararası dayanışmanın, sınıf bilincini ortaya çıkaran kritik bir öğe olduğunu ve emeğin en ileri kesimlerinin uluslararası örgütlenmesinin, emeğin milli ölçekte harekete geçirilmesine ivme kazandırdığını savundu. Ama aynı zamanda da hiçbir işçi hareketinin, başka bir milletin ya da ırkın ezilmesine siyasal ya da maddi olarak katıldığı sürece, kendi kurtuluşunu asla sağlayamayacağı uyarısında bulundu. En sert yazılarından ve konuşmalarından bazılarında, bağımsız bir Amerikan işçi sınıfı siyaseti için siyahların özgürlüğünün, radikal bir İngiliz işçi sınıfı için ise İrlandalıların özgürlüğünün önkoşul olduğunu savundu. Elbette Kıta Avrupa'sında, Polonya'nın bağımsızlığı

uzun süreden beri demokratik ve sonra sosyalist enternasyonalizmin denektaşı olagelmişti.

Devrimci inançları dışında bir "suç"u bulunmayan mahkûm edilmiş yabancı yoldaşları kurtarmaya dönük büyük kampanyalardan daha derin uluslararası dayanışma duyguları uyandıran pek az olay yaşandı. İşçi hareketinin anarşist ve sosyalist kanatları normalde birbirlerini pek az sevdikleri halde, küresel çapta ün kazanan kampanyaların üçü anarşistlerin hayatlarını kurtarmak amacıyla yürütüldü: 1886–87'de Haymarket sanıkları için, 1909'da Katalan eğitim reformcusu Francisco Ferrer için ve 1926–27'da "basit işçiler" Sacco ile Vanzetti için. Albert Parsons'ı ve mahkûm edilen altı yoldaşını kurtarma kampanyası, Marx'ın küçük kızı Eleanor'la, güçlü hitabet yeteneğine sahip bir savunucuya kavuştu; Eleanor, onlar idamı beklerken Kasım 1886'da Şikago'yu ziyaret etti. Aurora Turners Hall'da toplanmış dev kalabalığa, "Bu sabah," diye seslendi,

> *Chicago Tribune*'de, "Şikago'da anarşistleri astılar" ifadesini göreceksiniz. Yani, bu adamları, katil oldukları için değil, anarşist oldukları için asacaklar (...) Bunu –yedi adamın yaptığı şeyler yüzünden değil, söyledikleri ve inandıkları şeyler yüzünden ölüme mahkûm edileceklerini– biz söylemiyoruz, hasımlarımız söylüyorlar. Bu ödlekçe ve alçakça hüküm, yerine *getirilmeyecek* (...) Bu adamlar katledilecek olurlarsa, babamın Paris halkını katledenler hakkında söylediklerini, onların cellatları hakkında söyleyebiliriz: "Onlar zaten ebedi boyunduruğa çivilendiler ve rahiplerinin tüm dualarının, onların kefaretini ödemeye yetmeyecek."[329]

Başkalaşım eşiğini ancak gelecekteki kelebek halini görerek geçebilen belirli bir tırtıl türüne ilişkin bir efsane vardır. Proleter öznelliği, kademeli ilerleyen adımlarla evrilmez, doğ-

rusal olmayan sıçramalar gerektirir, özellikle de kısa vadeli özçıkarla bağdaşmadığı zaman bile uzak bir halkın mücadelesiyle dayanışma içine girerek ahlaki açıdan kendini tanımayı gerektirir; Lancashire pamuklu işçilerinin Lincoln'ü ve daha sona Gandhi'yi coşkuyla desteklemeleri bunun ünlü örnekleridir. Başka bir deyişle sosyalizm, yararcı olmayan, nihai itki ve değerlerini başkalarının manevi sayacakları duygu yapılarından alan aktörler gerektirir. Marx, haklı olarak soyut romantik insancıllığı payladı ama onun kişisel kutsalları –Prometheus ve Spartaküs, Homeros, Cervantes ve Shakespeare– düşmüş dünyamızda artık pek bir değer taşımıyor gibi görünen kahramanca insani olabilirlik yaklaşımını olumluyordu.

Sosyalist projenin en temel koşulu, ileri sanayi ekonomisinin kendinde içkin olan özgürlük alanıdır. Sosyalizmin bu birincil ereğine ulaşmak –artık emeği eşit paylaştırılan serbest zamana dönüştürmek– için radikal zincirler radikal gereksinimlere çevrilmelidir.

Geri kalmış ülkelerdeki yoksulların devrimleri yıldızlara uzanabilir, ama sadece ileri ülkelerdeki proletarya gerçek anlamda geleceği yakalayabilir. Hem kapitalistler arası rekabetin hem de işçi sınıfının mücadelesinin zorlaması sonucunda bilimin üretimle bütünleştirilmesi, yabancılaşmış emeğin (somut gerçekliğini değilse de) *gerekliliğini* azaltır. Marx, *Felsefenin Sefaleti*'nde (1847), "devrimci unsurların bir sınıf olarak örgütlenmesi, eski toplumun bağrında doğumu gerçekleşebilen tüm üretici güçlerin varlığını gerektirir" tezini ortaya atmıştı."[330] On yıl sonra, *Grundrisse*'de ise "büyük sanayinin gelişmesi ölçüsünde, gerçek zenginliğin yaratılması, emek-zamana ve kullanılan emek miktarına daha az bağım-

lı hale gelir" iken, "bilimin genel durumuna ve teknolojinin ilerlemesine ya da bu bilimin teknolojiye uygulanmasına daha çok bağımlı bir hal alır" öngörüsünde bulundu. Bu noktada, "*küçük bir azınlığın çalışmaması* nasıl insan zihninin genel kapasitesinin gelişmesinin koşulu olmaktan uzaklaştıysa, *kitlenin artık emeği de* aynı şekilde genel zenginliğin gelişmesinin koşulu olmaktan uzaklaştı." O zaman, işçilerin kendilerinin, kendi artık emeklerini "bireylerin sanatsal, bilimsel vb. gelişimi" için boş zaman olarak sahiplenmeleri hem maddi açıdan mümkün hem de tarihsel açıdan gerekli olacaktır. "Öyleyse artık zenginliğin ölçüsü, herhangi bir şekilde emek-zaman olmaktan çok, harcanıp tüketilebilen zamandır."[331]

Ama eğer amaç sadece hakça yeniden bölüşüm, gelir eşitliği ya da servet paylaşımı çerçevesiyle sınırlı tutulursa, böyle bir sahiplenme asla gerçekleşemez.[332] Bunlar, sosyalizmin tözü değil, önkoşullarıdır. Yeni dünya, daha çok, *bizatihi sosyalizm mücadelesinin ürettiği* ve kapitalist toplumun yabancılaşmasıyla yan yana gelemeyecek "radikal gereksinimler"in karşılanmasıyla kendini tanımlayacaktır. Lebowitz'e göre, "Bunlar arasında topluluk, insan ilişkileri, bir amaç (yaşamın asıl koşulu) olarak çalışma, boş zaman, özgür faaliyet ve kişilik gelişimi gereksinimleri vardır. Bunlar –birleşik üreticilerin oluşturduğu bir toplumda ('mülk edinme' ihtiyacı ortadan kalktıkça) nispeten gerileyen maddi ürün gereksinimlerinin aksine– *niteliksel* gereksinimlerdir."[333] Boş zamana ve özgürleşmiş çalışmaya dönük radikal gereksinimleri yaratan, tüketimin ya da kapitalist "bolluk"un gelişmesi değil, daha çok, radikal kitle hareketlerinde cisimleşen karşı değerler ve düşlerdir. Bu tür gereksinimlerin günlük yaşamda tutunup kökleşmesi için, arkadaşlığa, cinselliğe, cinsel rollere, kadınların oy hakkına, milliyetçiliğe, ırksal ve etnik dar kafalılığa, ço-

cuk bakımına ilişkin sosyalist tavırlarda bunların ön örnekleri sergilenmelidir. Marx ve Engels'in ütopyacı şablonlara ve gelecekçi ham hayallere karşı iyi bilinen soğukluğu, onların bilimsel disiplinini gösteriyordu, ama sosyalist imgelemin yasaklanması anlamına gelmiyordu; işçi hareketinin hem mevcut gereksinimleri ele almasına hem de yenilerini tasarlamasına olanak veren işçi okullarından tüketici kooperatiflerine, yürüyüş kulüplerinden ücretsiz psikanaliz kliniklerine varıncaya kadar alternatif kurumların çoğalmasını caydırmayı ise hiç amaçlamıyordu.[334]

Sosyalizm, birçok düzeyde uygulanan ekonomik demokrasidir. Ama işçilerin fabrikalarını ve atölyelerini denetimleri altına almalarının (devrimci sendikacılığın güttüğü amacın ve praksisin) pratik gereklilikleri, bunlarla kıyaslanamayacak ölçüde çetin olan ulusal ekonomik planlama görevlerinden ayırt edilmelidir.

Üretici güçlerin daha az çalışma, daha çok boş zaman ve garantili ekonomik güvence olanağı sağlayacak derecede gelişmesinin, proletaryanın temel çıkarları arasında yer aldığı apaçıktır. Ama 20. yüzyıl başlarında Avrupa işçi hareketinin başını ağrıtan büyük sorun, bunun özgür birleşme/dernekleşme ve kooperatifleşme yoluyla mı başarılabileceği, yoksa modern üretim ve yeniden üretim yatırımının boyutu ve karmaşıklığı nedeniyle, bir işçi sınıfı parlamentosunun denetimi altındaki bürokratik bir aygıt olsa bile bir *merkezî ekonomik devlet*in varlığını mı gerektireceği sorusuydu. Marx, Paris Komünü'nü savunduğu harika yazısında, ekonominin her düzeyinde doğrudan demokrasi görüşünü açıkça benimsedi: "Kooperatifler hep birlikte ulusal üretimi ortak bir plana göre düzenlerse, böylece ulusal üretimi kendi yönetimleri altına alırlarsa ve kapitalist üretimin ka-

çınılmaz kaderi olan sürekli anarşiye ve belli aralıklarla geri dönen sarsıntılara bir son verirlerse... Soranı size beyler, bu, komünizmden, 'olanaklı' komünizmden başka ne olurdu?"[335] Yatırımla, üretim hedefleriyle ve iş yoğunluğuyla ilgili hem küçük hem de büyük ölçekli kararların alınmasına işçilerin kendileri katılacakları için, teknolojik yenilenmenin sürmesi için yeterince motivasyon sağlanacaktır, bu ise insanları makinelerin kölesi yapmak yerine, makineleri insanların kölesi yapacaktır.[336]

Ne var ki, Alman Sosyal Demokrasisi, 1891 Erfurt Programı'nda, üstü örtülü şekilde Paris Komünü modelini ilkel bularak terk etti. Yeni ortodoksinin baş ideologu Karl Kautsky'nin anlayışına göre, sosyalizm, modern idari yapıların uzmanlığına ve etkinliğine –başka bir deyişle, demokratik yönergeler doğrultusunda yeniden inşa edilen burjuva devlet aygıtına– gereksinim duyacaktı. "Kautsky," diye yazıyor Massimo Salvadori,

> Max Weber'in şirket, devlet ve partiler arasındaki ilişkilere dair çıkardığı sonuçlara (...) çok benzeyen sonuçlara ulaştı. Bu, onun 1893'te kaleme aldığı parlamentarizm ve doğrudan yasama konulu incelemesinde çarpıcı bir açıklıkla ortaya çıkar. Kautsky, büyük ölçekli modern sanayinin –yani özü itibariyle, yalnızca ekonominin ve devletin merkezî planlanmasını ve eşgüdümünü gerektirmekle kalmayıp, uygulama amacıyla profesyonelce seçilmiş bir teknik aygıt olarak bürokratik bir aygıtı da gerektiren bir üretim tarzının– başat durumda bulunduğu bir toplumda, her türlü "doğrudan demokrasi" projesinin başarısızlığa mahkûm olduğunu iddia ediyordu (...) Bolşeviklerin pratikte Komün modelini terk edip, yerine aşırı merkezileşmiş, bürokratikleşmiş bir devlet mekanizması kurduklarını gördüğü zaman, şartların ve "akılcılığın" gücünün üstün geldiği yargısına vardı ama bunu, deyim deyindeyse, olabilecek en kötü biçimde yaptı.[337]

Rusya'da (1917–18) ve İtalya'da (1919–20) "birleşik emek", fabrikaları işletebildiğini kesinlikle kanıtladı, tıpkı 1936-37'de Barselona'da CNT'nin bunu daha da dikkat çekici şekilde kanıtlaması gibi; ama işçilerin üretimi kontrol ettikleri bu deneyler, ne denli esin verici olursa olsun, iktisadi kalkınmanın ulusal ya da uluslararası düzeylerde demokratik planlanmasından açıkça farklı bir ölçekteydi. Sovyet Rusya'nın erken döneminde fabrika komitelerinin ve işçi denetiminin kaldırılması, İç Savaş'ın, korkunç ekonomik yıkımın ve tecrit edilmişliğin –felakete yol açtığını Lenin'in açıkça kabul ettiği ve sovyet demokrasisinin (işyerinde değilse bile) yeniden kurulmasıyla tersine döneceğini umduğu koşulların– bir sonucu olmasına rağmen, üretici güçlerin (özellikle ağır sanayinin) sürekli düşmanca bir uluslararası ortamda devletin bekasını garantilemek için zorunlu bir tempoyla büyümesi için merkezî planlamanın, sıkı disiplinli bir yönetim kadrosunun, acımasız bir çalışma disiplini mevzuatının ve köylülük üzerinde muazzam baskının gerekli olduğu geri kalmış kapitalizm sonrası toplumların kaderi konusunda son sözü Kautsky söylemiş gibi görünüyordu.

Stalinizm, Marx'ı ve Lenin'i ilahlaştırdı ama gerçekte gizlice taptığı tanrılar Weber ve Taylor idi, 1937'de Parti'de ve Orduda yapılan büyük kıyımdan sonraki başrahipleri ise, Kendall Bailes'in gösterdiği gibi, mühendisler ve bilimsel tarım uzmanları başta olmak üzere yeni ve hızla genişleyen teknik aydın zümresinin mensuplarıydı.[338] Birbiriyle uyumsuz milyonlarca ayakkabı üreten hantal, beceriksiz bir bürokrasi tablosunun çizildiği alışılmış klişe, İkinci Dünya Savaşı sırasında başarılan üretim mucizelerini ya da Sovyet uzay programının başarısını pek açıklayamaz. Buna karşılık, Sputnik'i yörüngeye oturtabilen bir ekonominin nasıl olup da düzgün

bir tost makinesi yapamadığını ya da evleri telefona kavuşturamadığını bir çırpıda açıklamak da zordur.[339] Elbette bu paradoks, Ludwig von Mises'in öğrencileri ile büyük Polonyalı iktisatçı Oskar Lange gibi devlet planlaması savunucuları arasındaki ünlü "sosyalist hesaplama tartışması"nın ana konularında birisi olup çıktı. 1950'li yılların sonu ile 1960'lı yılların başında, girişim özerkliği ile "sosyalist piyasa"yı birleştirerek, Yugoslavya, Polonya ve Çekoslovakya'ya dayatılan Sovyet planlama modelinde köklü reform yapma girişimleri ancak sınırlı bir başarıya ulaştı.

Birinci Dünya Savaşı çıktığında, bazı ileri ekonomiler, "sosyalist bolluk" için ve artık zamanın giderek boş zamana dönüştürülmesi için gerekli asgari koşulları karşılayan sınai üretkenlik ve net ulusal hasıla eşiklerine ulaşmış bulunuyordu. Dahası, 1918'deki Amerikan ve Alman savaş ekonomilerinin örneklediği şekliyle "devlet kapitalizmi", yatırımların ve kaynakların merkezî devlet planlaması yoluyla tahsis edilmesi için yeni olasılıklar ortaya koydu –Lenin, bu gelişmenin önemini en keskin şekilde kavradı. Ama ekonomik karar mekanizmasına geniş çaplı demokratik katılım için gereken iletişim ve denetim teknolojileri yoktu, 20. yüzyıl sonuna kadar da yaratılamayacaktı.

Gosplan (Sovyet Devlet Planlama Komitesi) paradigmasının sosyalist eleştiricileri, 1920'lerdeki Sol Muhalefetin yolundan giderek, devlet eliyle ekonomik düzenlemedeki temel çelişkinin demokrasinin bulunmayışı olduğunu doğru bir biçimde saptadılar, ama katılımcı planlamanın somut ön gerekliliklerı üzerinde nadiren kafa yordular. Marx gibi onlar da, üretici güçlerin başlı başına gelişimi ile demokratik eşgüdüm ve planlama için buna denk düşen toplumsal kapasitelerin ya-

ratılması arasında belirgin bir ayrım yapamadılar. Bu ikinci olgunun hem birçok düzeyde sofistike işçi denetimi kurumları *hem de* muazzam boyuttaki ekonomik verileri gerçek zamanlı olarak işleyen ve son tahsis kararlarını geniş katılıma olanak sağlayacak formatlarda sunan teknolojiler gerektirdiğini de, birkaç istisna hariç, kavrayamadılar. Lineer (doğrusal) programlamanın kurucusu, ünlü matematikçi Leonid Kantoroviç önderliğindeki Sovyet planlamacılar, 1960'lı yıllarda, "geleneksel veri kanallarındaki aşırı bilgi yüküyle başa çıkmak" için kompüterizasyona (bilgisayarlılaşmaya) umut bağlarken, karşılaştıkları bürokratik muhalefet ve Sovyet ekonomisini temsil eden 50.000 farklı değişkeni işleyecek bilgi işlem gücünün olmayışı, kurdukları "kompütopyalar"ı suya düşürdü. Dahası, Kantoroviç ve meslektaşları, yerinden yönetim ve işçi denetimi üzerine değil, sadece merkezî ekonomik yönetim üzerine odaklandılar.[340]

Şili'de millileştirilen sanayi için, tasarımına ve işletilmesine işçilerin yardım edecekleri sibernetik bir yönetim sistemi kurmak üzere Allende hükümeti ile İngiliz teorisyen Stafford Beer'in ütopyacı sayılabilecek işbirliği sonucu geliştirilen Cybersyn Projesi, radikal bir istisnaydı. Eden Medina'nın harika tarih incelemesinde açıkladığına göre, Cybersyn, "yalnızca işçileri sistemin başına getirerek değil, aynı zamanda da sahip oldukları bilgileri sistemin yazılımıyla bütünleştirerek, işçilerin yönetime katılması"nı pekiştirmeyi amaçlıyordu. Zamanla "sibernetik sosyalizm"in öncü savunucusu haline gelen zengin iş danışmanı Beer'in gözünde Cybersyn, nihai amacı "Şili bürokrasisini dağıtmak" olan "bir devrim aracı"ydı. Ama Şili'nin elinde yeterli ana bilgisayar sistemi yoktu (Burroughs ve IBM, Allende'nin

seçilmesinden sonra satış ambargosu koymuşlardı), Halk Birliği'nin de zamanı pek azdı.[341]

Sovyet deneyleri gibi Cybersyn de muhtemelen erken doğmuştu, ama bilgi işlem gücünün son kırk yılda gösterdiği geometrik artış sayesinde, demokratik planlama için gerekli bilişim altyapısı, şimdi, bilgisayar bilgi sistemleri, iş süreçlerinin yeniden tasarlanması, yönetimsel gösterge panoları, akıllı telefonlar, internet, imece ortaklıkları ve kolektif üretim biçiminde mevcuttur.[342] Uluslararası değer zincirlerini (Walmart) ve dev boyutlu dağıtım ağlarını (Amazon.com) yönetmenin gereklerine göre hareket eden küresel kapitalizmin kendisi, ekonomik hesaplamada görünmez eli sinsice aşmıştır. Sosyalizme karşı klasik savlar –Mises'in, akılcı paylaştırmada piyasa fiyatlandırmasının yeri doldurulamaz rolünü "gösterme"si ve sosyalist planlama modellerinin, piyasaların hızına ayak uydurmak için gerekli yüz binlerce denklemi çözmeye yetecek bilgi işlem gücüne asla ulaşamayacağı yönünde von Hayek'in ortaya attığı tez– büyük güç kaybına uğramıştır. Bu arada, ekonominin ve onun mekânsal örgütlenişinin, karbon çevrimi üzerindeki etkilerini değerlendirmek için gözlemsel platformlar ve bilimsel paradigmalar –başka bir deyişle, sürdürülebilir bir *sınai ekoloji* için bilişim altyapısı– şimdi hiç değilse prototip olarak vardır. Kamusal katılıma açık olan dinamik planlama modellerinde, ekonomik ve ekolojik parametreleri –söz gelişi, iş yaratıcı yatırımları ve doğa üzerindeki etkilerini– birleştirmenin önünde artık aşılmaz engeller yoktur. Gerçekte, Moore Yasası sayesinde, üretim ve bilim güçleri, Marx'ın *Fransa'da İç Savaş*'ta öngördüğü türden ademimerkeziyetçi ekonomik demokrasiye dönüşüm için nihayet olgunlaşmış durumdadır.

Burjuvazi, ilerleme vaatlerini gerçekleştirme yeteneğine nihai olarak sahip olmadığı için, emeğin egemenliği yaşanmak zorundadır. Eğer sosyalist proje yenilgiye uğrarsa, sonuçta uygarlık bütünüyle geriye gidecektir.

Sosyalistlerin çoğunun öngördüğü şekliyle "Son Kriz", 1914-21 arasında Kuzey Amerika'da değil ama Pireneler'den Urallar'a kadar korkunç insani kayıplar pahasına *fiilen* meydana geldi, bu nedenle Avrupa'daki felaket *lutte finale* (son savaş) değildi. 1921'de Komünist Enternasyonal Üçüncü Kongresi'nde konuşan Troçki, "Son emperyalist savaş," diyordu, "kapitalist dünyanın dengesine indirilmiş, tarihte bir eşi daha olmayan muazzam bir yumruk olarak hakkıyla değerlendirdiğimiz bir olaydı. En büyük kitle hareketleri ve devrimci muharebeler çağı somut olarak bu savaştan doğmuştur." Avrupa harabeye dönmüş ve açlığın pençesine düşmüştü, ama

> Batı yarıküreye adım attığımızda tamamen farklı bir manzarayla karşılaşırız. Amerika, taban tabana zıt nitelikte bir gelişim sürecinden geçmiştir. Bu sırada kendini baş döndürücü bir tempoyla zenginleştirmiştir (...) Dünyada yeni bir iş bölümü kurulmuş mudur? Kapitalist ekonominin ve burjuva iktidarının ağırlık merkezinin Avrupa'dan Amerika'ya kaymış olması, bu bakımdan belirleyici öneme sahip bir gerçektir.[343]

Avrupa ve SSCB'nin yeniden harabeye döndüğü İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, Amerikan hegemonyasını gerçekten küresel ölçekte bir kez daha onayladı, ama neredeyse tüm Marksist ve Sol Keynesçi iktisatçılar –Eugen Varga, Fritz Sternberg, Michal Kalecki, Gunnar Myrdal, Paul Baran vb.– yeni bir çöküntü olmasını ya da en azından savaş öncesi iş döngüsünün yeniden başlamasını bekliyorlardı. Savaş sonrası uzun büyüme dönemini, Marshall Planı'nın ve NATO'nun

başarısını, hakeza 1968-69'da Avrupa ve Kuzey Amerika'da nispeten tam istihdam varken patlak veren radikal işçi ve öğrenci ayaklanmalarını hiçbiri tahmin edemedi. Ama tarih dönüp dolaşıp 20. yüzyıl başlarındaki gibi, nüfus artışına ayak uyduracak tempoda iş yaratamayan, gıda güvenliğini garanti edemeyen, insani yaşam çevrelerini yıkıcı iklim değişikliklerine uyarlayamayan bir dünyaya geri gelmiştir. Barbarlık her yanımızda kol geziyor.

2

Marx'ın Kayıp Teorisi

1848'de Ulusçuluk Siyaseti



Ulusçuluktan söz ettiğimizde neyi kastediyoruz? Öyle görünüyor ki, sayısız şeyi. Bir sosyolog, "etnisite, ırk ve ulusçuluk üzerinde çalışan akademik çevreler ölçülemeyecek genişliğe ulaştı," diye yakınıyordu; önde gelen bir tarihçi entelektüel, bu kavramı "katlanılmaz ölçüde değişken"[1] sayıyordu. Yakın tarihli kitabında İngiliz sosyolog Anthony Smith –başka ayırt edici niteliklerinin yanında, ulusçuluk incelemelerinin önde gelen bibliyografya uzmanlarındandır– Los Angeles'a oldukça benzeyen düşünsel bir yayılımı tasvir ediyor: "Bu tartışmalar dağınık ve geniş kapsamlı. Yalnızca birbirine rakip ulusçuluk ideolojilerine, hatta sırf belirli teorilerin çatışmasına eğilmekle kalmıyor. Anahtar kavramların tanımı konusunda köklü anlaşmazlıklar, ulusun tarihiyle ilgili birbirinden iyice ayrışan yaklaşımlar ve 'gelecekte olacakların şekli şemali'yle ilgili birbirine rakip açıklamaları da içeriyor." Smith, şu anda birbiriyle savaşan kamplar arasında "ilkselciler", "süreklilik yanlıları", "yeni süreklilik yanlıları", "araçsalcılar" ve "modernistler" şeklinde ayrımlara da gidiyor. (Bunlara "inşacılar"ı, "yeni Weberciler"i ve "yeni Beardcüler"i de pekâlâ ekleyebilirdi.) Bu arada kendini ise ulusçuluğu daha önceki kültürel

kimliklerin modernleşmesi olarak soruşturan bir "etno-sembolist" olarak niteliyor.[2] Kategorik dışlamaların, çatışan tiplemelerin ve uyuşmaz disipliner perspektiflerin bu kadar çok olması karşısında, ulusçuluk incelemeleri, Clifford Geertz'in "kavramsal belirsizliğin bezdirici aurası"[3] dediği şeyle sarılıp sarmalanmış görünüyor.

Yine de, yakın zamana kadar, bu kakofonideki seslerin büyük bölümü, nadiren karşı çıkılan temel nitelikte üç varsayımı paylaşıyordu. Birincisi, modern toplumları ulus devletlerle ve devleti de siyasal ulusla eşit gören bir "metodolojik ulusçuluk"tur. İkincisi, ulusçuluğun tarihsel bir güç olarak özerkliği, hatta ilkselliğidir. (Siyaset felsefecisi Erica Benner, "bir ulusa mensup olanların çoğunun üstüne titrediği, her ne zaman ulusçular öyle olması gerektiğini söyleseler kolayca diğer değerlerin ve çıkarların önüne geçen birtakım eşsiz ulusal değerlere"[4] olan bu inancı yermiştir.) Üçüncü ön kabul, liberal ve gerici ulusçulukların temelde ayırt edilebilir olduğudur. Çek sürgün Hans Kohn, "Batılı uygar" (siyasal) ulusçuluk ile "Doğulu etnik" (kültürel) ulusçuluğu karşı karşıya koyduğu anıtsal yapıtı *The Idea of Nationalism*'de (1944), bu ikileme en etkili biçimini vermiştir.[5]

ULUSSUZ ULUSÇULUK

Köşetaşı konumundaki bu varsayımlar, 1990'lı yıllarda –hem eski planlı devlet ekonomilerinin küresel pazara entegrasyonuyla hem de bir zamanlar "İkinci Dünya" denilen yerlerdeki hiç beklenmedik aşırı ulusçuluk ve iç savaş dalgasıyla tanımlanan bu paradoksal on yılda– Smith'in ayrıntılarıyla sıraladığı çekişme halindeki paradigmaların yanı sıra, Bourdieucü ve yeni Weberci eğilimlere sahip genç sosyolog-

ların radikal tartışmalarına da konu olmuştur. 1970'li ve 80'li yıllarda, önceki akademik kuşak (Gellner, Anderson, Smith, Hobsbawm), öncelikli olarak, modern ulus devletlerin sonraki varoluşlarını "durağan, sınırları belli, türdeş kendilikler" olarak peşinen kabul edip, bu devletleri yaratan koşullarla ve dönüşümlerle ilgilendikleri halde, yeni kuşak, sözüm ona "küreselleşmiş" bir dünyada, komünizm sonrası ulusçuluklaların ansızın ve felaket bir biçimde ortaya çıkışıyla karşı karşıya kalınca, "etnik, ırksal ya da ulusal grupluk derecelerindeki nispeten hızlı değişikliklerin dinamikleri"yle daha çok ilgilenir olmuştur. Özellikle, Kohn'a has ikilem alakasız görünmeye başlamıştır. Ulusçuluklar, diye yazıyordu Rogers Brubaker, özellikle "etnik" gibi niteleyiciler de aynı ölçüde soyut olunca, "normatif ve ampirik açıdan açıkça birbirinden farklı deneyimsel ve ahlaki profillere sahip türler"e ayrılamayacak kadar başına buyruktur. Başka bir yerde ise Brubaker, gerek etnisite, gerekse ulus olarak "grup olma hali"nin, "bir sabit değil, bir değişken olduğunu; ön kabul olarak alınamayacağını" öne sürüyordu. Bu nedenle, "ulusluk ve milliyet incelemesini, tözel kendilikler, ortaklıklar ya da topluluklar olarak ulusların incelenmesinden ayrı tutmak" gerekliydi.[6]

Brubaker, UCLA'da, "tözcülük"e karşı bu isyanın lokomotiflerinden birisi olmuştur. Çöken SSCB ve Yugoslavya devlet sistemlerinde ulusçuluğun hortlamasını incelediği, 1996'te çıkan *Nationalism Reframed* adlı ufuk açıcı kitabında, "atfedilmiş milliyetin korkunç kategorik basitliği"nin, karmaşık, katmanlı kimlikleri nasıl bir anda hükümsüz kılabildiğini soruyordu. Komünizmin bir araya getirdiği ulusların sadece Batı demokrasisinden uyandırma öpücüğü beklemekte olduklarını öne süren "Uyuyan Güzel" tezini reddediyordu. Onun yerine, teorisyenlerin, asli "ulus"un Kutsal Kâse'sini aramayı

bırakıp, "ulusçuluğun süreçsel dinamikleri"ne yoğunlaşmaları gerektiğini öne sürüyordu:

> Bir formüle indirgenecek olursa, benim tezim, bir uygulama kategorisi olarak ulus, kurumsallaşmış bir kültürel, siyasal biçim olarak ulusluk ve rastlantısal bir olay ya da olgu olarak milliyet üzerine odaklanmamız, analitik açıdan muğlak bir kavram olan "uluslar" kavramını tözel, kalımlı ortaklıklar olarak kullanmaktan kaçınmamız gerektiğidir.

Dahası, ulusçuluk, "uluslar tarafından yaratılmaz. [Bourdieu'nün deyişiyle] belirli türlerdeki *siyasal alanlar* tarafından üretilir –daha doğrusu, kışkırtılır." Brubaker, devam ederek, "Şeyleştirme, yalnızca bir entelektüel pratik değildir, bir toplumsal süreçtir. Dolayısıyla, ulusçuluk olgusunun merkezinde yer alır," diyordu.[7]

University College'da, Dublin Savaş Çalışmaları Merkezi'nde görevli bir sosyolog olan Siniša Malešević, daha sert bir yargı ortaya attı. Malešević'e göre, "Ulusal kimlik, ciddi analitik incelemeye değmeyen kavramsal bir kuruntudur. Teorik açıdan bomboş bir kavramdır, açık seçik deneyimsel göndergelerden de yoksundur."[8] Malešević'in *bête noire*'ı (nefretini çeken şey), "kimlik" teriminin "her türlü şey için bir şemsiye terim" olarak, "açıklama zahmetinden kaçınan bir kestirme" olarak gelişigüzel kullanılmasıdır.[9] "Etnik farklılık olarak çerçevelenen kültürel farklılık, ancak etkin, hareketli ve dinamik" –yani, siyasallaşmış– "olduğu zaman sosyolojik açıdan anlamlıdır."[10] Etnisite, siyasal yolla kurulmuş bir yapı ("bir grup değil, bir toplumsal ilişki biçimi") olduğu için, ulusun siyasallaşmış etnisite olduğunu öne sürmek, boş laftan başka bir şey değildir: "Daha önemlisi, böyle bir görüş, bütün etnik ilişkilerde işlerlik gösteren neredeyse evrensel ve tarih ötesi süreçler olan kolektif farklılığın siyasallaşma süreçleri

ile uluslaşmayı karakterize eden tarihsel açıdan özgül olaylar ve pratikler dizisi arasında açık seçik ayrım yapmaz. Ulusluk, tamamen tarihsel ve derinlemesine olumsal bir yeniliktir."[11]

Malešević, Ernst Haas'ın "sentetik *Gemeinschaft*" fikrini yansıtır şekilde, ulusçuluğun gizli gücünü, içli dışlı toplumsal dünyaların "sıcaklığı" ile bürokratik toplumun "soğukluğu"nu uzlaştırma yeteneğine bağlıyor: "Başka bir deyişle, ulusçu ideoloji, ulusu, yakın dostlardan oluşan bir topluluk ya da dev bir geniş aile olarak betimleyip, ulus devletin 'devlet' kısmı ile 'ulus' kısmı arasında süregiden bölünmeyi aşan bir köprü kurma çabasındadır."[12] Bununla birlikte, Malešević, yurt duygusu ile soyut inancın bu kaynaşmasının, Anthony Smith ve Régis Debray tarafından farz edildiği gibi "kolektif eylemin dinsel yapısı" *olmadığını* önemle vurgular.[13] "Ulusçuluk gerçekten sıklıkla yarı dinsel bir söylem sergilemesine, ululaştırılmış törenler üzerine inşa edilmesine, manevi dili ve imgeleri ödünç alıp kullanmasına, ulusları yarı tanrısal kendilikler olarak betimleyebilmesine karşın, bu, toplumsalla ve kutsalla kurduğu ilişkilerin öyküsünü büyük bölümüyle açıklamaz." Malešević, Smith'in fikirlerinin "hâlâ Durkheimcı mirasa zincirli olduğu"nu iddia ederek, Durkheim'ın, kutsalı toplumsalla ve toplumsalı kutsalla açıklayarak kendini bir kısır döngüye soktuğunu bize anımsatır. "Din ve ulusçuluk, bir siyasal din biçimi olarak, grubun önceden verili dayanışmasını ifade eder mi ya da meydana getirir mi? Yeni Durkheimcılar her ikisini birden isteyemezler." Malešević, Smith'in normatif bütünleşmeye aşırı ağırlık verirken toplumsal çatışmanın rolünü küçültmesi nedeniyle de onu eleştirir: Son kertede, "herhangi bir ani ve yoğun grup üyeliği gösterisi açısından esas olan, kesinlikle potansiyel ya da fiili toplumsal çatışmanın reddidir."[14]

Brubaker ve Malešević, klasik sosyolojiyi, özellikle de Bir Numaralı inşacı Max Weber'in ürkütücü mirasını yenileştirme amacı gütmelerine karşın, yaptıkları çalışmalar ekonomi politiğe de kapı aralıyor ve radikal tarihçilerden yaratıcı bir yanıt bekliyor. Bunlar, tartışmayı "ulusal töz"den ya da "etnik çekirdek"ten uzaklaştırarak, dikkatleri, ulusçuluğun somut bedellerine, üretilmiş ulusal kimliklerin derleyip toparladığı ve hizmet ettiği çıkarlara yönelttiler. Bunların bilimsel çalışmaları hayalî ulusal toplulukların coşkusal yüküne kaynaklık eden –aileler, kiliseler, takımlar, futbol kulüpleri vb.– içli dışlı dayanışmalardan başlayarak, toplumsal etkileşimin ve çatışmanın *fiziği* üzerine odaklanır.[15]

Kesimsel çıkarları ulusal çıkarlara dönüştürmenin –ya da çekişen kesimsel çıkarları uzlaştırmak için ulusal çıkarlar yaratmanın– ve bu çıkarların düzenlenişini zaman içinde değiştirmenin siyasal *kimyası*, başka bir yönden yaklaşılarak ele alınmalıdır; hem de bu yaklaşımın, süreğen bir sorun olan, sosyoekonomik makro yapıların (üretim ilişkilerinin, sınıfsal bölünmelerin, mülkiyet biçimlerinin) yanında, derine yerleşmiş ırksal, etnik ya da dinsel baskı sistemlerinin nasıl olup da ulusçu doktrinleri etkileyebildiği, hatta üretebildiği sorununu ele alabilen teorik bir bakış açısını yansıtması yeğlenir. Tarihsel olarak açımlanan böyle bir teori, kategorik bölümlemelere gidemese de ulusçuluğun daha geniş siyasal alandaki yerini saptamalıdır. Analizi basitleştirmek açısından yararlı olabilirdi ama ulusçuluğun siyasal tarihi ile ulus devletin iktisadi ve toplumsal tarihleri arasında Çin Seddi yoktur.

MARX'A KARŞI MARX

1990'lı yıllardaki tartışmaların bir diğer katılımcısı, Erica Benner, böyle bir teorinin iskeletinin hiç beklenmedik bir dolaba gizlenmiş halde bulunabileceğini öne sürüyor. Benner, ulusçuluk teorisyenlerinin yeni baştan Marx'ın yazılarına bakmalarını uzun süredir isteyip duruyor. Benner'ın 1995'te *Really Existing Nationalisms: A Post-Communist View from Marx and Engels* (Gerçekteki Varlıklarıyla Ulusçuluklar: Marx ve Engels'ten Komünizm Sonrası Bir Görüş) başlığıyla yayımlanan Oxford doktora tezi, bazen görmezden gelinmiş olsa bile, 1990'lı yıllarda ulusçuluk teorisi eleştirisine yapılmış paha biçilemez bir katkıydı. Başkaları gibi Benner da, Anthony Smith yandaşları ile Ernest Gellner yandaşları arasında sürüp giden, "ulusların (ulusçulukların değil) eskiden beri gelen kendilikler mi, yoksa modernitenin yepyeni –ve dolayısıyla, muhtemelen gelip geçici– yaratıları mı oldukları"[16] üzerindeki bitip tükenmez tartışmanın ötesine geçmek istiyordu. Bununla birlikte, Marx'a geri dönmekle, Franz Borkenau'nun "ulusçuluk Marksist teorinin tosladığı gerçektir"[17] şeklindeki o eski uydurma savını hortlatan güçlü bir post-Marksist çağdaş düşünce akımına karşı kürek çekiyordu. Nitekim Tom Nairn, 1975'te, "ulusçuluk teorisi, Marksizmin büyük tarihsel başarısızlığını temsil eder," diye yazıyordu; Ernesto Laclau ise Marx'ın "ulusal kimliklerin özgüllüğü ve indirgenemezliği" tezini reddettiği konusunda hemfikirdi ve buna işaret ediyordu.[18] Régis Debray, kendine özgü abartmayla konuşuyordu: Marksistler, "insan ortaklığının kültürel örgütlenişi"ni yöneten yasaları anlamakta düpedüz çuvallamışlardı. "Ulus, teori olarak Marksizmin ve uygulama olarak sosyalizmin uğradığı genel felakette atom çekirdeği gibidir." Debray'ın iddiasına göre, "Dil gibi ulus da üretim biçimlerini

aşıp geçen bir değişmezdir." Debray, Marx'ın bir siyaset teorisinin olmadığı suçlamasında da bulunuyordu.[19]

Ama Machiavelli konusunda[20] tanınmış bir otorite haline gelen Benner, Marx'ı (çok daha küçük bir ölçüde de Engels'i) enikonu ilginç buluyordu, çünkü onlar "ulusçuluğun sınırlı özerkliği"ni vurgularken, "modern 'ulusal' bilincin harekete geçirilmesinde ve ulus kurma çabalarında ulusaşırı süreçlerin oynadığı rol"ü önemle belirtmişlerdi. Benner'ın iddiasına göre, pek çok yorumcu, "Marx ve Engels'in ulusal sorunlara ilişkin görüşlerini onların en soyut teorik önermelerine dayanarak yeniden inşa etme, özgül siyasal bağlamlarda salık verdikleri somut stratejileri ise görmezden gelme eğilimi sergiledi." Ya da daha kuvvetle belirtilirse, "sınıf çatışmaları analizini merkez alan ama ona indirgenmeyen bir *stratejik siyaset teorisi*"nin unsurlarını fark edemedi. Benner'ın açıkladığına göre, "Marx ve Engels, sınıfı, temel analiz birimi ve ortak eylem çerçevesi olarak ele almayı sürdürüyorlar. Ama sınıfsal ve ulusçu amaçlar, sınıfsal ve ulusal 'bilinç' arasındaki ilişkiler, standart sınıf indirgemecisi yorumun izin verdiğinden çok daha karmaşık ve değişken görünüyor." Post-Marksistlere gelince, "onların en sert eleştirilerinden birçoğu, ulusçuluğun yeterli bir açıklamasını oluşturan şeyler konusunda sakat faraziyeler üzerinde kuruludur." Kısmen bu, düpedüz tarihsel bönlüktü. Duvar'ın yıkılmasından sonra, "tümüyle postkomünist ulusçuluğun demokratik ve yüzü Batı'ya dönük olması gerektiğini düşünmek akla yatkın geliyordu. Tıpkı 1848 olaylarının, milliyet ile cumhuriyetçi kardeşliği eşit sayan Mazzinici görüşü yıkması gibi, bu kolaycı faraziye de 1989 kalkışmalarından sonra yıkıldı."[21]

Benner, başka bir okura kıyasla, Marx'a ait bir pasajda ara sıra daha fazla anlam saptayabilir, ama onun fikirlerinden

tekrar inşa ettiği yapı bir hüner gösterisidir. Marx ve Engels'in sömürgeciliğe, sözüm ona "tarihsiz uluslar"a ve kendi kaderini belirleme hakkına ilişkin görüşleri üzerinde uzun süredir kavga eden oldukça geniş bir yazın olmasına karşın, onların ulusçulukla ilgili görüşlerini derli toplu şekilde maddeci bir siyaset teorisi bağlamına ilk yerleştiren, Benner olmuştur.[22] Benner'ın yorumunu, benim ara değerlendirmelerimle birlikte, Marx'ın ve Engels'in sınıfsal siyasete ve ulusçuluğa ilişkin en uzun boylu analizlerinin –1848 devrimleri konusundaki ünlü ama hâlâ birçok bakımdan bilinmeyen makalelerinin, yorumlarının ve broşürlerinin– paradoksal bağlamı çerçevesinde ele almak en iyisidir. Komünist Birlik'in Köln'de kurduğu *Neue Rheinische Zeitung* gazetesinde, Marx ve Engels, Paris, Berlin, Viyana, Budapeşte kentlerindeki ayaklanmaların ilerleyiş tarihçesini kapsamlı olarak kaydettiler ve demokratik güçlerin geniş bir ortaklığıyla Almanya'nın "aşağıdan" birleştirilmesinin savunuculuğunu yaptılar. İrlanda'ya ve Afro-Amerikalılara ilişkin sonraki polemiklerde yeniden su yüzüne çıkacak olan çarpıcı bir belirlemede,[23] Engels, "demokratik bir Polonya yaratmanın, demokratik bir Almanya yaratmak için ilk koşul olduğu"nu öne sürdü. O ve Marx, devrimci Fransa'yla ittifak yapılarak ve Polonya'nın kurtuluşu birincil amaç edinilerek, Rusya'yla savaşmanın, Orta Avrupa'da demokratik ulusçuluğu iktidara getirebilecek tek yol olduğu konusunda hemfikirdiler.[24]

Marx, Ağustos 1849'dan sonra Londra'da sürgündeyken, dikkatini Fransa'daki Şubat devriminin yazgısına yöneltti; gerçekte, o devrimin ölüm ilanını yazdı. *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri, 1848–50* ve devamı niteliğindeki *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* adlı yapıtları tek bir metin olarak okumak en iyisidir: İlkinin takdir edilememesi, sıklıkla ikinci-

ye ilişkin çarpık yorumlara götürmüştür. (Ek olarak, sürgündeki *Neue Rheinische Zeitung Revue*'de yayımlanan, Marx'ın Avrupa'daki depremin küresel jeopolitik ve ekonomik koordinatlarını cesurca ortaya koyduğu "Değerlendirme: Mayıs–Ekim 1850" başlıklı yazıyı da okumak gerekir.) Fransa'ya dair parçaların basitçe teori, gazetecilik ya da anlık bir tarih çalışması olarak sınıflandırılması uygun olmaz; belki bunları, sosyalist siyaseti düşünme ve yürürlüğe koyma çabasının akışı içinde teorik kavramların geliştirilip uygulandığı ama soyut olarak biçimselleştirilmediği özgün bir siyasal yazı türü olarak anlamak en iyisidir. Üstelik Marx, üretim ilişkileri ile siyasal olarak örgütlenmiş iktisadi çıkarların çarpışması arasında ortada kalan alanın yeni yeni beliren siyasal sosyolojisi gibi yorumlanabilecek bir terminoloji kullanır –"sınıfsal fraksiyonlar", "zümreler", "hiziplerin birleşimi", "lümpen proletarya" vb. Aslında, Terrell Carver'ın savına göre, "Marx'ın rengârenk, abartılı, dağınık ve görünüşte teorik olmayan sözcükleri gerçekte birinci sınıf siyasal teoridir."[25]

Marx, teorik önermelere çevrilecek olursa, Fransa'ya dair yazılarda "sınıfa *karşı* ulus" ya da üretim ilişkilerinin değişmez nedensel önceliği gibi post-Marksist klişelerle pek uyuşmayan önemli savlar ortaya atar.

> Devrimler, ulusun (mevcut ya da aday konumdaki ulus devletin), dünya piyasasının ve Avrupa devlet sisteminin (Kutsal İttifak'ın) oluşturduğu üçlü alanda eş anlı olarak gelişti. Marx, bu alanların karşılıklı bağlantılarına özellikle ilgi duyuyordu: Örneğin, kapitalizmin Doğu Asya ve Pasifik'te giriştiği dramatik hamlelerin – afyon ticaretinin, Hollanda'nın Cava'yı işgalinin, Avustralya'da ve Kaliforniya'da altına hücumların– Avrupa'da ayaklanma iklimini nasıl etkilediğine ya da kıta Avrupa'sındaki devrimlerin Britanya'da Çartizmi nasıl daha radikal kılabileceğine ilgi duyuyordu.

Manifesto'da, Marx ve Engels, "emekçilerin ülkesi [*Vaterland*] yoktur" diye yazıyorlardı ama hemen bir ekleme yaparak, proletaryanın "siyasal üstünlük" elde etmek için, "ulusun öncü sınıfı konumuna yükselmesi, kendini ulus haline getirmesi gerektiği" ölçüde, "kendisinin ulusal" olduğunu söylüyorlardı. Marx'ın, daha sonra, Kutsal İttifak'a karşı bir savunma savaşının Fransa'da proleterlerin ve Almanya'da devrimci demokratların köylülerle ve orta sınıflarla birlikte "üstünlük" sağlama umudu besleyebilmeleri için gerekli yordam olduğunu ileri sürmesiyle, bu muğlak belirleme Köln'de ve Londra'da açıklık kazandı.

1848 devrimleri, ilk başlarda, yalnızca birbirinden kopuk kentsel başkaldırılar şeklindeydi. Marx, ileriye atılacak bir sonraki adımın, köylülükle demokratik bir ittifak olması gerektiğini vurguladı. Kırsal kesim, devrimci-demokratik ayaklanmanın ya zaferini garantilerdi ya da mezarını kazardı. Böyle bir ittifak, devrimci ulusçuluk zemini üzerinde ve dış müdahaleye karşı kurulmalıydı. Sosyalistler, ulusçuluğu reddetmek şöyle dursun, ulusal savunmayı örgütlemeliydiler.

Köşeye sıkışmış ya da olgunlaşmamış belirli sınıf mücadelesi koşulları altında, devlet aygıtı, iktidarı kendi soyguncu çıkarları için kullanabilen "kendi yürütme kurulu" haline gelebilir.

Siyasetin/ulusçuluğun ekonomik içeriği –kriz dönemleri ya da en ileri uluslar hariç– çoğunlukla "ikincil sömürü biçimleri"nden ya da farklı mülkiyet kategorileri arasındaki çekişmelerden türer. Aslında Marx, 1850'li yılların büyük bölümünü, Fransa'daki ve başka yerlerdeki olaylarda böylesine büyük rol oynayan özerk para ve kredi siyasetini anlamaya çalışarak geçirecekti.

SINIFLAR VE ULUSÇULUK

Marx, ustura gibi keskin bir ironiyle ve "neredeyse Rabelais'a yaraşır şevk"le yüklü yazılarında, Fransız toplumsal sınıflarının ulusal bir düzeyde ve ulusal bir söylem yoluyla

stratejik olarak hareket etmekte sergiledikleri farklı yetenekleri mükemmel sayılmasa bile dikkate değer bir analizini sundu.[26] Fransa'daki 1848 olayları ancak uyarıcı bir anlamda emek ile sermaye arasında bir muharebeydi: Haziran'da Sosyal Cumhuriyet adına çıkan ayaklanma, yeni bir tarihsel çağı duyuran bir şimşek çakmasıydı, işte o kadar. Hâlâ büyük ölçüde tarıma dayanan Fransız ekonomisi, üretim tarzları ve sömürü biçimleri arasında geçiş yaşıyordu. Sanayi Devrimi bazı kentlerde ve bölgelerde modern üretim adacıkları yaratmış olsa bile, fabrika işçi sınıfı ve patronları henüz ulusal ölçekte bilinçli olarak örgütlenmiş birer toplumsal sınıf değildi. Birçok rengiyle sosyalizm, hiç kuşkusuz Paris'te dünyanın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar güçlüydü: Örneğin, 1851'de kentte "sosyalizmden esinlenmiş işçi cemiyetleri"nin sayısı neredeyse iki yüzü buluyordu. Bununla birlikte solun kökeni, demokratik-cumhuriyetçi küçük burjuvazinin Jakoben devamını oluşturan kozmopolit ama sanayi öncesi bir zanaatçı emek kültürüne dayanıyordu.[27] En büyük eğilimi oluşturan Proudhon yandaşları, *pays*'yı (ülkeyi) –yurdu, şehri ya da bölgeyi– sahici *patrie* (anayurt) sayan otoriterlik karşıtı cemiyetçi ve federalistlerdi.

Marx'ın gözünde ulusçuluk, en başta, belirli bir şekilden yoksun iki toplumsal dünyanın ya da Fransız nüfusunun çoğunluğunu oluşturan "yarı sınıflar"ın –bir yanda kentli zanaatçıların, esnafın ve küçük tüccarların, öte yanda ise kırsal küçük mülk sahiplerinin– afyonuydu. Daha sonra Zola'nın yirmi romandan oluşan Rougon-Macquart dizisinde olağanüstü ayrıntılı olarak tarihe mal edeceği gibi, bu gruplar, Fransız toplumunun modernleşmesinden ve sonuçta fabrika proletaryası ile büyük sermaye arasında oluşacak kutuplaşmadan en çok zarar görecek olanlardı. Küçük mülk sahipleri

ve bağımsız üreticiler için, 1848'de "ulus", sınıf mücadelesinin sanki büyüyle tasfiye edilmesini ve toplumsal güçlerin hayalî bir dengeye kavuşmasını temsil ediyordu. Kent ve taşra, kısmen örtüşüyor olsa bile birbirinden farklı olan popüler ulusçuluk ve tarihsel bellek anlayışlarına bağlıydı. 1792–94'e hâlâ sadık olan kentli küçük burjuvazi, ağırlıklı olarak demokratik ulusçuluğu benimserken, taşranın büyük kısmı, babalarını ve dedelerini sarıp sarmalayan İmparatorluğu ve Napolyon'un görkemini özlüyordu. Haziran'da sosyalistlerin katledilmesi sonrasında, Kurucu Ulusal Meclis'te Ledru-Rollin önderliğindeki cumhuriyetçi çoğunluk, ulus adına üç renkli bayrağı dalgalandırdı, ama Marx'ın kanısına göre bunlar, sahici bir siyasal parti olmaktan çok, "Cumhuriyetçi düşüncelere sahibi burjuvalardan, yazarlardan, avukatlardan, subaylardan ve memurlardan oluşan bir klikti ve bu unsurların etkisi, ülkedeki Louis Philippe'e yönelik kişisel antipatiler, eski cumhuriyetin anılarına, belirli sayıdaki hayalcinin cumhuriyet inancına, ama her şeyden önce de, Viyana anlaşmasına ve İngiltere ile kurulan ittifaka yönelik nefretten dolayı sürekli diri kalan *Fransız ulusçuluğuna* yaslanıyordu."[28]

Bu arada, küçük mülk sahiplerinin taşrasında, Napolyon'un "Ölümsüzler"inin oğulları ve torunları bir yandan borç ve vergi yükü altında ezilirken, öte yandan da bölünen miras, arazi büyüklüğünü yavaş ama amansız bir şekilde azaltıyordu –*département*'e göre değişkenlik gösteren ama genele bakıldığında, taşrayı gitgide yoksul düşüren ve köylüleri "mağara adamları"na çeviren bir durumdu bu. Marx'ın tahminine göre, "Fransa toprağı üzerindeki ipotekli borç yükü, Fransız köylüleri, tüm İngiliz ulusal borcunun yıllık faizine eşit miktarda faiz ödemek zorunda bırakıyor" idi. Kırsal kesimdeki vergileri hemen yükselten Cumhuriyetin çabucak yok açtığı

hayal kırıklığı, köylülerin ulusal görkemle bir tuttukları kadar, toprakla ve ipoteksiz arazi kullanımıyla da bir tuttukları İmparatorluğa duyulan özlemi artırdı. Solomon Bloom'un gözlemlediği üzere, Marx'a göre "Her sınıf, ulusu ve bazen tüm insan soyunu kendi suretinde resmetme eğilimine sahipti. Sonra da o imgeye tapınıyordu. Her sınıfın gönlünde farklı bir 'anayurt' vardı." Köylülük olgusunda, "üniforma, onların devlet giysisiydi; savaş, onların şiiriydi; hayal dünyasında uzatılan ve yuvarlak hale getirilen küçük tarla, anavatandı ve yurtseverlik mülkiyet duygusunun ideal biçimiydi."[29] Eugen Weber'in betimlemekle büyük ün kazandığı Fransız taşrasının yoğun yerelciliği, büyük kentlerle ve uzak bölgelerle ulusal özdeşleşmeyi 19. yüzyılın ta sonlarına kadar güçleştirmiş olabilir ama "imparatorluk" anısı hep özlenen bir hayaldi.

Ama gerek borç içinde yüzen kentli küçük burjuvazi, gerekse vergi yüküyle ezilen kırsal küçük mal sahipleri, illaki saf tepkisel ya da önceden belirlenmiş bir şekilde hareket etmediler; daha çok, yaşadıkları ekonomik beka sorununa en iyi hitap eden örgütlü sınıfa ya da partiye yöneldiler. Benner'ın yazdığına göre, "Marx –ama Engels her zaman değil– yarı sınıfların mensuplarının doğuştan yabancı düşmanı olduklarını ya da 'yanlış bilinç'in ayak oyunlarına kolay geldiklerini reddediyordu. Bunların özgül ulusçu siyasetleri desteklemeleri, tümden akıldışı değil, koşullara bağlı bir durum olarak görülüyordu; belirleyici koşullar ise güvenlikle ve maddi refahla ilgili somut kaygıları içeriyordu."[30] Marx, halka özgü ulusçuluk mantığının fedakârlık ve kazanç hesabına –sırf cennet ve şan şeref vaadine değil, zulüm boyunduruğunun kırılması, hatta daha iyisi, başkalarının mülkünün elverişli şekilde yeniden paylaşımı vaadine de– dayandığını öne sürer. Başka bir deyişle, yalnızca tutucu köylülük ister istemez "bir

çuval patates" gibiydi. Marx, açıkça, sınıf oluşumunu, iktisadi gelişim düzeyince ve sınıf siyaseti aktörlerinin kendilerini ulusun mümessilleri olarak meşrulaştırma yeteneğince koşullandırılan, nihayetinde koşullara bağlı bir süreç olarak görür. Benner'ın vurguladığına göre, "Ulusal ideoloji, bu bağlamda, bir tek sınıfın hüküm sürdüğü sabit ya da yekpare bir mekanizma gibi değil, siyasal iktidar mücadelelerinde kilit öneme sahip öğretisel bir arena gibi görünür."[31]

Aslında, *18 Brumaire*'in büyük kısmı, Marx'ın sınıfsal konumlar, güdülen grup çıkarları ve o çıkarların siyasal temsili arasında açık seçik ayrımlar yaptığı, başlıca aktörlerin verdiği stratejik kararlara yönelik aşırı eleştirel bir bilançodur.[32] İkinci Cumhuriyette, modern anlamdaki partiler olsa olsa embriyon evresindeydi ve hiçbir sınıf, bir tek ulusçuluk söyemini diğerlerine dayatacak birliğe ya da siyasal teknolojiye sahip değildi. Haziran 1848'deki zamansız ayaklanmada yenilgiye uğrayan ve ulusal çapta örgütlü olmayan Paris proletaryası erkenden sahne dışına itildi; belirsiz durumdaki geniş burjuvazi ise barikatlar kaldırılınca ve sosyalistler sorgusuz sualsiz idam edilince ya da Cezayir'e gönderilince, egemen bir sınıf olarak örgütlenemedi. (Marx'ın daha önce *Alman İdeolojisi*'nde işaret ettiği gibi, "ayrı ayrı bireyler, ancak başka bir sınıfa karşı ortak savaş yürütmek durumunda kaldıkları ölçüde bir sınıf oluştururlar; başka bakımlardan, birbirlerinin rakibi olarak hasımlık ilişkileri içindedirler.")[33]

Napolyon'un sabık yeğeni Louis Bonaparte, ittifakların ve kumpasların kurulup dağıldığı karışık bir koreografiden sonra, kırsal çoğunluk tarafından cumhurbaşkanı seçilirken, geleneksel olarak bölünmüş durumdaki *haute bourgeoisie* –yani, büyük toprak sahipleri (Kralcılar) ve vurguncu finansörler (Orléancılar)– Düzen Partisinde kararsız bir birlik oluştur-

dular. Genel oy hakkı dahil Şubat Devriminin kazanımlarını tek tek yok etmeye giriştiler ve Bonaparte, Garibaldi'nin Roma'daki yürekli cumhuriyetini devirmek için bir keşif gücü gönderdi. "Dağ" adıyla anılan Cumhuriyetçi muhalefet, 13 Haziran 1849'da isteksiz bir ayaklanma girişiminde bulundu ve bu girişim kolayca bastırıldı. Ama Düzen Partisinin demokrasiye karşı başarılı saldırısı, aynı anda hem Ulusal Meclisin meşruiyetini zayıflattı hem de Bonaparte'ın sınıfları değil ulusu temsil ettiği yolundaki demagojik iddialarını pekiştirdi. Olağandışı bir son perdeye imza atan "parlamento dışı burjuvazi" –süregiden ticari çöküntünün nedenini siyasal çalkantıda görerek– kendi siyasal ve edebi temsilcilerini hiçe sayıp, Bonaparte'ın hükümet darbesini ve halk oylamasını sorgusuz kabul etti. Bonaparte, hiç zaman yitirmeden İkinci Cumhuriyeti çöpe attı.[34]

Marx'ın okurlarını her zaman şaşırtmış, hatta hayrete düşürmüş olan husus, o mutlakiyet yadigârına, Fransız devletine, bir "bağımsız güç" olarak tanıdığı kapsamdır. İkinci Cumhuriyet bünyesindeki çatışmalar, parlamenter sistemi istikrara kavuşturma yeteneğine sahip herhangi bir sınıfı ya da sınıflar ittifakını iktidara getiremeyince, kriz, halk oylamasına dayalı diktatörlükle çözüme kavuşturulur. *On Sekiz Brumaire*, toplum karşısında devletin ve demokrasi karşısında ulusçuluğun (atacı biçimiyle) kazandığı acayip zaferle sona erer.[35] Eğer İkinci İmparatorluk çabucak çökmüş olsaydı (Marx'ın ilk baştaki beklentisi), kolayca bir anormallik sayılıp önemsenmeyebilirdi; ama rejimin, bir kuşak süren ömrü ve III. Napolyon'un Kıta Avrupa'sı siyasetine vurduğu damga, *18 Brumaire*'de yapılan belirlemelere, Marx'ın ilk başta niyetlendiğinden daha büyük bir önem kazandırdı. Nitekim burjuvazinin basiretle iktidarı teslim ettiği otoriter bir devlet biçi-

mini temsil eden "Bonapartizm", özellikle Engels'in Bismarck Reich'ına ilişkin nitelendirmesinde, Lenin'in Kerenski rejimine ilişkin betimlemesinde, Thalheimer'ın faşizm teorisinde ve Troçki'nin Hitler'den önceki Hindenberg–von Papen hükümetine ilişkin otopsisinde olduğu gibi, klasik sosyalist analizin bir kategorisi olarak dönem dönem yeniden ortaya çıkacaktı.[36]

Marx'ın kendisi, Haziran ve Temmuz 1856 ile Mayıs 1857'de Dana'nın *New York Tribune*'unda yayımlanan Crédit Mobilier hakkındaki makaleleriyle bu konuya bir kez daha döndü. Aslında unutulmuş olan bu metinler, Sergio Bologna'nın 1973'te kaleme aldığı devasa ama son derece özgün yorum sayesinde, İtalyan otonomist Marksizminin 1970'lerdeki kriz yıllarında enflasyona ve para politikasına ilişkin analizine yeni bir ufuk kattı.[37] Crédit Mobilier, eskiden Saint-Simon misyoneri olan Péreire biraderlerin, Paris'in yeniden inşa projesi dahil kamu hizmetleri ve sanayi için sermayeyi "hareket geçirmek" amacıyla kurdukları sınırlı sorumlu bir yatırım bankası ve holding şirketiydi. Crédit, yalnızca anonim şirketlere yatırım yaparak, Fransız sanayisinin birleşmesini ve yeniden örgütlenmesini kamçıladı. Marx, bu şirketi, Law'un Güney Denizi Balonu'nu anımsatan kocaman bir vurgun dalaveresi olmakla suçladı ve çok geçmeden şirketin çökmesi rejimi alaşağı edecekti: "Bugünkü çılgınlığın temsilcisi olan Crédit Mobilier'nin temel ilkesi, belli bir sektörde spekülasyon yapmayıp, spekülasyon üzerine spekülasyon yapmak ve dolandırıcılığı hızla merkezileştirirken aynı hızla da genelleştirmektir."[38] Yine de Marx, bunun, "bir araya gelmenin daha önce tahmin edilmeyen üretici güçlerini açığa çıkardığını ve endüstriyel icatlara, bireysel kapitalistlerin çabalarıyla ulaşılamayan bir ölçekte hayat verdiğini" teslim ediyordu.[39]

Sonuçta, "Napolyon tarzı sosyalizm" Marx'ın tahmininden daha güçlüydü. Crédit Mobilier'in tetiklediği inşaat patlaması ve sermaye yatırımı çılgınlığı, İkinci İmparatorluğun 1857 Krizini rahatça atlatmasına olanak verdi.

Hangi nedenle olursa olsun –belki Küçük Bonaparte'a olan derin nefretinden dolayı– Marx, "Napolyon tarzı sosyalizm"e ilişkin analizini hiçbir zaman genişletmedi; o zamanlar maddeci siyasal teorinin *Kapital*'i değilse bile *Grundrisse*'si olabilecek çalışmasına daha fazla bölüm de eklemedi. Fransa'nın yurtiçindeki durumuna ilişkin ara sıra kaleme aldığı (çoğunlukla, "Bonaparte her zamankinden daha sallantıda görünüyor" gibi umutlu gözlemlerle sona eren) kısa yazılar ya da mektuplar, İkinci İmparatorluğun hayret verici spekülasyon ve gösteriş kültürüne –Paris'in yeniden inşası ve Süveyş Kanalı'nın açılması dahil *grands projets*'e; Fransa'nın dış siyasetteki hedefleri için bir "Latin yarışı"nın ve beraberinde bir nüfuz alanının yaratılmasına– ilişkin pek ipucu vermez.[40] Dahası, rejimin kimliğinin temel taşı, 1852'de ihdas edilen *fête* Saint-Napoléon'du. Bu, 19. yüzyılda sergilenen en büyük yıllık yurtseverlik gösterisi ya da ulusçu karnavaldı; "ortak bir ulusal görkem duygusu"nu yaşamak için Paris'te muazzam kalabalıkları seferber eden bir olaydı.[41] Marx, Bonaparte'ın askerî gücünü abartmış olsa bile, İmparatorluğun sapkın dinamizmini ve ayrıca, Fransa'nın modern ulusçuluk şablonları üretmede sürdürdüğü (Üçüncü Cumhuriyette yeniden elde ettiği) üstünlüğü çok küçümsedi.

Ama başlı başına ulusçuluğu küçümsemedi. Fransa'ya dair yazıların asıl büyük siyasal dersi nadiren hatırlanır. Marx, en ufak belirsizliğe yer vermeden, post-Marksist klişeye aykırı olarak, savaşa özgü ulusçuluğun toplumsal devrim için asli bir ateşleyici olmasının yanı sıra, köylülüğe ve alt orta sınıf-

lara sosyalistlerin önderlik etmesinin önkoşulu da olduğunu savundu. O ve Engels, Almanya olgusu konusunda bu savı zaten ortaya atmışlardı; Marx'ın 1848 ile 1792'yi karşılaştırarak, dış müdahalenin ve "yüz yüze gelinecek bir ulusal düşman"ın olmayışından hayıflandığı *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde bu sav yine gündeme geldi:

> Yani, enerji kazandıracak, devrimci süreci hızlandıracak, Geçici Hükümeti ileriye itecek ya da onu kenara atacak olağanüstü dış karışıklıklar yoktu. Cumhuriyette kendi eserini gören Paris proletaryası, doğal olarak, Geçici Hükümetin, burjuva toplumunda tutunmasını kolaylaştıran her hareketini alkışlıyordu (...) Cumhuriyet [Marx, Devrimin en erken dönemi hakkında yazıyor] dışarıda da içeride de dirençle karşılaşmadı. Bu da onu silahsızlandırdı. Görevi artık dünyayı devrimci bir şekilde dönüştürmek değil, yalnızca kendisini burjuva toplumunun ilişkileriyle uyumlu hale getirmekti.[42]

Elbette Marx, başlı başına proleter ulusçuluğunu savunmaktan çok, hem ülke içinde hem de komşu ülkelerde devrimci değişime ivme kazandırmak amacıyla, ulusal savunmanın önderliğini sosyalistlerin üstlenmesini savunuyordu. Bu tek seferlik bir duruş değildi. Marx ve Engels, benzer nedenlerle, 1870'te Alman yoldaşların III. Napolyon'a karşı Prusya önderliğindeki ittifaka destek vermelerini istediler ama bu destek ancak bir ulusal özsavunma savaşı olma niteliğini koruduğu sürece devam edecekti. Marx, "Fransızların köteğe ihtiyaç duydukları" kanısındaydı. Engels'e dediğine göre, Almanya'nın zafer kazanması,

> Batı Avrupa'da işçi hareketinin ağırlık merkezini Fransa'dan Almanya'ya kaydırır[dı] ve Alman işçi sınıfının hem teoride hem de örgütlenmede Fransızlardan üstün olduğunu görmek için 1866'dan beri iki ülkedeki hareketleri kıyaslamak yeter de artar-

> dı bile. Onun dünya sahnesinde Fransızlardan üstün olması, *bizim* teorimizin Proudhon'unkinden vb. üstün olduğu anlamına da gelirdi.[43]

"Sonraki dünya savaşının yalnızca gerici sınıfların ve hanedanların değil, tüm gerici halkların [özellikle 'Slav barbarlar'ın] da yeryüzünden silinmelerine neden olacağı"nı 1849'da öngörmüş olan Engels, 1891'de August Bebel'e yazdığı olağanüstü bir mektupta bu konuya yeniden döndü. Çok yakında Rusya'yla savaş çıkacak gibi görünüyordu:

> Kanımca, şurası kesin ki eğer yenilirsek, Avrupa'da gelecek yıllar boyunca şovenizm ve misilleme savaşı gemi azıya alarak sürecek. Eğer zafer kazanırsak, partimiz dümene geçecek. *Bu nedenle, Almanya'nın zaferi, devrimin zaferi olacak ve eğer savaş çıkarsa, o zaferi arzu etmekle kalmamalı, elimizdeki tüm olanaklarla desteklemeliyiz de.*[44]

SPD'nin sağ kanadı, 4 Ağustos 1914'te Reichstag'da savaş kredileri için oylama yapılırken, Engels'in otoritesinden ve bir Rus istilası heyulasından yararlandı; buna da şaşırmamak gerekir.

ÇIKAR HESAPLARI

Öyleyse, Marx'ın yapıtlarında ulus ve ulusçuluk, post-Marksistlerce betimlendiği gibi pek de birer çıkmaz değilse, Debray'ın ve başkalarının Marx'ı basitleştirici, sınıfsal belirlenimci bir siyaset anlayışına sahip olmakla suçlamalarına ne buyrulur?[45] Thatcherizmin ve Reaganizmin geleneksel Marksist analize dirençli olduklarını güya kanıtladıkları günlerden beri, "sınıf siyaseti"nin, örgütlü bir iktisadi güç olmaktan çok, söylemsel pratiğin ve siyasal belagatin bir uydurması olduğu iddiası yaygın olarak öne sürülmüştür. Ama

söylem olarak siyasetin kendisi, yalnızca iktisadi makro yapıyı reddetmekle kalmayıp, siyasal yapıları da, bunların yerleşik çıkarlarını ve çatışma tarzlarını da reddeden indirgemeciliğin bir çeşididir. Öte yandan, oy hakkı, anayasalar ve yasama meclisleri, hepsi, Marx'ın 1848 devrimlerine ilişkin analizlerinde belirgin şekilde öne çıkan konulardır. Marx'ın oluşum halindeki siyaset anlayışının belki en iyi *de facto* biçimsel anlatımı, Ronald Aminzade'in 19. yüzyıl ortalarında sanayileşme sürecindeki üç Fransız kentinde işçi sınıfı kimliğini ve oy reformunu incelediği 1993 tarihli *Ballots and Barricades* adlı eserinde bulunabilir. Bu kitap, zanaatkârların ve işçilerin "Cumhuriyetçilik"i ve sosyalizmi gündelik mücadeleleri açısından nasıl yorumladıklarını araştıran dikkate değer bir çalışmadır. Aminzade, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'ne ya da *18 Brumaire*'e açıkça gönderme yapmaz, ama sınıfsal konum, örgütlenme ve ideoloji arasındaki ilişkiyi betimleyiş üslubu örnek alınacak cinstendir ve Benner'ın Marx yorumuna uygundur:

> Toprak sahibi, esnaf, işçi ya da kapitalist olarak bulunulan konum temelinde sınıfsal çıkarların öznel siyasal eğilimlere ve ortak siyasal eyleme dönüştürülmesi, siyasal partiler gibi kurumların ve cumhuriyetçilik gibi ideolojilerin kilit rol oynadığı bir siyasal sürece bağlıdır. Bu kurum ve ideolojiler, maddi koşullardan ve sınıfsal güçlerden bağımsız olmadıkları gibi, maddi gerçekliklerle sınırlanmış olmayan söylemlerden düpedüz çıkarlar yaratma yeteneğine de sahip değildirler. Üretim içindeki yapısal konumlar (yani, sınıfsal konumlar), ortak siyasal eylem için potansiyel bir temel işlevi görebilen çıkarlar dizisini belirler. Böyle bir eylem, fırsatlar sunan ve sınırlamalar getiren kuralların bulunduğu, birçok olası düşmanın ve müttefikin yer aldığı siyasal bir arenadaki nesnel konumların basit birer yansıması olmayan siyasal örgütlerin kurulmasına ve kimliklerin yaratılmasına bağ-

> lıdır. Demek ki, böylesi çıkarların siyasal programlarda ve koalisyonlarda nasıl tanımlanacağını ya da (ırksal, etnik ya da cinsel katmanlaşmanın kaynaklık ettiği sınıf dışı çıkarlardan çok) sınıfsal temelli çıkarların nasıl siyasal açıdan belirgin hale geleceğini, sınıfsal faktörler hiçbir zaman tek başına tam olarak belirlemez... Siyasal davranışın kurumsal ve kültürel belirleyicilerinin tanınması, illa siyaset [ulusçuluk diye okuyun] özerkliğinin öne çıkarılmasına ya da sınıfsal analizin terk edilmesine yol açmaz. Sınıfsal indirgeyici bir siyaset anlayışı reddedilebilir ama yine de siyasal davranışın şekillenmesinde sınıfsal ilişkilerin merkezî önemi kabul edilebilir.[46]

Ne var ki, bu hayranlık verici belirleme, "sınıfsal temelli çıkarlar"ın daha eksiksiz bir tanımına ihtiyaç duyuyor. Dikkatli *Kapital* okurlarının hepsinin bildiği gibi, sınıf mücadelesi ya da rekabeti birçok biçime bürünür. Örneğin, ücretliler ve kapitalistler, üretim sürecinin temposu ve düzenlenmesi ("gerçek boyunduruk") üzerinde, emek gücünün fiyatı üzerinde, emeğin toplumsal yeniden üretimi üzerinde denetim sağlama kavgası verirler. Bireyler veya ortaklıklar olarak işçiler, birbirleriyle iş ve çıraklık için yarışa girerler. Aynı üretim sektöründeki firmalar, yeni teknolojiler ve iş bölümü sayesinde artan üretkenliğin mümkün kıldığı "süper kârlar" için yarışırlar. İç pazar için üretim yapanlar, gümrük vergileriyle korunmayı yeğlerlerken, ihracatçılar serbest ticaret ya da hiç olmazsa karşılıklılık isterler; ama genelde imalatçılar, kendi ürünleri için gümrük koruması istiyor olsunlar ya da olmasınlar, işçilerinin geçim maliyetini azaltmak için küresel serbest hububat ticaretini desteklerler. Bu arada, bir bütün olarak (gerekli ticari ve mali hizmetleri kapsayan) üretici ekonomi, toprak sahipliğinden ve başka doğal varlıklardan kazanç elde edenlere karşı çıkar. Rant peşinde koşan başkaları, devleti manipüle ederek tekeller oluşturmaya ve ayrıcalıklar

koparmaya çabalarlar. Değişik yollarla oluşan mali sermaye, hem özel ekonomiye hem de devlete borç para verir, sıklıkla da kendisi sahiplik konumuna geçer.

Denebilir ki, Marx'ın Fransa konusundaki önceki yazıları, ekonomi politiğe yönelik eleştirisinin nihai menzilini oluşturan somut analiz kategorilerinin ilk örneklerini içeriyordu. Marx, çağdaş Fransa'yı, büyük bölümüyle üretici olmayan iki sermaye kesiminin egemen olduğu ahbap çavuş kapitalizmi olarak nitelendirdi: Kralcı toprak sahipleri ile Orléancı finansörler ve spekülatörler. Devleti denetiminde tutan bu rantiyeler, küçük burjuvaziyi ve küçük çiftçileri ipotek, borç ve vergiler yoluyla acımasızca sömürüyordu. Sınıf çatışmasının çok değişkenli doğasının bu şekilde tanınıp saptanması, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nin içerdiği kilit bir yeniliktir. Haziran'daki proletarya katliamlarından sonra siyasal çatışmayı ileriye taşıyan şey, Marx'a göre, "*sermayenin ikincil sömürü biçimleri*ne karşı verilen mücadele, yani köylünün tefeciye ve ipoteğe karşı, küçük burjuvazinin büyük tüccara, bankacıya ve fabrikatöre (tek sözcükle iflasa) karşı verdiği mücadele"ydi. "Temmuz monarşisi," diye ekliyor Marx, "Fransa'nın ulusal servetini sömürmek için kurulmuş bir anonim şirketten başka bir şey değildi (...) Louis Philippe döneminde egemen olan sınıf, Fransız burjuvazisi değil, onun bir kesimiydi: Bankacılar, borsa kralları, demiryolu kralları, kömür ve demir madenleri ile ormanların sahipleri, toprak sahiplerinin bunlarla birlikte hareket eden bir bölümü; yani mali aristokrasi diye adlandırılan kesim."[47]

Üretime pek az katkısı olan ya da hiç olmayan bu kan emici kartel, ulusun kredi kaynaklarının yanı sıra, hükümet harcamalarının ve vergilerin büyük kısmını da kontrolünde tutuyordu; ulusal borcun –çoğu kez bir numaralı yatırımcısı

olduğu demiryolu projeleri vb. için girilen borcun– artmasını teşvik ediyor ve sonra, küçük üreticileri cezalandırıcı nitelikteki vergilerle bu (alacaklısı olduğu) borcu finanse ediyordu. Marx'a göre, köylülerin sömürülmesi, "sanayi proletaryasının sömürülmesinden sadece *şekil* olarak farklıdır. Sömüren aynıdır: *sermaye*. Bireysel kapitalistler, bireysel köylüleri *ipotek* ve *tefecilik* yoluyla sömürürler; kapitalist sınıf, köylü sınıfını *devlet vergileri* yoluyla sömürür." Marx'ın savına göre, Şubat Cumhuriyetinin başta gelen görevi, ulusal borcu ve onunla birlikte de finansörleri tasfiye etmek olmalıydı; ama aksine, Ulusal Meclis, köylülerin sırtındaki vergileri yükselterek ve kentli tacir sınıfının iflas etmesine izin vererek, onların tahsilat acentesi haline geldi. Düzen Partisinin Haziran 1849'da radikal küçük burjuvaziyi bastırması, diye yazıyor Marx, "ücretli emek ile sermaye arasında kanlı bir trajedi değil, borçluların ve alacaklıların hapishaneleri dolduran içler acısı bir oyunuydu." Ölesiye vergilendirilen taşra, kendi payına, ikinci bir İmparatorluk hayali kuruyordu:

> Napolyon, köylülerin gözünde, bir kişi değil, bir programdı. Flamalarla, davul ve trompet sesleriyle, şöyle bağırarak oy verme kabinlerine yürüdüler: *Ne plus d'impôts, à bas les riches, à bas la République, vive l'Empereur!* İmparatorun arkasında saklanan, köylü savaşıydı. Oylarıyla alaşağı ettikleri cumhuriyet, *zenginlerin cumhuriyeti* idi.

Benzer şekilde, "küçük burjuvazinin gözünde, Napolyon, borçlunun alacaklıya hükmetmesi anlamını taşıyordu."[48]

Burada, James Madison'ın ünlü "Federalist Yazılar No. 10"da dile getirdiği fikirlerle (1787) –Charles Beard'e göre, kendisinin *Economic Interpretation of the Constitution* (1913) eserinin esin kaynağıyla[49]– ilginç bir karşılaştırma yapılabilir. Madison, Montesquieu'ye karşı çıkarak, geniş, hatta kıta

çapında bir cumhuriyetin, hizip çatışmasını zapturapt altına almakta, klasik cumhuriyet teorisinin gerektirdiği küçük, katılımcı devletten daha başarılı olacağını savunuyordu. Madison'ın savına göre, önerilen Anayasa çerçevesinde çıkar gruplarının bizatihi çoğalması, yıkıcı çatışma olasılığını azaltır, koalisyon oluşumunu teşvik eder ve ulusal bir yasama meclisinde pazarlık etmeyi özendirirdi. Ama yaşamın ekonomik gerçeklerini dert etmeyen Madison, aksi halde hizip mücadelesinin bastırılamayacağına, çünkü bunun, liberal bir ekonomide zenginlik biriktirmenin bizatihi doğasından kaynaklandığına inanıyordu. Üç temel çatışma ekseni vardı:

> Mülkiyetin çeşitli ve eşitsiz dağılımı, hiziplerin en yaygın ve kalıcı kaynağı olagelmiştir. Mülkiyet sahipleri ve mülksüz olanlar, toplumda her zaman ayrı çıkarlar oluşturmuşlardır. Alacaklılar ve borçlular da benzer bir ayrım içinde yer alırlar. Toprak sahibi çıkarı, imalatçı çıkarı, tüccar çıkarı, para sahibi çıkarı, birçok daha önemsiz çıkarla birlikte, uygar uluslarda ister istemez doğup gelişir ve onları, farklı duygularla, farklı görüşlerle hareket eden farklı sınıflara böler. Bu çeşitli ve çekişen çıkarların düzenlenmesi, modern Yasamanın birincil görevini oluşturur; Hükümetin zorunlu ve sıradan işlemlerinde parti ve hizip ruhunu içerir.[50]

Marx, ekonomik çatışmayı biçimsel olarak sınıflandırmaya hiçbir zaman girişmedi, ama uygun kategoriler, *Collected Works*'ün (Toplu Yapıtlar) sayfalarında gözümüze çarpmaktadır. Eğer, Aminzade'e göre, temel sınıfsal konumlar, "ortak siyasal eylem için potansiyel bir temel işlevi görebilen çıkarlar dizisini belirler"se, o zaman, Marx'ın söz ettiği "ikincil sömürü biçimleri"nden kaynaklanan "konumlar"a –Madison'a ya da Beard'e has kategorilere– kavramsal bir yer açmamız gerekir. Bob Jessop'ın derin kavrayışlı *18 Brumaire* okumasında

işaret ettiği gibi, "siyasetin toplumsal içeriği, esas olarak, bir üretim tarzı düzeyinde saptanan soyut çıkarlardan çok, belirli bir toplumsal oluşumda birbiriyle çekişen sınıfların ve sınıfsal kesimlerin özgül konjonktürlerdeki ve/veya dönemlerdeki ekonomik çıkarlarıyla ilgilidir."[51] Marx'ın –Şubat Devrimine ilişkin analizinde kritik yer tutan– "orta düzey" kavramları, mirasının sonraki gelişim sürecinde büyük ölçüde kayboldu, ama yine de Gramsci'nin, köylülerle ve küçük burjuvaziyle birlik halinde proleter ulusal önderliğe ilişkin önemli fikirler edindiği söylenebilir. Aksi halde, ulusçuluğa –ya da genelde siyasete– ilişkin Marksist analizlerin çoğunda başlıca problemin, söylemselin, kültürelin ya da etniğin özerkliğini kabule yanaşmamak *olmadığını*, daha çok, mülkiyet ilişkileri ve onlardan türeyen çatışmalar alanını tümüyle kapsamlı olarak haritalamakta uğranılan başarısızlık olduğunu öne sürmek gerekir. Böyle söylemek aykırı sayılmasına karşın, *daha çok* ekonomik yoruma ihtiyacımız var, daha azına değil.

3

Yaklaşan Çöl

Kropotkin, Mars ve Asya'nın Nabzı

İnsanın neden olduğu iklim değişikliği, çoğunlukla, Charles Keeling'in 1960'lı yıllarda Mauna Loa'nın doruğuna yakın istasyonunda atmosfer gazlarının örneklerini toplamasından ya da olsa olsa Svante Arrhenius'un 1896'da karbon salımları ya da gezegensel sera etkisi konusunda yazdığı efsanevi makaleden daha uzak bir geçmişe sahip olmayan, yeni bir buluş olarak betimlenir. Gerçekte, ekonomik büyümenin iklimle ilgili zararlı sonuçları, özellikle ormansızlaşmanın ve plantasyon tarımının atmosferik nem düzeyleri üzerindeki etkisi, Aydınlanma döneminden başlayarak 19. yüzyıl sonuna kadar yaygın şekilde belirtildi ve sıklıkla abartıldı. Bununla birlikte, gerek orman kesip arazi açmanın gerekse sınai kirlenmenin sonucu olarak insanın iklim üzerinde yarattığı etki genelde kabul edilmesine ve bazen büyük kentler için yaklaşan bir kıyamet olarak betimlenmesine (John Ruskin'in "On Dokuzuncu Yüzyılın Fırtına Bulutu" başlıklı iç karartıcı yakınmasına bakın) rağmen, eski ya da modern tarihte *doğal* iklim değişkenliğini sezen büyük düşünür sayısının yok denebilecek kadar az olması, Viktorya dönemi biliminin ironisidir. Darwin'in *Türlerin Kökeni*'nde yasalaştırdığı Lyellci dün-

ya görüşü, Kutsal Kitap'taki kıyamet teorisini alaşağı ederek, zamanın derinliklerinden beri süren yavaş jeolojik ve çevresel evrim görüşünü onun yerine koydu. İsviçreli jeolog Louis Agassiz'in 1830'ların sonunda Buzul Çağ(lar)ını keşfetmesine rağmen, o dönemdeki bilimsel önyargı, tarihsel zaman ölçeklerinde gerek dönemsel, gerekse tedrici çevresel tedirginliklerin olduğunu kabul etmiyordu. Evrim gibi iklim değişikliği de yüzyıllarla değil, çok uzun zamanlarla ölçülüyordu.

Ne tuhaftır ki, ilk kez anarşist coğrafyacı Kropotkin'in 1870'lerin sonunda ileri sürdüğü, Maksimum Buzul'dan beri geçen 14.000 yılın, kıtaların iç kısımlarında süregiden ve felaket doğuran bir çölleşme devri oluşturduğu yolundaki düşünceye yönelik ilgiyi en sonunda tutuşturmak için, Mars üzerinde sözde ölen bir uygarlığın "keşfedilme"si gerekli oldu. Bu teori –"tarihin eski iklimsel yorumu" diyebileceğimiz teori– 20. yüzyıl başında büyük etki yarattı ama dinamik meteorolojinin kendi kendini uyarlayan fiziksel dengeleşimlere yaptığı vurguyla 1940'lı yıllarda öne çıkması üzerine çabucak sönüp gitti.[1] Birçoklarının dünya tarihi için bir anahtar olduğuna hararetle inandıkları şey, bulunduktan sonra yitirildi, üstelik de kâşiflerini, Kızıl Gezegen'de kanallar görmüş olan (hatta bazen bunları fotoğrafladığını iddia eden) seçkin gökbilimciler gibi neredeyse tamamen gözden düşürerek. Bu tartışmada öncelikle Almanca ve İngilizce konuşan coğrafyacı ve oryantalistler yer almalarına karşın, özgün tez –buzul sonrası çölleşmeyi Avrasya tarihinin itici gücü sayan tez– Çarlık Rusya'sının *école des hautes études*'i bünyesinde –tanınmış başka Rus aydınların yanı sıra genç Prens Pyotr Kropotkin'in de siyasal tutuklu olarak yattığı, St. Petersburg'un adı kötüye çıkmış Peter ve Paul Kalesi'nde– geliştirildi.

SİBİRYA'NIN KEŞFEDİLMESİ

Ünlü anarşist aynı zamanda da birinci sınıf bir doğa bilimci, fiziki coğrafyacı ve kâşifti. Gitgide gericileşen bir saraya mensup olarak yaşamanın boğucu ortamından kaçmak için 1862'de kendi rızasıyla beş yıllığına Doğu Sibirya'ya sürgüne gitti. II. Aleksandr tarafından kendi seçeceği bir alayda görev alması önerilince, ücra Transbaykal'da yeni kurulan bir Kazak birliğini tercih etti; orada, çok geçmeden eğitiminin, cesaretinin ve dayanıklılığının sesine kulak vererek, yakın zamanda imparatorluğa ilhak edilmiş olan devasa, keşfedilmemiş dağların ve *tayga* kırlarının oluşturduğu arapsaçını -hem bilim hem de imparatorluk için casusluk amaçlarıyla- keşfetmek üzere bir dizi sefere çıktı. Kropotkin'in Aşağı Amur vadisinde ve Mançurya içlerinde yaptığı keşifler, ardından "Kuzey Sibirya'da Lena Irmağı ile Çita yakınında Amur Irmağı'nın yukarı kesimleri arasında uzanan geniş ve ıssız dağlık bölge"ye yaptığı eşsiz derecede cüretkâr keşif gezisi, ister fiziki meydan okuma isterse bilimsel başarı ölçüsüne vurulsun, Vitus Bering'in 18. yüzyılda yaptığı Büyük Kuzey Keşif Seferleri'yle ya da John Wesley Powell'ın ve Clarence King'in aynı dönemde yaptıkları Colorado Platosu keşifleriyle kıyaslanabilir nitelikteydi.[2] Kropotkin, çoğunlukla aşırı engebeli arazide binlerce kilometre yolculuktan sonra, Kuzeydoğu Asya dağ şekillerinin (orografi) Alexander von Humboldt ile takipçilerince zannedilenden epeyce farklı olduğunu göstermeyi başardı.[3] Dahası, platonun, "sıradağlar kadar" geniş "bir dağılım"a sahip "temel ve bağımsız bir Yeryüzü kabartısı türü olduğu"nu gösteren ilk kişiydi.[4]

Kropotkin, Sibirya'da bir muammayla da karşılaştı ve daha sonra bunu İskandinavya'da çözmeye çalıştı. Lena ile Yukarı Amur arasındaki dağlık arazide destansı yolculu-

ğunu yapıyorken, zoolog yoldaşı Polyakov, "çekilmiş göllerin kurumuş yataklarında paleolitik kalıntılar" keşfetti ve "Asya'nın çölleşmesine ilişkin kanıtlar sağlayan başka benzer gözlemler"de bulundu. Bu, Orta Asya'da -özellikle Hazar stepinde ve Tarım Havzası'nda- keşif yapan başkalarının, bir zamanlar büyük göllerle kaplanmış olan çorak havza ve çöllerdeki şehir harabelerine ilişkin gözlemleriyle uyuşuyordu.[5] Kropotkin, Sibirya'dan dönünce, Rus Coğrafya Derneği'nce İsveç'in ve Finlandiya'nın buzul yataklarını ve göllerini incelemek üzere görevlendirildi. Agassiz'in Buzul Çağı teorileri, Rus bilimsel çevrelerinde yoğun olarak tartışılıyordu ama buzun fiziği pek az biliniyordu. Kropotkin, damarlı kayaç yüzeyleri üzerindeki ayrıntılı incelemelerine dayanarak, kıtasal buz tabakalarının, salt kütleleri yüzünden, neredeyse üstün akışmaz bir sıvı gibi plastik olarak aktıkları sonucunu çıkardı -bilim tarihçilerinden birinin dediğine göre, bu onun "en önemli bilimsel başarı"sıydı.[6] Kropotkin, Avrasya buz tabakalarının steplerde güneye doğru yayılarak 50. paralele kadar ulaştığı kanısına da vardı. Eğer durum gerçekten böyle idiyse, bundan çıkan sonuca göre, buzulun geri çekilmesiyle kuzey stepleri, göllerden ve bataklıklardan oluşan geniş bir mozaik haline geldi (Kropotkin, Avrasya'nın büyük kısmının bir zamanlar Pripet Bataklıkları gibi göründüğünü tahmin ediyordu), sonra gitgide kuruyarak çayırlıkları oluşturdu, en sonunda da çöle dönüşmeye başladı. Çölleşme, Kropotkin'in kanısına göre tüm Kuzey Yarıküre boyunca gözlemlenebilen (yağış azalmasının sonucu olmayıp, *nedeni olan*) kesintisiz bir süreçti.[7]

Bu cüretkâr teori, Coğrafya Derneği'nin Mart 1874'teki bir toplantısında ilk kez ana hatlarıyla sunuldu. Kropotkin, bu konuşmadan kısa süre sonra, çok korkulan Üçüncü Şube

tarafından tutuklandı ve "Borodin", yani Çaykovski Çevresi denilen çarlık karşıtı gizli bir grubun üyesi olmakla suçlandı. Bu "şans eseri bana bahşedilen boş zaman" sayesinde ve Çar'ın verdiği özel izinle (Kropotkin ne de olsa hâlâ bir prensti), hapishanede kitap temin etme ve bilimsel yazılarını sürdürme olanağına kavuştu; geliştirdiği buzul ve iklim teorileri için tasarladığı iki ciltlik açıklayıcı metninin çoğunu burada tamamladı.[8]

Bu, *doğal* iklim değişikliğini uygarlık tarihinin ana itici gücü sayan görüşü kapsamlı biçimde savunmaya dönük ilk girişimdi.[9] Daha önce belirtildiği gibi, Aydınlanma ve erken Viktorya dönemi düşüncesi, iklimin tarih boyunca istikrarlı olduğunu, durağan bir eğilim gösterdiğini, aşırı olayların sadece ortalama bir durumdan sapmaları yansıttığını oy birliğiyle varsayıyordu. Buna karşılık, insanların yeryüzünde yaptıkları değişikliklerin atmosferdeki su döngüsüne olan etkisi, Yunanlardan beri tartışılmaktaydı. Örneğin, Aristoteles'in Lykeion'daki varisi Theophrastos, bildirildiğine göre, Teselya'daki Larissa yakınında bulunan bir gölün boşaltılmasının orman gelişimini azalttığına ve iklimi soğuttuğuna inanıyordu.[10] İki bin yıl sonra, Comte de Buffon, Comte de Volney, Thomas Jefferson, Alexander von Humboldt, Jean-Baptiste Boussingault ve Henri Becquerel (sırf birkaç isim sayarsak), Avrupa sömürgeciliğinin ormanları kesip arazi açma ve yaygın tarım uygulamalarıyla yerel iklimsel koşulları nasıl köklü şekilde değiştirdiği konusunda art arda örnekler veriyorlardı.[11] ("Buffon," diye yazıyordu Clarence Glacken, "insanın iklimi köklü şekilde düzenlemesinin ya da değiştirmesinin mümkün olduğu sonucuna vardı.")[12] Hava durumu örüntülerindeki büyük doğal değişimleri açığa çıkarabilecek her türlü uzun dönemli iklim kaydından yoksun olan

philosophe'lar ise ada sömürgelerdeki plantasyon tarımının ardından yağışların azaldığını bildiren sayısız rapor karşısında donup kaldılar. Aynı şekilde, Auguste Blanqui'nin ağabeyi, ekonomi politikçi Jerome-Adolphe Blanqui, daha sonra Malta'yı, insan eseri ada çölün örneği olarak gösterdi ve Fransız Alpleri'nde yoğun ağaç kesiminin yapıldığı dağ eteklerinin kıraç bir "Arabia Petraea"[13] haline gelme tehlikesiyle yüz yüze olduğu uyarısını yaptı. 1840'a gelindiğinde, Michael Williams'a göre, "ormansızlaşma ve yol açtığı kıraçlaşma, her okuryazar kişinin öğrenip bildiği büyük 'tarih dersleri'nden birisiydi."[14]

Bu okuryazar kişilerden ikisi olan Marx ve Engels, ormanın kesilip arazi açılması ve otlatma nedeniyle Doğu Akdeniz ikliminin geçirdiği dönüşüm konusunda Bavyeralı botanikçi Karl Fraas'ın yaptığı uyarıcı açıklamadan çok etkilendiler. Fraas, Bavyera Prensi Otto'nun 1832'de Yunanistan Kralı olması üzerine ona eşlik eden etkileyici bilim heyetinin bir üyesiydi.[15] Mart 1868'de Engels'e yazan Marx, onun kitabından hayranlıkla söz ediyordu:

> Köylülerin pek bir sevdikleri "nem"in, toprağın işlenmesi sonucunda ve işlenme derecesiyle orantılı olarak kaybolduğunu (bu yüzden pek çok bitkinin güneyden kuzeye göçtüğünü), en sonunda ise bozkır oluşumunun başladığını savunuyor. Toprağın işlenmesinin ilk etkileri yararlı, ama daha sonra ağaçsızlaştırma nedeniyle yıkıcı bir hal alıyor vb. Bu adam hem engin bilgi sahibi bir filolog (Yunanca yazdığı kitaplar var) hem de bir kimyacı, tarım uzmanı vb. Vardığı tüm yargıya göre, toprağın işlenmesi, ilkel bir şekilde ilerlediği ve bilinçli olarak kontrol edilmediği zaman (elbette bir burjuva olarak bu sonuca varmıyor), arkasında çöller, İran, Mezopotamya vb., Yunanistan bırakır. İşte yine başka bir bilinçdışı sosyalist eğilim![16]

Keza Engels, daha sonra *Doğanın Diyalektiği*'nde Akdeniz'in ormansız bırakılmasına değinerek, insanın her "zafer"inin ardından, "doğanın öcünü aldığı" uyarısında bulunuyordu: "Doğrudur, her zafer ilk önce beklediğiniz sonuçları ortaya çıkarır ama ikinci ve üçüncü aşamalarda oldukça farklı, çoğu kez de ilk sonuçları geçersiz kılan, önceden tahmin edilmemiş etkiler yaratır."[17] Ama insanın fethine karşı doğanın sert yanıt verme yolları olmasına rağmen, Engels, doğal kuvvetlerin tarihsel zaman dilimi içinde bağımsız birer değişim etkeni olarak hareket ettiklerini gösteren hiçbir kanıt saptamıyordu. Çağdaş Alman peyzajına ilişkin bir betimlemesinde vurguladığı gibi, kültür her şeye rağmen yaratıcı ve yenilikçiyken, doğa olsa olsa gericidir:

> Cermen halkların göçüp geldikleri zamanki Almanya'da olduğu gibi, "doğa"ya yok denecek kadar az iş kalır. Yeryüzü, iklim, bitki örtüsü, hayvan varlığı ve insanların kendileri sınırsızca değişmişlerdir, hem de *tüm bunların nedeni insan faaliyetidir*, oysaki bu aynı dönemde insan müdahalesi olmaksızın Almanya'da doğanın geçirdiği değişimler hesap edilemeyecek kadar küçüktür.[18]

Depremler, kuyrukluyıldızlar, salgınlar ve kutupvari kışlar nedeniyle, doğaya ilişkin felaketçi görüşün Newton, Halley ve Leibniz[19] gibi büyük bilginler arasında pekiştiği 17. yüzyılın aksine, 19. yüzyıl Avrupa'sında hava ve yer olayları, onlarca yıl boyunca, altın standardı gibi istikrarlı görünüyordu. Bu nedenle, en azından Marx ve Engels, geçen iki ya da üç bin yıllık sürede üretimin doğal koşullarının belli yönde bir evrime veya dönüştrücü dalgalanmaya maruz kalmış olması ya da bu nedenle iklimin, farklı toplumsal oluşumların ardışık sıralanışıyla kesişmiş ya da bunları üst belirlemiş olması ihti-

mali üzerinde hiçbir zaman fikir yürütmediler. Doğanın bir tarihinin olduğuna elbette inanıyorlardı ama bunun, uzun evrimsel ya da jeolojik zaman ölçeklerinde gerçekleştiği kanısındaydılar. Orta Viktorya dönemi İngiltere'sinde bilimsel okumalar yapan kişilerin çoğu gibi, onlar da, İngiliz Liberal ideolojisinin jeolojik aşamacılık kavramına yansımasını yermiş olsalar bile, yeryüzü tarihi konusunda Sir Charles Lyell'in tekbiçimci görüşünü benimsediler; Darwin de doğal seçilim teorisini o görüş üzerine kurmuştu.

Agassiz'in yaptığı Büyük Buzul Çağı "keşfi"yle ilgili 1830'lu yılların sonunda başlayan uzun uluslararası anlaşmazlık, başat durumdaki bu antropojenik, yani insan eseri modeli sorgulamadı, çünkü jeologlar onlarca yıldan beri Pleistosen kronolojisi sorunundan bezmişlerdi: Buzul birikintilerinin ardışık sıralanışını saptayamıyorlar ya da orta Viktorya döneminde keşfedilince beylik sansasyon konusu olup çıkan çok eski insan ve dev hayvan kalıntılarının göreli yaşını kestiremiyorlardı.[20] Her ne kadar "buzul araştırmaları, jeolojik zamana göre ölçüldüğünde kısa dönemdeki iklim değişikliklerinin gerçekliğinin kavranmasına zemin hazırlamış" olsa bile, Buzul Çağı ile modern iklim arasındaki zamansal uzaklığı belirlemek için hiçbir ölçü yoktu.[21] On dokuzuncu yüzyıl sonundaki en büyük Amerikalı hava bilimci olan Cleveland Abbe, 1889'da "belki 50.000 yıl gerideki jeolojik çağlarda büyük değişiklikler meydana gelmiştir" ama "insanlık tarihinin başlamasından beri henüz hiçbir önemli iklim değişikliği gösterilmemiştir"[22] diye yazdığında, "akılcı iklim bilimi"nin ortak görüşünü ifade ediyordu.

ASYA'NIN VE MARS'IN ÇÖLLEŞMESİ

Kropotkin, küresel iklim dinamiklerinin Buzul Çağının sonu ile modern zamanlar arasında süreklilik gösterdiğini öne sürerek, bu ana akıma köklü şekilde meydan okudu; iklim, erken dönem meteorologlarının inandıkları gibi durağan olmak şöyle dursun, tarih boyunca tek doğrultulu bir anlamda ve insanın yardımı olmaksızın sürekli değişim içinde olmuştu. 1904'te, Kropotkin'in Rus coğrafyacılara yaptığı ilk sunumun 30. yıldönümünde ve İsveçli coğrafyacı Sven Hedin ile Amerikalı jeolog Raphael Pumpelly'nin İç Asya'ya yaptıkları yeni keşif seferlerinin uyandırdığı ilgi ortamında, İngiltere Kraliyet Coğrafya Derneği, Kropotkin'i, güncel görüşlerini sunması için davet etti.

Kropotkin'in bildirisinde öne sürdüğüne göre, Hedin'inki gibi yakın tarihli keşif çalışmaları, Buzul Çağı sonrasındaki hızlı çölleşmeye ilişkin ortaya attığı teoriyi tamamen doğrulayarak, "çöllerin sınırlarının yıldan yıla genişlediğini" kanıtlamıştı. Kropotkin, buz tabakasından göl bölgesine ve sonra çayırlıktan çöle doğru bu durdurulamaz eğilimi temel alarak, hayret verici derecede yeni bir tarih teorisi ortaya attı.[23] İddiasına göre, Doğu Türkistan ve Orta Moğolistan bir zamanlar sulaktı ve "uygarlıkta ileri"ydi:

> Şimdi bu tümüyle geçip gitmiştir ve bu bölgede yaşayanları aşağıya doğru Çungarya Geçidi'ne, Balkaş ve Obi havzalarına kaçmaya, sonra da buraların önceki yerlilerini önlerine katarak, çağımızın ilk yüzyıllarında Avrupa'nın karşılaştığı büyük göçleri ve istilaları yapmaya zorlayan, işte bu bölgenin hızlı çölleşmesi olsa gerektir.[24]

Üstelik bu, devresel bir dalgalanma da değildi: *Tedrici çölleşme*, diye vurguluyordu Kropotkin, "jeolojik bir gerçektir"

ve Lakustrin (Gölsel) dönem, kuraklığın genişlediği bir devir olarak kavranmalıdır. Kropotkin zaten beş yıl önce şöyle yazmıştı: "Şimdi ise tam olarak kuru bozkırların ve steplerin oluşumunun eşlik ettiği hızlı bir çölleşme dönemindeyiz ve insanoğlu, Orta Asya'yı zaten pençesine almış olan, Güneydoğu Avrupa'yı ise tehdit eden o çölleşmeyi durdurmanın yollarını bulmalıdır."[25] Gelecekte çölleşmeyi ancak kahramanca ve küresel eşgüdümlü önlemler –milyonlarca ağacın dikilmesi ve binlerce artezyen kuyusunun açılması– durdurabilir.[26]

Kropotkin'in doğal, tedrici iklim değişikliği varsayımı farklı şekillerde kabul gördü: İngilizce konuşan ülkelerle ya da çöl ortamlarında çalışan bilimci çevrelerle karşılaştırılınca, kıta Avrupa'sında daha büyük kuşkuyla karşılandı. Fiziki coğrafyaya olan katkılarının iyi bilindiği Rusya'da, 1891–92'deki büyük kıtlığın ardından, buğday üretiminin yeni ileri üssü olan çernezyomlu (kara topraklı) steplerdeki kuraklığın ekim-dikim faaliyetlerinin sonucu mu, yoksa yavaş yavaş ilerleyen çölleşmenin belirtisi mi olduğunu anlamaya yoğun ilgi duyuluyordu. Sonuçta, bu konuyla ilgili uluslararası üne sahip iki otorite, Aleksandr Voeykov –iklim bilimin bir öncüsü, 1870'li yılların başında Coğrafya Derneği'nden Kropotkin'in bir meslektaşı– ve Vasili Dokuçayev –"toprak biliminin babası" sayılan ünlü bilimci– her iki olayın da işlerlikte olduğunu gösteren pek az kanıt buldular. Onların görüşüne göre, ardışık nemli ve kurak yıllar belki devresel nitelik taşıyabilmesine rağmen, step iklimi tarihsel zaman içinde değişmemişti. Parlak Alman buzul bilimci Eduard Brückner'in iklim değişkenliğine ilişkin öne sürdüğü fikirler karşısında, Avrupa'daki birçok başka çağdaş bilimci gibi Voeykov da ikna olmasa bile şaşkınlığa düştü.[27]

Brückner'in 1890 tarihli çığır açıcı kitabı *Klimaschwankungen seit 1700* (1700'den Beri İklim Değişiklikleri), tarihsel zamanlarda onlarca yılı kapsayan iklimsel dalgalanmalar olduğunu savunuyordu.[28] Emmanuel Le Roy Ladurie'nin ve Hubert Lamb'ın çalışmalarına kadar eşi benzeri görülmeyen bir titizlikle, şaşırtıcı ölçüde modern bir yaklaşımla, bağbozumu tarihleri, geri çekilen buzullar ve aşırı sert kışlara ilişkin anlatılar gibi belgesel ve destekleyici kaynakları, farklı istasyonlardan derlenmiş önceki yüzyıla ait araçsal verilerin analiziyle birleştirdi; amacı, Avrupa'daki rekolte değişikliklerini ve belki bütün dünyanın iklimini düzenleyen ardışık nemli/serin ve kuru/ılık yıllar şeklinde neredeyse dönemsel olarak gözlenen otuz beş yıllık devreselliğin bir tablosuna ulaşmaktı. Meteoroloji hakkında pek az bilgisi olan, atmosferin genel dolaşımı hakkında ise hiçbir şey bilmeyen Brückner, sonraki kuşağın iklim değişikliğine ilişkin tartışmalarını kirleten faraziyelerden ve kulaktan dolma iddialardan kaçınmak konusunda aşırı disiplinliydi; sonradan *Brückner döngüsü* adıyla bilinen olgunun nedenleri konusunda yorum yapmayı da zekice reddetti. Büyük ölçüde Almanlara özgü bir bilimsel kültüre sahip ülkelerde (yüzyıla girilirken Orta Avrupa'nın çoğunda, hatta Rusya'da da), Brückner'in temkinli iklim modeli, Kropotkin'in iklimsel felaketçiliğine yeğ tutuldu.[29]

İngilizce konuşan ülkelerde ise Kropotkin'in 1904'te yayımlanan makalesi –Batı Amerika'da, Sahra'da ve İç Asya'da bulunan fosil büyük göllere ve kuru nehirlere ilişkin yakın tarihli bilimsel araştırmalarla görünüşte desteklenmiş olarak– genel anlamda büyük ilgiyle karşılandı. Bununla birlikte, makalenin en dolaysız ve dikkate değer etkisi, dünya dışı konularla ilgiliydi. Bostonlu zengin bir Brahman olan Percival

Lowell, Giovanni Schiaparelli'nin 1877'de keşfettiği ve bazı önde gelen gökbilimcilerce "doğrulanan" Mars'taki *canali*'yi (kanalları) inceleyebilmek amacıyla Arizona'nın Flagstaff kentinde bir gözlemevi kurmak için 1894'te doğubilimcilik kariyerini terk etmişti. Belfastlı gazeteci ve bilimkurgu yazarı Robert Cromie, bu kuruntu eseri kanalların kurak ve ölmeye yüz tutmuş bir dünya üzerinde ileri bir uygarlık tarafından yaratılan vahalar olduklarını 1890 tarihli bir romanında zaten öne sürmüş olmasına karşın, Lowell'a gelinceye kadar, çoğu kişi, bu kanal ya da yarıkları Kızıl Gezegen'in doğal özellikleri sayıyordu.[30] Beş yıl sonra Lowell, *Mars* adlı sansasyonel kitabında, Cromie'nin kurgusunun gözlemlenebilen bilimsel bir gerçek olduğunu ileri sürdü: Geometrik şekilleri nedeniyle, kanallar, zeki canlılarca inşa edilmiş yapay bir sulama sistemi olmalıydı. Dahası, Mars uygarlığı, gezegen ölçeğinde gelişmek için açıkça "uluslar"a ve savaş olgusuna son vermişti. Ama "ne şekil varlıklar olabileceklerini hayal edebilmemiz için bile elimizde veri yok"tu.[31]

Yerkürenin her yanında gazete okurları âdeta çarpıldılar, besteciler Mars marşları besteledi, Wells isimli bir İngiliz gazeteci ise okurları büyülemeyi ve dehşete düşürmeyi sürdüren bir kitabın olay örgüsünü bulmuş oldu. Lowell, çabucak, doğal seçilimin eş kâşifi ve Kropotkin'in tanıdığı Alfred Russel Wallace gibi, bilim cephesinden amansız düşmanlar kazandı; ama popüler basının verdiği destekle, çok geçmeden, Mars uygarlığının bir spekülasyon değil, gerçek olduğu konusunda kamuoyunu ikna etti. Lowell, "kanallar"ın fotoğraflarıyla izleyicileri şaşırtmaktan hoşlanır, görüntülerin bulanık olması nedeniyle de her zaman özür dilerdi.[32] Peki, bu yabancı uygarlığın mahiyeti ve tarihi neydi? Kropotkin'in 1901'de Boston'daki Lowell Institute'ta verdiği bir dizi konferans sı-

rasında Lowell onunla tanışmış olabilir, ama böyle bir tanışma olsun ya da olmasın, tedrici çölleşme konusundaki 1904 tarihli makale Lowell'ı yıldırım gibi çarptı. Yalnızca "Mars trajedisi"ni değil, Dünya'nın yazgısını da açıklamak için asıl büyük anlatı buradaydı. Lowell'ın savına göre, daha küçük boyutlu olması nedeniyle Mars'ta gezegen evrimi hızlanmıştı ve dolayısıyla gelecek çok uzun dönemlerde Dünya'nın nasıl değişeceğini önceden gösteriyordu. 1906'da çıkan *Mars and Its Canals* adlı kitabında yazdığına göre, "Kendi dünyamızda yalnızca şimdiyi ve geçmişi inceleme olanağına sahibiz; Mars'ta ise bir şekilde geleceğimizi göz ucuyla görebiliriz." O gelecek, okyanusların kuruyup karaya dönüşmesiyle, ormanın yerini bozkıra bırakmasıyla, çayırlıkların çöl haline gelmesiyle oluşacak gezegen kuraklaşmasıydı. Kuraklaşma hızı konusunda Kropotkin'in görüşüne katılıyordu: "Filistin, tarihsel dönemler içerisinde kurumuştur."[33]

İki yıl sonra, *Mars as Abode of Life* başlığıyla Lowell'ın halka dönük konuşmaları kitaplaştı ve burada "Mars ve Dünya'nın Geleceği" konulu bir konferansta, "[bu gezegenlerle ilgili] en korkunç kozmik durum, çöllerin olması değil, olmaya başlamasıdır" uyarısında bulunuyordu. "Bunlar, yalnızca yerel, kaçınılabilir musibetler olarak değil, dünyamızın gırtlağına sarılmış, sözle anlatılması olanaksız genel ölüm pençeleri olarak betimlenmelidir." Lowell'ın birincil örneği, şaşırtıcı olmayacak şekilde, Orta Asya'ydı: "Hazar, gözlerimizin önünde yok olup gidiyor, kıyıdan biraz uzaktaki eski limanların kalıntıları bize bunu sessizce anlatıyor." Günün birinde, insanın "köhneleşen ve çürüyen gezegenindeki [bu] varoluş mücadelesi"nde başvurabileceği tek seçenek, Marslıları örnek alarak, kutuplardaki suyu bu son vahalarına getirmek için kanallar açmak olurdu.[34] Yetenekli bir matematikçi ama

onulmaz bir jeolog olan Lowell, çölleşmenin işlerlikte olduğuna örnek vermek için, Arizona'yı ziyaret edenleri Taşlaşmış Orman'la etkilemeyi seviyordu, oysaki ağaç fosilleri 225 milyon yıl öncesinden, yani Trias Devri'nden kalmıştı. Keza Lowell, dünya üzerinde tek yönlü ve hızlı iklim değişikliğine gösterilen kanıtları hiç sorgulamadan kabul etti.

Aslında, Kropotkin'in genel tabiat ve arazi izlenimlerine ve bir Avrasya buz tabakası konusundaki varsayıma dayanan teorisi, geçmişteki iklimlere ya da nedenlerine ilişkin her türlü verinin çok ötesine geçen spekülatif bir sıçramaydı. Gerçekte, esasen sınanamaz bir teoriydi. Örneğin, tanımlayıcı meteorolojinin aksine teorik meteoroloji henüz kundak evresindeydi. Rastlantı eseri, Kropotkin'in makalesi, Jacob Bjerknes adındaki Norveçli bir bilim insanının sıvı mekaniğinden ve termodinamikten türetilmiş yarım düzine denklem şeklindeki bir atmosfer fiziğinin temelini ilk kez attığı muğlak makalesiyle neredeyse aynı zamanda yayımlandı. Bir jeofizik tarihçisinin gözlemlediği gibi, "O [Bjerknes], atmosferi, saf şekilde mekanik ve fiziki bir bakış açısıyla, güneş ışınımının devindirdiği ve ivme, yoğunluk, hava basıncı, sıcaklık ve nemin lokal farklılıklarında ifadesini bulan döngünün saptırdığı bir 'hava kütlesi sirkülasyon motoru' olarak kavrıyordu." Bu kavramsal tohumların yeşerip modern dinamik meteoroloji haline gelmesi, yarım yüzyılı aşkın bir süre alacaktı; bu arada, Kropotkin'in teorisi için bir iklim modeli önermek olanaksızdı.[35]

Keza geçmişteki iklimi anlamak için hiçbir niceliksel kanıt yoktu. Brückner, aletli kayıtları etkileyici bir beceriyle kullanmıştı, ama bunlar yalnızca Fransız Devrimi sonrası dönemi kapsıyordu. İsveçli meteorolog Nils Ekholm, 1901'de *Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society*'de çı-

kan yazısında, alet öncesi belgesel kanıtları özenle incelemiş ve bunların çoğunun düpedüz değersiz olduğunu bulmuştu: "Eski tarihsel kayıtların güvenilir bildirimde bulunduğu biricik hava durumu olgusu, şiddetli kışlardır." Ekholm, Tycho Brahe'nin 1579-82'de Danimarka açıklarındaki bir adadan yaptığı öncü nitelikteki aletli hava okumalarını, aynı yerden yapılan modern ölçümlerle karşılaştırarak, kışların daha hafif geçtiğini ve Kuzey Avrupa ikliminin, üç yüzyıl öncesine kıyasla genelde daha "denizel" olduğunu gösteren bazı bulgular elde etti. Ama disiplinli çıkarımın sınırı buydu: "Bu değişimin başka bakımlardan karakteri ve nedeni bilinmiyor. Değişimin dönemsel, tedrici ya da rastlantısal olup olmadığını söyleyemediğimiz gibi, mekânda ve zamanda nereye kadar uzandığını da söyleyemeyiz." Ekholm, mantıken, güneşlenmenin hiç değilse bir milyon yıldan beri sabit olduğunu ve Yer'in yörüngesel değişkenliğinin son bin yıllık iklim üzerindeki etkisinin asgari düzeyde kaldığını farz ettiği için, iklim değişikliğinin en olası nedeni (meslektaşı Svante Arrhenius'un ünlü deneylerine dayalı olarak), atmosferdeki karbondioksitte oluşan dalgalanma ve dolayısıyla, sera etkisiydi.[36]

PATOLOJİK BİLİM

Ancak genel kamuoyunun yanı sıra bilimciler ve coğrafyacılar arasında da daha cesur teorilere yönelik heyecanlı bir beklenti vardı ve Kraliyet Derneği'nin hiç kuşkusuz umut ettiği gibi, Kropotkin'in bilimsel makalesi, Lowell'ın Mars çılgınlığını ödüllendirmesi dışında, Birinci Dünya Savaşı arifesine kadar süren uzun erimli bir tartışmayı kamçıladı. Hindistan genel valisi Lord Curzon bile bu anlaşmazlığa balıklama dalarak, iklim değişikliğini inkâr eden "gezi yapma-

mış bilimciler"in değil, çölleşmeyi kendi gözleriyle görmüş olan kâşiflerin safında yer aldı.[37] Tedrici çölleşmeye ilişkin kanıtları benimseyen seçkin gezginlerden ve bilimcilerden birisi, Avrupa'nın diğer kızıl prensi Leone Caetani'ydi; prensin *Annali dell'Islam* adlı eseri (10 cilt, 1905–29), Batı'da İslamiyet incelemelerinin temel taşı haline geldi. Yetenekli bir dilbilimci olan Caetani, sol kanat siyasetle içli dışlı olmadan önce İslam dünyasında geniş geziler yapmıştı. Bir papalık prensi olmasına rağmen, ruhban karşıtı Radikal Parti milletvekili olarak parlamentoya girdi ve 1911'de sosyalistlerin çoğunluk kanadıyla birlikte hareket ederek Libya'nın istilasına karşı çıktı. Faşizmin yükselişinden sonra Kanada'ya taşındı ve *Annali* üzerinde çalışmayı sürdürdü.[38] Caetani'nin varsayımına göre, ilk zamanlar verimli olan Arabistan Yarımadası tüm Sami kültürlerinin yurduydu ama kuraklaşma ve sonrasında aşırı nüfus artışı, grupları birbiri ardına göç etmek zorunda bırakmıştı; gerçekte, İslamiyet'in yayılmasının ardındaki çevresel itici güç, çölleşmeydi. Hititlerin kayıp başkenti Hattuşaş'ı keşfeden tanınmış Alman arkeolog/filolog Hugo Winckler de bağımsız olarak aynı fikre ulaştı ve "Winckler–Caetani" ya da "Sami Dalgası" teorisi, daha sonra 1920'li ve 1930'lu yıllarda pan-Arap ideolojinin mihenktaşı haline geldi.[39]

Bununla birlikte, çölleşme teorisinin en ateşli yandaşı, eskiden Türkiye'de misyonerlik yapan, 1903'teki Pumpelly Hazar Ötesi Keşif Seferi'ne ve 1905'teki Çin Türkistan'ı Keşif Seferi'ne katılan Yale'den coğrafyacı Ellsworth Huntington'dı. Huntington'ın bu ikinci göreve ait gözlemleri, daha önce Sincan'da bulunmuş gezginlerin gözlemlerini doğruluyor ve Kropotkin'in teorisini destekliyordu: "Asya'nın Hazar Denizi'nden doğuya doğru 4.000 kilometreyi aşkın uzaklığa kadar daha kurak bölgelerinin tümü,

öyle anlaşılıyor ki, bir iklim değişikliğine maruz kalmış ve böylelikle, yerleşip yaşamak için son iki ya da üç bin yıl boyunca gitgide daha elverişsiz hale gelmiştir."[40] Huntington ilk başta Kropotkin'in fikirlerini harfiyen kuvvetle savundu ama 1907'de çıkan *The Pulse of Asia* (Asya'nın Nabzı) adlı kitabında, belirleyici bir bakımdan bu teoride değişiklik yaptı. Olası iklim varsayımları listesini –"tekdüzelik, ormansızlaştırma [insan kaynaklı değişiklik], tedrici değişiklik ve atımlı değişiklik"– dikkate alarak, seçimini bu kez sonuncu lehine yaptı. Huntington'ın tezine göre, iklim değişikliği, Güneş'in yön verdiği, süresi yüzyılları bulan büyük salınımlar biçimini aldı: Büyük kuraklıkların ardından nemli dönemler geldi.[41] Huntington, bu fikrini, Brückner okumasına dayandırmasına rağmen, onun döngülerinin frekans uzunluğu daha büyüktü ve Kropotkin'in tedrici çölleşmeye bağladığı muazzam etkilere sahipti.

Lowell gibi Huntington da kamuoyu oluşturmakta mahirdi. Devresellik tezi için daha fazla kanıt bulmak üzere Filistin'de, Yukatan'da ve ağaç halkası tezinin öncüsü Andrew Douglas (Lowell'in gözlemevindeki eski yardımcısı) ile antik Kaliforniya sekoyaları üzerinde çalıştığı Batı Amerika'da yoğun bir arayışa girişti.[42] Her yeni araştırma, toplumların ve uygarlıkların bu iklim salınımlarıyla birlikte yükseldiği ve düştüğü yolundaki iddiasını perçinleyen bir makaleyle ya da kitapla sonuçlandı. "Orta Asya'da hissettiğimiz iklimsel nabzın her atışıyla, uygarlığın merkezi şu ya da bu yöne kaymıştır. Her atım, gününü doldurmuş topraklara acı ve çürüme, günü yeni başlayan topraklara ise yaşam ve canlılık getirmiştir."[43] (1940 tarihli klasik eser *The Inner Asian Frontiers of China*'nın yazarı Owen Lattimore, Huntington'ın tasvir ettiği "buharlaşıp giden otlaklar aramak için, barometrenin her kıpırda-

nışında kayıp ufuklara doğru yola çıkmaya hazır düzensiz göçebe sürüleri" imgesiyle alay etti.)[44]

Huntington'ın öne sürdüğü muazzam salınımlar, tarihte nihai nedensellikler arayanlar için beklenmedik bir armağan oldu ve Arnold Toynbee'nin, çevresel zorluklara karşı gösterilen tepkilerin harekete geçirdiği uygarlık döngülerine ilişkin ünlü teorisine bir ölçüde esin verdi.[45] Ama Huntington'ın genelleyici iddiaları başkalarını sinirlendirdi. Hem Kraliyet Coğrafya Derneği hem de Yale Üniversitesi (ona profesörlük payesi vermeyi düşünen üniversite) basiretli bir tutumla belli başlı otoritelerin görüşlerine başvurdu. Kâşif Sven Hedin, çölleşme fikrini tümüyle alaya aldı: "İnsanlar ve develer, kır ve iklim -hiçbiri kayda değer bir değişiklik geçirmemiştir."[46] Modern fiziki coğrafyanın devlerinden biri olan Albrecht Penck, Huntington'a ilişkin gözlemini nazikçe dile getirdi: "[Onun] düşünceleri bazen olgularının önünde koşuyor. O, eleştirel yetenekle çalışmaktan çok, cıvıl cıvıl bir bilimsel hayal gücüyle çalışıyor."[47]

Huntington'ın üstatlarından birisi olarak tanıyıp takdir ettiği Eduard Brückner de Viyana'da kibar ama yıkıcı bir değerlendirme yaptı:

> O, verilerini, doğru dürüst irdelemeksizin tarihsel çalışmalardan alıyor. Verileri ne dereceye kadar birer gerçek gibi kullanabileceğinin yeterince farkında değil. Özellikle arkeolojik sonuçlar, hiçbir şekilde kendisinin *The Pulse of Asia* adlı eserinde açıkladığı gibi yeterince kesin değil (...) O, gerçekleri teorisine uydurma arzusunu birçok kez sergiledi. Yale'e yaptığım ziyaret sırasında, Dr. Huntington, yaşlı ağaçların halkalarının iklim dalgalanmalarıyla olan ilişkilerini ele aldığı araştırmalarının sonuçlarını bana gösterdi. Çok ilginç malzemeler toplamış ama yine, temkinli bir adamın yapması gerektiği gibi değil, daha çok, eğrilerinden sonuç çıkarmış izlenimine kapıldım. Birkaç

kez eğride bir paralellik gördüğünü iddia etti ama ben öyle bir şey göremedim.[48]

Huntington terfi alamayıp Yale'den ayrıldı.

Brückner'in eleştirisi, Irving Langmuir'in, "öznel etkilerle, hüsnü-kuruntularla ya da eşik seviyesindeki etkileşimlerle yolundan saptırılmış" araştırmalar olarak ifade ettiği "patolojik bilim" tanımını önceden haber veriyordu.[49] Huntington ve onunla aynı düşüncedeki bazı seçkin dostları –özellikle Clark Üniversitesi'nden coğrafyacı Charles Brooks– alışılmış kusurlar olan rastlantıyı bağıntıyla ve bağıntıyı nedensellikle karıştırma kusurlarına ek olarak, döngüsel tanıtlama alışkanlığına sahiptiler. Le Roy Ladurie'nin *Histoire du climat* adlı eserinde yazdığına göre, "Huntington, Moğol göçlerini, Orta Asya'nın kurak bölgelerinde yağışın ve barometrik basıncın gösterdiği dalgalanmalarla açıkladı. Brooks ise Orta Asya'da yağış grafiğini Moğolların göçüne dayandırarak bu önemli çalışmayı sürdürdü!"[50] Tropikal iklimlerin ileri uygarlıkları ayakta tutamadığına inanmakla Huntington'ı izleyen Brooks, bir başka yerde, Angkor Vat'ın varlığının, MS 600'de Kamboçya ikliminin daha ılıman olması gerektiğini kanıtladığı yargısına vardı.[51]

Çöllerdeki göz alıcı harabelere gelince, coğrafyacı ve tarihçi Rhoads Murphey, 1951 tarihli bir makalesinde, Huntington'ın aksine, Kuzey Afrika olgusunda Roma döneminden beri iklim değişikliğine işaret eden pek az kanıtın bulunduğunu ortaya koydu. Bir zamanlar buğday tarlalarının ve Roma şehirlerinin serpilip boy verdiği kuş uçmaz kervan geçmez arazileri ise su depolama altyapılarının ihmal ya da imha edilmesinin sonucu olarak açıkladı. (Öyle anlaşılıyor ki, Huntington, çöl toplumlarının yağmurdan çok yeraltı suyuna bağımlı olduklarını unutmuştu.) Jared

Diamond'ın onlarca yıl sonra tarihçilerden kabul etmelerini istediği türden "doğal deney"in klasik bir örneği olarak, Murphey, Fransızların isyancı Tuareg halkını 1917'de zorla tahliye ettikleri Nijer'deki Aïr Masifi örneğinden söz ediyordu: "Nüfus azaldıkça, kuyular, bahçeler, mallar bozulmaya terk edildi ve bir yıldan kısa süre içinde bu alan, tedrici çölleşmenin kanıtı olarak kullanılmış olan diğer alanlara tıpatıp benzeyen bir manzaraya büründü."[52]

Tarihte doğal iklim değişikliğiyle ilgili Kropotkin-Huntington tartışması, fiziki coğrafya sınırları içinde kalmış olsaydı, her şeye rağmen daha verimli bir miras bırakabilirdi. Ne var ki Huntington, iklim döngülerine ilişkin ayrıksı fikirlerini, Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel'ın ve Amerikalı öğretilisi Ellen Churchill Semple'ın aşırı çevresel belirlenimciliğiyle kaynaştırdı. Bunların savına göre, insan gruplarının doğal yaşam ortamları, özellikle de iklim, ayırt edici kültürel ve etnik özellikleri mekanik ve geri dönüşsüz şekilde onlara nakşediyordu. Huntington, insanın hem bireysel hem de toplumsal nitelikteki zihinsel faaliyetini barometrik basınç düşüşlerine bağlı elektriksel potansiyelin yönettiğine inanan Syracuse Üniversitesi'nden Charles Kullmer isimli bir Almanca profesörünün garip fikirlerinden de büyülenmişçesine etkilendi. Huntington'ın biyografi yazarının açıkladığına göre, "Kullmer, kütüphaneden ödünç alınan kurgu dışı kitap sayısını ve o zamanki barometrik basıncı ölçüyordu; 'yüksek basınç, daha ciddi kitaplara ve düşük basınç daha az kitaba işaret ediyor'du." Kullmer'ın bulgularıyla "çarpılmışa dönen" Huntington şöyle yazıyordu: "İtalyan Rönesansı üzerine uzun uzadıya düşündüm; şimdi de bunun, şans eseri, fırtına sıklığındaki bir değişiklikle ilgili olup olmadığını merak ediyorum." Daha sonra Huntington, aylar boyun-

ca her gün bir arkadaşının çocuğuna Spencer'ın *The Faerie Queene*'inden dikte edilmiş üç dörtlük yazdırarak ve bu sırada babasına da barometrik basıncı kaydettirerek, Kullmer'in tezini test etti. Huntington, sonra da hata örüntülerini karşılaştırdı: "Hava durumu ile zihinsel beceri arasında, bu zamana kadar zannettiğimizden çok daha yakın bir bağlantı var gibi görünüyor. Şu anda bunun Japonya'ya uygulanması üzerinde çalışıyorum."[53]

Ama Huntington çok geçmeden basınç ölçümünü bir yana bırakarak, insanın zekâ keskinliğini ve çalışma verimliliğini gerçekte sıcaklığın belirlediği ve belki nemin de bunda rol oynadığı yargısına vardı. James Fleming'in tanımıyla bu "meteorolojik Taylorizm", daha sonra Huntington'ın soy arıtımı ve ırk mühendisliği tutkusunun buyruğuna girdi.[54] Anarşist hareketi desteklemek üzere 1917'de Rusya'ya dönmüş olan hastalıklı Kropotkin, bilimsel vasiyeti niteliğindeki yetkin yapıtı *Lednikovyi i ozernyi periody*'yi ("Buzul ve Göl Dönemleri"ni)[55] bitirmek için zamanla yarışıyorken, Huntington, beyazların Avustralya tropiklerine uyum sağlama yeteneğine ve Kore'de iklimin insan üretkenliği üzerindeki etkisine dair gitgide daha bir garipleşen makaleler yayımlıyordu. Birkaç yıl sonra, aşırı nüfusun Çinli karakteri üzerindeki etkisini anlama mücadelesi veriyor, Porto Rikoluların New York'a göç etmelerini kınıyor, *Harper's* dergisinde "Sıcaklık ve Ulusların Yazgısı" hakkında ahkâm kesiyordu.[56] Pratikte, Ratzel, Semple ve başka birçokları gibi Huntington da Herodotos'un ve Montesquieu'nün –birincisi, insan için mükemmel yaşam alanının Yunanistan, ikincisi ise Fransa olduğuna inanıyordu– iklimsel ırk teorilerini iyice abartarak her şeyi kapsayan bir meteorolojik antropoloji haline getiriyordu.

Bilimsel ırkçılığın (Huntington'ın ateşli bir yandaşı olduğu anlayışın) altın çağı olan 1910'lu ve 1920'li yıllarda, bu fikirler ana akım akademik çevrelerde kolayca benimsendi; ne var ki, 1930'lu yıllara gelindiğinde, beyazların üstünlüğü ve bunun yüceltilmesi olan faşizm anlayışıyla harmanlanmış çevresel belirlenimciliğin karanlık imalarından yeni bir akademisyen kuşağı fışkırmaya başladı. Biyografi yazarının kibar bir dille ifade ettiği gibi, "Huntington'ın doğuştan gelen bir yetenek hiyerarşisinde ısrar etmesi ve 1930'lu yıllarda soy arıtımı davasını kararlılıkla irdelemesi belki de talihsizlikti. İkinci Dünya Savaşı arifesinde, Huntington, sarı saçlı ve mavi gözlü beyazların diğerlerine göre daha uzun ömürlü olduklarını ileri sürdüğü zaman, bu yersiz ifade edilmiş tuhaf bir söz gibi göründü."[57] (Bu arada Naziler, çölleşme teorisine özgü fikirleri alıp, Polonya ve SSCB halklarının yerlerinden edilmesi ve kitlesel olarak öldürülmesi için buldukları bahanelerle birleştiriyorlardı. Aynı zamanda Slavlar, Vistül Nehri'nin doğusundaki Buzul Çağı'ndan kalma sulak alanları akaçlamadıkları ve buraların çölleşmesine *-Versteppung-* izin verdikleri suçlamasıyla karşılaştılar. Büyük çölleşmeyi ancak üstün ırk durdurabilirdi.)[58] Huntington'ın uçuk teorileri ve kaba belirlenimciliği, güvenilir tarihsel hava durumu verilerinin olmayışının da etkisiyle, coğrafyacıların ve tarihçilerin çoğunun iklim tarihini inceleme çabasını lekelemeye başladı. Hava durumu verilerindeki yapıyı araştırmaya bir ömür vermiş olan fizikçi Sir Gilbert Walker, 1937'de, yıldız falıyla eşit saydığı bir teori olan iklimsel belirlenimciliğin ölüm ilanını yazdı:

> Bana göre, hava durumunun dönemlerce etkili kontrolüne olan inanç, kısmen, kayıt altına alınmış verilerin yanlış işlenmesine, kısmen de Ay'ın hava durumu üzerindeki etkisine olan inanç gibi, atalarımızın insan işlerini sabit döngüleriyle gök cisimleri-

nin kontrol ettiğine inandıkları zamandan kalan ve birçoğumuzda varlığını sürdüren bir içgüdüye dayanıyor.[59]

Dahası, savaş sonrası dönemde, klimatologlar arasında "yeni bir disipliner uzlaşma" ortaya çıktı: "Adıyla sanıyla [bu], küresel iklim sisteminin, süregiden iklim dalgalanmalarına karşı esneklik sağlayan baskın dengeleyici süreçler içerdiği" görüşüydü.[60] Bu arada, Avrasya'nın derinliklerinde bulunan ve buraların iklim tarihinin sırlarını saklayan doğal arşivler kapsam dışındaydı: Soğuk Savaş sırasında Tarım Havzası'nı ziyaret eden Batılılar yalnızca CIA ajanlarından ibaretti (Lop Nor ya da Nur Gölü, Çin'in nükleer deneme sahasıydı). Son olarak 2010-11'de, yani Stein'ın, Heden'ın ve Huntington'ın tartışma yaratan keşiflerinden yüz yılı aşkın bir süre sonra, Çinli, Amerikalı, İsviçreli ve Avustralyalı araştırmacılardan oluşan disiplinlerarası bir heyet, Tarım Havzası'nda bir mevsimi alanda geçirip, kalıntı hidrolojilerin modellerini çıkardılar, artık kuruyup gitmiş Lop Nur'a ait tortular, kumullara gömülmüş ölü ağaçlar gibi olası iklim arşivlerinden örnekler aldılar.

Elde ettikleri sonuçlar bu yılın başında yayımlandı. Anlaşıldığı üzere, çölleşme, kadim bir lanet değil, modern bir olgudur: "Tarım Havzası, MS 1180'den MS 1800'lerin ortasına kadar sürekli olarak bugünkünden daha ıslaktı." Bu durum, Küçük Buzul Çağı'nın cömertçe yorumlanan parametreleri içinde yer alır ve araştırmacılar, bu ıslaklığı, Tarım'ın ve kardeş nehirlerinin beslendiği dağlarda kar yağışının artmasını sağlayan kuzeyli batı rüzgârlarının güneye kaymasına bağladılar. Geç Orta Çağ tarihinin ve erken modern tarihin ana kaynağı, "çölün" amansızca genişlemesi değil, bu "yeşermesi"ydi:

> **Bizim tezimize göre, İç Asya çöl koridorunun ıslanması, Avrasya çöllerinde atlarla yapılan Moğol fetihlerini beslemek için temel öneme sahip kışlak alanlarının güneye doğru kaymasını kamçıladı. Ek olarak, bugünkünden daha ıslak olan Asya çölleri, çobanlığın Moğol anayurdundan dışa yayılmasına yardımcı olarak, steplerin çevre kuşağında Moğollar ile Türkçe konuşan halklar arasında kültürel bağları güçlendirmiş olabilir.[61]**

Bununla birlikte, 19. yüzyıl sonlarından bu yana İç Asya'nın giderek ısınması, net bir kurumaya yol açmıştır ve araştırmacıların uyarısına göre bu, gelecekte çöllerin kuzeye doğru genişlemesinin ilk adımı olabilir. Bu arada, başka iklim bilimcileri, Batı Asya'da yağış rejimlerinin de köklü şekilde değişiyor olabileceği yönünde kaygılarını dile getirmişlerdir. Çağdaş ve tarihsel mega kuraklıkları inceleyen, Columbia Üniversitesi Lamont-Doherty Yer Gözlemevi'nde görevli bir grup araştırmacı, yakın zamanda yayımladıkları bir makaleyle, Suriye'de felakete yol açan, aletli kayıtların en şiddetlisi olan ve toplumsal huzursuzluğun patlamasını hızlandıran 2007-10 kuraklığının, artan sera gazı salımlarıyla ilişkili "uzun erimli bir çölleşme eğilimi"nin parçası olabileceği uyarısını yapmışlardır.[62] Bu uyarı, Ürdün Vadisi'nden Zağros eteklerine kadar tüm klimatolojik Bereketli Hilal'in bu yüzyıl sonuna kadar yok olabileceği öngörüsünde bulunan önceki bir çalışmayla tedirgin edici bir uygunluk içindedir: "Eski Çağ'da yağışla beslenen ziraat, Bereketli Hilal bölgesinde uygarlıkların serpilip gelişmesine olanak verdi ama bu bereket, insanın yol açtığı iklim değişikliği nedeniyle çok yakın zamanda yok olacak."[63] Antroposen ya da İnsan Çağı en sonunda Kropotkin'i haklı çıkarabilecek gibi görünüyor.

4

Nuh'un Gemisini Kim Yapacak?



Aşağıda anlatılanlar, daha çok, Orson Welles'in *Şanghaylı Kadın* (1947) adlı eserindeki ünlü mahkeme salonu sahnesini andırıyor.[1] Egemen sınıf yozluğunun kucağındaki proleter erdemine ilişkin o kinayeli kara filmde, Welles, *femme fatale* Rita Hayworth'la cinsel bir ilişki yaşayan ve sonra cinayetle suçlanan Michael O'Hara adlı solcu bir denizciyi canlandırır. Everett Sloane'ın canlandırdığı kadının kocası, Amerika'nın en tanınmış ağır ceza avukatı Arthur Bannister, rakibini mahkûm ve idam ettirmenin daha garantili bir yolu olarak, savunma avukatlığını kendisine vermesi için O'Hara'yı ikna eder. İddia makamınca "Bannister'ın ünlü numaralarından sadece bir başkası" olarak eleştirilen yargılamanın dönüm noktasında, dava vekili Bannister, mağdur koca Bannister'ı tanık kürsüsüne çıkarır ve peş peşe sıraladığı şizoid ataklarla kendi kendini sorgulayıp jüriyi neşeye boğar. *Şanghaylı Kadın*'daki anlayışı yansıtan bu bölüm, insanın kendisiyle bir tartışması şeklinde, analitik çaresizlik ile kişisel olarak ve belki nesnel olarak çözülemez ütopik olasılık arasında zihinsel bir turnuva şeklinde düzenlenmiştir.

"Zekânın Kötümserliği" başlığını taşıyan ilk kısımda, küresel ısınmayla savaşın çağ açıcı nitelikteki ilk aşamasını zaten kaybettiğimiz görüşünün dayandığı tezleri ortaya koyuyo-

rum. Kyoto Protokolu'nun baş muhaliflerinden birinin fiyakalı ama ne hazin ki doğru ifadeleriyle, söz konusu protokol, iklim değişikliği konusunda "ölçülebilir hiçbir şey" yapmamıştır. Küresel karbondioksit salımları, bu protokol sayesinde düşeceği farz edilen oranla aynı oranda yükseldi.[2] Sera gazı birikiminin 2020'ye kadar 450 ppm'lik ünlü "kırmızı çizgi" civarında istikrara kavuşturulabilmesi çok zayıf bir olasılıktır. Eğer durum öyle olursa, çocuklarımızı kapsayan kuşağın en kahramanca çabaları bile, ekolojilerin, su kaynaklarının ve tarımsal sistemlerin köklü olarak yeniden şekillenmesini önleyemeyecektir. Üstelik, daha sıcak bir dünyada, sosyoekonomik eşitsizliğin meteorolojik bir yaptırımı olacaktır ve karbon salımlarıyla Holosen'in iklim dengesini mahvetmiş olan kuzey yarıküredeki zengin ülkeleri, buna uyum için, kuraklıklardan, su taşkınlarından en kolay etkilenebilen yoksul alt tropikal ülkelerle kaynaklarını paylaşmaya teşvik edecek pek az özendirici olacaktır.

Bu bölümün "Hayal Gücünün İyimserliği" başlığını taşıyan ikinci kısmı ise kendime reddiyedir. Küresel ısınmanın en önemli tekil nedeninin –insanlığın kentlileşmesinin– aynı zamanda da 21. yüzyılın ilerleyen döneminde insanın bekası sorununun potansiyel olarak başlıca çözümü olmasından kaynaklanan paradokstan söz ediyorum. Elbette, günümüzün iç karartıcı siyasetine terk edilmiş yoksulluk kentleri, neredeyse kesinlikle umudun tabutları olacaktır; ama daha çok, Nuh gibi düşünmeye başlamamıza neden olmalıdır. Tarihteki dev ağaçların çoğu zaten kesilmiş olduğu için, yeni bir Nuh Gemisi'ni, çaresiz durumdaki insanlığın, isyankâr topluluklarda, korsan teknolojilerde, kaçak medyada, asi bilimde ve unutulmuş ütopyalarda hazır halde bulduğu malzemelerden inşa etmek zorunlu olacaktır.

1. ZEKÂNIN KÖTÜMSERLİĞİ

Son 12.000 yıldan beri üzerinde yaşadığımız yaşlı dünyamız, henüz hiçbir gazetede bilimsel bir ölüm ilanı yayımlanmamış olsa bile, sona ermiştir. Bu yargı, Londra Jeoloji Derneği Stratigrafi Komisyonu'na aittir. 1807'de kurulan Dernek, dünyanın en eski yer bilimcileri cemiyetidir ve Stratigrafi Komisyonu, jeolojik zaman ölçeği konusunda karar veren bir tür baş uzmanlar birliği olarak işlev görmektedir. Katman bilimciler, yani stratigrafi uzmanları, tortul tabakalarda korunmuş haliyle Dünya'nın tarihini, toplu soy yok oluşlarının, türleşme olaylarının ya da atmosfer kimyasındaki ani değişikliklerin oluşturduğu "dönüm noktaları"yla belirlenen kadim zamanlar, çağlar, dönemler ve devirler hiyerarşisi olarak dilimlere ayırırlar. Dönemleştirme, biyolojide ve tarihte olduğu gibi, jeolojide de karmaşık, tartışmalı bir sanattır; 19. yüzyıl İngiliz bilimindeki en sert –hâlâ "Büyük Devoniyen Tartışması" olarak bilinen– kavga, Galler'in o gösterişsiz gri kumtaşlarına ve İngiltere'deki Old Red Sandstone (kızıl kumtaşı) oluşumlarına ilişkin rakip yorumlar üzerine çıktı. Sonuç olarak yer bilimi, herhangi bir yeni jeolojik bölümlemenin onaylanabilmesi için olağanüstü katı ölçütler koyar. "Antroposen" denilen –jeolojik bir kuvvet olarak kentli, sanayileşmiş toplumun ortaya çıkışıyla tanımlanan– bir döneme ilişkin görüş uzun zamandan beri yazılı metinlerde yer almasına karşın, katman bilimciler bunun geçerliliğini hiçbir zaman tanımamışlardır.

Bu tutum, hiç değilse Londra Jeoloji Derneği'nce artık gözden geçirilmiştir. Komisyonu'nun 21 üyesi, "Şimdi Antroposen [İnsan Çağı] döneminde mi yaşıyoruz?" sorusuna, oy birliğiyle "Evet" demiştir. Üyeler, 2008 tarihli bir raporda, Holosen döneminin –tarımın ve kentsel uygarlığın hızla

evrilmesine olanak tanıyan aşılmadık ölçüde istikrarlı bir iklimin hüküm sürdüğü buzullararası zamanın– sona erdiği ve Dünya'nın artık son birkaç milyon yılda "yakın bir benzeri görülmemiş stratigrafik bir ara dönem"e girdiği varsayımını destekleyen sağlam kanıtları incelemişlerdir.[3] Katman bilimciler, sera gazlarının birikmesine ek olarak, yeryüzünün "şimdi [yıllık] doğal tortu üretimini kat kat aşacak şekilde" insan eliyle dönüştürülmesine, okyanusların kaygı verici şekilde asitli hale gelmesine ve canlı örtüsünün amansızca imha edilmesine parmak basmışlardır.

Açıkladıklarına göre, bu yeni çağ hem ısınma eğilimiyle –56 milyon yıl önceki Paleosen Eosen Termal Maksimumu diye bilinen felaketin en yakın benzeri olarak örnek verilebileceği eğilimle– hem de gelecekteki çevrelerde beklenen radikal istikrarsızlıklarla tanımlanıyor. Katman bilimciler, iç karartıcı bir ifadeyle şu uyarıyı yapıyorlar:

> Soy yok oluşları, küresel tür göçleri ve doğal bitki örtüsü yerine yaygın olarak tarımsal tek ürün ekiminin ikamesi bir araya gelerek, belirgin bir çağdaş biyostratigrafik sinyal üretmektedir. Bu etkiler kalıcıdır, çünkü gelecekteki evrim, hayatta kalan (ve çoğu kez insan eliyle yeri değiştirilen) stoklar temelinde gerçekleşecektir.[4]

Başka bir deyişle, evrimin kendisi yeni bir rotaya zorla itilmiştir.

Kendiliğinden karbonsuzlaşma mı?

Komisyon'un Antroposen'i kabul etmesi, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change; IPCC) tarafından yayımlanan Dördüncü Değerlendirme Raporu üzerinde bilimsel tartışmaların art-

masıyla aynı zamana rastladı. Elbette IPCC, iklim değişikliğinin olası kapsama alanını değerlendirmekle ve salımları azaltmak için uygun hedefler koymakla yükümlüdür. Sera gazı birikimlerinin artmasına karşı "iklim duyarlılığı" tahminlerinin yanı sıra, gelecekte enerji kullanımına ve dolayısıyla salımlara ilişkin farklı senaryoları yansıtan sosyoekonomik tablolar, en kritik referanslar arasındadır.

Ama IPCC'nin kendi çalışma gruplarında yer alan kilit isimler dahil, dikkat çekici sayıda kıdemli araştırmacı, dört ciltlik Dördüncü Değerlendirme Raporu'ndan duydukları rahatsızlığı ve karşı görüşlerini yakın zamanda ifade etmişler; Rapor'un jeofizikle ve sosyal bilimlerle ilgili tespitlerinde yersiz bir iyimserlik olduğu suçlamasını yöneltmişlerdir.[5]

En tanınmış muhalif, NASA'ya bağlı Goddard Institute'tan James Hansen'dir. 1988'deki ünlü bir oturumunda Kongre'yi sera tehlikesiyle ilgili ilk kez uyararak küresel ısınmanın Paul Revere'i olan Hansen, IPCC'nin, kritik önemdeki Dünya sistemi geribildirimlerini parametre haline getirmeyi başaramayarak, daha fazla karbon salımlarına aşırı geniş hareket alanı tanımış olduğu yolundaki rahatsız edici mesajla Washington'a döndü. Onun araştırma ekibi, IPCC'nin kırmızı çizgi olarak önerdiği 450 ppm karbondioksit salımı yerine, güvenlik eşiğinin yalnızca 350 ppm, hatta daha düşük olduğuna ilişkin inandırıcı paleoklimatik kanıtlar elde etti. Hansen'ın belirttiğine göre, iklim duyarlılığına ilişkin bu yeniden ayarlamanın "dudak uçuklatıcı sonuç"u, "küresel ısınmayı iki santigrad derecesinin altında tutmak şeklinde sık sık dile getirilen hedefin, küresel kurtuluş değil, küresel felaket reçetesi olduğu"dur.[6] Aslında, şimdiki düzey yaklaşık 385 ppm olduğu için, o dile düşmüş "taşma noktası"nı zaten geçmiş olabiliriz. Hansen, sera gazı derişimlerini 2015'e kadar yeniden 2000

öncesi düzeylere döndürecek ivedi bir karbon vergisi yoluyla dünyayı kurtarmak için bilimcilerden ve çevre eylemcilerinden oluşan bir Don Kişot ordusunu seferber etmiştir.

Hansen anlaşmazlığına ya da gezegen termostatının doğru ayarına ilişkin görüş bildirmek için gerekli bilimsel vasıfları taşımıyorum. Ne var ki, sosyal bilimlerle uğraşan ya da sırf makro eğilimlerle düzenli ilgilenen herkes, Dördüncü Değerlendirme'nin diğer tartışmalı köşe taşı –yani, sosyoekonomik projeksiyonları ve "siyasal bilinçaltı" diyebileceğimiz tutumu– üzerine tartışmaya katılmakta daha az çekingen davranmalıdır. Yürürlükteki senaryolar, IPCC tarafından, nüfus artışı yanında teknolojik ve ekonomik gelişmeye ilişkin farklı "olay öyküleri" temelinde gelecekteki küresel salımları modellemek için 2000 yılında benimsendi. Panel'in başlıca senaryoları –A1 ailesi, B2 vb.– politika belirleyiciler ve sera eylemcileri tarafından çok iyi biliniyor ama o küçücük yazıları araştırma çevreleri dışında pek az kişi gerçekten okumuştur, özellikle de daha büyük enerji verimliliğinin gelecekte ekonomik büyümenin "otomatik" bir yan ürünü olacağı konusunda IPCC'nin duyduğu cansiparane güvene pek az kişi gerçekten tanık olmuştur. Aslında tüm senaryolar, hatta "işlerin alışıldığı gibi sürmesi"ni öngören çeşitlemeler bile, gelecekte karbondaki azaltmanın neredeyse %60'ının, sera gazlarını azaltmaya yönelik açık önlemlerden bağımsız şekilde gerçekleşeceğini farz ediyor.[7]

Pratikte IPCC, karbon sonrası bir dünya ekonomisine doğru piyasa güdümünde bir evrim için çiftlik ya da aslında gezegen üzerine bahse girmiştir; oysaki bu geçiş, yalnızca salım üst sınırlarının ve karbon ticaretinin uluslararası kurallara bağlanmasını gerektirmekle kalmaz, henüz prototip olarak bile pek bulunmayan teknolojilere, örneğin karbon yakalama,

temiz kömür, hidrojen ve ileri geçiş sistemleri, selülozik biyoyakıtlar gibi teknolojilere şirketlerin gönüllü olarak öncelik vermelerini de gerektirir. Eleştirmenlerin uzun süredir işaret ettikleri gibi, IPCC "senaryoları"nın birçoğunda, karbon salmayan enerji temini sistemlerinin kurulması, "1990'daki küresel enerji sisteminin büyüklüğünü aşıyor."[8]

Kyoto benzeri sözleşmeler ve karbon piyasaları –Keynesgil "ödünleyici bütçe politikası"nın neredeyse benzeri olan şeyler– kendiliğinden karbonsuzlaşma ile her bir senaryonun gerektirdiği salım hedefleri arasındaki açığı kapatmak üzere tasarlanmıştır. IPCC hiçbir zaman açıkça dile getirmemesine karşın, koyduğu salım azaltma hedefleri, bir sonraki kuşakta daha yüksek fosil yakıt fiyatlarının sağlayacağı beklenmedik kârların, yüksekliği kilometreyi bulan gökdelenlerde, varlık balonlarında ve hissedarlara mega ödemelerde çarçur edilmeyip, yenilenebilir enerji teknolojisinde verimlice yeniden değerlendirileceğini ister istemez varsayıyor. Genel olarak, Uluslararası Enerji Ajansı, 2050 yılına kadar sera gazı salımını yarıya indirmek için yaklaşık 45 trilyon ABD doları harcanması gerekeceğini tahmin ediyor.[9] Ama enerji verimliliğinde "otomatik" ilerlemenin büyük katkısı olmadan, açık asla kapanmayacaktır ve IPCC hedefleri erişilemez olacaktır; en kötü durumda –güncel enerji kullanımı olduğu gibi sürerse– karbon salımları yüzyılın ortasına kadar kolaylıkla üçe katlanabilecektir.

Eleştirmenler, IPCC'nin piyasalar ve teknoloji hakkındaki temel varsayımlarının ham hayalden pek öteye geçmediğini ortaya koymak için, geçen –yitirilen– on yılın iç karartıcı karbon kayıtlarına değinmişlerdir. AB'nin salım üst sınırları ve karbon ticareti sistemini kabul etmesi çok övülmesine rağmen, Avrupa'da karbon salımları artmayı sürdürdü, hatta

bazı sektörlerde çarpıcı düzeylere ulaştı. Keza son yıllarda, IPCC senaryolarının zorunlu koşulu olan enerji verimliliğinde otomatik ilerlemeyle ilgili pek az kanıt elde edilmiştir. Olay öykülerinde yeni teknolojinin verimliliği olarak anlatılanların çoğu, gerçekte ABD'de, Avrupa'da ve eski Sovyet blokunda ağır sanayilerin kapatılması sonucunda olmuştur. Enerji yoğun üretimin Doğu Asya'ya taşınması, bazı OECD ülkelerinin karbon bilançolarını parlatıyor ama sanayisizleşmeyi kendiliğinden karbonsuzlaşmayla karıştırmamak gerekir. Araştırmacıların çoğu, enerji yoğunluğunun 2000'den beri fiilen arttığı –yani, küresel karbondioksit salımlarının enerji kullanımıyla at başı gittiği, hatta ondan azıcık daha hızlı arttığı– kanısındadır.[10]

Kral Kömürün Dönüşü

Dahası, IPCC'nin karbon bütçesi halihazırda delinmiştir. Hesapları tutan Küresel Karbon Projesi'ne göre, salımlar, IPCC'nin en kötü durum senaryosunda öngörülenden bile daha hızlı artmaktadır. 2000-2007 arası dönemde, karbondioksit, IPCC projeksiyonlarındaki % 2,7'lik ya da 1990'lı yıllarda kaydedilen % 0,9'luk orana kıyasla, yıllık olarak % 3,5 artış gösterdi.[11] Başka bir deyişle, şimdiden IPCC örtüsü dışında bulunuyoruz ve sera gazı salımlarındaki öngörülmemiş hızlanmanın başta gelen sorumlusu kömür olabilir. Kömür üretimi, geçen on yılda çarpıcı bir yeniden doğuş yaşamıştır, böylece 19. yüzyılın kâbusları 21. yüzyılda geri dönmüştür. Çin'de 5 milyon madenci, bildirildiğine göre Pekin'in her hafta bir tane yeni kömürlü termik santral açmasına olanak veren kirli madeni çıkarmak için tehlikeli koşullar altında ter döküyor. Kömür tüketimi, önümüzdeki birkaç yılda 50 tane yeni kömürlü termik santralın açılması planlanan Avrupa'da

ve 200 santralın planlandığı Kuzey Amerika'da da hızla artıyor.[12] Batı Virginia'da yapımı süren dev bir tesis, bir milyon arabanın karbon salımına eşit karbon üretecek.

The Future of Coal (Kömürün Geleceği) başlığını taşıyan dirayetli bir incelemede, MIT mühendisleri, öngörülebilen her senaryoya göre, hatta yüksek karbon vergileri uygulansa bile, kömür kullanımının artacağı sonucuna varmışlardır. Dahası, CCS –karbon yakalama ve tutma– teknolojisine yapılan yatırım "tamamen yetersiz"dir; gerçekten pratik olduğu farz edilse bile CCS, 2030 yılına ya da sonrasına kadar şebeke ölçeğinde bir alternatif haline gelmeyecektir. ABD'de, "yeşil enerji" yasaları, şebekelerin kömürle çalışan daha çok tesis kurmaları için "ters yönlü bir teşvik" yaratmaktan başka bir sonuç doğurmamıştır, çünkü şebekeler, "bu tesislerden kaynaklanan salımların, gelecekte çıkarılacak karbon salımı yönetmelikleri çerçevesinde 'kazanılmış hak' sayılarak karşılıksız CO_2 ödenekleri alma beklentisi"ne girmişlerdir.[13] Bu arada, kömür üreticilerinin, kömür yakan şebekelerin ve kömür taşıyan demiryollarının oluşturduğu –kendini Temiz Kömür Elektriği İçin Amerikan Koalisyonu olarak adlandıran– bir konsorsiyum, 2008 seçim döneminde iki başkan adayının da en kirli ama en ucuz yakıtın erdemlerini ağız birliği ederek övmesini sağlamak için 40 milyon dolardan fazla para harcamıştır.

İki yüz yıl yetecek rezervinin bulunduğu kanıtlanmış bir fosil yakıt olan kömürün popülerliği nedeniyle, birim enerji başına düşen karbon içeriği fiilen artabilir.[14] Amerikan ekonomisi çökmeden önce, ABD Enerji Bakanlığı, ulusal enerji üretiminin gelecek kuşakta en az % 20 artmasını tasarlıyordu. Küresel olarak, uluslararası petrol ihracatının hacimce ikiye katlanmasıyla, fosil yakıtların toplam tüketiminde % 55'lik

artış bekleniyor. Sürdürülebilir enerji hedefleri konusunda kendi incelemesini yapan BM Kalkınma Programı, insanlığı doludizgin ısınmanın kırmızı kuşağı dışında tutmak için, sera gazı salımlarının 1990'daki düzeylere kıyasla, 2050 yılına kadar % 50 azaltılması gerekeceği uyarısı yapıyor.[15] Ne var ki Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), büyük olasılıkla gelecek yarım yüzyıl boyunca bu tür salımların gerçekte yaklaşık % 100 artacağı –yani, birkaç kritik taşma noktasını aşmamıza yetecek kadar sera gazı salınacağı– tahmininde bulunuyor. IEA, su gücü dışındaki yenilenebilir enerjinin 2030'da elektrik üretiminin yalnızca % 4'ünü –yani, bugünkünden % 1 fazlasını– sağlayacağını da öngörüyor.[16]

Yeşil bir gerileme mi?

Dünyada bugün yaşanan gerileme –IPCC senaristlerinin öykülerini yazarken göz ardı ettikleri türden doğrusal olmayan bir olay– özellikle petrol fiyatlarının düşmesi nedeniyle Pandora'nın kutusunun açılması, yani katranlı kumlar ve bitümlü şistler gibi yeni mega karbon rezervlerinin devreye sokulması ertelenirse, geçici bir soluklanma sağlayabilir. Ama ekonomik durgunluğun, Amazon yağmur ormanlarında yürütülen imhayı yavaşlatması olası değildir, çünkü Brezilyalı çiftçiler, mantıken, üretimi genişleterek brüt kazançlarını korumaya çalışacaklardır. Elektrik talebi, otomobil kullanımından daha az esnek bir talep olduğu için de karbon salımlarında kömürün payı artmaya devam edecektir. Aslına bakılırsa, ABD'de kömür üretimi şu anda işçi çıkarmak yerine işçi alan az sayıdaki sivil iş kolundan biridir. Daha önemlisi, düşen fosil yakıt fiyatları ve sıkı kredi piyasaları, sermaye yoğun rüzgâr ve güneş enerjisi alternatifleri geliştirmeye yönelik girişim teşviklerini aşındırıyor. Wall Street'te, eko-enerji

hisseleri, piyasanın bütününe kıyasla daha hızlı gerilemiştir ve yatırım sermayesi neredeyse buharlaşarak, Tesla Motors ve Clear Skies Solar gibi en tanınmış yenilikçi temiz enerji şirketlerinden bazılarını ani bebek ölümü tehlikesine sokmuştur. Obama'nın savunduğu vergi indirimlerinin bu yeşil gerilemeyi tersine çevirmesi olası değildir. Bir girişim sermayesi yöneticisinin *New York Times*'a söylediği gibi, "Altı dolara satılan doğal gaz, rüzgârın tartışma götürür, güneş enerjisinin ise ölçülemez derecede pahalı bir fikir gibi görünmesine yol açıyor."[17]

Dolayısıyla, büyük şirketler yenilenebilir enerji konusundaki kamusal yükümlülüklerini yerine getiremezken, ekonomik kriz, gelini bir kez daha nikâh masasında bırakmak için inandırıcı bir gerekçe oluşturuyor. ABD'de, Texaslı milyarder T. Boone Pickens, dünyanın en büyük rüzgâr tarlasını inşa etme projesinin ölçeğini küçültmüş, Royal Dutch Shell firması ise London Array'e yatırım yapma planından vazgeçmiştir. Hükümetler ve iktidar partileri, karbon borçlarından kaçmakta aynı derecede hevesli davranmışlardır. Kanada'da, Batılı petrol ve kömür çıkar çevrelerinin desteklediği Muhafazakâr Parti, 2007'de ulusal bir karbon vergisine dayanan Liberallerin "Yeşil Değişim" gündemini yenilgiye uğratmıştır, aynı anda Washington da en önemli karbon yakalama teknolojisi girişimini çöpe atmıştır.

Atlantik'in sözde daha yeşil tarafında, Berlusconi rejimi –İtalya'nın enerji sistemini petrolden kömüre çevirme sürecinde bulunan yönetim– salımların 2020'ye kadar % 20 azaltılmasına dönük AB hedefini "altından kalkılamaz bir fedakârlık" sayıp reddetmiştir; Alman hükümeti ise endüstrinin neredeyse tümden muaf tutulmasını destekleyerek, *Financial Times*'ın sözleriyle, "şirketleri saldıkları karbon-

dioksitin bedelini ödemeye zorlama önerisine ağır bir darbe indirmiş"tir. Süklüm püklüm bir Alman dışişleri bakanı, "Bu kriz öncelikleri değiştiriyor," diye demeç vermiştir.[18] Şimdi kötümserlik kol geziyor. BM'nin İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi direktörü Yvo de Boer bile, ekonomik kriz sürdükçe, "en duyarlı hükümetlerin [endüstriye] karbon salımı üst sınırları şeklinde yeni maliyetler yüklemekte isteksiz davranacağı"nı teslim ediyor. Bu yüzden, görünmeyen eller ve müdahaleci liderler ekonomik büyüme lokomotiflerini yeniden harekete geçirebilseler bile, doludizgin iklim değişikliğini önlemek için küresel termostatı tam zamanında kapatabilmeleri mümkün görünmüyor. G7'nin ya da G20'nin yol açtıkları pisliği temizlemekte istekli davranacaklarını da beklememeliyiz.[19]

Ekolojik eşitsizlikler

Kyoto-Kopenhag şablonunu temel alan iklim diplomasisinin ön kabulüne göre, büyük aktörler IPCC raporlarında varılan bilimsel uzlaşıyı bir kez kabul edince, sera etkisini denetim altına almakla sağlanacak baskın ortak çıkarı tanıyacaklardır. Ama küresel ısınma, Marslıların sınıf ya da etnik köken ayrımı yapmaksızın insanlığı demokratik şekilde yok ettikleri H. G. Wells'in *Dünyalar Savaşı* romanı değildir. Aksine, iklim değişikliği, farklı bölgeleri ve toplumsal sınıfları çarpıcı şekilde eşitsiz olarak etkileyecek, anlamlı düzeyde uyum sağlamak için kaynakları en az olan yoksul ülkelere en büyük zararı verecektir. Salım kaynağının çevresel sonuçtan böyle coğrafi olarak ayrı olması, ön alıcı dayanışmayı baltalıyor. BM Kalkınma Programı'nın vurguladığı gibi, küresel ısınma en başta yoksullara ve doğmamışlara, yani "siyasal söz hakkı pek az olan ya da hiç olmayan iki kitleye"[20] yönelik bir

tehdittir. Dolayısıyla onlar adına yapılacak koordineli küresel eylem ya onlara devrim niteliğinde güç kazandırılmasını ya da zengin ülkelerin ve sınıfların özçıkarlarının, tarihte pek az örneği görülen bilgece bir "dayanışma"ya dönüşmesini gerektirir.

Akılcı aktör perspektifinden bakılınca, bu ikinci sonuç, ancak ayrıcalıklı grupların hiçbir tercihli "çıkış" seçeneğine sahip olmadıkları, kilit ülkelerin karar mekanizmalarında enternasyonalist kamuoyunun belirleyici olduğu ve sera gazı azaltımının, kuzey yarımküredeki yaşam standartlarından önemli fedakârlıklar yapılmadan başarılabileceği kanıtlanabilirse gerçekçi görünüyor –ama bunların hiçbiri olabilecek gibi değildir. Dahası, yoksul ülkeler zenginleşinceye ve dolayısıyla, maliyetleri kendileri üstlenebilir duruma gelinceye kadar sera gazı azaltımı çabalarının ertelenmesinin daha anlamlı olduğunu açıklamaya teşne olan seçkin mazeretçiler bulmakta hiç sıkıntı çekilmiyor; örneğin, Yale'den William Nordhaus ve Robert Mendelsohn adlı iktisatçılar bunlardan ikisidir. Başka bir deyişle, artan çevresel ve sosyoekonomik çalkantı, fedakârca yenilikçiliği ve uluslararası işbirliğini özendirmek yerine, sadece elit kesimleri, insanlığın geriye kalanıyla aralarına duvar örmeye yönelik çılgınca çabalara itmekle kalabilir. Bu araştırılmamış ama ihtimal dışı olmayan senaryoda, küresel azaltım, Dünya'nın birinci sınıf yolcularının seçilip uyum sağlamalarına yapılacak yatırımın hızlanması lehine üstü örtülü olarak –zaten bir dereceye kadar yapıldığı gibi– terk edilirdi. Felakete uğramış bir gezegende kalıcı bolluğun yaşandığı yeşil ve etrafı çevrili vahaların yaratılması amacı güdülürdü.

Elbette ki yine anlaşmalar, karbon kredileri, kıtlıkla mücadele, insancıl cambazlıklar olurdu ve belki bazı Avrupa kent-

leri, bazı küçük ülkeler tamamen alternatif enerjiye geçmiş olabilirlerdi. Ama orta ve düşük gelirli ülkelerin kentsel ve kırsal altyapıları yanında, on milyonlarca insanın Afrika'dan ve Asya'dan destekli göçüne trilyonlarca dolar yatırım yapılmasını gerektiren iklim değişikliğine dünya ölçeğinde uyum, ister istemez, iktidarın ve gelirin yeniden paylaşımı için neredeyse efsanevi büyüklükte bir devrimi zorunlu kılardı. Bu arada, iklim değişikliğinden, petrol tavanından, su tavanından ve gezegen üzerinde ilave 1,5 milyar nüfustan kaynaklı etkilerin bir araya gelmesiyle belki de hayal gücümüzün ötesinde olumsuz sinerjilerin ortaya çıkacağı 2030 yılı civarında, belki daha da erken gerçekleşecek bir kader randevusuna doğru hızla yol alıyoruz.

Asıl soru, zengin ülkelerin, IPCC hedeflerine ulaşmak ya da daha yoksul ülkelerin kaçınılmaz, zaten "taahhüt edilmiş" küresel ısınma düzeyine uyum sağlamalarına yardım etmek için gerekli siyasal iradeyi ve ekonomik kaynakları gerçekten seferber edip etmeyecekleridir. Daha can alıcı bir ifadeyle: Zengin ülkelerdeki seçmenler, şimdiki bağnazlıklarını ve duvarlarla çevrili sınırlarını bir yana bırakıp, kuraklık ve çölleşme öngörülen üs bölgelerinden -Mağrip bölgesinden, Meksika'dan, Etiyopya'dan ve Pakistan'dan- sığınmacıları kabul edecekler mi? Kişi başına dış yardım miktarıyla ölçülünce en pinti halk olan Amerikalılar, Bangladeş gibi yoğun yerleşimli mega delta bölgelerinden akın akın gelebilecek milyonların yeniden yerleştirilmesine katkıda bulunmak için vergi vermeye istekli olacaklar mı? Peki, küresel ısınmadan muhtemelen yarar sağlayan Kuzey Amerikan ticari tarım sektörü, satıcının borusunun öttüğü piyasada kâr etmek yerine, dünya gıda güvenliğini gönüllü olarak en yüksek önceliği yapacak mı?

Elbette, piyasacı iyimserler, Üçüncü Dünya'ya yeşil yatırımı güvence altına alacağını iddia ettikleri Temiz Kalkınma Mekanizması (CDM; Clean Development Mechanism) gibi göstermelik karbon telafisi programlarına işaret ediyorlar. Ama CDM bugüne kadar yok denecek kadar az etkili olmuştur; fosil yakıtların evsel ve kentsel kullanımı alanına temel yatırımdan çok, küçük ölçekli yeniden ağaçlandırma ve endüstriyel salımları temizleme projelerine destek veriyor. Dahası, gelişme yolundaki dünyanın bakış açısı, Kuzey'in yaratmış olduğu çevre felaketini kabul etmesi ve bunu giderme sorumluluğunu üstlenmesi gerektiği yönündedir. Yoksul ülkeler, karbon salımlarına en az katkı yapmış ve iki yüzyıllık sanayi devriminin nimetlerinden ez yararlanmış olanların Antroposen devrine uyumda en büyük külfeti çekmesi yönündeki anlayışa haklı olarak isyan ediyorlar. 1961'den beri ekonomik küreselleşmenin çevresel maliyetlerine –ormansızlaşma, iklim değişikliği, aşırı balık avcılığı, ozon tabakasının incelmesi, mangrov alanlarını dönüştürme ve tarımsal genişleme maliyetlerine– ilişkin yakın tarihli bir değerlendirmede, dünya çapındaki çevresel bozulmanın % 42'sine en zengin ülkelerin neden olduğu ama sonuçta oluşan bedelin ancak % 3'ünü omuzladıkları saptanmıştır.[21]

Güney'in radikalleri, başka bir borca da haklı olarak işaret ediyorlar. Kalkınma yolundaki ülkelerin kentleri, otuz yıldan beri altyapı, konut ya da kamu sağlığı alanlarında gerekli ve yeterli kamu yatırımları yapılmadan baş döndürücü bir hızla büyümüştür. Bu, kısmen, diktatörlerin IMF'den aldıkları dış borçlar ve Dünya Bankası'nın "yapısal uyum" anlaşmalarıyla daraltılan ya da yeniden paylaştırılan kamu harcamaları sonucunda olmuştur. BM İnsan Yerleşimleri Programı'nın (Habitat'ın) bildirdiğine göre 1 milyarı aşkın insanın şu anda

derme çatma semtlerde yaşadıkları ve bu sayının 2030'a kadar iki katına çıkmasının beklendiği gerçeği, gezegen ölçeğindeki bu fırsat ve toplumsal adalet eksikliğini özetliyor. Bir o kadar insan ya da daha fazlası ise kayıtdışı sektör –birinci dünyanın kitlesel işsizliği örtmek için uydurduğu ifade– denilen işlerde ekmeğini çıkarmaya uğraşıyor. Bu arada, salt nüfus artış ivmesi, gelecek 40 yılda dünyanın kentsel nüfusunu 3 milyar artıracak, bunun % 90'ı ise yoksul kentlerde olacaktır. Hiç kimse –değil BM, Dünya Bankası, G20, hiç kimse– giderek artan gıda ve enerji krizleriyle derme çatma semtlerin oluşturduğu bir gezegenin, bu insanların temel düzeyde de olsa mutluluk ve onur özlemlerine yanıt vermek şöyle dursun, biyolojik bekasına nasıl olanak vereceğine dair bir ipucuna sahip değildir.

Küresel ısınmanın tropikal ve yarı tropikal tarım üzerindeki olası etkileri konusunda bugüne kadar kotarılmış en gelişkin araştırma, William Cline'ın ülke ülke yaptığı incelemede özetleniyor; bu çalışma, insan beslenmesinin gelecekteki olası durumunu irdelemek için, çeşitli düzeylerde karbondioksit gübrelemesini hesaba katarak, iklim projeksiyonları ile tarımsal ürün süreci ve yeni Rikardocu tarımsal verim modellerini ilişkilendiriyor. Ortaya çıkan manzara iç karartıcıdır. Cline'ın en iyimser bakışla yaptığı simülasyonlarda bile, Orta Doğu'nun büyük kısmı, Mağrip bölgesi, Sahra Kuşağı ve Güney Afrika, Karayip ile Meksika'nın kimi kısımlarıyla birlikte, Pakistan'ın ve Kuzeybatı Hindistan'ın tarım sistemleri (şimdiki tarımsal hasılalarında sırasıyla % 20 ve 30 düşüşler yaşayarak) mahvolma olasılığıyla karşı karşıya. Cline'a göre, kalkınma yolundaki 29 ülke, küresel ısınma nedeniyle bugünkü tarımsal hasılasının % 20'sini ya da daha çoğunu yitirme tehlikesiyle burun burunayken, zaten zengin olan Kuzey'in ortalama % 8'lik büyüme gösterme ihtimali bulunuyor.[22]

Kalkınma yolundaki dünyada beklenen bu olası tarımsal kapasite kaybı, yüzyıl ortasında dünya nüfusunu besleyebilmek için gıda üretimini ikiye katlamak gerektiği konusunda BM'nin yaptığı uyarı bağlamında daha da kaygı vericidir. 2008'de biyoyakıt patlamasının şiddetlendirdiği gıda temin edilebilirliği krizi, çok yakında kaynakların tükenmesi, giderilemeyen eşitsizlik ve iklim değişikliği faktörlerinin bir araya gelmesiyle çıkabilecek kargaşanın sadece ılımlı bir işaretidir. Bu tehlikeler karşısında, insani dayanışmanın kendisi de, bir Batı Antartika buz tabakası gibi çatlayabilir ve bin parçaya ayrılabilir.

2. HAYAL GÜCÜNÜN İYİMSERLİĞİ

Akademik araştırmalar, nüfus artış tavanının, tarımsal çöküşün, ani iklim değişikliğinin, petrol tavanının, bazı bölgelerde su tavanının ve kentsel ihmalden kaynaklanan birikmiş sorunların sinerji içinde yol açabileceği olasılıklarla yüzleşmekte geç kalmış durumdalar. Gelecek on yıllarda çoğul faktörlerce belirlenen bir dünya krizinin ulusal güvenliğe dair yansımaları konusunda Alman hükümeti, Pentagon ve CIA tarafından yapılan araştırmalar bir Hollywood filminde konu edilse, pek de şaşırtıcı gelmez. Yakın tarihli bir BM İnsani Gelişim Raporu'nda belirtildiği gibi, "İvedilik açısından, iklim değişikliği probleminin açık seçik bir tarihsel benzeri yoktur."[23] Isınma sürecindeki bir Dünya'nın doğrusal olmayan fiziğini bilim insanlarının önceden kestirmelerine paleoklimatoloji yardım edebilse bile, 9 ila 11 milyarlık nüfus tavanına ulaşan insanoğlunun iklim kargaşasına ve tükenen fosil enerjisine uyum sağlamak için cebelleşeceği 2050'li yıllarda nelerin meydana geleceğini anlamak için hiçbir tarihsel

öncül ya da nirengi noktası yoktur. Uygarlığın yıkılmasından tutun da füzyon enerjisinin yeni bir altın çağına varıncaya kadar neredeyse her senaryo, torunlarımızın geleceğinin yabancı ekranına yansıtılabilir.

Bununla birlikte, kentlerin hâlâ sıfır kavuşma noktası olacağından emin olabiliriz. Ormandan toprak kazanılması ve ihracat amaçlı tek ürün yetiştiriciliği yeni bir jeolojik döneme geçişte esaslı rol oynamış olmasına karşın, kuzey yarıküredeki kentsel bölgelerin karbon ayak izlerinde oluşan üstel denilebilecek artış, asıl lokomotif olmuştur. Sadece inşa edilmiş kentsel çevrenin ısıtılıp soğutulması bile bugünkü karbon salımlarının tahminen % 35-45'inden sorumluyken, kentsel sanayiler ve ulaşım hizmetleri buna bir % 35-40'lık ilave daha yapmaktadır. Bir anlamda, kent yaşamı, evrilip bugünkü karmaşıklık düzeyine ulaşmasını olanaklı kılan ekolojik niş alanını –Holosen iklim istikrarını– hızla tahrip ediyor.

Ama burada çarpıcı bir paradoks vardır. Kentsel alanları çevresel açıdan böylesine sürdürülemez yapan şeyler tam da en büyük mega kentlerde bile kentselliğe aykırı ya da kenarkentsel özelliklerdir. Bunlar arasında ilk sırada, hayati doğal kaynakların –yeraltı sularının, su havzalarının, bostanların, ormanların, kıyı ekosistemlerinin– bozulması ile yayılıp genişlemek için gerekli altyapı temininin yüksek maliyetlerini birleştiren devasa yatay genişleme yer almaktadır. Sonuçta, garip bir şekilde aşırı boyutlara ulaşan çevresel ayak izleri oluşur, beraberinde trafik ve hava kirliliği artar, çoğu zaman atıklar akarsulara boşaltılır. Kentsel biçimlerin, planlama ve kaynaklar üzerinde demokratik denetimleri saf dışı eden arsa vurgunculariyla ve inşaatçılarca dayatıldığı yerlerde, öngörülebilen toplumsal sonuçlar, mekânların gelire ve ka-

zanca göre birbirinden aşırı ayrılması yanında, ortamların çocuklar, yaşlılar ve özel gereksinimleri olanlar için güvensiz hale gelmesidir; kent merkezinin imarı, tahliye yoluyla, süreç içinde kentsel işçi sınıfı kültürünün yok edilmesiyle buraların seçkinleştirilmesi (mutenalaştırma) olarak kavranıyor. Kapitalist küreselleşme koşulları altında megalopolisin sosyopolitik özelliklerini de bunlara ekleyebiliriz: kent çevresinde derme çatma semtlerin oluşması ve kayıtdışı istihdamın artması, kamusal alanın özelleşmesi, polis ile suç işleyerek geçinenler arasında düşük yoğunluklu savaş, zenginlerin steril tarihsel merkezlerde ya da etrafı duvarlarla çevrili sayfiyelerde kendilerini korumaya almaları.

Buna karşılık, "klasik anlamda" en kentsel olan nitelikler, küçük kent ve kasabalar ölçeğinde bile, daha düzgün bir çevre oluşturmak üzere bir araya geliyor. Kent ile taşra arasında belirgin sınırların bulunduğu yerlerde, kentsel büyüme, açık mekânı ve hayati doğal sistemleri koruyup kollayabilir, bu arada da ulaşımda ve konut inşasında çevresel ölçek ekonomileri yaratabilir. Kenar semtlerden kent merkezlerine ekonomik erişim sağlanabilir ve trafik daha etkili şekilde düzenlenebilir. Atıklar öylesine çevreye atılmayıp daha kolayca geri kazanım sürecine tabi tutulabilir. Klasik kentsel tasarılarda, isteğin ve kimliğin ortak kamusal alanda toplumsallaşması yoluyla, kamusal lüks, özelleşmiş tüketimin yerini alır. Kamusal ya da kâr amacı gütmeyen geniş konut alanları, tüm kentte etnik ve gelir heterojenliğini kesirsel ölçeklerde yeniden üretir. Eşit sunulan kamu hizmetleri ve kent peyzajları, çocuklar, yaşlılar ve özel gereksinimleri olanlar dikkate alınarak tasarlanır. Demokratik denetimler, kazanca göre vergilendirme ve planlama için güçlü olanaklar sunar, siyasal

hareketlilik ve sivil katılım yüksek düzeylere ulaşır, kentsel bellek markalı ikonalardan öncelikli hale gelir, iş, dinlence ve aile yaşamı mekânsal olarak bütünleşir.

Kendi kendinin çözümü olarak kent

Kent yaşamının "iyi" ve "kötü" özellikleri arasına çekilen böyle keskin ayrım çizgileri, kuralcı bir kentçilik ya da kent karşıtlığı süzüp damıtmak için 20. yüzyılda girişilen ünlü çabaları çağrıştırıyor: Lewis Mumford ve Jane Jacobs, Frank Lloyd Wright ve Walt Disney, Le Corbusier ve CIAM (Uluslararası Modern Mimari Kongresi) manifestosu, Andrés Duany ile Peter Calthorpe'un "Yeni Kentçilik" akımı vb. Ama inşa edilmiş çevrelerin erdemleri ve kusurları hakkında, özendirdikleri ya da caydırdıkları toplumsal etkileşim türleri hakkında etkileyici görüşlere sahip olmak için hiç kimsenin kent teorisyenlerine gereksinimi yoktur. Bununla birlikte, ahlaki değerlendirmelerde sıklıkla gözden kaçan husus, toplumsal ve çevresel adalet arasındaki, topluluk kültürü ile daha yeşil bir şehircilik arasındaki tutarlı yakınlıktır. Bunların karşılıklı çekimi, kaçınılmaz olmasa bile mıknatıs gibidir. Örneğin, kentsel yeşil alanların ve deniz manzaralarının korunup kollanması aynı anda hem kentsel metabolizmanın hayati doğal öğelerinin korunmasına hem de halk sınıfları için dinlence ve kültür kaynakları sağlanmasına hizmet eder. Daha iyi planlamayla ve daha kamusal ulaşımla banliyö kördüğümünün azaltılması, trafik keşmekeşini yeniden çevre caddelere yönlendirirken, sera gazı salımlarını da azaltır.

Bunlar gibi sayısız örnek vardır ve hepsi de bir tek birleştirici ilkeye işaret etmektedir: Adıyla sanıyla, düşük karbonlu kentin temel taşı, herhangi bir belirli yeşil tasarımdan ya da

teknolojiden çok, özel zenginlik karşısında kamusal refaha öncelik verilmesidir. Hepimizin bildiği gibi, insanlığın tümünün iki arabası ve bahçesi bulunan bir banliyö evinde yaşamasına olanak sunabilmek için ilave birkaç Dünya'ya daha gerek duyulurdu ve bazen bu apaçık kısıt, yükselen yaşam düzeyleriyle sınırlı kaynakları bağdaştırmanın imkânsızlığını göstermek için gerekçe olarak kullanılır. Gerek zengin, gerekse yoksul ülkelerde çağdaş kentlerin çoğu, insan yerleşimi yoğunluğunun doğasından gelen potansiyel çevresel verimlilikleri bastırıyor. Kentin ekolojik dehası hâlâ engin, büyük ölçüde saklı bir güç olarak duruyor. Ama modüler, özel tüketimi değil de, demokratik kamusal alanı sürdürülebilir eşitliğin lokomotifi yapmaya istekliysek, gezegenin "taşıma kapasitesi"nde bir yetersizlik söz konusu değildir. Kamusal refah –geniş kent parkları, ücretsiz müzeler ve sınırsız insan iletişimi olanakları– Dünya dostu toplumsallığa dayalı zengin bir yaşam standardına götüren alternatif bir yolu temsil etmektir. Akademik kent teorisyenlerinin dikkatini nadiren çekmesine rağmen, üniversite yerleşkeleri genelde, öğrenim, araştırma, performans ve insani yeniden üretim için zengin kamusal alanlar etrafında kurulmuş sosyalist denilebilecek küçük cennetlerdir.

Yeniden birer zanaatçı olacak İngiliz işçiler için –Kropotkin'in ve sonrasında Geddes'in biyo-bölgeci fikirlerinden etkilenerek– büyük bahçeler kurmayı düşleyen Lonca Sosyalizmi'yle başlayıp, Karl Marx-Hof'un yani Kızıl Viyana'da hayata geçirilen büyük komünal yaşamın 1934'teki Avusturya İç Savaşı sırasında bombalanmasıyla biten bir süreçte sosyalist ve anarşistler, modern kentin ütopyacı ekolojik eleştirisine öncülük ettiler. Aradaki dönemde ise Rus ve Polonyalı sosyalistler *kibbutz*'u icat ettiler,

Bauhaus'un modernist sosyal konut projeleri gerçekleştirildi ve Sovyetler Birliği'nde 1920'li yıllarda kentçilik üzerine olağanüstü tartışmalar yürütüldü. Bu köktenci kentsel hayal gücü, 1930'lu ve 1940'lı yıllardaki trajedilerin kurbanı oldu. Bir yandan, Stalincilik, mimaride ve sanatta ölçek ve doku açısından insani olmayan, Albert Speer'in Üçüncü Reich'taki Wagnervari abartılı yapılarından pek de farkı bulunmayan anıtsalcılığa yöneldi. Öte yandan, savaş sonrası sosyal demokrasi, alternatif kentçiliği terk ederek, kenar semtlerdeki ucuz taşınmazlar üzerinde yükselen projelerle ölçek ekonomilerini vurgulayan Keynesgil bir toplu konut politikasını yeğledi ve böylelikle, geleneksel kentli işçi sınıfı kimliklerini kökten yok etti.

Yine de 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında "sosyalist kent"le ilgili yapılan konuşmalar, güncel kriz hakkında düşünmek için paha biçilmez başlangıç noktaları sağlıyor. Örneğin, Konstrüktivistleri ele alın. El Lissitzky, Melnikov, Leonidov, Golosov, Vesnin biraderler ve diğer parlak sosyalist tasarımcılar –erken dönem Sovyet kentlerinin sefil durumu ve ciddi kamusal yatırım darboğazı nedeniyle yaşadıkları sıkıntılara rağmen– muhteşem bir anlayışla tasarlanmış işçi kulüpleriyle, halk tiyatroları ve spor kompleksleriyle, tıkış tıkış apartman yaşamını rahatlatacak alternatifler sundular. Ortaklaşa mutfaklar, gündüz bakımevleri, halk hamamları ve her türden kooperatifler yoluyla proleter kadınların özgürleşmesine ivedi öncelik verdiler. Geniş Fordist fabrikalarla ve bunlardan doğan yüksek katlı konutlaşmayla bağlantılı olan işçi kulüplerini ve sosyal merkezleri, yeni bir proleter uygarlığın "sosyal yoğunlaştırıcıları" olarak hayal etmiş olmalarına rağmen, aynı zamanda da başka bakımlardan zor koşullar altında bulunan yoksul kentli işçilerin yaşam stan-

dardını yükseltmek için pratik bir stratejiyi de ince ince işleyerek geliştirdiler.

Yerküre çapındaki çevresel acil durum bağlamında, bu Konstrüktivist/İnşacı proje, kent yaşamının eşitleyici yönlerinin, kaynak korunumu ve karbon azaltımı için en iyi sosyolojik ve fiziki destekleri tutarlı olarak sağladığı önermesine çevrilebilirdi. Gerçekten de, küresel ısınmayı denetim altına alma hareketi ile yaşam standartlarını yükseltme ve dünyada yoksulluğu bitirme mücadelesi birbiriyle buluşmadıkça, sera gazı salımlarını azaltmak veya insan yerleşimlerini Antroposen'e uyarlamak için pek az umut vardır. IPCC'nin basitleştirici senaryolarının ötesindeki gerçek yaşamda ise bunun anlamı, kentsel alan, sermaye akışları, kaynak planlaması ve geniş ölçekli üretim araçları üzerinde demokratik denetim mücadelesine katılmaktır.

Bugün çevre siyasetinin yaşadığı iç bunalım tam da yoksulluk, enerji, biyoçeşitlilik ve iklim değişikliği sorunlarını tümleşik bir insani ilerleme yaklaşımı içinde ele alıp değerlendiren cesur kavramların olmayışıdır. Elbette mikro bir düzeyde, alternatif teknolojiler ve pasif enerjili konutlar geliştirmeye yönelik dev adımlar atılmıştır, ama zengin muhitlerde ve varlıklı ülkelerde yapılan göstermelik projeler dünyayı kurtarmayacaktır. Daha geniş olanaklara sahip olanlar, hiç kuşkusuz şimdi pek çok çevreci yaşam tasarımı arasından seçim yapabilirler, ama nihai amaç nedir: Hali vakti yerinde ünlülerin sıfır karbonlu yaşam tarzları hakkında böbürlenmelerine olanak sağlamak mı, yoksa kentlerin yoksul topluluklarını güneş enerjisine, tuvalete, çocuk kliniklerine ve toplu taşıma olanaklarına kavuşturmak mı?

Yeşil kuşağın ötesi

Sırf birkaç ayrıcalıklı ülke ya da toplumsal grup için değil, gezegenin tümü için sürdürülebilir kentsel tasarım sorunu gibi çetin bir sorunla cebelleşmek, Vkhutemas'ın ve Bauhaus'un parlak günlerinde sergilenen sanat ve bilim eserleri gibi muazzam boyutta bir hayal gücü gerektirir. Neoliberal kapitalizmin ufkunu aşıp, kırsal yoksulların yanı sıra kayıtdışı emekçi sınıflarının da emeğini, inşa edilmiş çevrelerinin ve yaşantılarının sürdürülebilir tarzda tekrar inşasında yeniden bütünleştiren küresel bir devrim yönünde düşünmeye radikal anlamda istekli olmayı gerektirir. Bu elbette gerçekçilikten tamamen uzak bir senaryodur, ama ya mimarlar, mühendisler, çevreciler ve eylemciler arası güç birliğinin bir *alter monde*'yi (başka bir dünyayı) daha olanaklı kılmakta küçük ama esaslı bir rol oynayabileceğine inanarak bir umut yolculuğuna çıkmak ya da tasarımcıların sırf seçkinlere, alternatif varoluşlara hizmet eden satılık hayal mühendislerinden başka bir şey olmadıkları bir geleceğe boyun eğmek dışında seçenek yoktur. Gezegen üzerinde "yeşil kuşaklar", bireysel kurguların anıtsallaştırılması yolunda firavunlara özgü fırsatlar sunabilir ama mimariye ve planlamaya dair ahlaki sorunlar ancak "kızıl kuşaklar"ın yerleşmesi ve yaygınlaşmasıyla çözüme kavuşturulabilir.

Bu açıdan bakılınca, ancak açıkça ütopyacı bir düşünce tarzına geri dönüş, gitgide yakınlaşıp birleşen gezegen çapındaki krizler karşısında insani dayanışmayı korumak için asgari koşulları açıklığa kavuşturabilir. İtalyan Marksist mimarlar Tafuri ile Dal Co'nun "ütopyacılığa gerileme"ye karşı uyarı yaparlarken ne demek istediklerini sanırım anlıyorum; ama Antroposen'in meydan okuyuşu karşısında hayal güçlerimizi yükseltmek için, etkenlere, uygulamalara ve toplumsal

ilişkilere dair alternatif düzenlemeleri zihnimizde canlandırabilmeliyiz ve bu ise bizi şimdiye zincirleyen siyasal-ekonomik ön kabullerimizi askıya almamızı gerektirir. Ama ütopyacılık mutlaka binyılcılık demek değildir, sırf sandıkla ya da kürsüyle de sınırlı değildir. Araştırmacı ve eylemcilerin küresel ısınmanın kalkınma üzerindeki etkilerini irdeledikleri bu yeni yeni beliren entelektüel alandaki en yüreklendirici gelişmelerden biri, sırf Pratik olanı değil, daha çok Gerekli olanı savunma yönündeki yeni bir istekliliktir. Sayıca giderek büyüyen bir uzmanlar grubu, kentsel yoksulluğun ve iklim değişikliğinin doğurduğu gitgide çapraşıklaşan krizlere "imkânsız" çözümler bulmak için uğraşmamız gerektiği, aksi halde öncelikler sıralamasında insanlığın *de facto* ilk sıraya konmasına suç ortağı olacağımız konusunda uyarı seslerini yükseltiyor.

Dolayısıyla, *Nature*'ın yakın tarihli bir sayısındaki başyazıya sevinebileceğimizi düşünüyorum. "Başıboş kentleşmeden doğan çetin sorunların, tümleşik, çokdisiplinli yaklaşımlar ve yeni bir düşünüş gerektirdiği"ni açıklayan editörler, kalkınma yolundaki ülkelerin kentlerinde bir sıfır karbon devrimine parasal kaynak sağlamaları için zengin ülkelere çağrı yapıyorlar. "Yeni gelişen ve kalkınan dünyanın mega kentlerinde," diye yazıyorlar,

> oraların sakinleri başlarını sokacak bir damı zar zor bulabilirlerken, bu yenileşmeleri öne çıkarıp desteklemek hayalcilik gibi görünebilir. Ama o ülkeler, örneğin cep telefonu kullanımına geçmek için karasal hat altyapısı kurma ihtiyacını atlayarak, hızlı teknolojik ilerlemenin nimetlerinden yararlanabildiklerini zaten göstermişlerdir. Daha yoksul birçok ülke ise binaları yerel uygulama, çevre ve iklimlere uyarlama açısından zengin bir geleneğe sahiptir –tümleşik tasarım konusunda Batı'nın bütünüyle

> yitirmiş olduğu yerli bir yaklaşımdır bu. Onların önünde şimdi bu geleneksel yaklaşımları modern teknolojilerle birleştirme fırsatı var.[24]

Keza BM İnsani Gelişim Raporu'nda, "insani dayanışmanın geleceği"nin kalkınma yolundaki ülkelerin iklim şoklarına uyum sağlamasına yardım etmeye yönelik devasa bir yardım programına bağlı olduğu uyarısı yapılıyor. Rapor, "tehlikeli iklim değişikliğinden kaçınmak için gerek duyulan düşük karbon teknolojilerinin hızla yayılmasının önündeki engeller"in kaldırılması çağrısında bulunuyor –"zengin ülkeler kurdukları iklim savunma tahkimatlarının arkasında kendi yurttaşlarını korurlarken, dünyanın yoksulları kendi kaynaklarıyla boğulmaya ya da yüzmeye terk edilemezler" diyor. "Apaçık bir ifadeyle, dünyanın yoksulları ve gelecek kuşakları, iklim değişikliği konusundaki uluslararası müzakerelere damga vurmaya devam eden rehaveti ve oyalamacayı kaldırabilecek durumda değildir," diye devam ediyor. Tüm insanlık adına kararlılıkla harekete geçmenin inkârı, "tarihte eşi benzeri görülmemiş boyutta bir ahlaki hezimet" olacaktır.[25] Eğer bu, barikatlara koşmak için coşkulu bir çağrı gibi, kırk yıl önce sınıflardan, sokaklardan ve atölyelerden yayılan bir yankı gibi geliyorsa, bırakın öyle olsun; çünkü önümüzde duran kanıtları esas aldığımızda, insanın geleceği konusunda, Medusa'nın gözlerine bakmak gibi "gerçekçi" bir görüş benimsemek, bizi düpedüz taşa çevirecektir.

NOTLAR

Önsöz

1 Larry McMurtry'den ve Walter Benjamin'den özür dileyerek.

2 Hans-Josef Steinberg ve Nicholas Jacobs, "1914'ten Önce Almanya'da İşçi Kütüphaneleri," *History Workshop* 1 (Bahar 1976), s. 175–6.

Isaac Deutscher, genç bir komünistken *Kapital*'e bir giriş yolu bulmakta çektiği güçlüklerle ilgili bir öykü anlatırdı. "Parlamentodaki ünlü vekilimiz, sosyalizmin bir öncüsü, o konuşurken Viyana ve Varşova parlamentolarındaki herkesin ağzının içine baktığı hatip Ignacy Daszynski'nin, *Das Kapital*'in kendisi için de kırılamayacak kadar çetin bir ceviz olduğunu teslim ettiğini işitmek beni rahatlattı. 'Onu okumadım,' diye böbürleniyordu, 'ama Karl Kautsky okumuş ve herkesçe anlaşılabilen bir özetini yazmış. Kautsky'yi de okumadım; ama parti teorisyenimiz Kelles-Krauz okumuş ve Kautsky'nin kitabını özetlemiş. Ben, Kelles-Krauz'u da okumadım, ama şu zeki Yahudi, Herman Diamond, bizim finans uzmanımız, Kelles-Krauz'u okumuş ve bana her şeyi anlattı'." Isaac Deutscher, "*Das Kapital*'i Keşfetmek", *Marxism in Our Time* (San Francisco: Ramparts, 1971) içinde, s. 257.

3 Boris Nicolaievsky ve Otto Maenchen-Helfen, *Karl Marx: Man and Fighter*, genişletilmiş basım (Londra: Allen Lane, 1973 [1933]), Londra 1973, s. ix.

4 *Marx and Engels Collected Works* (bundan sonra *CW*), *C. 1* (Londra: Lawrence & Wishart, 2010), s. 576.

5 Daniel Bensaïd, *Marx for Our Times: Adventures and Misadventures of a Critique* (Londra: Verso, 2002).

6 Toplu yapıtlar elbette çalışmaların tamamı değildir. Üçte ikisi Amsterdam'da ve üçte biri Moskova'da bulunan Marx/Engels arşivleri, yayımlanmış yapıtlara ek olarak, taslaklardan, makalelerden, gazete yazılarından, manifestolardan, parçalardan, 200 alıntı defterinden ve iki bin kişiyle yazışmalardan oluşan geniş bir derlemeyi içerir. Bunların tümünün yayımlanması, çeşitli tahminlere göre, 130 ila 180 basılı cilt tutabilir. Üstelik Avusturyalı Marksistlerin ilk kez 1911'de toplu bir basım önermelerinde beri, bu yayına nelerin dahil edilmesi gerektiği ve yayın aygıtının parti ideolojilerinden nasıl yalıtılacağı sürekli tartışma konusu olagelmiştir. Bu,

zaman zaman bir ölüm kalım meselesi olup çıkmıştır: Lenin'in 1921'de Moskova'daki Marx-Engels Enstitüsü'nü yönetmek üzere seçtiği David Riazanov, 1923'te ilk (MEGA 1 olarak bilinen) basımla ilgili çalışmaları üstlendi ama kısmen, Marx ve Engels'in Rus karşıtı olarak algılanan risalelerinin sansürlenmesine karşı çıktığı için Stalin'e ters düşerek, beraberindeki araştırmacıların birçoğuyla birlikte 1938'te vuruldu. Onun çalışması, 1960'tan sonra iki farklı biçimde yeniden başlatıldı: Birisi, 1975'te yayımlanmaya başlanan ve şimdi bitmiş olan *Marx-Engels Toplu Yapıtlar* (*Marx-Engels Collected Works*, MECW); diğeri, DAC'nin ve SSCB'nin yıkılmasından sonra geniş bir uluslararası güç birliği (Internationale Marx-Engels-Stiftung, IMES) eliyle yürütülen ve tamamlanması yıllar alacak olan çok daha eksiksiz ve iddialı "MEGA II". Bu karışık tarihçeye ilişkin değerlendirmeler için bkz. Kevin Anderson, "Marx'ın Henüz Yayımlanmamış Yazılarının Gün Işığına Çıkarılması," *Critique* 30/31 (1998); Jurgen Rohan, "1989'dan Sonra Marx ve Engels'in Yayımlanması: MEGA'nın Yazgısı," *Nature, Society, and Thought* 13: 4 (Ekim 2000); Amy Wendling, "Marx-Engels Toplu Yapıtları'nın İki Basımının Karşılaştırması," *Socialism and Democracy* 19: 1 (2005). Hal Draper'ın *The Marx-Engels Chronicle* (New York: Schocken, 1985) adlı harika kronolojik rehberinden yararlanılırsa, MECW'nin sığlıklarında ve hızlı akıntılarında seyretmek kolaylaşır.

7 Bu sezgisel tahmin şu esasa göre hesaplanmıştır: Rus İç Savaşı'nda ölen Kızıl Ordu askerleri –1 milyon; İtalya ve İspanya dahil, Avrupa'da iki savaş arası baskı döneminde –150.000; Çin'de 1949'a kadar –1,5 milyon; Sovyetler Birliği'nde 1937 temizliğinde –150.000 komünist; Sovyetler Birliği'nde İkinci Dünya Savaşı'nda (yalnızca parti üyeleri ve Komsomol) –3 milyon; Nazi Avrupa'sında, partizanlar dahil –500.000; Güneydoğu Asya'da (Hindiçin, Filipinler, Endonezya) –1 milyon; Latin Amerika'da –100.000.

8 Barbara Taylor, *Eve and the New Jerusalem: Socialism and Feminism in the Nineteenth Century* (Londra: Virago, 1983).

9 "Marksizm: Proleter Devrim Teorisi," *New Left Review* I/97 (May-Haz 1976).

1. Eski İlahlar, Yeni Muammalar

1 "'Aşırılıklar Çağı'nda Tarih: Eric Hobsbawm'la Söyleşi (1995)," *International Labor and Working-Class History* 83 (Mart 2013), s. 19.

2 İkincil sektör verileri, statista.com'dan alınmıştır. Kırsal kesim on milyonlarca erkek ve kız evladını kıyı bölgelerindeki ihracat işleme tesislerinde çalışmaya gönderdiği için, Çin işçi sınıfının toplam büyümesi,

devlete ait sanayi sektöründeki eş zamanlı gerilemeyi ve emektar sanayi işçilerinin acımasızca işten çıkarılmalarını gözlerden gizliyor. Bkz. Ju Li, "'Efendi'den 'Kaybeden'e: Çağdaş Çin'de İşçi sınıfının Değişen Kültürel Kimliği," *International Labor and Working-Class History* 88 (Güz 2015), s. 190–208.

3 Erik Brynjolfsson ve Andew McAfee, *Race Against the Machine* (Lexington, MA: Digital Frontier, 2011); Simon Head, *Mindless: Why Smarter Machines are Making Dumber Humans* (New York: Basic Books, 2014); John Peters, "Kuzey Amerika ile Batı Avrupa'nın Neoliberal Buluşması: Mali Sıkılaştırma, Özelleştirme ve Kamu Sektörü Reformu," *Review of International Political Economy* 19: 2 (Mayıs 2012), s. 208–35.

4 Shawn Sprague, "Emek Üretkenliği, ABD Ekonomisine İlişkin Bize Ne Anlatıyor?" *BLS: Beyond the Numbers* 3: 12 (Mayıs 2014), aktaran Martin Ford, *Rise of the Robots: Technology and the Threat of a Jobless Future*, (New York: Basic Books, 2015), s. 281.

5 Martin Baily ve Barry Bosworth, "ABD'de İmalat: Geçmişini ve Potansiyel Geleceğini Anlamak," *Journal of Economic Perspectives* 28: 1 (Kış 2014), s. 3-4.

6 "İtiraz etmemiz gereken, bu tasfiye değildir ama aynı işi, tasfiye etmekte olduğu şeyin normlarını, onurunu ve bulunabilirliğini, bir yükümlülük olarak, bir norm olarak, herkesin haklarının ve onurunun yeri doldurulamaz temeli olarak devam ettirdiğini öne sürmesidir." André Gorz, *Reclaiming Work: Beyond the Wage-Based Society* (Cambridge: Polity, 1999 [Fransızca 1997]), s. 1.

7 Örneğin, örgütlü Fransız işçi sınıfının 1970'lerdeki geniş kapsayıcı anlayışını, Müslüman göçmenlere ve genel olarak genç işsizlere karşı bugün sergilenen öfkeyle karşılaştıran incelemeler yapılmıştır. Şimdi "onlar", geleneksel proletaryanın "altında" olanlar kadar "üstünde" olanları da ifade etmektedir. Bkz. Michele Lamont ve Nicolas Duvous, "Neoliberalizm, Fransa'nın Simgesel Sınırlarını Nasıl Dönüşüme Uğrattı?" *Culture & Society* 32: 2 (Yaz 2014), s. 57–75; Olivier Schwartz, "Vivons-nous encore dans une societé des classes?" 22 Eylül 2009, laviedesidees.fr adresinde.

8 Amerika'da işlerin yarısının, gelecek yirmi yılda, otomasyon/kompüterizasyon nedeniyle risk altına girebileceği tahmin edilebilir. Carl Frey ile Michael Osborne'un Oxford Üniversitesi bünyesindeki "Martin School" için hazırladıkları "İstihdamın Geleceği: İşlerin Kompüterizasyondan Etkilenebilirlik Derecesi Nedir?" başlıklı çok tartışılan raporun (Ön İnceleme, Oxford, Eylül 2013) vardığı sonuç budur. Eleştirel bir yanıt için bkz. Melanie Arntz, Terry Gregory ve Ulrich Zierahn, "OECD Ülkelerinde

İşlere Yönelik Otomasyon Riski," OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 189 (Paris: OECD, 2016).

9 Bkz. Gregory Woirol, *The Technological Unemployment and Structural Unemployment Debates* (Westport, CT: Greenwood, 1996); J. Jesse Ramirez, "Marcuse Teknokratlar Arasında: Amerika, Otomasyon, Postkapitalist Ütopyalar, 1900-1941," *Amerikastudien/American Studies* 57: 1 (2012), s. 31-50; Donald Stabile, "Otomasyon, İşçiler ve Sendikal Gerileme: Ben Seligman'ın Kurumsal Emek İktisadına Katkısı," *Labor History* 49: 3 (2008), s. 275-95; Daniel Bell, "Komisyon Eliyle Yönetim," (Bell'in görev yaptığı Teknoloji, Otomasyon ve Ekonomik İlerleme Ulusal Komisyonu), *The Public Interest*, Bahar 1966, s. 3-9.

10 *Annual Report of the Council of Economic Advisers* (Washington, 2016), s. 2389.

11 "Birinci Dalga internet altyapısını kurarken ve İkinci Dalga bunun üzerine kilit uygulamaları (e-ticaret, sosyal medya, arama motorları vb.) inşa ederken, Üçüncü Dalga, bu teknolojileri ekonominin dijital olmayan sektörlerinin neredeyse tümüne, örneğin sağlık, finans, tarım, imalat sektörlerine ve sayısız başka sektöre yerleştirilmesini içeriyor." Ian Hathaway, "Dijital Teknolojinin Üçüncü Dalgası Pas Kuşağı'yla [Rustbelt] Buluşuyor," *Brookings: The Avenue*, 27 Mayıs 2016.

12 John Markoff, "İşçi Olmadan Vasıflı İş," *New York Times*, 18 Ağustos 2012. Fabrika otomasyon hızı ivme kazanıyor. ABD'li imalatçıların üçte ikisi şimdiden üç boyutlu basım teknolojisini benimsemişken, endüstriyel robot kullanımı ise 2013'ten beri küresel çapta iki katına çıkmıştır. Daniel Araya ve Christopher Sulavik, "Altüst Olan İmalat: Yenilenme ve Vasıflı Emeğin Geleceği," *Brookings: The Brown Center Chalkboard*, 6 Mayıs 2016; Darrel West,. "Teknoloji Nasıl da İmalatı Değiştiriyor," *Brookings TechTank*, 2 Haziran 2016.

13 Markoff, "Vasıflı İş."

14 "Öğrenen Makineler," *Economist*, 3 Aralık 2016, s. 53; Avrupa Komisyonu, "Şeylerin İnterneti: Avrupa İçin Bir Eylem Planı," 18 Haziran 2009. (PDF).

15 *World Employment Social Outlook: Trends 2016* (Cenevre: ILO, 2016); *Toward Solutions for Youth Employment: A 2015 Baseline Report*, s4ye.org adresinde.

16 Kentleşme-sanayileşme-modernleşme üçlüsü arasındaki bağların kopmasına emsal oluşturan ön örnekler elbette vardır. Söz gelişi, Troçki, Çarlık Rusya'sını, "modernleşme olmadan sanayileşme" olgusunun timsali olarak betimledi. Baruch Knei-Paz'ın *The Social and Political Thought of Leon Trotsky* (Oxford: OUP, 1978), s. 94-107'de sunduğu büyüleyici tartışmaya bakın.

17 Michael Goldman, "Emeğin Önemi Gerilediğine Göre, Küresel Kentlerimizi Kim Üretiyor?" *International Labor and Working-Class History* 87 (Bahar 2015), s. 137-64 (Bangalore üzerine); Olu Ajakaiye, Afeikhena T. Jerome, David Nabena ve Olufunke A. Alaba, "Nijerya'da Büyüme ile İstihdam Arasındaki İlişkiyi Anlamak," *Brookings Paper*, Mayıs 2016. Dünya Ekonomik Forumu'nun "Dördüncü Sanayi Devrimi" anlayışı konusunda bkz. weforum.org.

18 David Neilson ve Thomas Stubbs, "Neoliberal Devirde Göreli Fazlalık Nüfus ve Eşitsiz Kalkınma: Teori ve Deneyimsel Uygulama," *Capital and Class* 35: 3 (2011), s. 451.

19 "Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları," *CW* 34, s. 204.

20 Schwartz, "Vivons-nous encore dans une societé des classes?" Yazarın, neoliberalizmin son iki kuşağının, madenci, otobüs şoförü ve makine ustası gibi kesimlerin bilinci üzerinde yarattığı etkiye dair etnografik incelemeleri, Sarkozy'nin ve Marine Le Pen'in başarısını anlamak için gerekli temel zemini sağlar.

21 Alıntılayan: David McLellan, *Marxism After Marx* (New York: Houghton Mifflin, 1981), s. 37.

22 Nick Srnicek ve Alex Williams, *Inventing the Future: Folk Politics and the Left* (Londra: Verso, 2015), s. 157.

23 BLS'ye göre, bugün ABD'de 400.000 makine ustası, 2,8 milyon diplomalı hemşire, 3,5 milyon kamyon sürücüsü ve 3,5 milyon K-12 öğretmeni (12 yıllık temel eğitim dönemi öğretmeni) vardır. Ayrıca 3,6 milyon fast food çalışanı ve 2,7 milyon polis, gardiyan ile güvenlik çalışanı da vardır.

24 Simon Charlesworth, *A Phenomenology of Working-Class Experience* (Cambridge: CUP, 2000), s. 2. Bu, sanayisizleşmenin ve geleneksel emek kültürünü yok eden sürecin insani bedeline ilişkin yürek paralayıcı bir anlatıdır.

25 Tanım ve niceliksel belirleme açısından kayıtdışılığın ne denli karmaşık bir konu olduğu haklı olarak ayyuka çıkmıştır ama Uluslararası Çalışma Örgütü'nün konuyla ilgili şöyle mükemmel bir çalışması da var: *Measuring Informality: A Statistical Manual on the Informal Sector and Informal Employment* (Cenevre: ILO, 2013).

26 Christian Marazzi, "Para ve Mali Sermaye," *Theory, Culture, Society* 32: 7-8 (2015), s. 42.

27 *A Critique of Hegel's Philosophy of Law: Introduction*, *CW* 3, s. 184

28 Yükselen bir sınıfın genel toplumsal çıkarı cisimleştirme iddiası, elbette, eski egemen sınıfın bu tür iddialarının reddini beraberinde getirir. Sieyès,

Üçüncü Sınıf'ı milletle özdeşleştirerek, aynı anda da soyluluğu millet düşmanı olarak saptıyor. "Sahip oldukları ayrıcalıklar, onları faal üreticiler yapmak yerine aylak servet tüketicileri yaptığı için, milletin geriye kalanını yöneten yasalarda özel ayrıcalık ve muafiyetler istemeye ısrarla devam ettikleri için, Genel Meclis'te ayrı bir heyet oluşturarak bu diğer ayrımları Fransızlar karşısında savundukları için, onların çıkarları, milletin genelinin çıkarlarından tamamen kopuktu." William Sewell, *A Rhetoric of Bourgeois Revolution: The Abbe Sieyès and What is the Third Estate?* (Chapel Hill, NC: Duke University Press, 1994), s. 5. Hukuki kavram olarak Üçüncü Sınıf tüm halk tabakalarını kapsamasına rağmen, Devrim'in erken döneminde neredeyse salt mülk ve meslek sahibi kişilerce temsil ediliyordu.

29 Bkz. Gil Delannoi, "André Jardin'in *Histoire du liberalism politique* ... Kitabı Üzerine Değerlendirme," *Esprit* 106: 10 (Ekim 1985), s. 105.

30 Devrim'in "revizyonist" yorumları (Furet, Ozouf, Maza vb.), siyaset ya da önderlik açısından sahici "burjuva" devrimi olduğu yönündeki her iddiayı reddediyor; aslında, 1789'da bir Fransız burjuvazisinin varlığını inkâr ediyor. Onların çalışmalarında genel olarak sınıf olgusu buharlaşır. Tartışmanın özlü bir genel değerlendirmesi ve burjuva devrimi tezinin güçlü bir savunması için bkz. Henry Heller, "Marx, Fransız Devrimi ve Burjuvazi Heyulası," *Science & Society* 74: 2 (Nisan 2010), s. 184-214.

31 Eric Hobsbawm, *Echoes of the Marseillaise* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1990), s. 9.

32 Alıntılayan: Warren Breckman, *Marx, the Young Hegelians, and the Origins of Radical Social Theory* (Cambridge: CUP, 1999), s. 301.

33 Stathis Kouvelakis, *Philosophy and Revolution: From Kant to Marx* (Londra: Verso, 2003), s. 270.

34 Bkz. François Furet'nin irdelemesi, "Genç Marx ve Fransız Devrimi," Furet, haz., *Marx et la Revolution Francaise* (Paris: Flammarion, 1986) içinde, s. 13-43, özellikle s. 32. Bouchez ile Roux'nun projesi açıkça burjuvazinin "kendi yararı için Devrim'e el koyma" girişimine karşı koymayı amaçlıyordu. Jeremy Jennings, *Revolution and the Republic: A History of Political Thought in France Since the Eighteenth Century* (Oxford: OUP, 2011), s. 262.

35 Alıntılayan: Jean Bruhat, "Fransız Devrimi ve Marx'ın Düşüncesinin Oluşumu," *Annales historiques de la Revolution francaise* 184 (Nis-Haz 1966), s. 127. Bu, konuya ilişkin öncü araştırmaydı ve en azından bana göre, ayrıntı ve yorum olarak Furet'nin küçük kitabından daha zengindi.

36 François Furet, *Marx and the French Revolution* (Chicago: University of Chicago Press, 1988), s. 19.

37 A.g.y., s. 23.

38 Breckman, *Marx*, s. 283. Marx da pek çok kişi gibi birkaç aşamada radikalleşti. Breckman, Marx'ın 1843 yazında zaten sosyalizme "ahlaki olarak bağlanmış" olduğu kanısındadır: Eğer bu doğruysa, Marx'ın açıkça "Jakoben" ya da devrimci demokrat olduğunu ilan ettiği dönem bir yıldan biraz kısa sürmüş olmalıdır.

39 Lorenz von Stein, *The History of the Social Movement in France, 1789–1850*, haz. ve çev. Kaethe Mengelberg (Totowa, NJ: Bedminister, 1964), s. 264-5. Bu, 1850'deki üçüncü basımın kötü, kısmi bir çevirisidir. Bence, alıntılanan pasaj özgün 1842 basımında (başlığı *Socialism and Communism in Contemporary France*) yer alıyordu, ama iyi bir kütüphaneye erişim olanağına sahip bir Alman okur bu kıyaslamayı yapabilir. Stein'ın bu raporu yazması için Prusya polisince görevlendirilmiş olduğu gerçeği, bunun genç Alman radikaller arasındaki popülerliğini hiç de azaltmadı. David McLellan, *Karl Marx: A Biography* (Londra: Macmillan, 1973), s. 45-6. Franz Mehring ve Peter Struve, 1890'lı yıllarda, Stein'ın Marx üzerindeki etkisi ve bunun tersi konusunda unutulmaz bir tartışma yürüttüler.

40 Lloyd Kramer, *Threshold of a New World: Intellectuals and the Exile Experience in Paris, 1830–1848* (Ithaca: Cornell University Press, 1988). s. 144

41 *CW* 3, s. 201-2.

42 Neil Davidson, *How Revolutionary Were the Bourgeois Revolutions?* (Chicago: Haymarket, 2012), s. 120. Vurgular bana ait.

43 Dorothy Thompson, *The Chartists* (Londra: Temple Smith, 1984), s. x. Ayrıca, "1848-1849 yılları, Alman tarihinde ilk kez tüm ülkeyi kaplayan bir işçi hareketinin doğuşuna tanıklık etti." Ralf Roth'a göre "zanaatkâr ve işçi birliklerinin gevşek yapılı ama etkileyici bir ağı" olan Arbeiterverbruderung'un (İşçi Kardeşliği) 400 kasabada ve kentte şubeleri vardı. Ralf Roth, "*Burger* ve İşçiler," David Barclay ve Eric Weitz, haz., *Between Reform and Revolution: German Socialism and Communism from 1840 to 1990* (New York: Berghahn, 1998) içinde, s. 114.

44 Bu rakamı, *The Marx-Engels Cyclopedia*'nın (New York: Schocken, 1985) 1. cildi olan Hal Draper, *The Marx-Engels Chronicle*'daki maddelerden çıkardım.

45 Théodore Dézamy, *Calomnies et Politique de M. Cabet* (Paris: Prévost, 1842), s. 8.

46 Michael Löwy, *The Theory of Revolution in the Young Marx* (Chicago: Haymarket: 2005), s. 104–5. Özgünde vurgulu.

47 Daha doğru bir ifadeyle, Marx bir çelişkiyi kucakladı. Ekonomik gelişmeyi karma bir zanaat/sanayi aşamasında donduran ütopik sosyalist ya da

küçük üreticici şemaları şiddetle eleştiriyordu; ama yine de 1848 sonrası bir perspektiften, demokratik devrime proletaryanın önderlik etmesi ve bunun toplumsal devrime "dönüşebilme"si olasılıkları konusunda –en hafif deyimle– aşırı iyimserdi. Ekonomik aşamalar ile devrimin "nesnel koşullar"ı arasındaki ilişki onun çalışmalarında hem sürekli bir izlek hem de bir iç tartışma konusudur.

48 Karl Marx, "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı, Giriş," *CW* 3, s. 182.

49 "Hıristiyanlığa dönük Alman eleştirisi, Fransız radikallere, Aydınlanma dönemindeki tanrıtanımazlığı ve maddeciliği, yani Louis Blanc gibi yazarların algısına göre Fransız Devrimi'nde zafer kazanan ve gerçek demokratik bir toplumun kurulmasına engel olmayı sürdüren burjuva liberallerin ideolojisinin dayandığı öğretileri hatırlattı. Blanc ve diğerleri, Fransız radikal partinin amaçları hakkında yazdıklarında dinsel bir model kullanmayı yeğlerken, Marx ve radikal Hegelciler, toplumsal eleştiri ve eylemden gelen bütün dinsel gerekçelendirme ve göndermeleri ortadan kaldırmak istediler." Kramer, s. 125

50 Zinovyev'in 1924'teki konuşması, alıntılayan Lars Lih, *Lenin Rediscovered:* What Is to Be Done? *in Context* (Leiden: Brill, 2006), s. 30.

51 Daniel Bensaïd, *Marx for Our Time: Adventures and Misadventures of a Critique* (Londra: Verso, 2002), s. 99, 103, 107. Ayrıca bkz. Ellen Wood, *The Retreat from Class: A New "True" Socialism* (Londra: Verso, 1986), s. 5. [Türkçesi: Ellen Meiksins Wood, *Sınıftan Kaçış – Yeni 'Hakiki' Sosyalizm*, Yordam Kitap, 3. Baskı, 2018]

52 Georg Lukács, *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics* (Cambridge, MA: MIT Press, 1971 [1923]), s. 46.

53 Marx'ın daha erken felsefi ve tarihsel çalışmalarındaki proletaryadan farkını ifade etmek için "*Kapital*'deki işçi sınıfı"ndan söz ettiğim zaman, *Grundrisse* ve *1861–63 Ekonomik Elyazmaları* dahil, bitmemiş külliyatın tümünü kastediyorum.

54 Marcello Musto, "Karl Marx'ın Yeniden Keşfi," *International Review of Social History* 52 (2007), s. 478.

55 Étienne Balibar, *The Philosophy of Karl Marx*, yeni bas. (Londra: Verso, 2017), s. 6.

56 Michael Lebowitz, *Beyond Capital: Marx's Political Economy of the Working Class* (Londra: Macmillan, 1992), s. 14, 152. Ayrıca bkz. Roman Rosdolsky, "Ek 1. Ücretli Emek Üzerine Kitap," *The Making of Marx's "Capital,"* (Londra: Pluto, 1977) adlı eseri içinde, s. 57-61. *Kapital* üzerine yazdığı yakın tarihli mükemmel kitabında Callinicos, "işgünü konusun-

daki bölüm [*Cilt 1*]", diyor, Lebowitz'in *Kapital*'in tek yanlı olduğuna ilişkin iddiasının "en açık seçik çürütülmesidir". Bununla birlikte Lebowitz, proleter praksis örneklerinin *Cilt 1*'e dahil edildiğini özgül olarak kabul ediyor ama *Ücretli Emek* cildinin içeriğini oluşturması beklenecekken eksik kalan öğeleri, özellikle Marx'ın erken dönem yazılarına ait olanları, uzun uzadıya –ve bana kalırsa oldukça inandırıcı şekilde– sayıp dökü-yor. Alex Callinicos, *Deciphering Capital: Marx's Capital and Its Destiny* (Londra: Bookmarks, 2014), s. 309.

57 Werner Sombart, *Why Is There No Socalism in the United States?* (Londra: Macmillan, 1976). Robert Michaels, *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* (New York: Free Press, 1962). 1915'teki İngilizce çeviri aynı zamanda da 1911 tarihli özgün Almanca kitabın gözden geçirilmiş halidir; "Savaş Sırasında Parti Yaşamı" konulu önemli bir yeni bölüm eklenmiştir.

58 Bu notlar, Hal Draper'ın *Karl Marx's Theory of Revolution, II: The Politics of Social Classes* (New York: Monthly Review, 1978) yapıtında s. 33-48'de sunulan tezlerin serüvenci bir genişletilmesi olarak görülebilir. Draper'ın iki ciltlik *The Marx-Engels Cyclopedia*'sını da kapsayan üçlemesi, Marx'ın siyasal-teorik mirasında gezinmek ve onu anlamak için eşi benzeri olmayan bir kaynaktır.

59 David Shaw, "Zincirlerimizle Mutlu muyuz? Postmodern Çağda Öznenin Etkinliği ve Dil," *History and Theory* 40 (Aralık 2001), s. 19, 21.

60 Alex Callinicos, *Making History: Agency, Structure, and Change in Social Theory* (Leiden: Brill, 2005 [1987]). Sınıf bilincine ve öznenin etkinliğine parmak basan sanayi sosyolojisi kapsamındaki önemli (geniş bir yazın oluşturan) tartışmaları da pas geçiyorum. Örneğin, 1984 tarihli etkili bir makalesinde Michael Burawoy, militan eylem ve bilinç için proleter potansiyellerin, fabrika sistemine göre hem içsel hem de dışsal olan bir "üretim siyaseti" açısında anlaşılması gerektiğini öne sürdü. Farklı *fabrika rejimleri*, diyordu, emek süreçleri ile aile yapıları, kapitalistler arası rekabet ve devlet biçimleri arasındaki etkileşim tarafından şekillendirildi. On dokuzuncu yüzyıldaki Lancashire, New England ve Rusya dokuma sanayileri arasında yaptığı çapraşık kıyaslama, bu yaklaşımın verimliliğine ilişkin bir marifet gösterisiydi ve başka yönlerden birbirine benzeyen sanayilerde var olabilen karmaşık şekilde değişken toplumsal düzenleme biçimlerine ışık tuttu. Burawoy, dokuma sektörüne ilişkin olgu incelemelerinden, ulusal işçi sınıflarının devrimci potansiyellerinin kıyaslanması konusunda geniş çaplı genellemelere çok yersiz bir atlama yapmakla suçlanmasına rağmen, "üretim siyaseti" kavramının, emek sürecine ve sınıf bilincine ilişkin alışılmış Marksist ya da kurumsalcı analizlere göre bü-

yük bir kavramsal ilerlemeye işaret ettiğini onu eleştirenler de kabul ettiler. Michael Burawoy, "Karl Marx ve Şeytani Değirmenler: İngiltere'de, ABD'de ve Rusya'da Erken Kapitalizm Döneminin Fabrika Siyaseti," *AJS* 90: 2 (1984), s. 247-82. Buroway, fabrika rejimlerine ilişkin analizini ertesi yıl *The Politics of Production* (Londra: Verso, 1985) kitabında genişletti.

61 Marx, Londra'daki erken dönem makalelerinden birinde ("Değerlendirme/Mayıs-Ekim 1850 Arası"), ilkin, 1848 devrimlerini 1847 iktisadi krizinin tutuşturduğunu ve 1849 sonunda refahın geri gelmesiyle devrimci anın sona erdiğini savundu. Sonra bu makaleyi, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'ne Kısım IV olarak koydu.

62 Kilit nitelikteki metinler şunlardır: Rosa Luxemburg, "Sermaye Birikimi Alanında Militarizm," Bölüm 32, *The Accumulation of Capital* (*Tüm Yapıtları, Cilt 2* (Londra: Verso, 2016), s. 331-4; Lenin, "Yaklaşan Felaket ve Kurtulma Çareleri" [1917], *CW* 25, s. 323–69.

63 Henüz Japon işçi hareketi değil ama Arjantin, Avustralya ve Yeni Zelanda işçi hareketleri de kolaylıkla bu listeye eklenebilir.

64 Lukács, dogmatik eleştirmenlere verdiği bir yanıtta, Franz Mehring'in SPD tarihine atıf yaparak, fabrika büyüklüğü ile sınıf bilinci arasında basitleştirici bir tutumla kurulacak her türlü bağıntıya karşı çıktı. Büyük fabrikalardaki vasıflı makine işçileri ancak uzun süreli ve zahmetli örgütlenme çabalarıyla Sosyal Demokrasi saflarına kazanılırken, "sigara işçileri, düz işçiler, terziler vb. devrimci hareket saflarına daha çabuk katıldılar." György Lukács, *A Defence of* History and Class Consciousness: *Tailism and the Dialectic* (Londra: Verso, 2000 [1925/26]), s. 68–9.

65 Bkz. Marcel van der Linden ve Wayne Thorpe, "Devrimci Sendikalizmin Yükselişi ve Düşüşü," kendilerince yayına hazırlanan *Revolutionary Syndicalism: An International Perspective* (Aldershot, UK: Scolar, 1990) içinde, s. 1-25.

66 Ben-Saïd, s. 118.

67 Roger Magraw, "1914'ten Önce Sosyalizm, Sendikacılık ve Fransız İşçisi," Dick Geary, haz., *Labour and Socialist Movements in Europe Before 1914* (Oxford: Berg, 1989), s. 53

68 "Le Creusot'da, Schneider [kasabanın sahibi] milletvekiliydi, bir şatoda yaşıyordu ve kasaba meydanına heykelini diktirmişti; uşağı, sadık işçilere düğün hediyeleri verirdi" (a.g.y., s. 63). George Pullman, yerleşik işçilerine uşağıyla hediye göndermedi ama bunun yerine, "işçilerle karışıp kaynaşarak, yetkililere karşı memnuniyetsizlik ya da eleştiri ifade eden her işareti ya da sözü yakalayıp efendilerine bildirmek üzere" aralarına "ispiyoncular" soktu. Almont Lindsey, *The Pullman Strike* (Chicago: University of Chicago Press, 1942), s. 64.

69 Yavuz Selim Karakışla, "Osmanli İmparatorluğu'nda 1908 Grev Dalgası," *Turkish Studies Association Bulletin* 16: 2 (Eylül 1992), s. 155.

70 Kevin Callahan, "Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Uluslararası Sosyalist Barış Harketine Yeniden Bakış," *Peace & Change* 29: 2 (Nisan 2004), s. 170.

71 Yuri Poliakov'a ait istatistiği alıntılayan Robert Gerwarth, "Orta Avrupa'da Karşı Devrim: Büyük Savaş'tan Sonra Almanya, Avusturya ve Macaristan'da Paramiliter Şiddet," *Past and Present* 200 (Ağustos 2008), s. 181.

72 Charles Maier, *Recasting Bourgeois Europe* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1975), s. 136.

73 "Bu kurtuluşun başı felsefedir, yüreği proletaryadır. Proletarya tasfiye edilmeksizin felsefe gerçekliğe kavuşturulamaz, felsefe gerçekliğe kavuşturulamaksızın da proletarya tasfiye edilemez." *CW* 4, s. 187.

74 "1844 Giriş," *CW* 3, s. 186.

75 Joachim Singelmann ve Peter Singelmann, "Lorenz von Stein ve 19. Yüzyılda Toplumsal Teorinin Paradigmatik Çatallanması," *British Journal of Sociology* 37: 3 (Eylül 1986), s. 442.

76 *CW* 4, s. 36–7.

77 Karl Kautsky, *From Handicraft to Capitalism* (Londra: SPGB, 1907), s. 14, 15. Bu, *Sınıf Mücadelesi*'ndeki bir bölümün ("Erfurt Programı", 1892) ayrı bir çevirisidir. 78 Hessen loncalarının 1848'de Frankfurt Meclisi'ne verdikleri bir dilekçeden. P. Noyes, *Organization and Revolution: Working-Class Associations in the German Revolutions of 1848–1849* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966), s. 25. Christopher Johnson, İkaryen komünizmin Lyonlu ipek dokumacıları arasında pek tutulmasıyla ilgili yazarken, onları, yaklaşık 1840 yılında "kıta Avrupa'sındaki en olgun ve siyasal açıdan en bilinçli işçi sınıfı" olarak betimliyordu. Christopher Johnson, "Marx'tan Önce Komünizm ve İşçi Sınıfı: İkaryen Deneyim," *American Historical Review* 76: 3 (Haziran 1971), s. 658.

79 Karl Marx, *Grundrisse* (Londra: Allen Lane/New Left Review, 1973), s. 604.

80 Marc Mulholland, "Marx, Proletarya ve 'Sosyalizm İstenci'," *Critique* 37: 3 (2009), s. 339–40.

81 David Montgomery, "Yorum ve Yanıt," *Labor History* 40: 1 (1999), s. 37.

82 Marx, *Grundrisse*, s. 770.

83 Şuradaki incelemelere bakın: Maxine Berg, Pat Hudson ve Michael Sonenscher, haz., *Manufacture in Town and Country Before the Factory* (Cambridge: CUP, 1983).

84 Sanford Elwitt, "Fransız İşçi Hareketinde Siyaset ve İdeoloji," *Journal of Modern History* 49: 3 (Eylül 1977), s. 470.

85 Ronald Aminzade, "Sınıf Analizi, Siyaset ve Fransız Emek Tarihi," Lenard Berlanstein, haz., *Rethinking Labor History: Essays on Discourse and Class Analysis* (Urbana, IL: University of Illinois Press, 1993) içinde, s. 93.

86 Jacques Rancière, "Zanaatkâr Efsanesi: Bir Toplumsal Tarih Kategorisi Üzerine Eleştirel Düşünümler," *International Labor and Working-Class History* 24 (Güz 1983), s. 4.

87 Karl Marx, *Capital Cilt I* (Londra: Penguin, 1976), s. 574. Marx, bir bütün olarak ücretli işçilerin, ileri sanayi ülkelerinin tümünde ezici çoğunluklar oluşturduklarına elbette inanıyordu.

88 Adam Przeworski, "Proletaryadan Sınıfa: Karl Kautsky'nin *Sınıf Mücadelesi*'nden Yakın Tarihli Tartışmalara Kadar Sınıf Oluşumu Süreci," *Politics and Society* 7: 4 (1977), s. 358–9.

89 *Capital Cilt I*, s. 517, 574-5. Barbara Clements'e göre, Devrim öncesi Rusya'da "ücret karşılığı çalışan tüm kadınların neredeyse yarısı ev hizmetçisiydi (yaklaşık 10 milyon)." Barbara Clements, "Rus Devriminde İşçi ve Köylü Kadınlar, 1917–1923," *Signs* 8: 2 (Kış 1982), s. 225.

90 Bkz. Leonore Davidoff, "Yaşamda Ustalaşmış: Viktorya ve Edward Dönemi İngiltere'sinde Hizmetçi ve Zevce," *Journal of Social History* 7 (1974), s. 406–28.

91 Atlantik'in iki yakasında hukuksal tarih için bkz. Kısım III, "Yasa, Otorite ve İstihdam İlişkisi," Christopher Tomlins, *Law, Labor, and Ideology in the Early American Republic* (Cambridge: CUP, 1993), s. 223-94'te.

92 Mary Nolan, "Almanya'da İktisadi Kriz, Devlet Siyaseti ve İşçi Sınıfının Oluşumu, 1870-1900," Ira Katznelson ve Aristide Zolberg, haz., *Working-Class Formation: Nineteenth-Century Patterns in Western Europe and the United States* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986), s. 364.

93 Raphael Samuel, "Sanayileşen Britanya'da Makineleşme ve El Emeği," Lenard Berlanstein, haz., *The Industrial Revolution and Work in Nineteenth-Century Europe* (Londra: Routledge, 1992), s. 38'de. Bu, belli bir dalda makinelerin işletmeye alınmasının başka dallarda da işletmeye alınmasına yol açma eğilimine karşı baskı oluşturdu. Bkz. *Capital Cilt I*, s. 393.

94 Gareth Stedman Jones, *Outcast London: A Study in the Relationship Between Classes in Victorian Society* (Oxford: OUP, 1971), s. 107.

95 Göründüğü kadarıyla, Marx, Londra'daki Yahudi sosyalistlerin faaliyetleriyle pek az ilgilendi, ama Eleanor, eşinin ölümünden sonra, İkinci Enternasyonal bünyesinde antisemitizmin en amansız düşmanı olan

Engels'in yoğun desteğiyle Yahudi Sosyalist Kulübü'nün müdavimi oldu. Bkz. Nathan Weinstock, *Le Pain de Misere: Histoire du movement ouvrier juif en Europe. Tome II* (Paris: Le Decouverte, 2002), s. 92–5.

96 *Capital Cilt I*, s. 467.

97 *The Poverty of Philosophy*, *CW* 6, s. 183; *CW* 34, s. 123.

98 "Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları," *CW* 34, s. 428–9. Başka çevirilerde: "Doğrudan üretim süreci."

99 Étienne Balibar, "Tarihsel Maddeciliğin Temel Kavramları Üzerine," Louis Althusser ve Étienne Balibar, *Reading Capital* (Londra: Verso, 2015), s. 404'te.

100 "Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları," *CW* 34, s. 14-18. Bu, *Kapital Cilt I*'in yayımlanmamış "Yedinci Bölüm"üdür.

101 Carlo Vercellone, "Biçimsel Boyunduruktan Genel Zekâya: Bilişsel Kapitalizm Tezinin Marksist Bir Okumasının Öğeleri," *Historical Materialism* 15 (2007), s. 24.

102 *Capital Cilt I*, s. 423, 510. "Sırf sermayeyi işçi sınıfının isyanlarına karşı silahlarla donatmak için 1830'an beri yapılan icatların bir tarihçesi yazılabilirdi" (s. 436).

103 *CW* 34, s. 30.

104 A.g.y., s. 123. Özgün metinde vurgulu. Bu ayrıma ve sınıf oluşumu açısından içerdiği imalara ilişkin sofistike bir tartışma için bkz. David Neilson, "Biçimsel ve Gerçek Boyun Eğdirme ve Çağdaş Proletarya: Marksist Sınıf Teorisi ile Emek Süreci Analizinin Yeniden Birleştirilmesi," *Capital & Class* 31: 1 (Bahar 2007), s. 89-123.

105 Friedrich Lenger, "İstisnacılığın Ötesi: Fransa'da, İngiltere'de, Almanya'da ve ABD'de Emek Hareketinin Zanaatçı Evresi Üzerine Notlar," *International Review of Social History* 36 (1991), s. 2.

106 Bkz. Robert Hoffman, *Revolutionary Justice: The Social and Political Theory of P.-J. Proudhon* (Urbana: University of Illinois Press, 1972), s. 311-15. Özgül mücadeleler için geçerli olduğu şekliyle bu ayrımın büyütülmemesi gerekir. Örneğin, 1840'lı yıllarda, zanaatçılar ile fabrika işçilerinin tek bir sınıf olarak hareket etmeleri alışılmadık bir şey değildi. Çartizm, bu iki grubun ittifakıydı ve Silezyalı dokumacıların 1844'teki büyük isyanına derhal Berlin'deki patiska kumaş fabrikalarında başlayan grevlerin yanı sıra demiryolu işçileri arasındaki grevler de eşlik etti. P. H. Noyes, *Organization and Revolution: Working-Class Associations in the German Revolutions of 1848–1849* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966), s. 34.

107 André Gorz, *Strategy for Labor* (Boston: Beacon, 1967), s. 3.

108 Herbert Marcuse, *One-Dimensional Man* (Boston: Beacon, 1964), s. 26 dn. 7. Rosdolsky, *The Making of Marx's "Capital"* adı eserinde, sömürü ile yoksullaşma arasında kurulan bu bağı şiddetle yererek, sırf bir "masal" olarak betimler (s. 307). Ama dikkatli okurun fark edeceği gibi, Rosdolsky'nin bu küçümsemesi, istihdamın ve yaşam standardının bunalım ve savaşlar sırasında uğradığı yıkımı değil, sürekli (artan) yoksullaşma tezini, yani Stalinci dogmanın "mutlak yoksullaşma yasası" diye tanımladığı şeyi hedef alır.

109 Lebowitz, *Beyond Capital*, Bölüm 2. Lebowitz'in bence doğru olarak yaptığı yoruma göre, Marx, yoksullaşmanın her zaman kapitalizmin *fıtratında* bulunduğunu ve içeriğinin -yeniden üretim minimumunun- değişken olduğunu öne sürer; Lebowitz, haklı olarak, yoksullaşmanın kendiliğinden sınıf bilinci doğurmadığını da vurgular. Ama aynı zamanda, yoksullaşmanın ya da yoksullaşma tehlikesinin tüm gerçek devrimci krizlerde deneyimsel bir gereklilik olduğu inancını Marx'a atfetmekle Marcuse'nin daha doğru yaptığı kanısındayım.

110 Çek, senet, bono kıran kuruşların temsil ettiği "gölge bankacılık sistemi"ni kurtarmayı İngiltere Merkez Bankası'nın reddetmesiyle bu panik meydana geldi. Bu deneyim, Walter Bagehot'ın ünlü kitabı *Lombard Street*'te (1873) savunduğu ilkeler uyarınca bankayı "borçlanmada son çare" sayan modern bankacılık politikasına yol açtı. Yakın zamanda çıkan mali krizler, 1866 olaylarına ilgiyi canlandırmıştır. "Fed'in Eylül 2008'de Lehman'a yardımı reddetmesiyle ve bunu izleyen olaylarla olan benzerlik yalnızca çarpıcı değil, geçerlidir de." (Marc Flandreau ve Stefano Ugolini, "Her Şeyin Başlangıcı: 1866 Overend-Gurney Paniğinde İngiltere Merkez Bankası ve Borçlanmada Son Çare," *Norge's Bank Working Paper*, 2011, s. 4.)

111 *Capital Cilt I*, s. 668. [Türkçesi: *Kapital, 1. Cilt*, Almancadan çevirenler Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, s. 645, Yordam Kitap, 11. Basım, Mayıs 2018 - Metin içindeki alıntı Selik-Satlıgan çevirisine göre düzenlenmiştir.]

112 Jeffry Frieden, *Global Capitalism: Its Fall and Rise in the Twentieth Century* (New York: Norton, 2006), s. 121.

113 Marx'ın savunduğu üzere, sendikalar işçilerin bir buhranda zemin kaybetmelerini önleme gücüne sahip olmadıkları için, emek talebinin yüksek olduğu refah dönemlerinde daha yüksek ücretler için kavga vermeleri çok daha büyük önem taşıyordu. (*CW* 20, s. 143.)

114 Eric Hobsbawm, *The Age of Empire: 1876-1914* (New York: Vintage, 1989), s. 48-9.

115 Engels, 1892 tarihli yayımlanmamış bir taslakta şunu öne sürdü: "1868'den beri kriz olmaması, fazlalık İngiliz ve Avrupa sermayesinin ta-

şımacılık ekipmanı vb. için ve aynı ölçüde, büyük sayıdaki farklı türden makineler için *tüm dünyaya* dağıtılması sonucunda dünya piyasasının genişlemesine bağlanabilir. Böylelikle, son üç yılda Arjantin'de bir kriz çıkması mümkün [olmasına] rağmen, demiryolları, bankalar vb. alanında ya da özel Amerikan ekipmanı veya Hindistan ticareti bağlamında aşırı uzmanlaşmadan dolayı bir kriz imkânsız hale geldi. Ama tüm bunlar, devasa bir krizin patlamaya hazırlandığını göstermeye yarıyor." "İngiltere'nin İktisadi ve Siyasal Gelişiminin Belirli Özgüş Yanları Üzerine," 12 Eylül 1892, *CW* 27, s. 324-5.

116 Leon Trotsky, *Manifesto of the Communist International to the Workers of the World*, 6 Mart 1919, Jane Degras, haz., *The Communist International: Documents, 1919–1943, Cilt 1 (1919–1922)* (Oxford: OUP, 1956), s. 40'ta.

117 *CW* 11, s. 187.

118 Eric Hobsbawm, "Tarihte Sınıf Bilinci," István Mészáros, haz., *Aspects of History and Class Consciousness* (Londra: Routledge, 1971), s. 9'da.

119 Constantin Pecqueur, *Économie sociale ... sous l'influence des applications de la vapeur* (Paris: Desessart, 1839), s. xi, 62–3. Devlet sosyalsizminin oldukça uğursuz bir sürümünü savunan Pecqueur, ara sıra –Fransız yazarlarca– "Fransız Marx" olarak övülmüştür. Bkz. Joseph Marie, *Le socialisme de Pecqueur* (Whitefish, MT: Kessinger, 2010 [1906]), s. 66–7, 108–10.

120 Katherine Archibald, *Wartime Shipyard: A Study in Social Disunity* (Berkeley, CA: University of California Press, 1947).

121 Ralph Darlington, "İşyeri Temsilcileri Önderliği, Solcu Eylemcilik ve Kolektif İşyeri Sendika Örgütlenmesi," *Capital & Class* 76 (2002), s. 99.

122 Bazen işyeri direnişi, göçmen grupların fabrikaya veya madene getirmiş olduğu yeraltı geleneklerince örgütlendi. Örneğin, 1860'lı–70'li yıllarda Pensilvanya'nın maden kömürü kuşağındaki Mollie Maguire'ların çoğu, toprak beylerine karşı gizli örgütlenme ve karşı şiddet tarihçesine sahip Donegal topluluklarına mensup İrlanda kökenli kişilerdi. Bkz. Kevin Kenny'nin dikkate değer incelemesi, *Making Sense of the Molly Maguires* (New York: New York University Press, 1995).

123 Kevin Murphy, *Revolution and Counterrevolution: Class Struggle in a Moscow Metal Factory* (Chicago: Haymarket, 2007), s. 12, 18.

124 Roger Friedlander, *The Emergence of a UAW Local, 1936–1939: A Study in Class and Culture* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1977).

125 *CW* 4, s. 511.

126 *CW* 6, s. 211.

127 Gerald Friedman, *State-Making and Labor Movements: France and the United States, 1876–1914* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1998), s. 50–1.

128 Nick Salvatore, *Eugene V. Debs: Citizen and Socialist* (Urbana, IL: University of Illinois Press, 1992), s. 138.

129 Michelle Perrot, "1914: Büyük Feminist Beklentiler," Helmut Gruber ve Pamela Graves, haz., *Women and Socialism, Socialism and Women: Europe Between the Two World Wars* (New York: Berghahn, 1998), s. 27'de.

130 *Capital Cilt I*, s. 553. [Türkçesi: *Kapital, 1. Cilt*, Almancadan çevirenler Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, s. 408, Yordam Kitap, 11. Basım, Mayıs 2018 - Metin içindeki alıntı Selik-Satlıgan çevirisine göre düzenlenmiştir.]

131 Sidney Pollard, "Sanayi Devriminde Fabrika Disiplini," *Economic History Review* (new series) 16: 2 (1963), s. 260.

132 Kathleen Canning, "Cinsiyet ve Sınıf Oluşumu Siyaseti: Alman İşçi Tarihine Yeniden Bakış," *American Historical Review* 97: 3 (Haziran 1992), s. 757.

133 Barrington Moore, Jr, *Injustice: The Social Bases of Obedience and Revolt* (White Plains, NY: M. E. Sharpe, 1978), s. 268.

134 Özellikle cam imalatçısı Eugene Baudoux, cam üfleme sanatkârlarını vasıfsızlaştıran yeni bir teknoloji getirdiği için işçilerin gazabına hedef oldu. Hem Avrupa'nın en moderni olan fabrikası hem de şatosu yakılıp yerle bir edildi. Gita Deneckere, "Kolektif Eylemin Dönüştürücü Etkisi: Belçika, 1886," *International Review of Social History* 38 (1993), s. 350–2.

135 Moore, *Injustice*, s. 253.

136 Abraham Ascher, *The Revolution of 1905: Russia in Disarray* (Palo Alto, CA: Stanford University Press, 1988), s. 140–1.

137 Öncü yönetim danışmanı Mary Parker Follett, alıntılayan Wallace Hopp ve Mark Spearman, *Factory Physics: Foundations of Manufacturing Management* (Chicago, IL: Irwin, 1996), s. 40.

138 Marcel van der Linden ve Wayne Thorpe, "Devrimci Sendikalizmin Yükselişi ve Düşüşü," van der Linden ve Thorpe, *Revolutionary Syndicalism*, s. 11'de.

139 Alain Cottereau, "Fransa'da İşçi Sınıf Kültürlerinin Ayrıksılığı, 1848–1900," Ira Katznelson ve Aristide Zolberg, *Working-Class Formation: Nineteenth-Century Patterns in Western Europe and the United States* (New Haven, NJ: Princeton, 1986) içinde, s. 131–3, 140.

140 A.g.y., s. 146–7.

141 Leon Trotsky, *The History of the Russian Revolution* (üç cilt bir arada) (New York: Simon & Schuster, 1937) s. 11. Petersburg tersanelerinde ve teknik atölyelerde 1901'in 1 Mayıs'ında işçiler ile silahlı polis arasında çıkan çatışmaların ardından, Baltık Tesisleri'nin direktörü General Ratnik, metalürji işgücünün bileşimi konusunda derin görüşlü bir inceleme yayımladı. Çoğu vasıflı ve okuryazar olmak üzere, işçilerin yaklaşık beşte biri, Troçki'nin "kalıtımsal proleter" zümresine mensuptu ve hem en yetenekli hem de en tehlikeli eylemciler bunlardı. Bunların aileleri, çoğunlukla, zanaatçı veya küçük burjuva kökenliydi ya da eğer aslında taşralı olsa bile uzun zamandan beri kentte yaşıyordu. Ama işgücünün büyük çoğunluğu, özellikle "ağır işler"de çalışanlar, yeni işe alınmış köylülerdi; bunların yaklaşık yarısı, kırsal hisselerini ve köyle ilişkilerini devam ettiriyordu. General Ratnik, bunların geleneksel otoriteye en çok uyan ama aynı zamanda da teknolojinin gereklerini yerine getirmek ya da üretken iş çıkarmak açısından en az donanımlı kişiler olduklarını teslim ediyordu. Ratnik'in çıkardığı sonuca göre, verimlilik kavgası, yönetimin modern işçileri radikal gruplardan uzaklaştırıp kendi yanına çekebilme ve üretimi "Amerikan ilkeleri" (yani, Taylorizm) doğrultusunda yeniden örgütlerken onlarla ittifak kurabilme yeteneğine bağlıydı. Bkz. Heather Hogan, "St. Petersburg Metal İşleme Endüstrisinde Çalışmanın Değişen Mahiyeti ve Bilimsel Yönetim, 1900–1914," Leopold Haimson ve Charles Tilly, haz., *Strikes, Wars and Revolutions in an International Perspective* (Cambridge: CUP, 1989), s. 356–79'da.

142 Charters Wynn, *Workers, Strikes, and Pogroms: The Donbass–Dnepr Bend in Late Imperial Russia, 1870–1905* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1992), s. 4-8.

143 "Giriş", Karl Marx, *The Class Struggles in France, 1848 to 1850* (1895), *CW* 27, s. 128 [Türkçesi: Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-50*, Almanca'dan çeviren: Erkin Özalp, s. 34 Yordam Kitap, Ekim 2016 – Metindeki alıntı, bu çeviridendir.]

144 A.g.y., s. 516. [Türkçesi: a.g.e., s. 29 - Metindeki alıntı, bu çeviridendir.]

145 A.g.y., s. 522. [Türkçesi: a.g.e., s. 37]

146 SPD'nin solunda yer alan Hilferding, genel oy hakkını ve sosyalist bir çoğunluğu savunmak için nihai silah olarak da genel grevi benimsiyordu, ama bu silahı kullanmak için "sonuç belirleyici muharebeye girme iradesi" gerektiğini ekliyordu. Kautsky sadece taktiğe ilişkin bir inceleme önerdi. Bkz. Carl Schorske, *German Social Democracy, 1905–1917: The Development of the Great Schism* (Cambridge: Harvard University Press, 1955), s. 35-6.

147 Phil Goodstein, *The Theory of the General Strike from the French Revolution to Poland*, Eastern European Monographs (New York: Columbia University Press, 1984), s. 134-5.

148 Janet Polasky, "Sosyalist Reformlar İçin Bir Devrim: Belçika'da Genel Oy Hakkı İçin Genel Grev," *Journal of Contemporary History* 27: 3 (Temmuz 1992), s. 463.

149 Jesper Hamark ve Christer Thornqvist, "Rıhtımlar ve Yenilgi: İsveç'te 1909 Genel Grevi ve Liman Emeğinin Rolü," *Historical Studies in Industrial Relations* 34 (2013), s. 22-3. Yazarlar, hükümetin ve işverenlerin rıhtımları açık tutabilmeleri nedeniyle bir aylık genel grevin en sonunda yenilgiye uğradığını savunuyorlar.

150 Georges Sorel, *Reflections on Violence* (Glencoe, IL: Free Press, 1950), s. 145.

151 Rosa Luxemburg, "Kitle Grevi [1906]," Helen Scott, haz., *The Essential Rosa Luxemburg* (Chicago: Haymarket, 2008) içinde, s. 141, 147; Shorske, *German Social Democracy*, s. 57–8. Troçki'nin "kendiliğindenlik" üzerine ünlü eleştirisi için bkz. Leon Troçki, "Şubat Ayaklanmasına Kim Önderlik Etti?" –Bölüm VIII, *The History of the Russian Revolution* (üç cilt bir arada), Cilt 1, s. 142-52. Rus imparatorluğundaki devrime ek olarak, Avusturya topraklarında ve Saksonya'da bir milyon işçi gösteri yaptı. "Tahminlere göre, sadece Viyana'da 250.000 kişi gösteriye katıldı." Bkz. Christoph Nonn, "Radikalizmin Sınavı: Alman Sosyal Demokrasisi ve 1905 Dresden Oy Hakkı Gösterileri," *International Review of Social History* 41 (1996), s. 186.

152 Lenin, "Partinin Yeniden Örgütlenmesi" (1905), *CW* 10, s. 32; Goodstein, *Theory of the General Strike*, s. 153. Elbette Lenin, dört yıl önce "Ne Yapmalı?"da, sendikacılığı, proletaryanın kendiliğinden bilinci olarak tanımlamıştı.

153 Philip Foner, *The Industrial Workers of the World, 1905–1917* (C. 4, *The History of the Labor Movement in the United States*) (New York: International Publishers, 1980), s. 281-94.

154 Pierre Broué, *The German Revolution, 1917–1923* (Chicago: Haymarket, 2006 [1971]), s. 68.

155 Patrick Cunninghame, "Bir Otonomi Analizi İçin: Sergio Bologna'yla Söyleşi" (Haziran 1995'te yapıldı), *Left History* 7: 2 (2000), s. 92–3.

156 *CW* 6, s. 354.

157 *CW* 34, s. 34. Marx, *Kapital*'de, buhar gücüyle çalışan bir fabrikanın evrimini (büyük ölçüde Andrew Ure'un 1835 tarihli *Philosophy of Manu-*

factures'undan yararlanarak) anlatırken, "makinelerin tamamını kontrol etmekle ve sürekli olarak bunları onarmakla görevli, mühendislerden, teknisyenlerden, marangozlardan vb. oluşan (...) daha üstün bir sınıfı" betimlerken "sayıca önemsiz" olduklarını söyler." (*Capital I*, s. 545.) [Türkçesi: *Kapital, 1. Cilt*, Almancadan çevirenler Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, s. 402, Yordam Kitap, 11. Basım, Mayıs 2018 - Buradaki alıntıda Türkçe metin esas alınmıştır.]

158 *CW* 20, s. 11. Benzer şekilde, *Kapital Cilt III*'te, kredi sisteminin nasıl da sosyalist bir ekonomiyi önceden haber veren sahiplik biçimleri yarattığına ilişkin şaşırtıcı ve de büyüleyici bir tartışma yer almaktadır: "Hisse senetli kapitalist girişimler, tıpkı kooperatif fabrikaları gibi, kapitalist üretim tarzı ile birleşik üretim tarzı arasındaki geçiş biçimleri olarak ele alınmalıdır; tek fark, karşıtlığın, birinde olumsuz ve diğerinde olumlu bir şekilde ortadankaldırılmasıdır." Karl Marx, *Capital Cilt III* (Londra: Penguin, 1991), s. 572. [Türkçesi: Karl Marx, *Kapital III. Cilt*, s.443, Almancadan çevirenler: Mehmet Selik ve Erkin Özalp, Yordam Kitap, Dördüncü Basım, Kasım 2018 - Buradaki alıntı Selik-Özalp çevirisindendir.]

159 *Capital Cilt I*, s. 384–5. Yeni ve "yeniden vasıflandırılmış" meslekler listesine, her türden demiryolu ve buharlı gemi teknisyenlerini de eklemeliyiz. [Türkçesi: a.g.e., s. 402-4]

160 "Vasıflı işçilerin, mesleki topluluklarını sağlam halde tutmayı, yerel işverenlere ve otoritelere direnebilen güçlü, istikrarlı meslek birlikleri oluşturmayı, kıta Avrupa'sındaki sendikaları aşan bir boyutta toplu pazarlık yapmayı başardıkları" konusunda İngiliz emek tarihçileri neredeyse tam bir görüş birliği içindedirler. Flemming Mikkelsen, "Avrupa'da İşçi Sınıfının Oluşumu ve Bütünleşme Biçimleri: Tarih ve Teori," *Labor History* 46: 3 (Ağustos 2005), s. 288.

161 John Foster, Britanya'da radikal işçi hareketinin 1845'ten sonra gerileyişine ve orta Viktorya döneminde bir işçi aristokrasisinin yükselişine ilişkin ünlü incelemesinde, Oldham'ın kritik önemdeki tekstil makineleri sanayisinde "parça ustabaşılığı" sistemini ve geniş çaplı pamuklu sanayisinde "tempo düzenleyici" seçkinleri ayrıntılı olarak anlatıyor. John Foster, *Class Struggle and the Industrial Revolution* (Londra: Weidenfeld & Nicholson, 1974), s. 224–34.

162 James Hinton, *The First Shop Stewards' Movement* (Londra: Allen & Unwin, 1973), s. 57.

163 Elbette, ABD'de bilimsel yönetim ve "Fordizm", sadece mesleki sendikacılığın üretim noktasındaki gücüne karşı kullanılan ağır silahlar değildi, aynı zamanda da vasıfsız göçmenleri sanayide "insani yakıt" olarak

kullanmaya dönük stratejilerdi. Keza Sovyetler Birliği'nin ilk döneminde, 1917 proletaryasının İç Savaş sırasında hayatını kaybettiği ya da devlet idaresinde görevlendirildiği düşünüldüğünde, büyük kısmı köy kökenli olan genç bir işçi sınıfını sanayiyle bütünleştirmek için Taylorizm ilerici bir teknik olarak görüldü -bu da oldukça akla yatkındı.

164 Gorz'un öne sürdüğüne göre, "çok yönlü olan vasıflı işçinin ortadan kalkması, sosyalist projeyi omuzlayabilecek ve gerçeğe dönüştürebilecek sınıfın da ortadan kalkmasını beraberinde getirdi. Sosyalist teorinin ve pratiğin yozlaşmasının kökeninde esas olarak bu durum yatar." (*Farewell*, s. 66)

165 Cornwall'dan göçüp ABD'ye gelenler, kaya gibi sert madenciler olarak kadim becerilerinin yanı sıra güçlü sendikacı geleneklerini de buraya getirdiler; ABD madenlerinde çabucak topluca yönetici seçkin zümreye terfi ettiler, emirleri altında çalışan İrlandalı emekçilerle çoğu zaman çatışma içinde oldular. Temmuz'un 4'ü, Montana'nın bakır başkenti sayılan Butte kasabasında kötü bir nam salmıştı; burada bu iki grup, çoğu kez kavga ya da arbedelerle son bulan ayrı geçit törenleri düzenlerdi.

166 Eric Hobsbawm, *The Age of Capital: 1848–1875* (Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1975), s. 225.

167 Victoria Bonnell, *Roots of Rebellion: Workers' Politics and Organizations in St Petersburg and Moscow, 1900–1914* (Berkeley, CA: University of California Press, 1983), s. 159.

168 Bkz. Jeffrey Haydu, *Between Craft and Class: Skilled Workers and Factory Politics in the United States and Britain, 1890–1922* (Berkeley, CA: University of California Press, 1988).

169 "1897'deki anlaşmazlık, işyerinde yönetimin ayrıcalıklarıyla ilgili olarak İngiliz sanayisinde meydana gelen en büyük doğrudan çatışmaydı." ABD'li ve Alman ihracatçılarla artan rekabet, metal işleme sektöründe üretimin rasyonalizasyonu için itici faktör oldu. R. Clarke, "İngiliz Mühendislik Sanayisinde Anlaşmazlık, 1897-98: Bir Değerlendirme," *Economica*, (Mayıs 1957), s. 128–9.

170 Michelle Perrot, "Giriş: Tamircilikten Metal Sektörüne," Leopold Haimson ve Charles Tilly, haz., *Strikes, Wars, and Revolutions in an International Perspective: Strike Waves in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries* (Cambridge: CUP, 1989), s. 266'da; Elisabeth Domansky, "Sınıf Mücadelesinin Rasyonalizasyonu: Grevler ve Alman Metal İşçileri Sendikasının Grev Stratejisi, 1891-1922," Haimson ve Tilly, *Strikes, Wars, and Revolutions*, s. 345-8'de.

171 Haimson, aslında fabrikalarda iki ayrı genç katmanın bulunduğunu savunuyor: Birinci kuşak kalıtsal işçiler ve taşradan yeni gelenler. Birinci grup, Bolşevik Partisi'nin önde gelen çevreleri ile emekçi kitleler [ikinci grup] arasındaki bağlantıyı oluşturuyordu" ve "1913 baharı ile yazında, bu körpe gençler (...) [geçici] grev komitelerinden açık sendikalara akmaya başlamışlar ve yaşlı Menşevik sendikacılar kuşağının elinden önderliği almışlardı." Leopold Haimson, "Kentsel Rusya'da Toplumsal İstikrar Sorunu, 1905-1917 (Kısım I)," *Slavic Review* 23: 4 (Aralık 1964), s. 633–6.

172 Chris Wrigley, "Giriş," Wrigley, haz., *Challenges of Labour: Central and Western Europe, 1917–1920* (Londra: Routledge, 1993), s. 4-5'te.

173 Domansky, "Sınıf Mücadelesinin Rasyonalizasyonu," s. 350.

174 Thierry Bonzon, "Emek Piyasası ve Sınai Hareketlilik, 1915-1917," Jay Winter ve Jean-Louis Robert, gaz., *Capital Cities at War: Paris, London, Berlin: 1914–1919* (Cambridge: CUP, 1997), s. 180'de.

175 A.g.y., s. 188.

176 Moore, *Injustice*, s. 256.

177 Chris Fuller, "Birinci Dünya Savaşı'nda Kitle Grevi," *International Socialism* 145 (5 Ocak 2015), isj.org.uk adresinde.

178 Eric Hobsbawm, *Uncommon People: Resistance, Rebellion and Jazz* (New York: New Press, 1998), s. 88. [Türkçesi: Eric Hobsbawm, *Sıradışı İnsanlar: Direniş, İsyan ve Caz*, çev. Işıtan Gündüz, s. 116, Yordam Kitap, 2016]

179 Yazılı kaynaklarda kapsamlı bir tipolojiye rastlamadım. Bazı konseyler, tesis sendikalarından tümüyle özerk iken, diğerleri sendikalarla örtüşüyordu ya da tesis komitelerinin daha radikal biçimleriydi. Bazıları, Bolşeviklere örnek oluşturacak tarzda örgütlenmiş kent çapında grev komiteleriydi ya da denizcileri ve askerleri kapsayan geçici (*ad hoc*) belde yönetimleriydi. Rusya'da Lenin, fabrika komitelerini ve genelde Menşeviklerin denetiminde bulunan sendikalara karşı işçi denetimine yönelik taleplerini ilk başta onayladı ama sonra, Menşeviklerin ayrılmaları üzerine, desteğini yeniden sendikalara yöneltti –en sonunda ise İç Savaş sırasında üretimin parçalanmasıyla, fabrikalarda tek adam yönetimine destek verdi. Allen, s. 111–12.

180 Steve Smith, "Meslek Bilinci, Sınıf Bilinci: Petrograd 1917," *History Workshop* 11 (Bahar 1981), s. 39.

181 A.g.y., s. 39–40.

182 Raimund Loew, "Avusturya Marksizminin Siyaseti," *New Left Review* I/118 (Kasım –Aralık 1979).

183 Ralf Hoffrogge, *Working-Class Politics in the German Revolution* (Chicago: Haymarket, 2015), s. 110.

184 Antonio Gramsci, "Torino İşçi Konseyi," Robin Blackburn, haz., *Revolution and Class Struggle: A Reader in Marxist Politics* (Londra: Fontana/Collins, 1977), s. 380'de.

185 Gramsci'nin "fabrika konseyi", elbette, her yönüyle gerçekleşmiş bir yaklaşım değil, stratejik bir asimptottur. Carl Boggs'un işaret ettiği gibi, "Piyemonte'de *Ordine Nuovo* yıllarında fiilen oluşturulan fabrika konseyleri, Gramsci'nin formülleştirdiği teorik reçeteye hiçbir zaman yaklaşmadı. Ortaya çıkan yüzlerce konseyden çoğu, eski sendikayla ilişkili komisyonlardan doğdu ve bunlar, tüm işçiler arasında gerçek demokratik katılım yönünde ancak el yordamıyla hareket ettiler." Dahası, bankalar ve finans sistemi burjuvazi denetiminde kaldı. Carl Boggs, "Gramsci'nin Fabrika Konseyleri Teorisi: Sosyalist Devletin Nüvesi," *Berkeley Journal of Sociology* 19 (1974-75), s. 180.

186 Stephen Marcus, bu bölümü, "Engels'in yazmış oldukları arasında tekil olarak en iyi şey" sayıyor ve anlatısına makineleşmiş fabrikayla değil de kentleşmeyle başlama kararına özel bir önem atfediyor. Stephen Marcus, *Engels, Manchester, and the Working Class* (New York: Random House, 1974), s. 144-5. (Ne var ki Marcus, apaçık bir kıyaslama noktasına değilmekten kaçınıyor: *Marx, "kent" hakkında tek kelime bile yazmadı.*)

187 Friedrich Engels, *The Condition of the Working-Class in England*, *CW* 4, s. 418. Lenger'ın iddiasına göre, "Erken dönem işçi hareketleri, en başta kentsel olgulardı. Erken dönem fabrika işçilerinin birçoğu büyük kentlerde yaşamadıkları için, kentlerde görülen bu emek eylemcisi yoğunluğu, zanaatçıların başatlığının, mesleki yapıya bakılarak tahmin edileceğinden çok daha güçlü olduğunu düşündürüyor" (Lenger, *Beyond Exceptionalism*, s. 4). Açıkçası, Ruhr ve Güney Galler gibi en klasik sanayi merkezlerinden bazıları, farklı bir coğrafi model oluşturuyordu: Maden ve fabrika köylerinden oluşan ağlar, birbirleriyle yakından bağlantılı olmaları yanında, Newport, Swansea, Bochum ve Essen gibi küçük ve orta ölçekli sanayi kentleriyle de bağlantı içindeydi.

188 Engels, *Condition of the Working-Class in England*, s. 421.

189 Bkz. Bölüm 1 ("Berlin"), Hugh McLeod, *Piety and Poverty: Working-Class Religion in Berlin, London and New York, 1870-1914* (New York: Holmes & Meier, 1996). Söz gelişi, Wedding'de nüfusun ancak % 3'ü kilise mensubu sayılıyordu (s. 11).

190 Eric Hobsbawm, "Büyük Kentte Emek," *New Left Review* I/166 (Kasım-Aralık 1987), s. 45.

191 A.g.y., s. 47.

192 Michelle Perrot, "Fransız İşçi Sınıfının Oluşumu Üzerine," Ira Katznelson ve Aristide Zolberg, haz., *Working-Class Formation: Nineteenth-Century Patterns in Western Europe and the United States* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1986), s. 102'de.

193 Thierry Bonzon, "Emek Piyasası ve Sınai Hareketlilik, 1915-1917," Jay Winter ve Jean-Louis Robert, haz., *Capital Cities at War: Paris, London, Berlin, 1914-1919* (Cambridge: CUP, 1997), s. 191'de.

194 Tyler Stovall, *Paris and the Spirit of 1919* (Cambridge: CUP, 2012), s. 265. "Varoşların, kapıya dayanmış barbarların temsilcisi olarak, kent merkezinin esenliğini ve uygarlığını tehdit ettiği fikri Fransa'da uzun bir tarihe sahiptir. Aynı zamanda, Kasım 2005 ayaklanmalarının gösterdiği gibi, varoşların çokkültürlülükle, hoşnutsuz gençlikle ve İslami köktendincilikle olan yeni ilişkileri, kentsel sınırın bir siyasal tehlike, aslında ayaklanma kuşağı olduğu fikrini diriltmiştir." (s. 264-5)

195 Shelton Stromquist, "'Küresel Düşünüş; Yerel Eylem': Karşılaştırmalı Bakış Açısıyla Beldelerde İşçi ve Sosyalist Eylemciliği, 1890–1920," *Labour History Review* 74: 3 (2009), s. 576. Bu, büyüleyici ve çok salık verilen bir incelemedir.

196 Beldesel siyaset elbette her yerde işçi hareketi için pratik bir zemin değildi. Avrupa'da bazı kentler, seçilmiş yerel yönetimlere sahip değildi ya da Almanya'da olduğu gibi, orta sınıflara aşırı güç kazandıran çoklu oy hakkıyla seçilmiş konseylere sahipti.

197 Christopher Ansell ve Arhur Burris, "Kentin Patronları, Birleşin! İşçi Siyaseti ve Siyasal Mekanizmanın Sağlamlaştırılması, 1870–1910," *Studies in American Political Development* 11: 1 (Nisan 1997), s. 27.

198 William Kenefick, *Red Scotland! The Rise and Fall of the Radical Left, c. 1872 to 1932* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007), s. 12-13.

199 Steven Lewis, *Reassessing Syndicalism: The* Bourses du Travail *and the Origins of French Labor Politics*, Working Paper Series #39 (Cambridge, MA: Harvard Center for European Studies, 1992), s. 2, 8-10.

200 Carl Levy, "1926'dan Önce İtalya'da Sendikalizm Akımları," *International Review of Social History* 45 (2000), s. 230.

201 Gwyn Williams, *Proletarian Order: Antonio Gramsci, Factory Councils and the Origins of Italian Communism, 1911–1921* (Londra: Pluto, 1975), s. 24.

202 Feminizm ile sosyalizm arasında ilk başta bulunan ama 1848'den sonra kopan bağla ilgili haklı olarak ün kazanmış bir yorum için bkz. Barbara

Taylor, *Eve and the New Jerusalem: Socialism and Feminism in the Nineteenth Century* (Londra: Virago, 1983).

203 Huşu uyandıran Clara Zetkin'in ateşli ajitasyonu olmasaydı, SPD de pekâlâ Avusturya partisiyle aynı ataerkil tutumu alabilirdi. Değerli bir genel tartışma için bkz. Ellen DuBois, "Kadınların Oy Hakkı ve Sol: Uluslararası Bir Sosyalist-Feminist Perspektif," *New Left Review* I/186 (Tem.–Ağu. 1991), s. 20-45. İki büyük savaş arası dönem için bkz. Gruber ve Graves, *Women and Socialism*.

204 David Montgomery, *The Fall of the House of Labor* (New York: CUP, 1987), s. 1. Susan Porter Benson'ın çalışmalarından söz ederken: "Onun bulguları, işçi sınıfı ailelerinde ve mahallelerinde karşılıklı desteğin ve karşılıklılığın kritik rolünün altını çiziyor. Yazar, bu türden karşılıklılığın çoğunlukla kadınlar arasında gözlendiğini, erkeklerin ise öncelikle ücretlerinin küçük ya da büyük bir kısmını bağışlamakla dikkat çektiklerini öne sürüyor." David Montgomery, "Sınıf, Cinsiyet ve Karşılıklılık: Sonsöz," Susan Porter Benson, *Household Accounts: Working-Class Family Economies in the Interwar United States* (Ithaca, NY: Cornell University Press, s. 194'te.

205 Temma Kaplan, "Kadın Bilinci ve Toplu Eylem: Barselona Olgusu, 1910-1918," *Signs* 7: 3 (Bahar 1982), s. 555-6. Kaplan'ın savunduğuna göre, tarihçiler, sınıf bilincine ek olarak, kadınların hane sağlığıyla ve beslenmeyle ilgili geleneksel sorumluluklarından doğan militan, komşuluğa dayalı bir "kadın bilinci"nin de varlığını tanımalıdır. Kaplan, tarihçilerce çoğu kez göz ardı edilmesine karşın, bu bilincin radikalleşmesinin, kentsel devrim için zorunlu bir koşul olduğunu söylüyor.

206 Harold Benenson, "Viktoryen Cinsel İdeoloji ve Marx'ın İşçi Sınıfı Teorisi," *International Labor and Working-Class History* 25 (Bahar 1984), s. 6.

207 Marcel Streng, "Gıda İsyanı, Yeniden: Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Almanya'da 'Tartışmalı Gıda Politikası' Tarihindeki Yeni Boyutlar," *European Review of History* 20: 6 (2013), s. 1,081–3.

208 Karen Hunt, "I. Dünya Savaşı Britanya'sında Gıda Siyaseti ve Kadınların Mahalle Eylemciliği," *International Labor and Working-Class History* 77 (Bahar 2010), s. 8.

209 Ralf Hoffrogee, Berlin İşyeri Temsilcileri Eylem Komitesi'nin tek kadın üyesi ve Luxemburg ile Liebknecht'in yoldaşı olarak Clare Casper'ın kısa bir portresini çizerek bize umut aşılıyor. Ralf Hoffrogee, *Working-Class Politics in the German Revolution: Richard Muller, the Revolutionary Shop Stewards and the Origins of the Council Movement* (Chicago: Haymarket, 2015), s. 107.

210 Kaplan, "Kadın Bilinci ve Toplu Eylem," s. 561-3.

211 Geoff Eley, *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850–2000* (Oxford: Oxford Univesity Press, 2002), s. 58.

212 Bkz. Michael Gordon, "New York City'de İşçi Boykotu, 1880–1886," *Labor History* 16: 2 (1975), s. 184–229; Ernest Spedden, *The Trade Union Label* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1910).

213 Van Ginderachter ve M. Kamphuis, "Belçika'da ve Hollanda'da Erken Dönem Sosyalist Temel Direklerin Ulusaşırı Boyutları," *Revue belge de philology et d'histoire* 90: 4 (2012), s. 1328. Ayrıca bkz. Harika internet sitesi vooruit.be; ve Peter Scholliers, "Sosyal Demokrat Tüketim Dünyası: Gent Kooperatifi Vooruit'in 1914'ten Önce Oluşturduğu Çığır Açıcı Örnek," *International Labor and Working-Class History* 55 (Bahar 1999), s. 71–91.

214 Tyler Stovall, *The Rise of the Paris Red Belt* (Berkeley, CA: University of California Press, 1990), s. 24. Paris işçi sınıfı, burjuvazi karşıtı şarkılardan ve taşlamalardan oluşan zehir zemberek repertuarıyla benzersizdi, ama fahiş kira isteyen bina sahipleri kadar hiçbir şey onun zihinsel giyotinini bilemedi.

215 Bkz. Chris Ealham, "Hayalî Bir Coğrafya: Barselona'nın 'Çin Mahallesi'nin Yaratılmasında İdeoloji, Kentsel Mekân ve Protesto, yakl. 1835–1936," *International Review of Social History* 50 (2005), s. 373–97.

216 Friedrich Engels, *The Housing Question* (1872), *CW* 23, s. 319.

217 Engels, ev sahipliğini, Proudhon gibi her derde deva olarak değil, işçinin ayağına vurulmuş pranga olarak görüyordu. ABD'yi ziyaret ettikleri sırada Eleanor Marx'ın, Amerikalı işçilerin nasıl evlerine "zincirlendikleri" konusunda yazdığı bir mektuptan alıntı yapıyordu. "İşçiler, bu konutları bile elde etmek için ağır ipotek borçları altına girmek zorundalar ve şimdi gerçekten işverenlerinin kölesi haline geliyorlar. Evlerine bağlanmış durumdalar, çekip gidemezler ve kendilerine sunulan çalışma koşulları ne olursa olsun razı olmak zorundalar." (a.g.y. s. 330 d.n.)

218 Robert Fogelson, *The Great Rent Wars: New York, 1917–1929* (New Haven: Yale University Press, 2013), s. 59.

219 Stovall, *Paris and the Spirit of 1919*, s. 46–7.

220 Fogelson, *The Great Rent Wars*, s. 61.

221 James Baer, "Buenos Aires'te Kiracı Hareketliliği ve 1907 Kira Grevi," *Americas* 49: 3 (Ocak 1993), s. 343–63.

222 B. Moorehouse, M. Wilson ce C. Chamberlain, "Kira Grevleri, Doğrudan Eylem ve İşçi Sınıfı," *Socialist Register 1972* (Londra: Merlin, 1972), s. 135–36; Hinton, *First Shop Stewards' Movement*, s. 126–27.

223 Fogelson, *The Great Rent Wars*, s. 1–2.

224 A.g.y., s. 86; Andrew Wood ve James Baer, "Sayısal Güç: Amerika Kıtasında Kentsel Kira Grevleri ve Siyasal Dönüşüm, 1904-1925," *Journal of Urban History* 32: 6 (Eylül 2006), s. 862-84; Ronald Lawson, "Bir Toplumsal Hareket Stratejisinin Kökeni ve Evrimi: New York City'de Kira Grevi, 1904-1980," *Urban Affairs Quarterly* 18: 3 (Mart 1983), s. 371-95.

225 Türlü çeşitli ve bölünmüş işçi sınıfıyla ABD, kitlesel tüketim kültürü sanayilerinin, ucuz heyecan ve serüven seyirliklerinin beşiği haline geldi; bunlar genelde pek az İngilizce bilen göçmen kitleleri hedef alıyordu. Sendikalar ve sosyalist etnik federasyonlar eliyle düzenlenen komünal eğlence ve dinlence faaliyetlerinin 20. yüzyıl başında nispeten yaygın olduğunu tarihsel araştırmalar doğrulamasına karşın, genelde boş zaman, Avrupa'nın büyük kısmında 1930'lu, hatta 1950'li yıllara kadar yaygın görülmeyecek tarzlarda özelleşti.

226 Bazı tarih çalışmalarında, bu örgütlü alan başlı başına "işçi kültürü"yle birleştirilir, ama elbette öyle değildi. 1900'de sınai işçi sınıfının yaşam dünyası, birahanenin içli dışlı ortamını, işveren destekli dinlence etkinliklerini, hafta sonunda kamusal alanları, ticari popüler eğlence ve seyirlikleri de kapsıyordu. Dahası, erken dönem Sovyet Rusya'da, "kültür amaçlı boş zaman", işçi kulüplerinde dansın ve sinemanın, Charleston dansının ve Douglas Fairbanks'in ardından ikinci sırayı alıyordu. Bkz. Diane Koenker, *Republic of Labor: Russian Printers and Soviet Socialism, 1918-1930* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005), s. 187, 279-80.

227 Toni Offermann, "Almanya'da Lassallecı İşçi Hareketi: 1860'lı Yıllarda Örgütlenme, Toplumsal Yapı ve Cemiyet Yaşamı," David Barclay ve Eric Weitz, *Between Reform and Revolution: German Socialism and Communism from 1840 to 1990* (New York: Berghahn, 1998), s. 105'te.

228 Vernon Lidtke, *The Alternative Culture: Socialist Labor in Imperial Germany* (New York: OUP, 1985), s. 7-8.

229 A.g.y., s. 194. Helmet Gruber, 1920'li yıllarda görkemli bir şekilde kültürün ve proleter kimliğinin beslenip geliştirilmesine adanmış ama amansız düşmanlarıyla yüz yüze gelmeye hazırlıksız bir Viyana sosyalist kültürünü betimler. "Tüm Viyana deneyimine geçerlilik kazandıran hazırlık niteliğindeki kültürel strateji, ileride iktidara gelme süreciyle hiçbir gerçek bağ içermiyordu. *Bildung* yoluyla kültürel hegemonya ve kapitalist gelişim yasaları arasındaki ilişki de açıklığa kavuşturulmuş değildi." Helmut Gruber, *Red Vienna: Experiment in Working-Class Culture, 1919–1934* (Oxford: OUP, 1991), s. 39.

230 Kurt Shell, *The Transformation of Austrian Socialism* (New York: SUNY Press, 1962), s. 10–11.

231 Gerald Brenan, *The Spanish Labyrinth: The Social and Political Background of the Spanish Civil War* (Cambridge: CUP, 1943), s. 218.

232 Chris Ealham, *Class, Culture and Conflict in Barcelona, 1898–1937* (Londra: Routledge, 2005), s. 36.

233 Brenan, *Spanish Labyrinth*, s. 145. Ayrıca bkz. Lily Litvak, *Musa libertaria: Arte, literature y vida cultural del anarquismo español (1880–1913)* (Madrid: FELAL, 2001); Eduard Masjuan, *La ecologia humana en el anarquismo iberico* (Madrid: Icaria, 2000) –anarşist kentçiliğe ilişkin büyüleyici bir tartışma.

234 Proleter birahane yaşamı ya da onun işlevsel eş değerlileri (kafeler, sosyal kulüpler vb.) işçi sınıfı kadınlarına ne ölçüde açıktı? Muhtemelen karmaşık ve türlü yanıtları olan ama işçi sınıfının boş zaman ve aile yaşamına yönelik daha çok araştırma yapılmasını bekleyen basit bir soru.

235 Pamela Swett, *Neighbors and Enemies: The Culture of Radicalism in Berlin, 1929–1933* (Cambridge: CUP, 2004), s. 97–9.

236 Nolan, "Ekonomik Kriz," s. 128–9.

237 Peter Nettle, "Bir Siyasal Model Olarak Alman Sosyal Demokrat Partisi 1890–1914," *Past and Present* 30 (Nisan 1965), s. 76–7. Ayrıca bkz. Klaus Ensslen, "Şikago'da Alman-Amerikan İşçi Sınıfı Salonları," Hartmut Keil, *German Workers' Culture in the United States, 1850 to 1920* (Washington, D.C.: Smithsonian Institute, 1988) içinde, s. 157–80.

238 Tom Goyens, *Beer and Revolution: The German Anarchist Movement in New York City, 1880–1914* (Urbana, IL: University of Illinois Press, 2007).

239 Melvyn Dubofsky, *We Shall Be All: A History of the IWW* (New York: Quadrangle, 1969), s. 174.

240 Margaret Kohn, "Yerin Gücü: Karşı Kamuoyu Olarak Halk Evi," *Polity* 33: 4 (Yaz 2001), s. 513.

241 En ünlü örneklerin kısa mimari öyküleri için bkz. *Maisons du Peuple* (Brüksel: Archives d'Architecture Moderne, 1984).

242 Bu ifade Turati'ye aitti. Bkz. Earlene Craver, "Üçüncü Kuşak: İtalya'da Genç Sosyalistler, 1907–1915," *Canadian Journal of History* 31 (August 1966), s. 203.

243 Genç işçilerin görmüş geçirmiş "gerçekçilik"i konusunda bkz. Nolan, "Ekonomik Kriz," s. 122–3.

244 Engels "Sigismund Borkheim'ın broşürü için Giriş", *In Memory of the German Blood-and-Thunder Patriots, 1806-1807*, CW XXVI, s. 451

245 Karl Marx, "Belçika Katliamları: Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri İşçilerine" (Birinci Enternasyonal'in yayımladığı bildiri, 5 Mayıs 1869), *CW* 21, s. 47.

246 Bkz. Karl Liebknecht, *Militarism and Anti-Militarism* (1907,) marxists.org adresinde.

247 Carl Schorske, *German Social Democracy, 1905-1917* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1955), s. 99.

248 Nettle, "Alman Sosyal Demokrat Partisi," s. 73.

249 Schorske, *German Social Democracy*, s. 108.

250 Williams, *Proletarian Order*, s. 36–7.

251 Isabel Tirado, *Young Guard! The Communist Youth League, Petrograd 1917-1920* (New York: Greenwood, 1988), s. 14.

252 Matthias Neumann, *The Communist Youth League and the Transformation of the Soviet Union, 1917–1932* (Londra: Routledge, 2012), s. 21–2.

253 Anne Gorsuch, *Youth in Revolutionary Russia: Enthusiasts, Bohemians, Delinquents* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 2000), s. 16, 42.

254 Fritz Wildung, SPD spor sözcüsü, alıntılayan David Steinberg, "İşçi Spor Enternasyonalleri, 1920–28," *Journal of Contemporary History* 13 (1978), s. 233.

255 Michael Kruger, "Sosyalizm, İşçi Kültürü, Orta Sınıf Cimnastiği ve Herkes İçin Spor Arasında Alman İşçi Sporu Hareketi," *International Journal of the History of Sport* 31: 9 (2014), s. 1100.

256 Robert Wheeler, "Örgütlü Spor ve Örgütlü Emek: İşçi Spor Hareketi," *Journal of Contemporary History* 13: 2 (Nisan 1978), s. 192.

257 Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, sosyalizm ve bisiklet, özellikle Almanya'da ve Fransa'da aşk macerasına yeniden başladılar. "[Alman] İşçi Bisiklet Birliği (ARS), yalnızca 320.000 olan üye sayısıyla (1929) – dünyadaki en büyük bisiklet teşkilatı unvanıyla– böbürlenmekle kalmıyor, kooperatif tarzında bir bisiklet fabrikası da işletiyordu." (Wheeler, *Organized Sport and Organized Labour*, s. 198.)

258 Savaştan sonra, Sosyalist İşçi Spor Enternasyonali olarak yeniden örgütlendi (1920), ama artık Komintern'in spor enternasyonali olan Sportintern'le (1921) yarışıyordu. Bu sonuncusu hakkında bkz. Barbara Keys, "1930'larda Sovyet Sporu ve Ulusaşırı Kitle Kültürü," *Journal of Contemporary History* 38: 3 (2003), s. 413–34.

259 James Riordan, "İşçi Spor Hareketi," James Riordan ve Arnd Kruger, *The International Politics of Sport in the 20th Century* (Londra: Spon, 1999), s. 105'te.

260 Steinberg, "İşçi Spor Enternasyonalleri," s. 233. Emektar 1848'liler, Atletizm Birliklerini ABD'ye getirdiler ve Kuzey Amerika Sosyalist Atletizm

Birliği, kölelik karşıtı diğer *Turnverein* ile birlikte, Abolisyoncu (köleliğin ortadan kaldırılmasından yana) önderler için, en ünlü olarak da ilk göreve başlamasında Lincoln için koruma görevlileri sağladı. Atletizm Birlikleri aynı zamanda da en iyi Birlik alaylarının çekirdeğini oluşturdu. Annette Hofmann, "Atletizm Birliklerinin Yeni Anayurtlarına Bağlılığı: Amerikan İç Savaşı'na Katılımı," *Internatinal Journal of the History of Sport* 12: 3 (1995), s. 156.

261 Lidtke, *Alternative Culture*, s. 7–8, 17. Lidtke, şarkılar ve *Liederbücher* hakkında yazdığı bölümde, Brecht'in daha sonra tiyatroya aktardığı "taşlama" üslubuyla sosyalistlerin savaşa karşı yergilerinden ve vatanseverliğe yönelttikleri alaylardan harika örnekler veriyor.

262 Richard Evans, *The Third Reich in Power, 1933–1939* (New York: Penguin, 2005), s. 272.

263 Jonathan Rose, *The Intellectual Life of the British Working Classes* (New Haven: Yale University Press, 2008), s. 8. Ayrıca bkz. Dennis Sweeney, "Alman Sosyal Demokrasisinde Kültürel Pratik ve Ütopik Arzu: Adolf Levenstein'ın *Arbeiterfrage*'ını Okumak (1912)," *Social History* 28: 2 (2003), s. 174–99.

264 1850'ye gelindiğinde, erişkin Fransız erkeklerin dörtte üçü ve Fransız kadınların yarısı okuyabiliyordu, Britanyalılarda ise bu oran üçte ikiydi. Asaf Shamis, "'Felsefe Sanayicileri': Karl Marx, Friedrich Engels ve '1840'ların Söylem Ağı'," *Media History* 22: 1 (2016), s. 71.

265 Thompson, *The Chartists*, s. 6.

266 Gregory Vargo, "'Yozlaşma Kalesinin Dış Tahkimatları': Çartist Basın İmparatorluğu Bildiriyor," *Victorian Studies* 54: 2 (Kış 2012), s. 231. Ayrıca bkz. Stephen Coltham, "1867'de İngiliz İşçi Sınıfı Gazeteleri," *Victorian Studies* 13: 2 (Aralık 1969).

267 Karl Marx, *Economic Manuscripts of 1861–63*, *CW* 34, s. 101 ("Nispi Artık Değer").

268 Alex Hall'ın savunduğuna göre, Almanya'da "resmî haber", SPD basınının başarısına gösterilen bir tepkiydi: "Hükümet, hem SPD propagandasına karşı koyması için kendine yapılan baskıya hem de kendi duruşunu o zamana kadarkinden daha yeterli şekilde yansıtma ihtiyacına türlü çeşitli yollarla yanıt vermeye başlamıştı (...) Kısa dönemde gereken temel koşul, sosyalist iddiaların kofluğunu açığa çıkarmak ve hükümet politikalarına desteği güçlendirmek için neredeyse günlük olarak hükümet yanlısı haberler veren ve bakanlık kaynaklı basın bültenleri yayımlayan bir sistem kurmaktı." Alex Hall, "Söz Savaşı: Wilhelm Almanya'sında Antisosyalist

Saldırılar ve Karşı Propaganda, 1890–1914," *Journal of Contemporary History* 11: 2–3 (Temmuz 1976), s. 15.

269 ABD'de 1912'de İngilizce yayımlanan üç sosyalist günlük gazete vardı: *New York Call*, *Chicago Daily Socialist* ve *Milwaukee Leader*. Ayrıca, Almanca konuşanlar günlük *New Yorker Volkszeitung* gazetesini okuyabilirlerken, Yidiş sosyalistler Abraham Cahan'ın ulusal tirajı 275.000 olan günlük *Forverts*'inden zevk alıyorlardı.

270 Bu, Engels'in "Marx ve *Neue Rheinische Zeitung* (1848-49)" *CW 26*, s. 122'deki metnine alternatif bir çeviridir (bunun için yeğenim Juan Pablo Gonzales'e teşekkür ederim.)

271 John Reed, *Ten Days That Shook the World* (New York: Boni & Liveright, 1919), s. 24. [Türkçesi: John Reed, *Dünyayı Sarsan On Gün*, s. 37-8, çev. Rasih Güran, 2018, 7. Basım]

272 Gerhard Ritter, "İmparatorluk Almanya'sında İşçi Kültürü," *Journal of Contemporary History* 13 (1978), s. 166. Kautsky, *Sınıf Mücadelesi*'nde *[Erfurt Programı–1892]* şöyle yazıyordu: "Modern toplumun en dikkat çekici olgularından birisi, proletaryanın bilgiye olan susuzluğudur (...) Atina aristokrasisinin parlak mensuplarının felsefi ruhu, aşağılanan ve cahil proletarya arasında yeniden can buluyor." *The Cooperative Commonwealth*, Kautsky'nin *Class Struggle*'ından *New York People* için uyarlayan Daniel DeLeon, *Labour Library #9* (New York: Labour Library, 1898), s. 37.

273 "Modern toplumun bu taban tabana zıt iki kutbunun, bilim ile işçinin birliği –bu ikisi güçlerini birleştirirse, kültürel ilerlemenin önündeki tüm engelleri demir yumrukla yıkıp geçer ve bu can bu tende olduğu sürece yaşamımı adamaya karar verdiğim de işte bu birliktir." Ferdinand Lassalle, *Science and the Workingman* (New York: International Library, 1900 [1863]), s. 44–5.

274 Martyn Walker, "'Sınai Sınıflar Arasında Sağlam Eğitimin Teşvik Edilmesi': Makine Enstitüleri ve İşçi Sınıfına Mensup Olmak, 1838-1881," *Educational Studies* 39: 2 (2013), s. 142. Walker, enstitülerde orta sınıfların egemen olduğu iddiasını çürütüyor: Aksine, bunların, "sınıfsal çıkarlar buluşması"nı temsil ettiğini savunuyor. "İşçi sınıfından radikaller, siyaset ve imece konusunda orta sınıftan sempatizanlarla saf tuttular." (s. 145)

275 Alıntılayan Ed Block, "T. H. Huxley'nin Söylemi ve Viktoryen Bilimsel Fikirlerin Halka İndirilmesi: 1854-1874," *Victorian Studies* 29: 3 (Bahar 1986), s. 369.

276 Ralph Colp, "Karl Marx ile Charles Darwin Arasında Temaslar," *Journal of the History of Ideas* 35: 2 (1974), s. 329–38; Jenny Marx, "Johann Becker'a Mektup (29 Ocak 1866)," *CW* 42, s. 568.

277 E. P. Thompson, "On Sekizinci Yüzyıl İngiliz Toplumu: Sınıfsız Sınıf Mücadelesi mi?" *Social History* 3: 2 (Mayıs 1978), s. 148.

278 Bölüm 24 ("İşçi Sözleşmesi Üzerinde Anlaşmazlık"), Rudolf Hilferding, *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development* (Routledge: Londra, 1981; Schorske, *German Social Democracy*, s. 29–30.

279 Leopold Haimson, "Rusya'da ve Batı'da Tarihsel Sahne," Haimson ve Tilly, *Strikes, Wars, and Revolutions*, s. 24'te.

280 Hobsbawm, *Age of Empire*, s. 123.

281 Amerika'ya ait örnekler için bkz. Bölüm 4 ("İşçiler, Kapitalistleri Örgütler"), John Bowman, *Capitalist Collective Action: Competition, Cooperation and Conflict in the Coal Industry* (Cambridge: CUP, 1989); ve Bölüm 3 ("Kapitalistleri Örgütleyen İşçi"), Colin Gordon, *New Deals: Business, Labor and Politics in America, 1920–1935* (Cambridge: CUP, 1994).

282 Joshua Cole, "Barışa Geçiş, 1918-1919," Winter ve Robert, *Capital Cities at War*, s. 222'de.

283 Alıntılayan ve irdeleyen Steve Wright, *Storming Heaven: Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism* (Londra: Pluto, 2002), s. 36–7'de.

284 Hobsbawm, *The Age of Extremes* (Londra: Michael Joseph, 1994), s. 7–8.

285 Göran Therborn, "Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Yükselişi," *New Left Review* I/103 (Mayıs–Haziran 1977), s. 23–4.

286 Luxemburg, "Kitle Grevi," s. 145. Lenin, 1905 Devrimi esnasındaki grevlere ilişkin istatistiksel bir incelemede, Luxemburg'un analizini deneyimsel olarak doğruladı (*CW* 16, s. 393–422).

287 Eric Hobsbawm, "Seri Üretim Gelenekleri: Avrupa, 1870-1914," David Boswell ve Jessica Evans, haz., *Representing the Nation: A Reader* (Londra: Routledge, 1999), s. 62'de.

288 Hagen Koo, *Korean Workers: The Culture and Politics of Class Formation* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2001), s. 18–19.

289 Buradaki sözler Marx'a aittir. "Geçici Genel Konsey Delegelerine Bilgilendirme. Farklı Sorular" (Ağustos 1866), *CW 20*, s. 187.

290 Sidney Fine, "ABD'de Sekiz Saatlik İş Günü Hareketi, 1888-1891," *Mississippi Valley Historical Review* 40: 3 (Aralık 1953), s. 444.

291 Sidney Fine, *New York Times*, 2-4 Mayıs 1890.

292 Gary Cross, *Quest for Time: The Reduction of Work in Britain and France, 1840–1940* (Berkely: University of California Press, 1989), s. 134-5; Gary

Cross, "Boş Zaman Arayışı: Fransa'da Sekiz Saatlik İş Gününün Yeniden Değerlendirilmesi," *Journal of Social History* 18: 2 (Kış 1984), s. 200.

293 Perry Anderson, "Antonio Gramsci'nin Zıtlıkları," *New Left Review* I/100 (Kasım 1976–Ocak 1977), s. 15.

294 Haimson, "Tarihsel Sahne," s. 27–8.

295 Arno Mayer, *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War* (New York: Pantheon, 1981), s. 23–34. "Tarımcılar, sayı ve servet dahil bütün bakımlardan, ticari işletme ve serbest meslek kodamanlarından hâlâ çok ilerideydiler." Dahası, İngiltere'de ve başka yerlerde, taşra seçkinleri sıklıkla kentlerde de en büyük mülk sahipleriydiler (s. 24–5).

296 Aminzade, "Sınıfsal Analiz," s. 93-4.

297 Friedrich Engels, "Fransa'da ve Almanya'da Köylü Sorunu," (1894), *CW* 27, s. 484, 498.

298 Athar Hussain ve Keith Tribe, *Marxism and the Agrarian Question*, 2. bas. (Londra: Macmillan, 1983), s. 26.

299 "Engels, küçük köylüyü koruyup kollama vaatlerinin sadece partiyi alçaltıp Antisemitler düzeyine düşüreceğini, bir işçi partisini bayağı bir *Volkspartei*'ye dönüştüreceğini vurguladı." Kautsky, *Tarım Sorunu*'da (1899), köylülüğün yazgısına ilişkin daha ayrımlı bir dil benimsedi, ama yine de tarım proletaryasının büyümesiyle çok geçmeden saf dışı edileceklerini öne sürdü. Jairus Banaji, "Değerlendirme Yazısı: Köylülükle İlgili Yanılsamalar: Karl Kautsky ve Tarım Sorunu," *Journal of Peasant Studies* 17: 2 (1990), s. 290.

300 Bruno Schonlank, Frankfurt Kongresi'nde. Massimo Salvadori, *Karl Kautsky and the Socialist Revolution, 1880-1938* (Londra: New Left Books, 1979), s. 50.

301 Bkz. Bölüm 4 ("Radomir İsyanı"), Joseph Rothschild, *The Communist Party of Bulgaria: Origins and Development, 1883-1936* (New York: Columbia University Press, 1959).

302 Ivan Berend, *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe Before World War II* (Berkeley, CA: University of California Press, 1998), s. 82.

303 SPD modelinin bir istisnası da Hollanda'ydı. "SDAP'nin [Sosyal Demokrat İşçi Partisi] ana örgütsel tabanı, kırsal Frizya'nın 1880'lerdeki uzun süreli ekonomik kriz sırasında politikleşmiş topraksız emekçilerinden ve kiracı çiftçilerinden oluşuyordu." Partinin ilk baştaki kentsel işçi tabanı, Amsterdam'daki Elmas İşçileri Sendikası'yla sınırlıydı. John Gerber, *Anton Pannekoek and the Socialism of Workers' Self-Emancipation, 1873–1960* (Dordrecht: Kluwer, 1989), s. 4.

304 Tony Judt, *Socialism in Provence, 1871-1914* (Cambridge: CUP, 1979), s. 6-7.

305 Temma Kaplan, "Jerez de la Frontera'da 19. Yüzyıl Endülüs Anarşizminin Toplumsal Tabanı"nda, hareketin genişliğini ve gündelikçi işçi kitlesine ek olarak zanaat erbabının, öğretmenlerin, küçük mülk sahiplerinin üstlendikleri önemli rolleri ortaya koyuyor. *Journal of Interdisciplinary History* 6: 1 (Yaz 1975), s. 47–70.

306 Frank Snowden, "Güneş Kenti: Kızıl Cerignola, 1900-15," Martin Blinkhorn ve Ralph Gibson, *Landownership and Power in Modern Europe* (Londra: HarperCollins, 1991), s. 203'te.

307 "[Tarım işçileri] sıklıkla toplam grevci sayısının ve yıllık işgünü kaybının dörtte biri ila üçte birini oluşturdular, yaptıkları katkı ise neredeyse her grev dalgasında (toplam grev faaliyetinin yaklaşık %5 0'sini oluşturduklarında) özellikle kritik önemdeydi." Lorenzo Bordogna, Gian Primo Cella ve Giancarlo Provasi, "İtalya'da Faşizmin Yükselişinden Önce İşçi Çatışmaları, 1881-1923: Niteliksel Bir Analiz," Haimson ve Tilly, *Strikes, Wars and Revolutions*, s. 229'da.

308 Thomas Sykes, "İtalyan İşçi Hareketinde Devrimci Sendikalizm: Parma Bölgesinde 1907-08 Arası Tarım Grevleri" *International Review of Social History* 21: 2 (1976), s. 176.

309 Thomas Sykes, aynı yerde.

310 Anthony Cardoza, "Ticari Tarım ve Toprak Sahiplerinin Güç Krizi: Bologna, 1880-1930," Blinkhorn ve Gibson, *Landownership and Power*, s. 194'te.

311 Matti Alestalo ve Stein Kuhnle, "İskandinavya Yolu: Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç'te İktisadi, Toplumsal, Siyasal Gelişmeler,' *International Journal of Sociology* 16: 3–4 (Güz 1986–Kış 1987), s. 24. Ayrıca bkz. Timothy Tilton, "Liberal Demokrasinin Toplumsal Kökeni: İsveç Olgusu," *American Political Science Review* 68: 2 (Haz. 1974), s. 561–71.

312 Stefano Bartolini, *The Political Mobilization of the European Left, 1860–1980: The Class Cleavage (Cambridge Studies in Comparative Politics)* (Cambridge: CUP, 2007), s. 481.

313 Esther Kingston-Mann, "Marksist Burjuva Devrimi İçin Bir Strateji: Lenin ve Köylülük, 1907-1916," *Journal of Peasant Studies* 7: 2 (1998), s. 135.

314 Bkz. Robert Linhart, *Lénine, les Paysans, Taylor*, 2. bas. (Paris: Seuil, 2010).

315 D. A. Longley, "Subaylar ve Adamlar: 1917'de Baltık Filosu Denizcileri Arasında Siyasal Tutumların Gelişmesi," *Soviet Studies* 25: 1 (1973), s. 28–50.

316 Pierre Broué, *The German Revolution, 1917–1923* (Chicago: Haymarket, 2006), s. 97.

317 A.g.y., s. 100.

318 Marx, *Poverty of Philosophy*, *CW* 6, s. 176.

319 Lukács, *History and Class Consciousness*, s. 63, 66. Özgün metinde vurgulu.

320 A.g.y., s. 69, 76-7.

321 Stephen Perkins, *Marxism and the Proletariat: A Lukácsian Perspective* (Londra: Pluto, 1993), s. 171.

322 Lukács, *History and Class Consciousness*, s. 74, 80.

323 Lenin, "Devrimin Görevleri" (Ekim 1917), *CW* 26, s. 60.

324 Alexander Rabinowitch, *The Bolsheviks Come to Power: The Revolution of 1917 in Petrograd* (Chicago: Haymarket, 2004), s. 311–12. [Türkçesi: Alexander Rabinowitch, *Bolşevikler İktidara Geliyor*, s. 331, çev. Levent Konyar, Yordam Kitap, İkinci Basım, Şubat 2016]

325 W. A. Preobrazhensky, "Ortalama Komünist," *The Preobrazhensky Papers, Cilt 1: 1886–1920* (Chicago: Haymarket, 2015), s. 557'de.

326 On dokuzuncu yüzyılda ve 20. yüzyıl başında tahminen 50 milyon ila 55 milyon arası Avrupalı denizaşırı yerlere göç etmiştir. Dirk Hoerder, *Cultures in Contact: World Migrations in the Second Millennium* (Durham, NC: Duke University Press, 2002), s. 331–2.

327 George Julian Harney'nin konuşması, tıpkıbasım, Friedrich Engels, "Londra'da Milletler Şöleni," *CW* 6, s. 11'de.

328 Jacques Grandjonc, "Les etrangers a Paris sous la monarchie de Juillet et la seconde Republique," *Population* (Fransızca basım) 29 (Mart 1974), s. 84. "Ortalama gündelikçinin Paris'te ancak sınırlı bir süre kalıp mesleğinde ustalaştığını ve sonra çekip gittiğini" belirten Stanley Nadel'in yaptığı hesaba göre, "Paris atölyelerinin 100.000 ile yarım milyon arası emektarı, on yılın [1840'ların] bitiminden önce Almanya'ya dönmüştü." Stanley Nadel, "Paris Barikatlarından New York Kaldırımlarına: Alman Zanaatkârlar ve Amerikan İşçi Radikalizminin Avrupa'daki Kökleri," *Labor History* 30: 1 (Kış 1989), s. 49-50.

329 Yvonne Kapp, *Eleanor Marx*, C. 2 (New York: Pantheon, 1976), s. 161.

330 Engels, *Manifesto*'nun kaba bir taslağı olan "Komünizmin İlkeleri"nde şöyle diyordu: "Yalnızca herkese yetecek kadarla kalmayıp, toplumsal sermayenin artması ve üretici güçlerin daha da gelişmesi için bir fazlalık da üretmek olanaklı olmadığı sürece, toplumun üretici güçlerini kullanan bir egemen sınıf ve bir de yoksul, ezilen sınıf *her zaman* var olacaktır." (*CW* 6, s. 349)

331 Marx, *Grundrisse,* s. 704–8. Bunun aksine, serbest zamanın bastırılması ve disiplinli çalışmaya dönüştürülmesi, burjuvazi tarafından, uygarlığın değil ama sanayinin bizatihi temeli olarak görüldü. Marx, eski iktisatçı Cunningham'dan aktarır (1770): "*Bu krallığın çalışan yoksulları arasında, özellikle imalatçı avam arasında çok büyük bir lüks tüketim var; kendi zamanlarını da tüketiyorlar, tüm tüketimleri içinde en vahim olanı da bu.*" (*CW* 34, s. 294)

332 "[Marx'ın] bakışıyla problem, var olan zenginliğin daha hakça ya da daha eşit yeniden bölüşümü değildir. Onun gözünde, komünizm, yeni zenginlik, yeni gereksinimler ve bunları doyurmak için koşullar yaratılmasıdır." Shlomo Avineri, *The Social and Political Thought of Karl Marx* (Cambridge: CUP, 1968), s. 64.

333 Michael Lebowitz, "Değerlendirme: Marx'ın Gereksinimler Kavramına Heller'ın Bakışı," *Science and Society* 43: 3 (Güz 1979), s. 349–50; Agnes Heller, *The Theory of Need in Marx* (Londra: Allison & Busby, 1976).

334 Marx ve Engels, sınıf mücadelesinin dışında konumlanan Fourierci falansterler (*phalanstères*) ve Owenci koloniler ile işçi hareketlerinin bütünsel parçaları olan kooperatif kurumları arasında ayrım yaptılar.

335 Karl Marx, *The Civil War in France*, *CW* 22, s. 335. [Türkçesi: Karl Marx, *Fransa'da İç Savaş*, s. 88-9, Almancadan çeviren: Erkin Özalp, Yordam Kitap, Ekim 2016 – Metin içindeki bölüm bu çeviriden alınmıştır.]

336 "[Kapitalizmde] emekçi, emeğinin toplumsal mahiyetine, ortak bir amaç için diğerlerinin emeğiyle birleşmesine, sanki yabancı bir güce bakıyormuş gibi bakar (...) Söz gelişi Rochdale'de olduğu gibi, bizzat emekçilerin sahibi oldukları fabrikalarda durum oldukça farklıdır." *Capital Cilt II* (Moskova: Progress, 1962), s. 85.

337 Massimo Salvadori, *Karl Kautsky and the Socialist Revolution, 1880–1938* (Londra: Verso, 1979), s. 14.

338 Kendall Bailes, *Origins of the Soviet Technical Intelligentsia, 1917–1941* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1978).

339 Eski bir Marksist reformcu olan tanınmış Macar iktisatçı János Kornai, "sosyalizmde telefon"un içler acısı halini, planlı ekonominin yenilik yapamamasının ya da yeni devrimsel ürünler geliştirememesinin başta gelen örneği olarak gösteriyor. János Kornai, *Dynamism, Rivalry and the Surplus Economy* (Oxford: OUP, 2014), s. 57-60.

340 Pekka Sutela ve Vladimir Mau, "Sosyalizmde İktisat: Rusya Olgusu," Hans-Jürgen Wagener, *Economic Thought in Communist and Post-Communist Europe* (Londra: Routledge, 1998), s. 43'te.

341 Eden Medina, *Cybernetic Revolutionaries: Technology and Politics in Allende's Chile* (Cambridge, MA: MIT Press, 2011), s. 159.

342 Örneğin, üretim planlaması alanında, çözümü için 1982'de seksen iki yıl bilgisayar kullanılmasını gerektiren muazzam ölçüde karmaşık bir problem, 2003'e gelindiğinde, "yaklaşık bir dakikada çözülebiliyordu –bu ise yaklaşık *43 milyon* kat hızlanma demekti." (Ford, *Rise of the Robots*, s. 71)

343 Lev Troçki, "Dünya Ekonomik Krizi Üzerine Rapor," Komünist Enternasyonal Üçüncü Kongresi, wsws.org adresinde.

2. Marx'ın Kayıp Teorisi

1 Rogers Brubaker, "Etnisite, Irk ve Ulusçuluk," *Annual Review of Sociology* 35 (2009), s. 22; J. G. A. Pocock, "Colin Kidd'in *British Identities Before Nationalism*'inin Değerlendirmesi," *Scottish Historical Review* 79: 2 (Ekim 2000), s. 262.

2 Anthony D. Smith, *Nationalism* (Cambridge: Polity, 2010), s. 3.

3 Clifford Geertz, haz., *Old Societies and New States* (New York: Free Press, 1963), s. 107.

4 Erica Benner, *Really Existing Nationalisms: A Post-Communist View from Marx and Engels* (Oxford: Clarendon, 1995), s. 222.

5 Kohn, 1933-1967 yılları arasında yayımlanan bir düzineyi aşkın kitabında, İsviçre, İngiltere, Almanya, ABD ve Fransa gibi ülkelerin yanı sıra, "Doğu'daki," SSCB'deki ulusçuluğu da irdeledi. Siyonizme inancını yitirip, Filistin'de iki uluslu devletin önde gelen savunucusu haline gelen Kohn, yine de Yahudilerin "ahlaki ulusçuluğu"nun, evrensellik ile ulusçuluğun birleştirilebileceğinin –daha sonra Anglo-Amerikan ve Hollanda liberalizmi ile Fransız cumhuriyetçiliğinde yeniden vücut bulan bir ülkünün– ilk kanıtını sunduğunu öne sürdü. Kohn, Sovyetler Birliği'ne duyduğu (1920'li yılların başında çok güçlü olan) sempatinin son kalıntılarını Soğuk Savaş sırasında silip atarak, Hür Dünya'nın savunucusu olup çıktı. *American Nationalism: An Interpretative Essay* (1957) adlı kitabında, ABD tarihini, İngiliz liberalizminin ve Fransız akılcılığının eşi benzeri olmayan ekonomik fırsatların olduğu topraklarda karşıkonulmaz çiçeklenmesi olarak övüyordu. Suç çetelerinin ve süngülerin, Little Rock'taki Central High lisesinde siyah ve beyazların birlikte eğitim görmeleri yönündeki mahkeme kararının uygulanmasını engellemeleriyle aynı yıl yayımlandığı halde, Kohn'un kitabı, Amerika'nın "uygar ulusçuluğu"nu ulus inşa etmek için küresel ülkü olarak yüceltiyordu.

6 Rogers Brubaker'dan alıntılar: "Maniheizm Efsanesi: 'Uygar' ve 'Etnik Ulusçuluk' Arasındaki Ayrımın Yeniden Düşünülmesi," Hanspeter Kriesi, Klaus Armington, Andreas Wimmer ve Hannes Siegrist, haz., *Nation and National Identity* (Zürih: Verlag Rüeger, 1999), s. 69'da; Brubaker, "Etnisite, Irk ve Ulusçuluk," s. 13, 30; Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge: CUP, 1996), s. 16.

7 Brubaker, *Nationalism Reframed*, s. 7, 15–17, 21.

8 Siniša Malešević, "Ulusal Kimlik Kuruntusu," *Nations and Nationalism* 17: 2 (2011), s. 272–3.

9 Siniša Malešević, *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism* (New York: Palgrave Macmillan, 2006), s. 7.

10 Siniša Malešević, *The Sociology of Ethnicity* (Londra: Sage, 2004), s. 4. Malešević'in meslektaşlarına anımsattığı üzere, Weber aynı zamanda da etnisitenin "gerçek bir grup karakteristiği olarak değil, potansiyel bir toplumsal nitelik" olarak kavramsallaştırılması gerektiği inancına sahip özcü olmayan birisiydi. (s. 10)

11 Malešević, *Identity as Ideology*, s. 28.

12 Ernst Haas, *Beyond the Nation-State: Functionalism and International Organization* (Stanford: Stanford University Press, 1964), s. 455; Malešević, *Nation-States and Nationalisms* (Cambridge: Wiley, 2013), s. 15.

13 Anthony D. Smith, *Chosen Peoples: Sacred Sources of National Identity* (Oxford: OUP, 2003); Régis Debray, *Critique of Political Reason* (Londra/New York: Verso, 1983).

14 Siniša Malešević, "'İlahî *Ethnie*'ler' ve 'Kutsal Uluslar': Anthony D. Smith ve Yeni Durkheimcı Ulusçuluk Teorisi," *Nationalism and Ethnic Politics* 10: 4 (2004), s. 561, 587. Durkheim'ın döngüsel akıl yürütmesi konusunda Debray'ın görüşü için bkz. *Critique of Political Reason*, s. 172–3.

15 Malešević ve Brubaker, hem etnografik hem sosyolojik araçlardan yararlanarak, bu dayanışmaları sahada birbirlerinden bağımsız keşfetmişlerdir. Brubaker, önceleri Çavuşesku diktatörlüğünce kışkırtılan ama bugün de devam eden "üstdüzeyde şiddetli ve baş edilemez etnopolitik çatışma"ların yaşandığı Romanya'nın Kaloşvar kentinde, ulusçu siyasete ve "gündelik etnisite"ye ilişkin iddialı bir paralel araştırmayı yerel meslektaşlarıyla birlikte yürüttü. Macar ve Romanyalıların yüzyıllardır bir arada yaşadıkları bu kentte yaptıkları en dikkat çekici keşiflerden biri, şovenist siyasal alanın içindeki milliyetçi iklim ile insanların kendi ulusal kültürlerini egemen kılmayla uğraşmaktan çok ekonomik dertlerle uğraştıkları, dışarıdaki, günlük yaşamdaki iklim arasında gözlenen çar-

pıcı farklılıktır. Keza Malešević de ustalıkla yürüttüğü birçok olgu incelemesinde, eski Yugoslavya'daki etnik-ulusal nefretlerin aşağıdan yukarıya patlama yapmaktan çok, savaş ağalarının denetimindeki medyanın yürüttüğü yoğun korku tellallığıyla yukarıdan aşağıya kışkırtıldığını göstermiştir.

16 Benner, *Really Existing Nationalisms*, s. 98 n. 4.

17 Franz Borkenau, *World Communism* (New York: W. W. Norton, 1939), s. 94.

18 Tom Nairn, "Modern Janus," *New Left Review* I/94 (Kasım–Aralık 1975), s. 3; Ernesto Laclau, "Giriş", Ephraim Nimni, *Marxism and Nationalism: Theoretical Origins of a Political Crisis* içinde (Londra: Pluto, 1991), s. vi.

19 Régis Debray, "Marksizm ve Ulusal Sorun," *New Left Review* I/105 (Eylül–Ekim 1977), s. 26, 31, 32.

20 Erica Benner, *Machiavelli's* Prince: *A New Reading* (Oxford: OUP, 2013); ayrıca, *Machiavelli's Ethics* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009).

21 Benner, *Really Existing Nationalisms*, s. 9, 50, 228. Vurgular bana ait.

22 Ne yazık ki, bu tartışma çok sık olarak seçici alıntılama, eliptik akıl yürütme ve kuralsız yorumlama yöntemi izlenerek yürütülmüştür. Yazarlar, genellikle, çağdaş siyasete büyük bir tutkuyla katılan Marx'ın görüşlerinin geçirdiği çarpıcı evrimi takdir edemiyorlar; 1844'e ait alıntılar ve 1870'e ait olanlar, birbiriyle kıyaslanabilir otoriteye sahipmiş gibi yan yana konularak aktarılabiliyor. Bu nedenle, Solomon Frank Bloom'un *The World of Nations: A Study of the National Implications in the Work of Karl Marx* (New York: Columbia University Press, 1941) kitabı, Marx'ın ulusçulukla ilgili düşüncelerinin gelişimini anlamak için, İngilizce yazılmış en iyi başlangıç noktası olma özelliğini koruyor. Harika bir üsluba sahip bu kitap, baskısı çoktan tükenmiş ve nadiren alıntılanıyor olmasına rağmen, özellikle Marx'ın katıksız şekilde ulusçuluk karşıtı olduğunu düşünenler veya sosyalizmde ulusun otomatikman ortadan kalkacağına inananlar için, ezber bozan bir yapıttır. Marx'ın o zamanlar erişilebilen yazılarının hemen hemen tümünü Almancadan okuyan Bloom, metinleri yorumlarken, yazıldıkları tarihsel ana olduğu kadar içerdikleri fikirlerin sonraki gözden geçirilmiş hallerine de kılı kırk yaran bir dikkat gösteriyor. Bu nedenle, Bloom, Benner'ın okunması için neredeyse vazgeçilmez bir yardımcıdır.

23 Marx ve Engels, 1860'lı yıllardan önce, bir bütün olarak işçi sınıfının çıkarlarına ve genel olarak insanlığın sosyoekonomik ilerlemesine ilişkin ikili ölçüye göre uluslararası siyaseti değerlendirdiler, bu nedenle "ulusal

özlemlere yönelik tutarlı bir tavır her yerde ve her zaman mümkün değildi (...) aynı türden uluslararası hesap kitapla, bazı ulusların bağımsızlığı gülümsemeyle ama başkalarının bağımsızlığı kaş çatmayla karşılanmış olabilir." (Bloom, *World of Nations*, s. 7). Bununla birlikte, Amerikan İç Savaşı, Polonya isyanı ve Fenian tertipleri, Marx'ın ırksal eşitliği ve sömürge özgürlüğünü beyaz Amerikalı ve İngiliz işçiler arasında devrimci bilinç edinmenin önkoşulları olarak kavramaya başladığı yeni bir statejik sorunsal yarattı. Bunun ardından Marx, 1870'li yıllarda, Çarlığın olası iç çöküşünde tarımsal sınıf mücadelesinin rolünü yeniden ele aldı. Engels, İrlandalıları cesurca desteklerken, daha küçük Slav milliyetlerin haklarına dönük, sıklıkla sarsıcı ifadelerle dile getirdiği "Büyük Alman" tavrını ölünceye kadar korudu: Bütün bu konulara ilişkin etkileyici şekilde belgelenmiş tartışma için bkz. Kevin Anderson, *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies* (Chicago: University of Chicago Press, 2010) [Türkçesi: *Marx Sınırlarda: Etnisite, Ulus, Ulusçuluk ve Batı Dışı Toplumlar*, Yordam Kitap, 2017].

24 Friedrich Engels, "Frankfurt Meclisi'nde Polonya Konulu Tartışma," Karl Marx, *The Revolutions of 1848: Political Writings, Cilt 1* içinde (Londra/New York: Verso, 2010), s. 152.

25 Terrell Carver, "150 Yıl Sonra Marx'ın *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* Eseri," *Strategies* 16: 1 (2003), s. 9.

26 Jeffrey Mehlman, *Revolution and Repetition: Marx/Hugo/Balzac* (Berkeley: University of California Press, 1977), s. 82.

27 Maurice Agulhon, *The Republican Experiment, 1848-1852* (Cambridge: CUP, 1983), s. 115, 196-7.

28 Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, Karl Marx, *CW Vol. 11*, s. 112-13'de. Özgün eserde vurgulanmış. [Türkçesi: Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, s. 34-5, Almancadan çeviren: Erkin Özalp, Yordam Kitap, Ekim 2016 – Metindeki alıntı bu çeviriden alınmıştır.]

29 Marx, *Eighteenth Brumaire*, s. 190; Bloom, *World of Nations*, s. 76; Marx, *Eighteenth Brumaire*, s. 192. [Alıntı, yukarıdaki dipnotta belirttiğimiz Erkin Özalp çevirisinden alınmıştır, a.g.e., s. 159]

30 Benner, *Really Existing Nationalisms*, s. 103.

31 A.g.y., s. 52.

32 *Brumaire*'in metodolojisi, Marx'ın Fransız Konvansiyonu konusunda tasarladığı ama hiçbir zaman kaleme almadığı bir tarih kitabı için 1843 sonu ile 1844 başında yürüttüğü yoğun araştırmanın (*Kreuznach Defterleri* denilen çalışmanın) etkisini yansıtıyor. Genç Marx, fraksiyonların

girift ve durmaksızın değişen saflaşmalarını ve onları iteleyen toplumsal güçleri yeniden yorumlama çabasına girdiğinde, Konvansiyon'un Jakoben milletvekili René Levasseur de la Sarthe'ın *Memoirs*'ı özellikle zengin bir kaynak sağladı. Bkz. *CW* 3, s. 361–74.

33 Karl Marx ve Friedrich Engels, *The German Ideology*, *CW Vol. 5*, s. 77'de.

34 Fransa'daki 1848–51 olayları, herhangi bir devrimdeki olaylar gibi, pek çok aktörün sahneye girip çıkması yanında, durmaksızın değinilen güçler dengesi nedeniyle de karışıktı ama Bob Jessop'ın vurguladığı gibi, Marx'ın analizi, alışılmış bir doğrusal anlatı değildir: "Marx'ın metni, basit bir kronolojisinden çok, çağdaş tarihin karmaşık bir dönemleştirmesini sunuyor. Bu da onu, sonraki Marksist analizlerin birçoğuna esin veren, ayrıca teorik gücünden ve deneyimsel sezgisinden dolayı birçok ortodoks tarihçinin saygısını da kazanan bir siyasal analiz modeli yapıyor. Marx, kısa süreli birinci dönem ile üçer evreden oluşan ikinci ve üçüncü dönemler olmak üzere ardışık üç dönemi ayırt ediyor; ayrıca, üçüncü dönemin üçüncü evresi de dört adımdan oluşuyor (...) Marx, her bir döneme ilişkin üç yorum getiriyor. Dönemleri birbirinden ayırırken, ilk önce her birinin taşıdığı dolaysız konjonktürel öneme, sonra da içinde ve çevresinde siyasal dramın açılıp geliştiği birincil kurumsal mekâna değiniyor. Ek olarak, her bir dönemi (ve öyle bir ayrım yapılmışsa, içerdiği evreleri) geçmişteki, şimdiki ve aleni kayıtlarda yer aldığı ya da Marx'ın bilinebilir saydığı kadarıyla, gelecekteki önemi açısından irdeliyor." Bob Jessop, "Siyasal Sahne ve Temsil Siyaseti: *18 Brumaire*'de Sınıf Mücadelesine ve Devlete İlişkin Dönemleştirme", yazarın "*18 Brumaire*'de Temsil Siyaseti" başlıklı yazısının basım öncesi ve sayfa numarası verilmemiş hali, Mark Cowling ve James Martin, haz., *The Eighteenth Brumaire Today: (Post)Modern Interpretations* içinde (Londra: Pluto, 2002).

35 İkinci Cumhuriyetin başarısızlığı, kilit önemdeki bazı bakımlardan, David Abraham'ın anlattığı üzere ilk Alman Cumhuriyetinin başarısızlığına önceden işaret ediyordu: "Weimar Cumhuriyetinin son yıllarındaki kriz, bir ölçüde, devletin başat sınıfların çıkarlarını kısmi çıkarların ötesinde özerk bir şekilde örgütleyememesinden kaynaklandı. Cumhuriyet, herhangi bir devrimci tehditten dolayı değil, başat sınıflar bloku içindeki çatışmalardan ve çelişkilerden dolayı, mevcut toplumsal ilişkileri güven altına alamadı, önceki yıllarda görülen politika belirsizliğinin sonuçları da bunda etkili oldu." David Abraham, *The Collapse of the Weimar Republic: Political Economy and Crisis* (New York: Lynne Rienner, 1986), s. 2–3.

36 Engels'in Bismarck'la ilgili nitelendirmesi konusunda bir tartışma için bkz. Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution, Cilt 1: State and Bureaucracy* (New York: Monthly Review, 1977), s. 385–590. Thalheimer için

bkz. Martin Kitchen, "August Thalheimer'in Faşizm Teorisi," *Journal of the History of Ideas* 34: 1 (Ocak–Mart 1973); V. İ. Lenin, "Bonapartizmin Başlangıcı," *CW Vol. 25*; Lev Troçki, "Alman Bonapartizmi" (30 Ekim 1932), Lev Troçki, *The Struggle Against Fascism in Germany* içinde (New York: Pathfinder, 1971). Troçki'nin, "Bonapartist Devlet Felsefesi"nde [*New International* 5: 6 (Haziran 1939)], İkinci İmparatorluğun ve Stalinizmin kleptokratik, yani soyguncu yönetim boyutları arasında yaptığı kıyaslama o kadar inandırıcı değildir.

37 Sergio Bologna, "Para ve Kriz: *New York Daily Tribune* Muhabiri Olarak Marx, 1856–57" (1973), çeviren Ed Emery, *Common Sense* 13 (Ocak 1993) içinde.

38 Karl Marx, "Avrupa'da İktisadi Kriz," *CW Vol. 15*, s. 109.

39 Karl Marx, "Fransız Crédit Mobilier, III," *CW Vol. 15*, s. 21.

40 Alıntı için bkz. Marx'tan Engels'e, 26 Aralık 1865, *CW Vol. 42*, s. 206.

41 Sudir Hazareesingh, *The Saint-Napoléon: Celebrations of Sovereignty in Nineteenth-Century France* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004), s. 22–3, s. 31. Bastille Günü resmen 1880'de ihdas edildi.

42 Karl Marx, *The Class Struggles in France*, *CW Vol. 10*, s. 58. [Türkçesi: Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-50*, Almanca'dan çeviren: Erkin Özalp, s. 62-3, Yordam Kitap, Ekim 2016 – Metindeki alıntı, bu çeviridendir.]

43 Friedrich Engels, *Briefwechsel*, IV, s. 339-40: çeviren ve alıntılayan Bloom, *World of Nations*, s. 146-7.

44 Friedrich Engels, *The Magyar Struggle* (Ocak 1849) ve August Bebel'e mektup (29 Eylül 1891), *CW Vol. 49*, s. 246. Vurgular bana aittir.

45 Debray, "Marksizm ve Ulusal Sorun," s. 31.

46 Ronald Aminzade, *Ballots and Barricades: Class Formation and Republican Politics in France, 1830–1871* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993), s. 9.

47 Marx, *Class Struggles in France*, s. 57, 50. Vurgular bana aittir. [Türkçesi: Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-50*, Almanca'dan çeviren: Erkin Özalp, s. 60, 50 ve 47'den, Yordam Kitap, Ekim 2016 – Metindeki alıntılar, bu çeviridendir.]

48 A.g.y., s. 122, 100, 80. Özgün metinde vurgulu.

49 Charles Beard, *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States* (New York: Macmillan, 1913), s. 14-16. Beard'ün fikirlerinin harika bir yorumu için bkz. Clyde Barrow, *More Than a Historian: The*

Political and Economic Thought of Charles A. Beard (New Brunswick, NJ: Routledge, 2000).

50 James Madison, "Federalist No. 10," Alexander Hamilton, John Jay ve James Madison, *The Federalist Papers* içinde (Createspace, 2018).

51 Jessop, "Siyasal Sahne ve Temsil Siyaseti..."

3. Yaklaşan Çöl

1 "Tüm pratik amaçlar ve kararlar açısından, iklimin değişmez sayılabileceği farz edildi." Hubert Lamb, *Climate, History and the Modern World* (Londra: Routledge, 1995), s. 2.

2 George Woodcock ve Ivan Avakumovic, *The Anarchist Prince: The Biography of Prince Peter Kropotkin* (Londra: T. V. Boardman, 1950), s. 71.

3 Prens Kropotkin, "Asya'nın Dağ Şekilleri," *Geographical Review* 23: 2–3 (Şubat-Mart 1904).

4 Woodcock ve Avakumovic, *Anarchist Prince*, s. 61–86. Onun platoyu temel bir arazi şekli olarak kabul etmesi konusunda bkz. Alexander Vucinich, *Science in Russian Culture: 1861-1917* (Palo Alto, CA: Stanford University Press, 1970), s. 88.

5 Woodcock ve Avakumovic, *Anarchist Prince*, s. 73. Sonraki yıllarda, Hazar'ın düzeyinin ve kapladığı alanın tarihsel dalgalanmalarına ilişkin hararetli bir tartışma çıkacaktı, ama arazi özelliklerini tarihlendirmek için herhangi bir teknik bulunmadığı için, başka birçok anlaşmazlık gibi bu anlaşmazlık da çözülemeden kaldı. Bununla birlikte, yüzyılın ortasında başlayarak, Orta Asya'da yavaş ilerleyen çölleşme varsayımı, eğitimli kamuoyunda iyi biliniyordu: Örneğin bkz. Friedrich Engels, *The Dialectics of Nature* (New York: International, 1940 [1883]), s. 235.

6 Tobias Kruger, *Discovering the Ice Ages: International Reception and Consequences for a Historical Understanding of Climate* (Leiden: Brill, 2013), s. 348–51.

7 "Sözünü ettiğim çölleşme, yağışların azalmasından dolayı değildir. Buzul Çağının devam ettiği on binlerce yıl boyunca Avrasya kıtamızın yüzeyinde birikmiş olan o muazzam donmuş su kütlesinin eriyip yok olmasından dolayıdır. Dolayısıyla, yağışların azalması (böyle bir azalmanın olduğu yerlerde) o çölleşmenin nedeni değil, sonucudur." Kropotkin, "Avrasya'nın Çölleşmesi ve Çölleşmenin Bazı Genel Yönleri Üzerine," *Geographical Journal* 43: 4 (Nisan 1914). Ayrıca bkz. Pyotr Kropotkin, *Memoirs of a Revolutionist* (Garden City, NY: Doubleday, 1962 [1899]), s. 156–7.

8 Erkek kardeşi Aleksandr, 828 sayfa uzunluğundaki birinci cildin yayımlanmasıyla ilgilendi: *Issledovanie o lednikovom periode* ("Buzul Çağı Üzerine Araştırmalar") (St Petersburg: zap.imp.russk.geogr Cilt 1 1876). *Nature* dergisinde 23 Haziran 1877'de kısa bir değerlendirme yazısı çıktı. İkinci cildin eksik bir taslağı gizli polisin eline geçti ve 1988'e kadar yayımlanmadı. Bkz. Tatyana İvanova ve Vyaçeslav Markin, "Piyotr Aleksiyeviç Kropotkin ve *Buzul Çağı Üzerine Araştırmalar* Monografisi (1876)", Rodney Grapes, David Oldroyd ve Algimantas Grigelis, haz., *History of Geomorphology and Quaternary Geology* içinde (Londra: Geological Society, 2008), s. 18.

9 Ünlü Kaliforniyalı Josiah Whitney de (zirveye adını veren kişi) tedrici çölleşme anlayışını hiç değilse 1870'lerin başından beri savunuyordu. Whitney, iklim değişikliğinden ormansızlaştırmanın sorumlu olduğu yolundaki yaygın düşünceyi reddederek, Dünya'nın birkaç milyon yıldan beri aynı anda hem kuraklaştığı hem de soğuduğu savını ortaya attı. Bu teori nedeniyle, Batı Amerika'nın modern ikliminin Buzul Çağındakinden daha soğuk olduğunu öne sürmek gibi tuhaf bir duruma düştü –kıtasal buzul tabakalarının varlığına ilişkin kanıtları reddederek çözdüğü bir çelişkiydi bu. Onun gözünde, Agassiz ve diğerleri, kesinkes yerel olgular olan buzul ilerlemesini küresel soğumayla karıştırmışlardı. Bkz. J. D. Whitney, *The Climatic Changes of Later Geological Times: A Discussion Based on Observations Made in the Cordilleras of North America* (Cambridge: University Press, John Wilson & Son, 1882), s. 394.

10 Eresos'lu Theophrastus, *Sources for His Life, Writings, Thought and Influence: Commentary Vol. 3.1, Sources on Physics (Texts 137–233)* (Leiden: Brill, 1998), s. 212.

11 On sekizinci yüzyıl ortalarına gelindiğinde, sömürge yetkilileri, zengin plantasyon adaları olan Tobago ile Mauritius'un çölleşmesini önlemek amacıyla orman rezervlerinin oluşturulması için seferber olmuşlardı bile. Çevreciliğin sömürgelerde kökleşmesi için en yoğun çabayı göstermiş olan tarihçi Richard Grove, Mauritius *commissaire-intendant*'ı olan Pierre Poivre'yı örnek gösterir. Poivre, 1763'te Lyon'da, orman kıyımının iklim açısından içerdiği tehlikelere ilişkin önemli bir konuşma yaptı: "Bu konuşma, açıktan açığa iklim değişikliği ile ilgili yaygın korkuya dayandırılan ilk çevreci metinlerden biri olarak tarihte yerini alabilir." Richard Grove, "Orman Kıyımı ve İklim Değişikliği Üzerine Sömürgeci Söylemin Geçirdiği Evrim, 1500–1940," Richard Grove, *Ecology, Climate and Empire* içinde (Cambridge: White Horse, 1997), s. 11. Yetmiş yıl sonra, Temmuz Monarşisi propagandası yapanlar, Kuzey Afrika'nın Araplarca çöl-

leştirilmesini, Cezayir'in işgaline gerekçe yaptılar. Fransızlar, geniş çaplı ağaçlandırmayla çölü geriye itmeyi ve iklimi değiştirmeyi vaat ettiler. Diana Davis, *Resurrecting the Granary of Rome: Environmental History and French Colonial Expansion in North Africa* (Athens, OH: Ohio University Press, 2007), s. 4-5, 77.

12 Buffon, ormandan arazi açmanın, yağış yanında sıcaklığı da değiştirdiğine inanıyordu. Paris ve Quebec kentlerinin aynı enlemde bulunmalarına rağmen farklı iklimlere sahip olmalarına getirilebilecek en olası açıklamanın, Paris çevresindeki sulak arazilerin kurutulması ve ormanların kesilmesi nedeniyle meydana gelen ısınma olduğunu öne sürdü. Clarence Glacken, *Traces on the Rhodian Shore* (Berkeley: University of California Press, 1976), s. 699.

13 Jérôme-Adolphe Blanqui'den alıntı yapan George Perkins Marsh, *Man and Nature* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1965 [1864]), s. 160 vd., 209-13.

14 Michael Williams, *Deforesting the Earth: From Prehistory to Global Crisis* (Chicago: University of Chicago Press, 2003), s. 431.

15 Karl Fraas, *Klima und Pflanzenwelt in der Zeit: ein Beitrag zur Geschichte Beider* ("Zaman İçinde İklim ve Bitki Dünyası: Tarihe Bir Katkı") (Landshut: J. G. Wölfe, 1847). Fraas, Perkins Marsh'ı ve *Man and Nature*'de ortaya attığı, insanoğlunun felakete yol açacak şekilde doğayı küresel bir ölçekte yeniden biçimlendirdiği yolundaki ünlü tezini derinden etkiledi.

16 Marx'tan Engels'e, 25 Mart 1868, *CW C. 42* içinde, s. 558-9.

17 Friedrich Engels, "Kuyruksuz Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rolü," *Dialectics of Nature* içinde, s. 291-2. Çağdaş sanayi uygarlığı olgusunda bile, diye yazıyordu, "burada güdülen amaçlar ile ulaşılan sonuçlar arasında hâlâ devasa bir orantısızlığın bulunduğunu, önceden kestirilemeyen etkilerin ağır bastığını ve denetimsiz güçlerin, plan doğrultusunda harekete geçirilenlerden çok daha büyük olduğunu görüyoruz." (s. 19)

18 *CW C. 25*, s. 511.

19 Hem Newton hem de Halley, "ardışık dünyalara, bir dizi yaratılışın ve temizliğin meydana geldiğine" inanıyorlardı. "Tarihsel dönemler kuyruklu yıldız felaketleriyle noktalanıyordu, kuyruklu yıldızlar tüm güneş sistemini yeniden oluşturmak, yeni yaratılışlara yer hazırlamak ve binyılı haber vermek için birer ilahi etken işlevi görüyorlardı." Sara Genuth, "Kuyruklu Yıldızların Teleolojik Rolü," Norman Thrower, haz., *Standing on the Shoulders of Giants: A Longer View of Newton and Halley* içinde (Berkeley, CA: University of California Press, 1990), s. 302.

20 Anne O'Connor, *Finding Time for the Old Stone Age: A History of Palaeolithic Archaeology and Quaternary Geology in Britain, 1860–1960* (Oxford: OUP, 2007), s. 28-30.

21 Kruger, *Discovering the Ice Ages*, s. 475. Yirminci yüzyıl başında, buzul erimesi olaylarının yaşını hesaplamak için, yıllık çökelme (bir yılda oluşan göl çökeltisi tabakası) ve ağaç halkası kronolojileri kullanılmaya başlandı ama güvenilir bir tarihlendirme ancak savaş sonrası dönemde karbon-14 analizinin yetkinleştirilmesiyle mümkün oldu.

22 James Fleming, *Historical Perspectives on Climate Change* (Oxford: OUP, 1998), s. 52–3.

23 Orta Asya'daki çölleşmeyle ilgili yüz yıllık anlaşmazlık konusuna genel bir bakış için bkz. David Moon, "On Dokuzuncu Yüzyıl Rusya'sında Step Bölgesindeki İklim Değişikliğine İlişkin Tartışma," *Russian Review* 69 (2010). François Herbette, "İç Asya'da Çölleşme Problemi," *Annales de Geographie*, 23: 127 (1914) ve John Gregory, "Dünya Kuruyor mu?" *Geographical Journal* 43: 2 (Mart 1914) o dönemdeki bakış açılarını yansıtan çalışmalardır.

24 Pyotr Kropotkin, "Avrasya'nın Çölleşmesi," *Geographical Journal*, 23: 6 (Haziran 1904).

25 Kropotkin, *Memoirs of a Revolutionist*, s. 239.

26 Kropotkin, "Avrasya'nın Çölleşmesi." Çölleşme elbette birçok arazide gözlenen jeomorfolojik bir olgudur, ama Avrupalı kâşiflerin izlenimci arkeolojisi, ne harabeler ile çölleşme arasında nedensel ilişkilerin bulunduğunu kanıtlamış ne de karşılaştırmalı bir kronoloji geliştirmiştir. Söz gelişi, Petra, felaket yaratan iklim değişikliğinin sıklıkla anılan bir örneğidir ama aslında bu kent-devletin çöküşü, ticaret yollarının değişmesinin ve MÖ 333'te çok gelişmiş su dağıtım sistemini tahrip eden bir depremin meydana gelmesinin sonucuydu.

27 David Moon, *The Plough that Broke the Steppes: Agriculture and Environment on Russia's Grasslands, 1700–1914* (Oxford: OUP, 2013), s. 91-2, 130-3.

28 Eduard Brückner, *Klimaschwankungen seit 1700* (Viyana: Hölzel, 1890), s. 324.

29 Nico Stehr ve Hans von Storch, "Eduard Brückner'in Fikirlerinin Kendi Zamanıyla ve Bugünle İlintisi," Stehr ve von Storch, haz., *Eduard Brückner: The Sources and Consequences of Climate Change and Climate Variability in Historical Times* içinde (Dordrecht: Springer, 2000), s. 9, 17.

30 Robert Cromie, *A Plunge into Space* (Londra: Frederick Warne & Co., 1890).

31 "Marslı varlıklardan söz etmek, Marslı insanlar demek değildir. Olasılıklar birine ne kadar işaret ediyorsa, diğerinden de o kadar uzaktır. Bu Dünya'da bile insan, rastlantısal bir niteliktedir. Hiçbir şekilde, en yüksek organizmanın hayatta kalmış hali değildir. Yüksek bir memeli biçimi bile değildir. Zihin onun eseri olmuştur. Görebildiğimiz kadarıyla, bir tür kertenkele ya da karakurbağası da pekâlâ yarışın başlarında öne geçip onun yerini alabilir ve şimdi bu Dünya'daki başat yaratık olabilirdi. Farklı fiziki koşullar altında insan da kesin öyle yapardı. Bizimkinden son derecede farklı olan Mars'taki çevre koşullarının ortasında, bizim hiç bilmediğimiz başka organizmaların evrilmiş olacağından neredeyse kesinlikle emin olabiliriz." Percival Lowell, *Mars* (Boston: Houghton Mifflin, 1895), s. 211.

32 Alfred Russel Wallace, *Is Mars Habitable?* (Londra: Macmillan, 1907).

33 Percival Lowell, *Mars and its Canals* (New York: Macmillan, 1906), s. 153, 384. Lowell'ın tezi konusunda Kropotkin'in ne düşündüğünü belirleyemedim. Bilimsel mizacı gereği onun, arkadaşı Wallace'la aynı görüşü paylaşması olasılığı daha yüksektir.

34 Percival Lowell, *Mars as Abode of Life* (New York: Macmillan, 1908), s. 122, 124, 142-3.

35 Gabriele Gramelsberger, "Atmosfer Modellerindeki Süreçleri Anlamak," *Studies in the History and Philosophy of Modern Physics* 41: 3 (Eylül 2010).

36 Nils Ekholm, "Jeolojik ve Tarihsel Geçmişteki İklimin Kökenleri ve Nedenleri Üzerine," *Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society* XXVII: 117 (Ocak 1901).

37 Curzon'ın yorumları için bkz. Sidney Burrard, "Yazışma," *Geographical Journal* 43: 6 (Haziran 1914). Curzon, Hindistan'ın Kuzeybatı sınırında bir ömür incelemeler yaptıktan sonra çölleşme teorisinin sıkı bir destekçisi olan, Kraliyet Mühendisler Derneği üyesi arkadaşı Sir Thomas Holdich'i savunuyordu.

38 Ailesinin çiftliğinde çalışan işçiler Biennio Rosso sırasında araziyi işgal ettikleri zaman, Caetani, küçük erkek kardeşi lehine tüm unvanlarından feragat ederek Vernon'a göçtü; burası, İngiliz Kolumbiyası'ndaki görkemli Selkirk dağlarının eteklerinde kurulmuş bir kasabaydı ve Caetani genç-ken burada bir kez boz ayı avına çıkmıştı. 1935'te ölümünden sonra, karısı ve başarılı bir ressam olan kızı efsanevi birer münzevi oldular. Bkz. Sveva Caetani, *Recapitulation: A Journey* (Vernon, BC: Coldstream, 1995); "Sveva Caetani: Peri Masalı Gibi Bir Hayat," çevrimiçi erişim adresi: en.copian.ca.

39 Bkz. Premysl Kubat, "Çölleşme Teorisi, Yeni Baştan," *Les carnets de l'ifpo* (Institute français du Proche-Orient), 18 Nisan 2011, www.ifpo.hypotheses.org adresinde; Nimrod Hurvitz, "Muhibbüddin el Hatib'in Sami Dalgası Teorisi ve Pan-Arabizm," *Middle Eastern Studies* 29: 1 (Ocak 1993).

40 Ellsworth Huntington, "Çin Türkistan'ının Nehirleri ve Asya'nın Çölleşmesi," *Geographical Journal* 28: 4 (Ekim 1906).

41 Geoffrey Martin, *Ellsworth Huntington: His Life and Thought* (Hamden, CT: Shoe String Press, 1973), s. 92-3.

42 Douglas (1867–1962), Güneş lekesi faaliyeti ile yağış arasındaki olası ilişkiyle ilgilenmeye başlamadan önce, Mars kanallarının "haritalanması"nda Lowell'ın baş yardımcılığını yapmıştı. Hava durumu yerine ağaç halkalarının genişliğinden yararlanma yöntemini, yani bilimsel adıyla dendroklimatolojiyi yetkinleştirdi. Ama kullandığı teknikler, çok eski ağaçların ve de bu sayede *pueblo* harabelerindeki kalas ve kirişlerin yaşını belirleme olasılığını da ortaya çıkardı. Başlangıçta ancak yuvarlak (göreli) bir tarihlendirme mümkündü ama 1929'da Douglas, Arizona'daki bir harabede "HH-39" adını verdiği bir kiriş keşfetti; bu da, MS 700'den bugüne kadar kesintisiz bir dizi ölçümü birbirine bağlama olanağı yarattı ve böylece, tarihöncesine ait bir arkeolojik yerin ilk kez takvimsel tarihlendirilmesine izin verdi.

43 Ellsworth Huntington, *The Pulse of Asia* (Boston: Houghton, Mifflin & Co., 1907), s. 385. Kropotkin'in fikirlerini ilk önce onaylaması ve sonradan bunlarda değişiklik yapması konusunda bkz. Huntington, "İklimsel Değişiklikler," *Geographical Journal* 44: 2 (Ağustos 1914).

44 Owen Lattimore, "Moğol Tarihinde Coğrafi Faktör" (1938), Lattimore, *Studies in Frontier History: Collected Papers, 1928–1958* içinde (Oxford: OUP, 1962).

45 Toynbee, Geoffrey Martin'in kaleme aldığı Huntington biyografisine övücü bir önsöz yazdı.

46 Philippe Fôret, "İklim Değişikliği: Sömürge Dönemi Asya Coğrafyacıları İçin Bir Meydan Okuma," *Perspectives* 9 (Bahar 2013). Aleksandr Voeykov, 1914'te kaleme aldığı Rus Orta Asya'sıyla ilgili kitabında Huntington'ın "Asya'nın nabzı" teorisini "bir saçmalık" olarak tanımladı, *Le Turkestan Russe* (Paris: Colin, 1914), s. 360.

47 Martin, *Ellsworth Huntington*, s. 86.

48 A.g.y., s. 86.

49 Verdiği konferansın çevriyazısı, *Physics Today*, Ekim 1989, s. 43'te.

50 Emmanuel Le Roy Ladurie, *Histoire du climat depuis l'an mil* (Paris: Flammarion, 1967), s. 17.

51 Charles Brooks, *Climate Through the Ages: A Study of the Climate Factors and Their Variations*, gözden geçirilmiş basım (New York: McGraw Hill, 1949 [1926]), s. 327.

52 Rhoads Murphey, "Roma İşgalinden Beri Kuzey Afrika'nın Gerilemesi: İklimin mi, Yoksa İnsanın mı Eseri?" *Annals of the Association of American Geographers* 41: 2 (1951).

53 Martin, *Ellsworth Huntington*, s. 102-3, 111.

54 Fleming, *Historical Perspectives on Climate Change*, s. 100. Şunu ekliyor: "Huntington'ın düşüncesi zamanında gerçekten etkili olmasına karşın, ırksal önyargısı ve kaba belirlenimciliği, geçen zaman içinde büyük ölçüde reddedilmiştir. Yine de öyle anlaşılıyor ki, hava durumunun ve iklimin etkisiyle ilgili aşırı dramatik iddialarda bulunanlar onun kategorik hatalarını tekrarlamaktan kaçamadılar." (s. 95)

55 Bu yapıt 1998'de Rusça yayımlandı. Kropotkin'in –coğrafya, buzulbilim, çevrebilim ve evrim üzerine– bilimsel yazılarından İngilizce bir seçkinin zamanı çoktan gelmiş de geçmiştir bile.

56 Bkz. "Ek A: Ellsworth Huntington'ın Yayımlanmış Çalışmaları," Martin, *Ellsworth Huntington* içinde.

57 Martin, *Ellsworth Huntington*, s. 249–50.

58 David Blackbourn, *The Conquest of Nature: Water, Landscape, and the Making of Modern Germany* (New York: Pimlico, 2006), s. 278, 285-6.

59 Sir Gilbert Walker, "İklim Döngüleri: Tartışma," *Geographical Journal* 89: 3 (Mart 1937).

60 Stehr ve von Storch, "Eduard Brückner'in Fikirleri," s. 12.

61 Aaron Putnam ve ark., "İç Asya Çöllerini Islatan Küçük Buzul Çağı ve Moğol İmparatorluğu'nun Yükselişi," *Quaternary Science Reviews* 131 (2016), s. 333-4, 340-1. Kitabın eş yazarlarında biri, Kuzey Atlantik'te güneyli devrilen dolaşım teorisini –ünlü "taşıyıcı bant" teorisini– ilk kez ortaya atan, Lamont-Doherty Yer Gözlemevi'nin "papa"sı Wallace Broecker'dir.

62 Colin P. Kelley, Shahrzad Mohtadi, Mark A. Cane, Richard Seager ve Yochanan Kushnir, "Bereketli Hilal'de İklim Değişikliği ve Yakın Tarihteki Suriye Kuraklığının Yansımaları," *Proceedings of the National Academy of Sciences* 112: 11 (17 Mart 2015).

63 Akio Kitoh, Akiyo Yatagai ve Pinhas Alpert, "Antik 'Bereketli Hilal'in Bu Yüzyılda Yok Olacağını Gösteren İlk Süper Çözünürlüklü Model Projeksiyonu," *Hydrological Research Letters* 2 (2008).

4. Nuh'un Gemisini Kim Yapacak?

1 Bu makale, Ocak 2009'da UCLA Toplumsal Kuram ve Karşılaştırmalı Tarih Merkezi'nde yapılan bir konuşmanın metnidir.

2 Cato Institute'tan alçak Patrick Michaels, *Washington Times*'ın 12 Şubat 2005 tarihli sayısında.

3 Jan Zalasiewicz ve ark., "Biz Şimdi Antroposen'de mi Yaşıyoruz?" *GSA Today* 18: 2 (Şubat 2008).

4 A.g.y.

5 Gerçekte, Çalışma Grubu I'in önde gelen üç katılımcısı, Rapor'un, deniz seviyesindeki yükselişe bağlı riskleri kasıtlı olarak küçümsediği ve Grönland ile Batı Antartika buz katmanlarındaki istikrarsızlığa ilişikin yeni araştırmaları göz ardı ettiği suçlamasını yöneltti. Bkz. "Mektuplar"daki tartışma, *Science* 319 (25 Ocak 2008), s. 409-10.

6 James Hansen, "Yirmi Yıl Sonra Küresel Isınma: Taşma Noktası Yakın," Kongre karşısında tanıklık, 23 Haziran 2008.

7 Scientific Committee on Problems of the Environment (SCOPE), *The Global Carbon Cycle* (Washington, DC: SCOPE, 2004), s. 77–82; IPCC, *Climate Change 2007: Mitigation of Climate Change: Contribution of Working Group III to the Fourth Assessment Report* (Cambridge: IPCC, 2007), s. 172, 218-24.

8 SCOPE, *Global Carbon Cycle*, s. 82.

9 Uluslararası Enerji Ajansı, *Energy Technology Perspectives: In support of the G8 Plan of Action—Executive Summary* (Paris: IEA, 2008), s. 3.

10 Josep Canadell ve ark., "Hızlanan Atmosferik CO_2 Artışına Katkılar," *Proceedings of the National Academy of Sciences* 104: 20 (Kasım 2007), s. 18, 866-70.

11 Global Carbon Project, *Carbon Budget 2007*, globalcarbonproject.org adresinde, s. 10.

12 Elisabeth Rosenthal, "Avrupa Kömüre Geri Dönerek İklimle İlgili Korkuları Artırıyor," *New York Times*, 23 Nisan 2008.

13 Stephen Ansolabehere ve ark., *The Future of Coal* (Cambridge, MA: MIT Press, 2007), s. XIV.

14 Pew Center on Global Climate Change, alıntılayan Matthew Wald, "Kömür, Terk Edilmesi Zor Bir Alışkanlık," *New York Times*, 25 Eylül 2008.

15 UN *Human Development Report 2007/2008: Fighting Climate Change: Human Solidarity in a Divided World*, s. 7.

16 IEA raporu, aktaran *Wall Street Journal*, 7 Kasım 2008.

17 Clifford Krauss, "Alternatif Enerji Ansızın Pruva Rüzgârına Yakalandı," *New York Times*, 21 Ekim 2008.

18 Peggy Hollinger, "EDF Uyarıyor: AB'ye İstikrarlı Enerji Politikası Gerekli," *Financial Times*, 5 Ekim 2008.

19 Obama'nın pervasızca sergilediği anlaşma hilesiyle tavan yapan Kopenhag'daki utanç verici maskaralık, ülkeler arasındaki siyasal anlaşmazlığı açığa çıkarmaktan çok, hükümetler ile insanlık arasındaki ahlaki dipsiz uçurumu açığa çıkardı. Bu arada, başkanın ve başbakanın önlemeye söz verdikleri o ünlü 2°C'lik ek ısınma zaten şimdiden dünya denizlerinde yol alıyor: Tüm karbon salımları yarın durdurulsa bile gerçekleşecek olan bir gelecek. Kopenhag'da "taahhüt edilen" ısınma ve bunun altında yatan yanılgı konusunda, Scripps Institution araştırmacları V. Ramanathan ile Y. Feng'in "İklim Sistemine İnsanların Tehlikeli Müdahalesinden Kaçınma Üzerine: Ürkütücü Sorunlar Önümüzde" gibi acemice ama uyarıcı bir başlık koydukları makaleye bakın, *Proceedings of the National Academy of Science* 105 (23 Eylül 2008), s. 14, 245-50.

20 UN *Human Development Report 2007/2008*, s. 6.

21 U. Srinivasan ve ark., "Ülkelerin Borçları ve İnsan Faaliyetlerinden Kaynaklı Ekolojik Etkilerin Dağılımı," *Proceedings of the National Academy of Science* 105 (5 Şubat 2008), s. 1,768–73.

22 William Cline, *Global Warming and Agriculture: Impact Estimates by Country* (Washington, DC: Center for Global Development, 2007), s. 67-71, 77-8.

23 UN *Human Development Report 2007/2008*, s. 6.

24 "Çölleşmeyi Tomurcuğa Çevirmek," *Nature* 455 (11 Eylül 2008), s. 137.

25 UN *Human Development Report 2007/2008*, s. 6, 2.

Dizin

Abbe, Cleveland 232, 280
Abraham, David 314
A Commune for London (Londra İçin Komün) (Hyndman) 117
Adiller Birliği 42
Adler, Max 112
Agassiz, Louis 226, 228, 232, 317
Akselrod, Peter 167, 168
Alestalo, Matti 175, 307
Alex Williams 279
Alman İdeolojisi (Marx ve Engels) 13, 48, 213
Almanya Genç İşçiler Birliği 143
Alternatif Kültür (Lidtke) 133
Althusser, Louis 14, 182, 287
Amalgamated Society of Engineers (Birleşik Mühendisler Birliği) 104
American Nationalism: An Interpretative Essay (Amerikan Ulusçuluğu: Yorumlu Bir İnceleme) (Kohn) 310
Amerikan Demiryolu Sendikası 83
Amerikan Emek Federasyonu (AFL) 59, 60, 120
Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi 11
Aminzade, Ronald 69, 169, 219, 223, 286, 306, 315
Anderson, Perry 167, 201, 276, 306, 313
Annali dell'Islam (Caetani) 240
Annual Report of the Council of Economic Advisers (2016) 278
"Antonio Gramsci'nin Zıtlıkları" (Anderson) 167, 306
Archibald, Katherine 80, 289
Arrhenius, Svante 225, 239
Ascher, Abraham 88, 290
Askerler ve Denizciler Birliği 179
Aşırılıklar Çağı (Hobsbawm) 29, 158, 276
Ayzenştayn, Sergey 81, 177

Baer, James 130, 299, 300
Bagehot, Walter 288
Bailes, Kendall 192, 309
Balibar, Étienne 49, 74, 282, 287
Ballots and Barricades (Aminzade) 219, 315
Baran, Paul 196
Bartolini, Stefano 176, 307
Baudoux, Eugéne 290
Beard, Charles 222, 223, 315, 316
Bebel, August 95, 218, 315
Becquerel, Henri 229
Beer, Stafford 138, 194, 301
Beer and Revolution (Goyans) 138, 301
Benenson, Harold 124, 298
Benner, Erica 16, 22, 200, 205, 206, 207, 212, 213, 219, 310, 312, 313

Bennett, Harry 88
Bensaïd, Daniel 16, 48, 275, 282
Benson, Susan Porter 298
Bernstein, Eduard 78, 95, 96, 171
Beyond Exceptionalism (Lenger) 296
1 Mayıs 59, 60-62, 95, 97, 146, 164, 165, 291
1789 (Bin Yedi Yüz Seksen Dokuz) 37-39, 45, 161, 186, 280, 281
1844 Elyazmaları (Marx) 48, 65
1861-63 Ekonomik Elyazmaları (Marx) 48, 282
1905 Devrimi (Rusya) 60, 88, 106, 156, 160, 305
Birinci Enternasyonal 58, 143, 164, 186, 301
Birkbeck, George 154
Birleşik İşçi Partisi 117, 120
Birlik İşçi Partisi 120
Bjerknes, Jacob 238
Blackburn, Robin 22, 296
Blagoev, Dimitar 172
Blanc, Louis 47, 282
Blanqui, Jérôme-Adolphe 44, 58, 186, 230, 318
Bloom, Solomon Frank 212, 312, 313, 315
BM İnsani Gelişim Raporu 265, 274
BM İnsan Yerleşimleri Programı (Habitat'ın) 263
BM Kalkınma Programı 258, 260
Boggs, Carl 296
Bologna, Sergio 102, 117, 215, 292, 307, 315
Bonzon, Thierry 116, 295, 297
Bordiga, Amadeo 145
Borkenau, Franz 205, 312
Boussingault, Jean-Baptiste 229
Brahe, Tycho 239
Bray, John 153
Breckman, Warren 40, 280, 281
Breidenbach, Jan 15
Brenan, Gerald 135, 136, 301
Brenner, Bob 15
Broecker, Wallace 322
Brooks, Charles 243, 322
Broué, Pierre 101, 102, 179, 292, 308
Brückner, Eduard 234, 235, 238, 241-243, 319, 322
Buchez, P.-J.-B. 39
Buffon, Comte de 229, 318
Burawoy, Michael 283, 284
Bureau of Labor Statistics 30
Büyük Çelik Grevi, ABD 112
Büyük Sergi, 1851 72

Caetani, Leone 240, 320
Caetani, Sveva
Callahan, Kevin 63, 285
Callinicos, Alex 53, 282, 283
Calthorpe, Peter 268
Canning, Kathleen 77, 86, 290
Carver, Terrell 208, 313
Casper, Clare 298
CGT 60, 62, 98, 121, 167
Chase, Stuart 31
Clémenceau, Georges 62, 162, 167
Clements, Barbara 286
Cline, William 264, 324
CNT 62, 136, 192
Condorcet, Marquis de 161
Connolly, James 137
Constant, Benjamin 161
Cottereau, Alain 89, 90, 290
Crédit Mobilier 215, 216, 315
Croll, James 153
Cromie, Robert 236, 319
Crompton, Samuel 153
Cross, Gary 166, 305, 306

Cunningham, Patrick 309
Curzon, Lord 239, 320
Cybersyn Projesi 194
"Çalışanlara Yönelik Konferanslar" (Huxley) 154

Daily Forward 129
Dal Co, Francesco 272
Darağacından Notlar (Fuçik) 13
Darlington, Ralph 81, 289
Dar Sosyalistler 172
Darwin, Charles 154, 225, 232, 304
Davenport, Thomas 153
Davidson, Neil 43, 281
Davis, Angela 1, 3, 4, 13, 318
De Bloedwet 143
De Bloedwet ("Kan Hâkimiyeti") 143
de Boer, Yvo 260
Debray, Régis 155, 203, 205, 206, 218, 311, 312, 315
Debs, Eugene, 84, 290
De la capacité politique des classes ouvrières (Çalışan Sınıfların Siyasal Kapasitesi Üzerine) (Proudhon) 76
Deutscher, Isaac 148, 275
Deutscher Arbeiter-Turnerbund (ATB) 148
Deutsch-Französische Jahrbücher 42
Dézamy, Théodore 44, 47, 281
Diamond, Jared 244, 275
Die Deutsche Turnkunst ("Alman Cimnastik Sanatı") (Jahn) 147
Dietzgen, Joseph 153
Disney, Walt 268
DMV 107
Doğanın Diyalektiği (Engels) 231
Dokuçayev, Vasili 234
"Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları" (Marx) 48, 103, 279, 287
Douglas, Andrew 241, 300, 321
Dördüncü Değerlendirme Raporu Fourth Assessment Report (IPCC) 252, 253
Draper, Hal 15, 43, 45, 276, 281, 283, 314
Duany, Andrés 268
Dubofsky, Melvyn 138, 301
Durkheim, Emile 203, 311
Dünya Ekonomik Forumu (2015) 33, 279
Dünyayı Sarsan On Gün (Reed) 152, 304

Ebert, Friedrich 144
Economic Interpretation of the Constitution (Beard) 222, 315
Edison, Thomas 153
Ekholm, Nils 238, 239, 320
Ekim Devrimi 158, 166
Eley, Geoff 125, 299
Elwitt, Sanford 69, 286
Emek ve Işık 146
Emek ve Sermaye (Marx) 12
Enerji Bakanlığı 257
Engels, Friedrich 16, 17, 19, 22, 23, 27, 43, 44, 48, 56, 82, 93-96, 103, 113, 127, 128, 142, 151, 159, 170, 171, 185, 189, 205-207, 209, 212, 215, 217, 218, 230, 231, 275, 276, 281, 283, 287, 288, 296, 299, 301, 303, 304, 306, 308-310, 312-316, 318
Erfurt Programı 67, 191, 285, 304
Evans, Oliver 153, 303, 305

Fabian Derneği 117
Faraday, Michael 153
Federación Obrera Regional Argentina (FORA) 130
Federation Sportive Socialiste Internationale (Enternasyonal Sosyalist Spor Federasyonu) 149
Federterra 121, 174
Felsefenin Sefaleti (Marx) 39, 70, 82, 188
Ferrer, Francisco 187
Ferry, Jules 162
Feuerbach Üzerine Tezler (Marx) 44
Fine, Sidney 164, 305
Fitzpatrick, John 120
Fleming, James 245, 319, 322
Fogelson, Robert 129, 299
Foner, Philip 101, 292
Ford, Henry 88, 277, 310
Foster, John Bellamy 16, 112, 293
Foster, William Z.
Fraas, Karl 230, 318
Fransa'da İç Savaş (Marx) 195, 309
Fransa'da Sınıf Mücadeleleri (Marx) 22, 94, 207, 217, 219, 221, 284, 291, 315
Frey, Carl 277
Frieden, Jeffry 77, 288
Friedlander, Peter 81, 289
Fuçik, Julius 13
Fuller, Chris 108, 295

Gallagher, Willie 109
Geddes, Patrick 269
Geertz, Clifford 200, 310
Gellner, Ernest 201, 205
Genç İşçiler Sosyalist Birliği (SUP) 146
Genç Marx'ta Devrim Teorisi (*The Theory of Revolution in the Young Marx*) (Löwy) 15
Genel Alman İşçi Cemiyeti (ADAV) 133
Geographical Journal 24, 25, 316, 319, 320, 321, 322
George, Henry 117, 120, 154, 167, 185, 284, 308, 316, 318
George Pullman 284
Gesamtarbeiter ("toplam" ya da "genel" işçi) 74
Gilbert Walker 246, 322
Glacken, Clarence 229, 318
Glasgow Meslekler Konseyi 120
Golosov, Ilya 270
Gompers, Samuel 164, 165
Gorsuch, Anne 147, 302
Gorz, André 30, 31, 76, 277, 287, 294
Govan (Glasgow) 114, 130
Goyans, Tom 138
Gramsci, Antonio 112, 167, 224, 296, 297, 306
Gray, John 153
Gregovich, Lee 11, 15
Gruber, Helmut 290, 298, 300
Grundrisse (Marx) 14, 48, 188, 216, 282, 285, 309
Guesde, Jules 19
Guizot, François 37

Haas, Ernst 203, 311
Hagen Koo 162, 305
Haimson, Leopold 107, 167, 168, 291, 294, 295, 305, 306, 307
Halk Bildirgesi, 1838 43, 56
Halk İçin Pazar Geceleri 154
Hall, Alex 154, 187, 303
Halley, Edmond 231, 318
Hansen, James 253, 254, 323
Hardie, Keir 137
Harney, George Julian 185, 308

Haymarket 59, 164, 187, 281, 289, 292, 296, 298, 308
Hecker, Friedrich 148
Hedin, Sven 233, 242
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (G. W. F.) 13, 14, 39, 41, 49, 279, 282
"Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı, Giriş," (Marx) 282
Herodotos 245
Hershey, Pennsylvania 88
Hess, Moses 41
Hilferding, Rudolf 96, 155, 291, 305
Hinton, James 105, 130, 131, 293, 299
Histoire du climat (Ladurie) 243, 321
History and Class Consciousness (Tarih ve Sınıf Bilinci) (Lukács) 282, 284, 289, 308
Hitler Gençliği 150
Hobsbawm, Eric 20, 29, 30, 34, 38, 58, 78, 79, 106, 109, 114, 156, 158, 162, 201, 276, 280, 288, 289, 294, 295, 296, 305
Hodgskin, Thomas 153
Hoffrogge, Ralf 296
Holdich, Thomas 320
Homestead (Pittsburgh) 106, 114
Huntington, Ellsworth 25, 240-247, 321, 322
Huxley, Thomas 154, 304
Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change; IPCC) 252-256, 258, 260, 262, 271, 323
Hyndman, Henry 117

Iglesias, Pablo 135
Industrial Worker 11, 138
IWW (Industrial Workers of the World; Dünya Sanayi İşçileri Sendikası) 11, 62, 100, 101, 110, 138, 139, 157, 301
İkinci Dünya Savaşı 123, 192, 196, 246, 276
İkinci Enternasyonal 50, 60, 63, 95, 96, 122, 160, 170, 180, 286
İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu (Engels) 43, 113
"İstihdamın Geleceği: İşlerin Kompüterizasyondan Etkilenebilirlik Derecesi Nedir?" (Frey ve Osborne) 277
İsveç Genç Sosyalist Birliği 145
İşçi Bisiklet Birliği (ARS) 302
İşçi Partisi 19, 58, 117, 120, 141, 306

Jacobs, Jane 268, 275
Jacques Roux 38
Jahn, Friederich Ludwig 147
Jefferson, Thomas 161, 229
Jessop, Bob 223, 314, 316
Johnson, Christopher 285
Jones, Gareth Stedman 72, 286
Judt, Tony 173, 307
Jungdeutschland-Bund 150

"Kadınlar Savaşı" 124
Kalecki, Michal 196
Kantoroviç, Leonid 194
Kapital (Marx) 12, 15, 17, 22, 34, 48, 49, 50, 52-54, 65, 67, 70, 72, 74, 77, 85, 104, 107, 155, 157, 216, 220, 275, 282, 283, 287, 288, 290, 292, 293
Kaplan, Temma 123, 125, 173, 298, 307
Karl Marx ve Öğretileri (Lenin) 15

Karl Marx'ın İktisadi Öğretileri (Kautsky) 12
Karl Marx: Man and Fighter (*Karl Marx: İnsan ve Savaşçı*; Nicolaievsky ve Maenchen) 275
Kautsky, Karl 12, 35, 59, 67, 96, 191, 192, 275, 285, 286, 291, 304, 306, 309
Keeling, Charles 225
Kenefick, William 120, 297
Kızıl Birlikler 174
Kızıl Viyana 119, 269
Klimaschwankungen seit (Brückner), 235, 319
Kneipe (taverna) 137
Knights of Labor (Emek Şövalyeleri) 59
Kohn, Hans 140, 200, 201, 301, 310
Komünist Gençlik Birliği (Komsomol) 147
Komünizmin İlkeleri (Engels) 103, 308
Konut Sorunu (Engels) 127
Kornai, János 309
Kouvelakis, Stathis 38, 41, 280
Kramer, Lloyd 42, 281, 282
Kreuznach Defterleri (Marx) 39, 313
Kropotkin, Peter 17, 19, 23-25, 225,-229, 233-241, 244, 245, 248, 269, 316, 317, 319, 320-322
Kruger, Michael 148, 302, 316, 319
Krupskaya, Nadejda 146
Kuhnle, Stein 175, 307
Kullmer, Charles 244, 245
Kutsal Aile (Marx) 14, 66
Kuzey Amerika Sosyalist Jimnastik Birliği (Turnerbund) 148
Küresel Karbon Projesi 256
Kyoto Protokolu 250, 255, 260
Labriola, Antonio 22
Laclau, Ernesto 205, 312
Ladurie, Emmanuel Le Roy 235, 243, 321
Lamb, Hubert 235, 316
Lange, Oskar 193
Langmuir, Irving 243
Lassalle, Ferdinand 19, 58, 59, 133, 152, 304
Lattimore, Owen 241, 321
Lebowitz, Michael 50, 77, 189, 282, 283, 288, 309
Lednikovyi i ozernyi periody (Buzul ve Göl Dönemleri) (Kropotkin) 245
Lenger, Friedrich 75, 287, 296
Lenin, Vladimir 12, 23, 37, 54, 100, 146, 168, 176, 177, 178, 184, 192, 193, 215, 276, 282, 284, 292, 295, 305, 307, 308, 315
Leonidov, Ivan 270
Les Enragés 38
Lewis, Steven 121, 268, 297
Lidtke, Vernon 134, 300, 303
Liebknecht, Karl 101, 298, 302
Liebknecht, Wilhelm 154, 171
Lincoln, Abraham 17, 148, 188, 303
Lissitzky, El 270
Lombard Street (Bagehot) 288
Londra Jeoloji Derneği 251
L'Ordine Nuovo 112
Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i (Marx), 207, 313
Lowell, Percival 25, 88, 236, 237, 238, 239, 241, 320, 321
Löwith, Karl 46
Löwy, Michael 15, 43, 44, 45, 281
Lukács, Georg 48, 50, 181, 182, 282, 284, 308
Luxemburg, Rosa 51, 54, 99, 100, 144, 160, 284, 292, 298, 305
Lyell, Charles 154, 232

Madison, James 222, 223, 316
Magraw, Roger 58, 284
Maier, Charles 65, 285
Making History (Callinicos) 53, 283
Malakoff (Paris) 114
Malešević, Siniša 202-204, 311, 312
Man and Nature (Fraas) 318
"Manifesto" (Troçki) 78
Manifesto (Marx ve Engels) 57, 75, 78, 209, 289, 308
Marat, Jean-Paul 161
Marazzi, Christian 35, 279
Marcus, Stephen 296
Marcuse, Herbert 13, 31, 76, 278, 288
Maréchal, Sylvain 40
Mars (Lowell) 25, 225, 226, 233, 236, 237, 239, 320, 321
Mars and Its Canals (Lowell) 237
Mars as Abode of Life (Lowell) 237, 320
Marx, Eleanor 73, 187, 286, 299, 308
Marx, Jenny 39, 41, 154, 304
Marx, Karl 11-19, 21-23, 27, 34, 37-46, 48-54, 56-58, 65-68, 70-80, 82, 85, 93, 94, 103, 104, 109, 127, 143, 150, 151, 153, 154, 157, 159, 171, 173, 176, 181, 186-190, 192, 193, 195, 199, 205-219, 221-224, 230, 231, 269, 275, 276, 279-286, 288, 289, 291-293, 296, 298, 299, 301, 303-305, 308-310, 312-315, 318
Marx-Engels Chronicle 43, 276, 281
Marx-Engels Toplu Yapıtlar (Marx ve Engels) 276
Marx for Our Time (Bensaïd) 282, 275
Marx: İnsan ve Savaşçı 13
Mayer, Arno 168, 306
Mechanics' Institute (Makinist Enstitüsü) 139
Medina, Eden 194, 310
Mehring, Franz 281, 284
Melnikov, Konstantin 270
Mendelsohn, Robert 261
Merrheim, Alphonse 109
Meslekler Konseyi 120
metal işçileri sendikası 107, 294
Michael Williams 230, 318
Michel, Robert 51
Mignet, François-August 37
Minjung hareketi (Kore) 162
Mollie Maguires 87
Montesquieu 222, 245
Montgomery, David 68, 106, 123, 285, 298
Moore, Barrington 87, 108, 290, 295
Moore Yasası 195
Morning Star 77
Moskova Metal Fabrikası 81
Mulholland, Marc 68, 285
Mumford, Lewis 268
Murphey, Rhoads 243, 244, 322
Murphy, Kevin 81, 289
Mussolini, Benito 145, 174, 182
Musto, Marcello 49, 282
Müller, Richard 109
Myrdal, Gunnar 196

Nadel, Stanley 308
Nairn, Tom 205, 312
Nationalism Reframed (Brubaker) 201, 311
Nature 24, 273, 276, 316-318, 322, 324
Naziler 246
Neilson, David 34, 279, 287
Nettle, Peter 138, 144, 301, 302
Neue Rheinische Zeitung 45, 207, 208, 304

Neue Zeit 96, 144
Neukölln (Berlin) 114, 115
Newton, Isaac 52, 231, 318
New York Call 149, 151, 304
New York Tribune 17, 215
Nicolaus, Martin 14
Nolan, Mary 286, 301
Nordhaus, William 261
Northern Star, 150

Offermann, Toni 133, 300
"On Dokuzuncu Yüzyılın Fırtına Bulutu" (Ruskin) 225
On Saat Yasası 104
Operai e Capitale (Tronti) 158
Osborne, Michael 277
Outcast London (Jones) 72, 286
Özgür Sendikalar 60, 95, 119, 133, 155

Packingtown (Chicago) 114
Paine, Tom 161, 185
Paris Bourse du Travail 141
Paris Defterleri (Marx) 13
Paris'in Kızıl Kuşağı 115
Paris Komünü 56, 58, 109, 117, 172, 190, 191
Parsons, Albert, 164, 187
P. C. Roux 39
Pecqueur, Constantin 80, 289
Pelloutier, Fernand 98
Penck, Albrecht 242
Perrot, Michelle 84, 290, 294, 297
Petrograd 56, 64, 91, 98, 107, 110-112, 114, 124, 131, 146, 147, 178, 179, 183, 184,295, 302, 308
Philips Electronics 32
Philosophy of Manufactures (Ure) 292
Pickens, T. Boone 259
Plug Riots (1842) 93
Polasky, Janet 96, 292
Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy (Michel) 51, 283
Pouget, Émile 98
Proudhon, Pierre-Joseph 46, 75, 210, 218, 287, 299
"'Prusya Kralı ve Bir Prusyalının Toplumsal Reformu' Makalesi Üzerine Eleştirel Kenar Notları" (Marx), 42
"Prusya Kralı ve Toplumsal Reform" (Marx) 44
Przeworski, Adam 70, 286
Pullman, George 59, 84, 88, 93, 120, 284
Pumpelly, Raphael 233, 240

Quarterly Journal of the Royal Meteorological Society 238, 320

Rabinowitch, Alexander 184, 308
Radikal Sosyalistler 162
Ramos, Maria 15
Rancière, Jacques 69, 286
Ratzel, Friedrich 244, 245
Raval (Barcelona) 114, 128
Reading Capital (Kapital'i Okumak) (Balibar) 287
Reagan, Ronald 30
Really Existing Nationalisms: A Post-Communist View from Marx and Engels (Benner) 205, 310
Reed, John 152, 304
Reichpietsch, Max 179, 180
revizyonistler 95
Rheinische Zeitung 38, 45, 207, 208, 304

Riazanov, David 276
Riordan, James 149, 302
Robespierre 38, 161, 185
Rosdolsky, Roman 282, 288
Roux, Jacques 38, 39, 280
Roux, P. C.
Ruge, Arnold, 39, 42
Ruskin, John 225
"Rusya'nın Gelişiminin Özgül Yönleri" (Troçki) 91

Sacco, Nicola 187
Salvadori, Massimo 191, 306, 309
Salvatore, Nick 84, 290
Samuel, Raphael 72, 153, 164, 286
sanayi devrimi 43, 46, 71, 73, 85, 115, 128, 153, 210, 263, 279, 290
SAP 145
Schorske, Carl 144, 145, 156, 291, 302, 305
Schurz, Carl 148
Schwartz, Oliver 34, 277, 279
Seligman, Ben 31, 278
Semple, Ellen Churchill 244, 245
Sesto (Milano) 114
"Sıcak Sonbahar" (1969, İtalya) 103
Sibirya 24, 168, 227, 228
Sieyès, Abbé 37, 279, 280
Sir Gilbert Walker 246, 322
Smith Anthony D. 199, 203, 205, 310, 311
Smith Richard 15, 111, 200, 201, 203, 205, 281, 295
Smith, Steve 111
Socialism and Communism in Contemporary France (von Stein) 281
Socialism in Provence: 1871–1914 (Judt) 173, 307
Sol Sosyal Devrimciler 93
Sombart, Werner 51, 283
Sorel, Georges 99, 292
sosyal demokrasi 61, 270
Sosyal Demokrasi 60, 102, 133, 137, 175, 191, 284
Sosyal Demokrasinin 60, 133, 138, 144
Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SDAP) 306
Sosyalist Enternasyonal 117, 128, 163, 164, 171
Sosyalist İşçi Spor Enternasyonali 302
SPD 59, 61, 94, 95, 96, 99, 102, 115, 119, 122, 133, 134, 137, 143, 144, 148, 149, 154, 170, 171, 176, 180, 218, 284, 291, 298, 302, 303, 306
Speer, Albert 270
Sportintern 302
Srnicek, Nick 35, 279
Stalinizm 192
Sternberg, Fritz 196
St. Petersburg İmalatçılar ve Fabrika Sahipleri Derneği 156
Stromquist, Shelton 118, 297
Struve, Gustav 148, 281
Stubbs, Thomas 34, 279
SUP (Genç Sosyalistler Partisi) 145
Sveva Caetani 320
Swett, Pamela 137, 301
Sykes, Thomas 174, 307
Şikago İşçi Federasyonu (Chicago Fed) 120
Şlyapnikov, Aleksandr 109
Şölen Salonu (Gent) 141
"Şubat Ayaklanmasına Kim Önderlik Etti?" (Troçki) 292

Tafuri, Manfredo 272
Taylor, Barbara 19, 192, 276, 298, 307
Taylor, Frederick

Taylorizm 245, 291, 294
Teknoloji, Otomasyon ve Ekonomik İlerleme Ulusal Komisyonu 31, 278
Temiz Kalkınma Mekanizması (CDM; Clean Development Mechanism) 263
Temiz Kömür Elektriği İçin Amerikan Koalisyonu 257
Thalheimer, August 215, 314, 315
The Future of Coal (Kömürün Geleceği) 257, 323
The Idea of Nationalism (Kohn) 200
The Inner Asian Frontiers of China (Lattimore) 241
Theophrastos 229
The Pulse of Asia (Huntington) 241, 242, 321
Therborn, Göran 160, 305
The Spanish Labyrinth (Brenan) 135, 301
The World of Nations: A Study of the National Implications in the Work of Karl Marx (Bloom) 312
Thierry, Augustin 37, 116, 295, 297
Thompson, Dorothy 43, 150, 281
Thompson, Edward 155, 303, 305
Toynbee, Arnold 242, 321
Tristan, Flora 19, 41, 44, 139
Troçki, Leon 23, 78, 91, 92, 99, 151, 196, 215, 278, 291, 292, 310, 315
Tronti, Mario 158
Türlerin Kökeni (Darwin) 154, 225

Uluslararası Enerji Ajansı 255, 258, 323
Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) 258
"Uluslararası İşçi Birliği Açılış Konuşması" (Marx) 104
Union Syndicale des Locataires 129
United States 51, 283, 286, 290, 292, 294, 297, 298, 301, 315
Ure, Andrew 292
USI 62
Us ve Devrim (Marcuse) 13
Ücret, Emek ve Sermaye 12
Ücret, Fiyat ve Kâr (Marx) 78
Üçlü Devrim Geçici Komitesi 31
Üçüncü Enternasyonal 64
Üçüncü Sınıf 37, 38, 41, 45, 280

Vanzetti, Bartolomeo 187
Varga, Eugen 196
Vesnin biraderler 270
Viborg (Petrograd) 114, 146
Vkhutemas 272
Voeykov, Aleksandr 234, 321
Volney, Comte de 229
von Haussman, Baron 127
von Hayek, Friedrich 195
von Humboldt, Alexander 227, 229
von Mises, Ludwig 193
von Ranke, Leopold 38
von Schirach, Baldur 150
von Stein, Lorenz 40, 41, 66, 281, 285
Vooruit kooperatifi (Gent) 126

Wahre Jakob 151
Wallace, Alfred Russell 153, 236, 290, 320, 322
Walker, Martyn 304
Waltham-Lowell sistemi 88
Wartime Shipyard: A Study in Social Disunity (Archibald) 80, 289
Weber, Eugen 212
Weber, Max 191, 204
Wheeler, Robert 148, 302
Whitney, Josiah 317

Why There Is No Socialism in the United States (Sombart) 51
Wiener, Norbert 31, 111
Williams, Alex 35, 122, 145, 230, 279, 297, 302, 318
Williams Gwyn 122, 145, 297
Winckler, Hugo 240
Wobblies 139
Wood, Ellen 37, 282, 300
Wright, Frank Lloyd 268, 305
Wynn, Charters 92, 291
Yahudi Sosyalist Kulübü 287
Yeni Kadın ve Erkek 134
Yeni Kentçilik 268
Yeni Sendikacılık 59, 83
Yidiş, sınıf mücadelesinin önemli bir lehçesi 73

Zahlabend (aidat gecesi) 138
Zetkin, Clara 19, 144, 298
Zola, Émile 210

Marx geri döndü, ama hangi Marx?

Yakın geçmişte yayımlanan yaşamöyküleri, onu bir 19. yüzyıl figürü olarak konumlamakta ısrarlı. Mike Davis'in Marx ve Marksizm hakkında tezlerini ilk kez doğrudan kaleme aldığı bu kitapta ise, sadece geçmişe değil bugüne dair de konuşan bir düşünür çıkıyor karşımıza.

Bir dizi araştırıcı ve kışkırtıcı makaleyi bir araya getirdiği kitabında Davis, Marx'ın zamanımıza dönük iki temel sorgulamasını keşfe çıkıyor: "Toplumun devrimci dönüşümüne kimler önderlik edebilir" ve "Gezegenimizdeki çevresel krizin nedeni ve çözümü nedir?"

Davis, Marx'ın kuramsal metinlerinin ve siyaset yazarlığının yeni boyutlarını aydınlatmak için emek tarihinin o geniş arşivine başvuruyor. Bize "kayıp bir Marx" öneriyor. Bu Marx'ın, tarihin aktörlerine, milliyetçiliğe ve sınıf mücadelesinin "arada kalan sınıflarla ilgili görünümü"ne dair çözümlemeleri, bizim karanlığa gömülmüş çağımızda devrimci düşüncelerin yeniden canlandırılması için kritik önemde. Davis, küresel istihdam krizi ile giderek bozulan iklim şartlarını da ele aldığı çözümlemesinde kapitalizmin insanlığın devamını sağlama konusundaki başarısızlığına dikkat çekerken, "insanlık çağına" dair fetişizmi de kıyasıya eleştiriyor.

Eski Tanrılar, Yeni Bilmeceler'in son bölümünde, artık unutulup gitmiş eski bir tartışmaya, "alternatif sosyalist kentçilik" (1880-1934) tartışmalarına bakan Mike Davis, sürdürülebilir bir çevrede evrensel ölçekte yüksek nitelikli bir yaşamın temel kavramlarını aramaya koyuluyor.

Tarihsel sosyoloji, kültürel analiz ve strateji alanında bir el kitabı olduğu kadar, Marksist tartışmalara mükemmel bir giriş de olan Davis'in bu kitabı, eyleme geçirici bir silah özelliği de taşıyor. – **Robert Brenner**

Marx'ın ***Manifesto*** *ve* ***18 Brumaire****'de ortaya koyduğu o derin ve yoğun siyasi analiz mirasını inşa etmede, Mike Davis kadar başarılı bir isim daha yok.*
– Leo Panitch

28 TL. KDV DAHİL
ISBN 978-605-172-311-1
9 786051 723112
Yordam Kitap
YordamKitap YordamKitap YordamKitap